



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

### Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

### About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Rom  
5997  
65.50

HD WIDENER



HW LGA7 H

Leaves 10 (1914) 1666. Kr. 6. -  
Rom 5997. 65. 50



Borassyanf  
1874.

Gerh.





# ERDÉLY TÖRTÉNETE

1848—49.-ben.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

*[Handwritten signature and stamp]*  
KÖVÁRI LÁSZLÓ  
SÖMÉTEGY

PEST, 1861.

EMICH GUSZTÁV SAJÁTJA.

Kolozsvártt Stein János és Demjén László bizománya.

Rom 5997.65.58

✓



# T a r t a l o m:


**1848.**

Lapszám.

I. A mártiusi napok . . . . .	3
II. A más nemzetiségek felléptetése . . . . .	16
III. Az Unio kimondása . . . . .	32
IV. Az Unio szentesítése . . . . .	50
V. A m. ministerium Erdélyt átveszi. . . . .	65
VI. A harcz kiütése . . . . .	73
VII. A nemzetek fegyverre kelése . . . . .	83
VIII. A románok szervezgetései, iránya . . . . .	107
IX. Háromszék és a székelyek . . . . .	120
X. Bem tábornok fellépése . . . . .	131

**1849.**

XI. Bem a Székelyföldre ér . . . . .	151
XII. Szeben első ostroma . . . . .	160
XIII. A muszka interventio kezdete . . . . .	167
XIV. A piski csata . . . . .	173
XV. A románok s Urbán délpontja . . . . .	189
XVI. Bem elleneit Erdélyből kinyomja . . . . .	196
XVII. A visszahódított Erdély szervezése . . . . .	208
XVIII. A havasok s Fejérvár ostroma . . . . .	224
XIX. A muszkák betörése . . . . .	235
XX. A muszkákali csatázások . . . . .	245
XXI. A fegyverletétel . . . . .	263





1848.



## I.

### A mártiusi napok.

(Febr. 24 — apr. 11.)

— Előszelek. A pozsoni hongyülés. Február 24-ke Párisban. Mart. 15-ke Pesten, folytatása Kolosvártt. A megyék nyilatkozatai. —

A világeseményeket kezdő 1848 békésen köszönté Európát. Absolutismus felé gravitáló kormányaink derűlten kívántak egymásnak boldog újévet. A farsang beállt, a tánczvigalmak folytak: senki sem gondolt reá, hogy kitörni akaró vulkánon tánczol Europa.

Erdélyben a mult őszi novemberében egy országgyűlés oszlott el, mely az urbér behozatala s más reformok elé akadályokat gördített, végével a conservatív pártfőnökök keresztet kapának; a szabadelvűek leolvadt része mint vert had hagyá oda a küzdőhomokot, minden remény dugába volt döntve.

Igy volt ez ekkor egész Európában. A Napoleon lesújtásával kezdődött reactio teljes diadalban haladt a világszabadság teljes leigázására. Az alkotmányos szabadság csak is Angliában virágzott; a többi rendre mind elbukott. Csak két ország küzdött még a végcsapások ellen: Francia- és Magyarország.

Mind a két országnak épen országgyűlése folyt. Franciaországban a követek már mind visszarettenve vagy lekenyerezve; az egész ellenzék alig birt már száz tagot. De azért a száz ellenzéki tag rettenésben tudta tartani Lajos Fülöp szuronyokra támaszkodó trónusát.

Magyarország sem küzdött kevesebb erélylyel. Majd ezredéves szabadságának garantiájáról kezdett gondolkozni.



Már 1847 nyarán az ellenzék Pesten összejött, s gr. Batthyány Lajos elnöklete alatt s Deák Ferencz szerkesztése mellett programmot alapítottak meg, melyben az ország integritása helyreállítása, a magyar nyelv védelme, évenkénti országgyűlés, felelős ministerium, szabadsajtó, Erdélyielyi egyesülés, polgári egyenjoguság, vallás-szabadság, közteherviselés, a jobbágyok felszabadítása, s végre az ösiség eltörlése merültek fel, mint oly eszmék, melyek keresztülvitele megadta volna alkotmányunk s fejlődésünk garantiáját.

Ez eszmék tehát nem fenn, hanem benn az ellenzék által lőnek kezdeményezve.

Már forrtak az eszmék, a midőn nov. 7-kén a pozsoni országgyűlés megnyílt. Az ellenzék a pártvezérséggel Kossuth Lajos, pestmegyei követet bizta vala meg. Már az adress tárgyalásánál a kitűzött program majd minden pontja indítványba hozatott: az országgyűlés évenként leendő megtartása volt az első, mit megpendítének nov. 25-én; nov. 29-én a közteherviselés követte; dec. 3-án a jobbágyok felszabadítása jött indítványba; dec. 9-én az ösiség eltörlése.

Ily óriási reformeszmék foglalkoztaták a kedélyeket, midőn megjött az Allg. Zeitung egy száma, s mellette tenyérynyi melléklet, nem kevesebbet hozva, minthogy Párisban a csekély, de elszánt ellenzék 1848 febr. 23-án lakomát rendezett, de a kormány betiltá s a részt venni akarókat fegyverrel akarta szét-szórítani. . . . Páris erre a forradalom terére lépett. . . . A nép a katonasággal összeütközött. . . . vér folyt. . . . S már február 24-én délutáni egy órakor a távirdek hirdetéek, miként Franciaország köztársasággá lett. . . . Két órakor hirdetéek, mikép Lajos Fülöp elfutott, trónja a bastille piaczn megégettetett, bibora rongyaiból a nép csörgő sipkát csinált, s hogy a királyi lak bársonyán most már sans-coulottes hevernek.

Ennyit hozott a hirlap, s e néhány sor Kolozsvár — Erdély fővárosa — utcáit megnépesíté. A pártok emberei összefutottak.

A hirlap tovább jött. Meghozá, mikép Franciaország köz-

társasággá lett, magát szervezte; élén Lamartine a nagy költő áll; hogy ministeriumában két zsidó van; miként jelszava: szabadság, egyenlőség, testvériség; hogy a címeket eltörlék, a democratia győzött; s hogy a Lajos Fülöp és miniszterelnöke által védett kiváltságos idők végőrája ütött. Meghozzák a lapok, hogy egész Europa forradalmi lábon áll; hogy a fővárosok felkeltek, maguknak alkotmányt, s ennek garantiájaként szabadsajtót és nemzetőrséget követelnek.

E tudósításokra az ellenzék nálunk is felemlte eddig lehajtott fejét.

Jöttek a hírlapok s meghozák, hogy a párisi esemény Magyarhon országgyűlését, melynek már ugy sem sok kellett, felvillanyozta. Kossuth Lajos, az ellenzék vezére mart. 3-án szószékre lépett, figyelmeztetvé a Rendeket, mikép világ-forradalom közepette állunk; felkérte, emelkedjenek fel tanácskozmányaikkal az események színvonalára; szivrázva emlékeztetvé vissza, mikép 1790-ben, a francia első forradalom korában, apáink épen így egybe valának gyűlve, de visszamaradtak a kor intő szózatától. Egy feliratot javasolt, melyben fejtsessék fel ő Felsége előtt, mikép Austriának alkotmány kell, különben feloszlik, s mi összeköttetéstünknel fogva félünk, nehogy e feloszlásnál elsodortassunk. Indítványba hozá, hogy kérjenek Magyarhonnak felelős ministeriumot...

A magyar hírlapok e közleményére a kedélyek felderültek; mindenfelé csak Páris és Pozson a beszéd tárgya. Minden akart, remélt, ohajtott. Az ellenzék konferenciázott, de még nem látta magát elég erősnek a közvélemény vezetését átvenni. A tömeg szeretett volna demonstrálni, de a kormány Bécsben volt s jól tudta, hogy az itteni főkormánysház csak expediturája a bécsi udvari cancelláriának. Végre mint vezércsillag emelkedett ki az eszme, a magyar nép keblében oly régtől melegített nagy gondolat — az unio. A kettészakasztott Magyarhon egyesítése lön a közvélemény minden vágya, reménye; s hogy a kifejlett közkivánságnak elég tétessék, az ellenzék Kolozsvárt levő fő-

nőkei felterjesztvényt szerkesztének, s annak a nádor István főherczeg ő fensége, s a magyarhoni országgyűlés elébe leendő terjesztésére gróf Mikos Jánost, ifj. gróf Bethlen Jánost Pozsonba indíták.

A vidék még csendes. Maga a főváros sem volt kihívó. Azonban; mit Párisban a lakoma betiltása, azt itt a hirlapok ki nem adása s a levelek feltörése idézte elő. Mart. 18-ka estvéjén mutatkozott először kitörési hajlam. E napon főkörmányzónk, gr. Teleky Józsefnek névünnepe volt. Tiszteletére három helyt játszott hangászkar: egyik a főkörmányzói lak, másik a városház, harmadik a katonai hangászkar, saját parancsnoka előtt. Miután a katonai hangászkar, egyetlen magyart sem játszva, haza indult: a tömeg elébe állt, megtérítés magának Rákóczi és csárdást játszatott, s mindennek vége volt.

A hirlapok ismét megindultak. Megjött a hír, mikép 13-án Bécsben forradalom ütött ki, a nép fegyverre kelt, vér folyt, a győzelem a népe... s hogy herczeg Metternich, mint a régi politika nagymestere, tovább állott.

Jött tovább a hír, hogy Pozsonban mart. 14-én a Rendek nagyszerű ülést tartának, melyben gróf Széchenyi István Magyarhon anyaországgá emeltetését indítványozá; valamint Kossuth a nemzetörséget s Erdélylyeli egyesülést; s mikép küldöttség kíséri fel a nádort Bécsbe, hogy a nemzet ebbeli kívánságának érvényt szerezzen; s hogy estve, fáklyás zene alkalmával, Kossuth gr. Batthyány Lajost, mint Magyarhon leendő minister-elnökét mutatta be...

Jött a hír mart. 15-éről, hogy ő Felsége Austriának alkotmányt ígért... Megjött, mikép Pesten forradalom volt, a nép Stancsics Mihályt, ki irományaiért börtönben ült, kiszabaditá; hogy Landerer nyomdáját hatalmába kerítvén, Petőfi „Talpra magyar“-ját s egy falragaszt nyomtatott, melyben szabadsajtó, felelős ministerium, népképviselő, jogegyenlőség, nemzetörség, közteherviselés mellett, kívánja az urbér megszüntetését, nemzeti bankot, a katonaság esküjét az alkotmányra, a politikai foglyok szabadon bocsáttatását, s végre uniót Erdélylyel.

E hírekre mart. 20-án Kolozsvár komoly arcot ölt. Mindenfelé csoportozás, forrongás. Az elágozva volt vélemények egyesülni, s az alaktalan akaratok formulázódni kezdődének. Délután megnyílt az első nyilvános tanácskozmány gr. Bethlen Ádámmal, mint kolozsvári polgárnál. Elhatározták, hogy fel kell lépni, s e végre a város gyűlését, mint törvényes tért választák.

Igen jellemző volt e tanácskozmányban az, hogy b. József a Lajos, dobokai főispán, udvari cancellár b. József Samu testvére s az utolsó országgyűlésen a kormánypárt vezére, szokott lovagiasságával e gyűlésbe lépett; felkérte az ellenzék jelen volt fejeit, felejtsék a multakat, fogjanak kezét; mert hogyha eddig rosszak voltak szóval, jók lesznek ezután tettel. A kibékülés megtörtént.

Másnap, mart. 21-én, egy keddi napon, mire kilépénk, a szegleteket, nyilvános épületeket a tömeg ohajtásaival beírva találtuk. Kezdődött a város gyűlés.

Nyolcz óra felé a nép a városház felé sereglett. A terem megtölt, a nép a piac terén foglalt helyet.

A főbíró az ülést megnyitá. Méhes Sámuel ref. tanár, több hongytilás követe, s az ellenzéki „Erdélyi Híradó“ című politikai hirlap szerkesztője, kezdé meg a tanácskozást, mint kolozsvári polgár. Az ellenzék agg bajnoka a nemzeti törtség rögtöni felállítását, s az országgyűlés minélelőbbi egybehívását indítványozá, melyben a közteherviselés, jogegyenlőség, unio és szabadsajtó létrehozása törvény útján eszközöl tessék.

Ezalatt id. gr. Bethlen János, az erdélyi ellenzék mentora, Erdély Deák Ferencze a terembe lépett, s miután székét hosszas éljenzések között elfoglalta: válaszolt Méhes indítványára, s kimondá, mikép neki egyetlen tudve, reménye az unio; s hogy tovább Erdély papirossá vált alkotmánya alatt élni nem kíván, nem akar.

Ezen indítvány értelmében kérvény szerkesztéséhez fogtak, melyet azonnal a főkormányzék elé kívántak terjeszteni.

Míg a kérvény elkészítése foly, a városház előtt sajátságos jelenetek merültek fel. A nép ezrei közé megjelent a tanuló

ifjúság, népkivánatokkal beírt nemzeti lobogókkal, zajosan éltetve eszmét és embert. Követelni kezdék, hogy a kérvény nekik is felolvastassék. A főbíró, Grois Gusztáv megtagadására a terembe nyomultak, s éljenzések között nemzeti lobogóikból egyet az elnöki szék fölé, mást a városház homlokzatára tűztek fel. Énekelni kezdék Vörösmarti „Szózat”-át.

E közben alant néhány főúr mellén nemzeti szalagrózsával jelenik meg. E nép, ki soha forradalmat nem látott, előzőnlé a boltokat, szalag-végeket szaggatának fel; azonban a városház körüli erkélyek s ablakokból magas rangú hölgy-kezekről rőtöznött kokárdák repülének le, melyeknek készítésénél azonban elfeledte volt a nemzet leánya, hogy színeinken a vörös szín áll felfül; néhány óra múlva a város ifja és örege, nője, leánya kokárdával járt utcáinkon.

Mig ezek folynak, a felirat is elkészült, s az erkélyről a népnek felolvasák. A kérvényt beadni akaró választmány megindult; utána a több ezerre menő tömeg, mely útjában éljenzéseit folytatá.

A főkörmányszék épületéhez érkezve, a tömeg az ablak alatti Farkas-utczán maradt, a küldöttséget vezető főbíró pedig a főkörmányszék ülésébe lépett, hol a főkörmányzó elnökölt.

Gróf Teleki megnyugtató a küldöttséget, mikép ők is ép oly jó honfiaknak hiszik magukat, mint kik a kérvényt ide kísérték; szavát adá, hogy a kérvény azon pontjai érdekében, melyek törvényhozás tárgyai, minél előbb hongyűlést fog eszközölni; a nemzetűrség iránt bekérte a város tervét; a sajtóra nézve, mint a mi elnöki teendői közé tartozik, megígérte, hogy azonnal könnyítendi.

A künn maradt nép mindezt a kormányzótól magától akarta hallani; ő pedig az egészet csak a város kérvényének akarván tekinteni, a nép kihívó mennydörgéseivel sokáig daczolt. Végre is az ablakon kihajolt, ígéretét ismételte.

Estve fáklýás zene volt. Megtisztelek id. gr. Bethlen János t, mint az itteni békés forradalom vezérét, meg Méhes Sámuelet, mint az indítvány tevőjét, ugyszintén a főkörmányzót, mint a ki válaszával a kedélyeket eszélyesen kielégíté.

Ily magatartással üdvözlé Kolozsvár a szabadság, egyenlőség, festvériség első reggelét. Senki ellen semmi demonstratio. Csupán a fáklyák sütyedtek föld felé, mikor a menet a conservatív vezérek háza előtt vonult el. Azonban a királyt, Magyarországnádorát még folytást éltette; boldog hiedelemben volt.

Igy folyt, így végződött az ünnepély, mely Franciaországban a szűkőnapon szökteté meg az engedni nem akaró királyt, mely Pesten a devalvatio évnapiján vonult át; s nálunk pedig egy nappal megelőzé az éjnap egyenlőséget, mintegy emlékeztetve, hogy az egyenlőség lobogója alatt sietnénk megelőzni az előjogok miatt ránk nehezedett bajokat.

Ez volt a mozgalom modora. A magyar nem kért alkotmányt, mert alkotmányos életünk egyidejű a nemzet történeti életével; chartánk egykoru az angoléval; csak reformokat ohajtánk.

És e reformokba egyelőre mindenki beleegyezett. A leirt nap után az aristocratia, miként Bocskai korában, czimét el kezdé hagyni; a polgártárs czimezés jött napirendre. — Erdélyben a grófnak, bárónak soha sem volt több joga, mint a nemesnek: e két tsztály közt a kiegyenlítés könnyen megtörtént. A polgári renddel, mint a mely eddig a megyei hivatalokból ki volt zárva, s a kormányi hivataloknál is tanácsnokságra csak úgy léphetett, ha előbb ő Felsége megnemesité, valamivel nehezebben ment. . . De hátra volt a nép.

Mind a két párt érezé, hogy a nép irányában mulasztásai vannak, s nehogy a megyékben a vélemények szűkkebltűségből elágazzanak: Kolozsvártt mart. 23-án a két párt ifj. gr. Bethlen Pál házánál nyílt gyűlést tartá, s felszólítást hozá létre, mely a megyék első teendőjének az uniót jelelte; másodikkak egy országgyűlés szorgalmazását, hol közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, az urbériség megváltása s a székelj nemzet sérelmei lennének kiegyenlítendők; ketten, b. Józsika Lajos s id. gr. Bethlen János irták alá, hogy látnák a megyék, mikép a pártoknak meg kell szűnni.

Mint láthatni, a politikai notabilitások szűkebb kört jelelték ki a megyéknek, mint a mennyit Kolozsvár kérvénye: Nemzetőrség és szabadsajtóról, az alkotmányos élet e két biztosítékáról meg sem emlékeztek.

E laconikus felszólításban a megyék lavirozási tendenciát láttak, maguk is szívesen így fordíták vitorláikat. A közteherviselés, adó-elvállalás a conservatív megyéknek teljességgel nem tetszett, következéské az unio sem, mert azt hívták, hogy az unio hozza rájuk a terheket.

De az események árja jött, s magával soport mindenkit. Erdély Magyarhonra kezdé szemét függeszteni, tőle várta üdvösségét. Megjött a hír, hogy Austria alkotmányos lábra téteztett... Mikép Magyarország nádora, István főherceg, mart. 16-án elfogadtatott s másnap Batthyány Lajos gróf, a magyarhoni ellenzék főnöke, minister-elnökké neveztetett, s az alkotmányos élet biztosításául István főherceg teljhatalmu helytartóvá neveztetett... s megérkezett végre, hogy gr. Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferencz ministereknek ki is vannak nevezve.

A nap estvéjén, melyen az utolsó hírek megérkeztek, Kolozsvár fényesen világita. A nép és fiatalság zászlót és fáklját ragadva bejárta a várost, élteté a nádort és a ministereket, s végül a ref. kollegium elébe gyűlt, hol a kinevezett ministerek képei ki valának világítva. Itt valaki elkezdé Petőfi Sándor „Talpra magyar“-ját szavalni; a tömeg, mely percz előtt egész hánykódó tenger volt, hallgatag lett; s mikor a szónok lelkesítő dalának már felére haladt: a refrain, — a rabság elleni esküt — minden vers végén harsányan utána mennydörgé.

Erre Kolozsvárt, Erdély minden városát s magyar faluját elönték a nemzeti lobogók. A középtületekről a kétféjű sas eltűnt; lobogó lengett minden városházról, lobogó a faluk tornyáról; a nemzeti színek a hont mintegy felvirágozták.

A hatóságok is el kezdék tolmácsolni a közvéleményt. A főváros példáját minden város követé; küldöttségek érkeztek a főkormánysházhoz, hogy az unio és országgyűlés egybehívása

iránti közhajítás minél előbb ő Felsége elébe juttassék. A főváros után legnagyobb ünnepélylyel Maros-Vásárhely, a székelység fővárosa nyilatkozott. Benne volt az erdélyi fiataltság törvény gyakorló intézete, a királyi tábla; a tábla fiatalai, a cancellisták rendezték martius 25-két. Beszédeket tartanak, s gr. László Móriczné lelkes beszéd mellett a fiataliságnak egy lobogót nyujta át. Ezek ellenében meglepte a tömeget azon hirlapi tudósítás, miszerint Károly-Fejérvárrt mart. 27-én, mely nap a gyűlés tartatott: a város feletti vár ágyui megtöltének, s a vár ostromállapotba helyeztetett. Ez volt az első lövés, itt kezdett az örömittas nép arra gondolni, hogy talán mindez a kormánynak ellenére lehet.

A megyék is felszóllaltak. A magyar és oláhság lakta 13 megye s öt székely szék egyhangulag az unio mellett nyilatkozott.

Belső-Szolnokmegye emelte szavát legelől. A mart. 25-én tartott nagyszerű előleges megyei tanácskozmányban oly határozottan lépett fel, hogy Kozma Imre, akkor igaztatott főispánja azonnal leköszönt, s később a megyegyűlés kijelenté a magyar ministeriumnak, miszerint apr. 3-ától Pestről várja a rendeleteket. Makrai Lászlót, egykori császári tisztet (később lovas alezredest) nemzetőrség alakítással bizá meg.

Megyegyűlésileg mindazáltal legelől Alsó-Fejérmegye hallatá szavát, martius 30-án. Ez volt régóta az ellenzéki megyék előharczosa. Gyűléseit Nagy-Enyeden tartá, hová az ellenzék két legnagyobb talentoma, Szász Károly és báró Kemény Dénes tartozott. Többek közt, hogy a hon egyesítése hamarabb létre jöhessen, megkérék a főkormányzót, gr. Telekyt, hogy — mint nem oly rég főkormányzó gr. Bánffy György tette, elnöki hatalmánál fogva, sietve híjjon össze országgyűlést. Ezen bizonyosnak hitt országgyűlésre a követeket is megválasztá, s oda utasítá, hogy ha netalán Erdélyben hongyűlés addig nem tartatódne, követei a nem soká alakulandó pesti képviselőház tagjai közt jelenjenek meg, mint a már tetteleg egyesült Alsó-Fejérmegye képviselői.

Kolozsmegye apr. 3-án nyilatkozott. Az uniot, közteherviselést, urbéri viszonyok megszüntetését, nemzetőrség ala-



kitását magáévá tette. Az országgyűlésre követeit ez is megválasztá, s oda utalá őket, hova Alsó-Fejérmegye. S felszólalt, hogy a nemzetörsgnek az álladalom fegyvert osszon.

E napig az unio ügye, mint egy diadalmenet, virágokon haladott. E nap baljóslatra adott alkalmat. A nép Kolosmegye feliratát a főkörmányszékhez zászlókkal kísérte fel. A bizottmány bevitte a feliratot, a nép künn maradt, s midőn a bizottmány követségét elvégezte, a nép kívánta, hogy választ a főkörmányzó az ablakokból ismételje. De gr. Teleki a választ megtagadta. E naptól fogva gr. Teleki Józ. sem birta többé a közbizalmat.

Utána más dőfés következett. — Dobokamegye april 6-án gyűlést tartott. A megyeházról a r a s z n y i nemzeti lobogó lenge, nem mint a többi megyéknél. A gyűlés elnöke, főispán b. Józsika Lajos, ki két héttel azelőtt az ellenzéknek kezét nyujta, ki az uniot s egyéb reformokat tartalmazó felszólítást a megyékhez aláírta: megnyitó beszédét azon kezdé, hogy miként a Rendek tudják, ő conservativ volt, s ma is az. . . ! Kimondá, hogy reform kérdéseket fog ugyan előterjesztteni, de azok nem egyéni nézetei. . . ! A haza ügyét egy, völgy feletti tetőn rohanásnak indult kocsiéhoz hasonlítá. . . . Ezen megnyitó beszéd meglepett mindenkit, mert a főispán, mint testvére az erdélyi udvari cancellárnak, sok titokba bele lehetett avatva. Beszédére az ellenzék két hőse, a két testvér, Zeyk Károly és József felelt s győzött, az unio kérdése vita nélkül átment: a főispán baljóslata elhangzott. Erre a leendő országgyűlésre követek választását sürgeték; a főispán ez ellen háromszorosan tiltakozott, minthogy e gyűlés nem választó-gyűlés; de azért a megye követeket választá.

Tordamegyében april 10-én folyt le a megyegyűlés. Az ó-tordai ref. templom zsufolva lett. Kétes volt a megye szeleme, mert benne 1834 óta folyvást conservativ főispánok valának. B. Kemény Dénes, ki két év óta a politikai pályán magát nem mutatá, mert sikertelennek látta küzdését, ide is eljött. Gyönyörű szép szónoklatával a kedélyeket felhangolá. A felbujtatott polgárok az unio ellen több száz aláírással óvást akarának benyujtani; b. Kemény Dénes ez óvást, mielőtt az

asztalra tették volna, tárgyalás alá vette; oda vitte a beadni akarókat, hogy az irományt saját kezökkel elszaggatták s levegőbe szórták.

Hunyad megyében apr. 12-én folyt le a gyűlés. Főispánja Nopcsa László, a conservatívek egyik főnöke, a nemesség egy része oláh, ezért kétes volt a kimenetel. Előre terroristicus hírek kerengének; azonban a gyűlés úgy folyt le, hogy a kérdések átmentek; a főispán pedig lemondott. Estve fáklyás zene volt, végével a fáklya máglyáját ifju és öreg, szegény és főúr körül tánczoló.

Felső-Fejér, Fogarasvidék, Küküllő megye egyszerűn esett át, minthogy nagyobb város egyikben sem volt.

A Magyarhontól Erdélyhez szakadt részek, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok megye és Kővárvidék az uniót tétlegesen pártolák, mennyiben magukat, Krasznát követve, azonnal visszacsatolák Magyarhonhoz; s követeket küldének Magyarhon országgyűlésére.

Igy nyilatkozott a 13 magyar megye, mely Erdély területéből 657 □ mfdet tolmácsola.

A székelység 206 □ mfd hazája, még tűzésebben vette e reformokat. E nép, melynek törvénye a világ legszabadabb alkotmánya volt egykoron, azt hitte, hogy elvesztett szabadságát e napok visszaadják. A főnemesség egy része ingyen sóját, az egy ház-helyes nemes adómentességét, a katonáskodó székely fegyverének elvételését, a jobbágyságra vetett székely felszabadulását várta az uniótól.

A szék-gyűlések itt is megkezdődtek. Egy szívvel, egy szájjal kívánták a Magyarhonnali uniót, kívánták az országgyűlést. Voltak sokan, kik e reformok életbeléptetését már a marchalisoktól követelték. Igy april 11-én Háromszéken, mikor a közgyűlésen egy katonáskodó székely indítványozná, hogy a fegyvert azonnal vegyék le róluk, s az indítvány elhalasztatnék, felkiabált: így csálnak 84 év óta. Mi nem tanúsít egyebet, mint azt, hogy a székbeli katonáskodás terhével, mit 1764-ben ágyuval erőszakoltak volt rájuk, a székely tőkig lakott.

Még ekkor Erdély népe hű vala dynastiájához. Soha ki-

rályt és nádort nem éltete annyit a nép, mint V. Ferdinándot s István főherceget. Bennök a reformok megadói láttak. S ha volt ingerültség, az csak Metternich herceg és az udvari cancellária ellen volt. Királyát élteté, tanácsadója arczképét pedig — mint Udvarhelyszék közgyűlése — majus 2-án megélté. Sőt nem csak hogy ragaszkodott dynastiájához, de báró Schirding Ferdinánd csiki ezredes oda hangolá székely katonáit, hogy ápril 4-én a Csikszeredába gyűlt fiatalságot, mely ott zászlót emelt s az uniót élteté, székely fegyverekkel tüzete szét.

A megyék, székely székek egyaránt felemelték szavukat, hogy országgyűlést kapjanak: de azért országgyűlés nem hirdettetett. A bécsi kormány magára hagyta Erdélyt, a főkormányzók pedig magát ellenző állásba tette. A közvélemény követeléseiből kettőt látszék csak meghallgatni: mennyiben a nemzetűrség rendezését megengedte, s a sajtót szabadabb censura alá helyezé. S végre is annyi kérés daczára az jött Bécsből, hogy országgyűléstünk ez évben bizonyosan összehívattik; addig is az urbért a főkormányzók ki fogja hirdetni.

S míg a kedélyek így ingereltetnek: im a főváros felett, a Felekhely tetején 16 szekér tűnik fel nemzeti lobogókkal, 30 székely lejt befelé. A főváros fiatalsága a Rákóczi induló mellett elébe megy, hol zászlókat összecsóktaták. E küldöttséget Udvarhelyszék, a székelyek anyaszéke inditá a főkormányzóhoz, hogy tőle országgyűlést nyerjen. Pálfi János (később status-titkár) és Sebestyén István (később vadász-őrnagy, vezette.

Estve fáklyás-zenével tisztelék meg őket. Pálfi János beszédében azt mondá, hogy most csak 30-an jöttök, de ha kérelmek meg nem hallgattatik, elhozzák mind a 30,00 székelyt, kiknek nevökben megjelentek; s egyebek közt a conservatív „Mult és Jelen“ politikai lapot, egyik cikkeért, helyben megégeték.

Másnap, apr. 9-én a küldöttség benyújtá kérelmét. Szeredménye az lett, hogy ápril 11-én a gubernium az országgyűlés egybehívását elhatárá; a meghívó levelet, mit azon napról a

gubernium Udvarhelyszékhez intéze, Pálfi János a városház erkélyéről felolvasá. Benne nem kevesebb volt, mint az, hogy a főkormányzó 1692-ki utasítása 8-dik pontjánál fogva az országgyűlést elrendelte, megnyitása napjául majus 29-két, helyeül Kolozsvárt tűzte ki.

A hongyülés meg volt adva, a tömeg boldog velt. Azt hitte, e nap révpartra vezetendi. Nem számítá be, hogy mig ő nyilatkozott, két hatalmas tényező némán maradt: a kormány és a hon nem magyar néku lakói.

## II.

### A más nemzetiségek felleptetése.

(Apr. 11 — maj. 17.)

— A ministerium. A horvát és szerb, szász és román nemzet fellepése.  
A balásfalvi gyűlés. A román comité alakulása. —

Magyarország ügye óriás léptekkel haladott. Az utolsó rendi országgyűlést ápril 11-én maga a király személyesen és magyar rekeszté be; s egy új alkotmányt erősít meg XXXI. cikkben, mely Magyarországot egészen új, népszerűbb alagra fekteté.

Az első magyar ministerium, mely ápr. 7-én megerősítést nyert, Pestre jött, s ápr. 16-án átvevő a kormányt. A nemzet büszke volt rája, mert benne legkedveltebb neveit látá. E ministeriumot alkoták:

Minister-elnök: gr. Batthyány Lajos;  
belügyminister: Szemere Bertalan;  
pénzügyminister: Kossuth Lajos;  
közlekedési minister: gr. Széchenyi István;  
közoktatási minister: b. Eötvös József;  
kereskedelmi minister: Klauzál Gábor;  
kültügyminister: herczeg Eszterházy Pál;  
igazságügy-minister: Déák Ferencz;  
hadügyminister: Mészáros Lázár, huszár ezredes.

A ministerek a kül- és hadügyön kívül tárczáikat azonnal átvevők; Mészáros csak később hivatott haza ő Felségétől. A ministeri rendeletek megindultak; István nádor, mint hely-

tartó írta alá, s ellenjegyezte egy miniszter; s a hadügyre nézve Erdély is a nádor alá rendeltetett. Így lőn az, hogy b. Puchner e napról rendeletet kapott, melyben a hadügyministerium felszólítja, hogy mától fogva rendeleteket csak a magyar ministeriumtól fogadjon, a keze alatt levő hadkészletek jegyzékét küldje fel, s a nemzetőröket Fejérvárról lássa el fegyverrel. Különben Erdély kormányában semmi változás. Metternich Austria, gr. Apponyi Magyarhon éléről azonnal visszalépett. B. Józsika Samu a közvéleménynek — mely a megyei termékből arczképét már kitette — mint lovagias férfi szintén engedett: april 10-kén lemondását beadta, s ez april 21-kén elfogadott; azonban az erdélyi udvari cancellária mégis megmaradt, vezetése b. Apor Lázárra bízván.

A magyar ministerium fellépése óta nem vala többé politikai párt a két hazában. A többség Erdélyben a kormánnyal érzett. Csak egy conservatív töredék nem látszott kezét fogni. De a midőn april 23-áról megjelent a ministeri rendelet, mely a magyarhoni részeket, — Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok-megyét s Kövárvidékét — az 1836: 21. s 1848: 6. magyarhoni már szentesített törvényczikkek alapján Erdélytől Magyarhonhoz visszakapcsoltatni rendelé, s e végre báró Wesselényi Miklóst, Beöthy Ödönt, Asztalos Pált, Szamossy Ignácot és Bay Ferenczet ki is nevezte — ők is beláták, hogy Erdély önálló országot többé nem képezhet.

A politikai pártok elenyésztek, de helyökbe a más ajku nemzetiségek léptek fel. B. Jellachich József, ki nyolcz nap alatt ezredesből altábornagygyá, s a magyar ministerium megerősítése előtt egy nappal horvátországi bánná nevezetett, a ministeriumnak tanácskozássra tett meghívását viszszautasítá; Gaj Lajos ugyanott iratokkal lépett fel, s ő felsége tanácsosságra emelte. A horvátok mellé egy más nemzetiség is fel lőn léptetve, a szerb, vagy mint akkor nevezték, a rác. — Politikai hatósággal nem bírván, ezeknek vezetésével Rajasics bízott meg. A mint Jellachich leérkezett, s a Magyarhontól elszakadást tervbe vette, apr. 20-án ők is kimondák, s kezét fogták.

B. Puchner Antal, erdélyi főhadikormányzó hasonló utasításokat kapott; de a nyolczvan éves férfi egyelőre habozott, beteg lett, nyugalomra akart keredzni, s csak miután e lépéseért reá várandó várfogság borzadalmait lefesték: csak azután tudá magát a szerep elvállalására határozni. — Itt szintén két nemzetiség volt fellépendő, a szász és oláh.

A horvátok és szerbek fellépése Erdélyt is mozgásba hozta. A földesuraik és jogtalanság által nyomott nép fel kezdé emelni fejét; a magyar és szász nemzetörség felállításával foglalkozott.

A nemzetörségek sebesen alakultak. A gyalogok mellé lovasság is állítottatott. Gr. Mikes János mint ezredes, b. Splényi Mihály mint alezredes lőn az összes erdélyi magyar nemzetörség élére állitva, mit a ministerium is jóváhagyott. A kolosvári lovasság parancsnoksága gr. Mikes Kelemenre ruháztatott.

A szász nemzetörség egészen külön alakult, főparancsnoka a nemzet ispánya Salmen Ferencz, a szebeni nemzetörségé Gräff Frigyes, kinek helyébe nem soká b. Bruchenthal Sámuel választák.

Alakultak, s cs. nyugalmazott tiszték vezetése mellett folytatók gyakorlatuk, de fegyver még mind hiányzott. A városok egyre sürgeték a kormányzékot, a kormányzék a szebeni katonai parancsnokságot, de minden sürgetés daczára mindössze is 3100 darab kimustrált kovás-puskát nyertek, melyek közül 1300-at a szász, 1800-at a magyar városok közt osztottak ki.

Mig a katonai kormány Erdélyben így huzza halasztja a dolgot, Magyarhonban a szerbek ingerültsége már oda volt fokozva, hogy april 24-kén Kikindán, april 26-kán Ó-Becsén és Becskereken a magyarokat irtani kezdék. A dolgok ily állásban a magyarnak nemzeti fegyveres erőről kelle gondoskodnia. Kolozsvár a magyar ministerium üdvözlésére 12 polgárt küldött vala Pestre, s e küldöttség tiszteletére a radical kör apr. 24-ére lakomát rendezett; b. Wesselényi Miklós itt poharat emelt s fejtegetve a felbujtogatott nemzetiségek törekvéseit, fegyverre szólított fel mindent. Ez ötletből a kör — elnöke gróf Teleky László aláírásával — a ministeriumhoz kérvényt adott be, melyben önkéntesek toborzására szólítá fel.

Az erdélyi katonai kormány kétértelmű magatartása egy más jelenetet idézett elő. Azon nézetből, hogy a székely határőröket a forradalmi hajlamtól megőrizze, elhatározta őket a szász városokba kivezetni. E nézet alapján apr. elején két század háromszéki székely gyalogot kiindította; ápril 26-án ismét négy századot tévének utba, s utánok tizenegy szekér fegyvert, számszerint 1515 darabot cipéltek.

Mikor a fegyveres nép Uzonban, a Székelyföld utolsó falujában halad, két fiatal ember, dévai ügyvéd, Gál-Dani és Németh László s Biró Sándor rétyi pap, mint székely fiak rokonaikhoz fordultak: azon hirt terjeszték, hogy őket a szabadságért küzdő olaszokra viszik, a kiindított fegyvereket pedig az oláhságnak. Szavuk viszhangra talált, a nép tisztjeinek az engedelmisséget felmondta, visszatért, a fegyvereket pedig a szék házához kíséré.

A 400,000 magyar s ugyanannyi székely e szerint kezelt látszott fogni egymás védelmére. Szükségük is volt, mert Doboka megyében az oláhság az uralmi szolgálatot már megtagadta, s a magyarság ellen fenyegetődött. De hogy valósággal fellepfellegjenek, arról még senki se álmodott.

Pedig titokban minden forrott.

Mig a magyarok ügye diadallal haladott: addig egy szó nem emelkedett az Unió ellen, szász és oláh lapok egyaránt jónak látták; az oláh értelmiség mint nemzete egyetlen üdvé mellett nyilatkozott; a szászok se maradtak el nyilatkozataikkal. S hogyan éreztek e nemzet nagyjai, leginkább kitűnt azon felszólalásból, melylyel a később báróvá lett Bedus József, tartományi főbiztos a gubernium mellett levő szászfőfiakat tolmácsolólág az Unió mellé nyilatkozott.

Azonban e jó hangulat a szerbek és horvátok fellépésére Erdélyben is azonnal megváltozott. Minő phrasisokon haladtak át, nem árt ha részletezzük.

Az erdélyi három jogos nemzet tehát pártolni látszott a reformokat és Uniót. — Azonban a magyarok és szászok földén egy millió elnyomott oláh élt: ezt sem szabad felednünk.



A román régebb nem számíttatott Erdély politikailag tényező nemzetei közé. A magyar, székely és szász, kik hárman érték fel az oláhság számával, benn tilt az országgyűlésen, melyen az oláhságot csupán csakis egyesült görög-hitti püspöke képviselte.

A román, ugyyszólvá, a többi nemzet jobbágya volt: urbériséget bírván, róla robotot tettek. Szegény és miveletlen volt, mert jobb sorsáról nem gondoskodtak; mi egyébiránt a magyar jobbágygyal is úgy történt. Ki közülök kiemelkedett, magyar nemességét kapott s magát magyarnak tartva, szégyelte, ha eredetére emlékezteték. Mint oláhok hivatalt csak úgy viselhetek, ha a katolikusokkal egyesített görög vallásra tértek át; minélfogva 600,000 nem-egyesült görög hitti a polgári élet örömeitől meg vala fosztva. Mely anomaliát az által vélték helyre hozhatónak, hogy 1744 óta folyvást sürgették, miszerint negyedik nemzetté vétessenek fel.

Mégis e nép egyelőre élteté az Uniot. . . Azonban Oláhországból s máshonnan néhány szóvivő jött össze. Balásfalván, az egyesült görög-hitűek püspöke és főtanodája székelyén összegyűltek. Egy pár exprofessor és pap, kiket pár év előtt püspöklük, Lemény János mozdított volt el, a dolgok élére állott. A tanulók, kik husvétra haza bocsáttattak, mint emissariusok osztak szét; általuk proclamatiokat osztatának ki, s azon eszmét, hogy a román nemzetnek robot alóli felszabadítását, s nemzetisége elismertetését most ideje követelnie: hathatósan terjesztették.

Azonban a békés forradalom gyeplőjét a kezdeményezők nem bírták elég erősen tartani. A vidéken egyes izgatók tovább mentek, mint tán a centrum egyelőre tervelte: a népet a magyarok gyilkolására ingerlék, gondolva, ha magyar nem marad, övék marad a föld. Ezen inhumanus eszme fenhangon ismételtetett. Zsuki birtokos Mikás Ferencz, kolozsvári ügyvéd, ki azelőtt magát Mikesnek hivatá, most nevét s érzelmét megmégváltoztatá, a magyarnak kérlelhetlen ellensége lett: neve alatt proclamatiók keltek, lázító értelemben. Pap Sándor, fiatal táblai irnok, sok ügyességgel szerkesztett szónoklataiban hasonlóra ingerlé rokonait.

Az oláhok egyelőre a robotot kezdék megtagadni, mert azt terjesztették közöttük, hogy a császár már hét esztendeje felszabadítá őket, csak az urak nem akarják kihirdetni. Egyes erőszakoskodások történtek. — A földesurak megyei, katonai erőért folyamodtak. A nép ingereltetett, tanultabbjai nem akartak a törvényhozástól várni, s oda csigáztatott a dolog, hogy a földesúri kérdésből nemzetiségi kérdés lett. A főkormánysház beleelegyedett, Mikás Ferencz ügyvédet, mert fegyverfogást ajánlott, elfogatta s Kolozsvárra kísértette.

Ez olaj volt a lángoló kedélyekre. S kik a Mikás elfogatásával mindent megtéve láttak, csak amugy lepetének meg, mikor april 30-án Balázsfalvára a tanulók mintegy kétezer emberrel tértek meg, s gyűlés kezdődött.

A balázsfalvi gyűlés a nemzet értelmiségéből hivatott egybe, a főkormánysház hire nélkül; de úgy látszik, a katonai kormány tudtával, mert Balázsfalván cs. katonaság jelent meg, s bár azt állíták, hogy a csend fentartására jött, a nép úgy értelmezé, hogy jött, mivel a néppel tart.

A gyűlés megnyílt. Tárgya sérelmeik orvoslása. Pap Sándor, ki egyelőre oly nagy szerepet vitt vala, itt is megkísérté ingerlő szónoklatát; de e gyűlés a román nemzet értelmisége gyűlése lévén: szava elhangzott. S határozattá lön, bevárni a legközelebbi országgyűlést, s attól várni az orvoslást törvényhozás útján.

E gyűlés, mint hirdeté, még pártolá az Uniot.

Az oláhok cseportozásai, igen természetesen, mély aggodalommal tölték a csekélyebb számú magyarságot. A császári katonaság nagyobb része ki volt huzva. E szerint egy nem várt véletlen esetére csak magukban láttak volna oltalmat; de fegyverük hiányzott.

A szász nemzet a magyar vívmányok által nemzetiségét, a ministerium által eddigi szabad institutióját látta veszélyeztetve. Félt, hogy azon befolyását, mit a kis Erdély ügyeire gyakorolt, a nagyobb Magyarországból el fogja veszteni. Ez volt a 190,000 szász aggodalma Magyarhon 14 milliónyi népessége ellenében.

E népet okleveleink *circumspectus* czímmel szokták megtisztelni; és minden bántási szándék nélkül legyen mondva: politikájokat tisztán kifejezi. Most is egyelőre sehova sem nyilatkoztak; fiatalsága a német (és nem osztrák) színeket tűzé fel.

A mint a megyék az unio mellé nyilatkoztak, a szász törvényhatóságok is hallatták szavukat: feltételek mellett hajlandóságukat szintén kijelenték. A szász politikai lapok közül a „Siebenbürger Wochenblatt“ Brassóból azonnal fegyvert fogott mellette; a szebeni félhivatalos „Siebenbürger Bote,“ főleg miután Unio elleni czikkeért a segesvári szászok megégették: engedelmesebb hangon kezdte szólni. A szász városok tanácsstermeiről lengeni kezdte a magyar tricolor.

Igy következett be az, hogy főkormányzónk a fegyvernyerés s székely katonaság tárgyában Szebenbe ment. A polgári és katonai főkormányzó tehát személyesen találkozott; de gróf Teleky báró Puchner-től csak annyi választ nyert: adassa ki azon 1515 fegyvert, mit a székely földön letartóztatnak, ő is kiadja azon 1000 darabot, mit Naszodról ígért.

E főkormányzói látogatás egész véletlenül szomorú eredményt hozza a magyarokra. Mig gr. Teleky Szebenben van, a szász nemzet kormánytanácsa maj. 3-án tisztelgését tevő.

— Megállhatnak-e az Unio mellett municipalis törvényeik?  
— kérdés végül a gróf kormányzót.

— A mennyiben a közös törvényekkel megegyeztetettek lesznek — kapák feleletül.

— Megállhat-e — folytaták — a szász városok szerkezete úgy, a mint van?

— Azt hiszem — felelt a kormányzó — többet nyerve nek, ha az Unio ellen nem szegülnek, mert az már bevégezett ténynek tekinthető.

— Megmarad-e köztünk a német nyelv mint közigazgatási közlőny? — kérdezők tovább.

— A kormányzás nyelvének egynek, a magyarnak kellene lenni — válaszolá a gróf.

— S jól áll-e nagyméltóságod — kérdés végre — hogy

a szász követek, ha az Unio ellen nyilatkoznak, nem fognak bántalmaztatni?

A főkörmányzó megemlíti a követ személye sérthetlenségét.

E kurta, s a közigazgatási nyelvre nézve hibásan értelmezett feleletek igen rossz hatást idéztek elő. A mint a kormányzó Szebenből lábát kivette, gr. Waldstein, könnyű lovas alezredes, ki akkor érkezett volt Bécsből, feketesárga cocardákkal a piacra ment, s osztani kezdé . . . Estve a színházban „Tartsd meg Isten Ferdinándot“ énekelték, mire a függöny felgördült; nemzetőrök jelentek meg a színpadon, császári lobogóval: egy addig ismeretlen egyén, Ranicher, — ki aztán hadititoknak, s később Benigni József által szerkesztett félhivatalos Siebenbürger Bote szerkesztő társa lett — felállt, a magyar ügy ellen éles szónoklatot tartott. Semmi Unio Magyarhonnal! . . szoros Unió Austriával!! — hangzott hosszasan.

Másnap, máj. 4-én, Szeben népe az utcákon folytatá demonstratióját: a szász nemzet főnöke, az ispán lakja elé tódult, éneklések, szónoklatok között, a lak előtt álló fenyőre császári lobogót helyezének. Estve világítottak, s a városházáról austriai lobogó kezdé lengeni.

E szerint a szász és magyar elem közt nyílt tusa kezdődék. A szászok Unio elleni iratokat, dalokat szórtak, hogy depopularizálják. A Szebenbe menő oláhoknak feketesárga kokárdát tűztek czondrájokra; azzal gyanúsíták a magyarokat, mintha az unióval nem egyébire czéloznának, mint Ausztriától elszakadásra. Lapban és magánkörben tudni akarák, hogy a szász követeket a Kolozsvárra hirdetett országgyűlésen veszélyfenyegeti.

Nem volt elég a tollharcz. A kincstárnáli magyar hivatalnokokat bántalommal illették. Egy hivatalnoknak, mert magyar hírlapba levelezett, ablakát beverték; egy más magyar hivatalnokot, mert nemzeti kokárdát viselt, fényes nappal bántalmazták; egy mészárosot, mert magyarul alkudozott, megverték.

Ily messze ragadta a szászok fővárosát, Szeben politikai túlbuzgósága; azonban meg kell vallanunk, hogy e részben a más szász városok nem utánozták.

Igy tusakodtak a különböző népfajok Erdélyben, míg a kormány kétértelmű politikát folytatott. A katonaság megjelent a román gyűléseken, s mintegy összedugta kezét. A főkormánysszék pedig azon tapintatlan eljárást követte el, hogy az urbéri tartozást megtagadó urbéreszek ellen nemzetőrséget alkalmaztatott, mit a nép magyarok katonájának s a dynastia ellenének tekint. A kormány kiosztotta a szerepeket, s elégségesnek látta máj. 7-ről leírni, hogy Pap Sándor azon bujtogatását, mintha a császári katonaság az oláhság mellé vonatott volna Balásfalvára, magyarazzák oda: hogy az se ellene se mellette nincs, hanem az ellen, ki a közsensdet megzavarná.

Míg a tulsó rész ily nyiltan fellépett, a polgári kormányon ülő férfiak se lelépni, se az ellenpárt kártyáiba pillantani nem bírtak. A főkormánysszék oly férfiakból állott, kiknek egyrésze maga is félt az Uniótól; másrésze nem bírt azon sas tekintettel, melyet ezen kor igényelt; volt több nemes szív, több szép talentom benne; de azon magas jellemű egyéniségek, mint volt Sennyei Pongrácz a Básta korában, gr. Bethlen Imre, gr. Teleky László és b. Seeberg, Buccow alatt, fájdalom, hiányzottak.

Igy következett aztán be az, hogy a kormánysszék szemeláltára a más nemzetiségek függetlenné tették magokat, vagy függősöket csak színleltek; a vést látó magyarok pedig csak is a magyar miniszteriumban helyezték bizalmukat.

A szászok universitása, mely mint a nemzet gyűlése évenként kétszer szokott volt összegyűlni, most is összeült. Rendkívüli levén, most székenként nem két, hanem négy tagot hittak meg, s így 88 egyénből alkottatott. A gyűlés, mint mindig, Szebenben tartatott, s most máj. 5-én azzal nyílt meg, hogy bizottmányt nevezze ki, mely saját alkotmánya reformjai iránt tervet készítsen; vagy őszintén bevallva, az Unio megbuktatására két bizottmányt alakítanak, egy polgárit s egy papit. A polgáriban az ispán, a papi bizottmányon a lutheranus püspök, Binder György jelent meg, mint vezető.

Ezen testületek teendője volt a szász székeket odahangolni, mikép az Unioban nemzetiségök s vallások veszélyeztetését lás-

sák: következőleg rábirni, hogy nem pártoló követet küldjenek a május 29-ki országgyűlésre.

Ezen missiónak igen könnyű volt apostolokat szerezni. A papok féltették gazdag dézmájokat, a polgári tisztviselők féltették kényelmes bürocratiájokat, mely magamagát egészíté ki, minek következtében a papság és tisztviselőség mint aristocraticus kászt állott a nép felett.

Harmadik fontos tárgyát tevő a szász universitás-gyűlésnek a románokkali kibékülés czélbavétele. E tárgyban roppant akadályok álltak előtte. A szász nemzet által lakott földön mintegy 30,000 fővel haladta meg az oláhok száma a szászokét; innen az oláhok az utolsó időben nem szívelhetvén, hogy oly földön, melyen többségben vannak, melyen a II. András királytól nyert diploma azt mondja, mikép rajta unus sit populus, az oláhokból sehol egy tisztviselő se volt. Ez ellen fel is léptek. Az utolsó 1846—47-beli országgyűlésen a két oláh püspök e tárgyban kérelmet is adott vala be. Azon kívül bántá a román nemzetet a szász földön az is, hogy 1846-ban Roth, luth. pap, svábokat hozván be Württembergből, sokan telkeikről a svábok miatt kiszorítottának. Ily feszült vala a két nemzet közötti sürölődés, ebből kellett most már barátságos ligát előteremteni. Nem vala más mód, mint engedélyeket ígérni. S hogy rokonszenvőket mutassák, hét tagból álló küldötséget küldének a balásfalvi gyűlésre.

Igy bonyolódott naponként Erdély ügye. Az erdélyi nemzetek közül a magyar és székely az Unio mellett, az oláhság még se mellette se ellene, a szászság pedig határozottan ellene kitzódott. A lipcei szászok a magyarokhoz átirnak s üdvözlék a szabadság pályáján; átirnak máj. 10-ről a szászokhoz is, felhitták, hogy a magyarsággal kezét fogjanak. Alsó-Austria ellenben kérvényt nyújtott be ő felségéhez, kérte, hogy az Uniot, mint a pragmatica sanetióban kimondott birodalmi egységet veszélyeztető elvet, létrejöni ne engedje. Ily elágazók voltak e napokban a vélemények.

Magyarhonnak se volt jobban dolga, ott is borulni kezdett a láthatár. A frankfurti parlament, mint a németországi

akkori közvélemény, üdvözlé Magyarországot új viszonyai terén: de azért a rácok már gyilkoltak; a horvátok betűtő félben állottak határainkon; a tótokát lázíták. A magyar népet főleg a tagosítás eszméjével szintén bujtogatták. A pozsoniak felkeltek, az ottani zsidóságot megrohanták, boltjaikat kirabolták. Így szomorú lábon állt a belbátorság.

S még szomorítóbb volt azon tudat, mikép Magyarhonban 18,000 sorkatonánál több benn nincs, s hogy a magyar miniszterium azon sürgetésére, hogy a magyar katonákat Olaszhonból haza bocsássák, a bécsi miniszterium kitérő válaszokat adott. Minden remény a toborzandó 10,000 önkénytes felé fordult.

Hát Erdély honnan vegyen erőt a belbátorság biztosítására? Minden bizalma a székely határvéd katonaságban volt, mi két ezred gyalogság s egy oláhokkal vegyes huszárezredben állott.

A főkormányzó a mint Szebenből hazajött, s a dolgok fejlődését látta, azonnal a székelyekre gondolt. Megemlékezett, mikép Uzonbóli hazatérésök s a fegyverlefoglalás napján azon fogadást tettek, mikép német commandó szóra ki nem lépnek ugyan, de a magyar kormány rendeletére azonnal mindenre készek. Azért gr. Miksa Jánost, Zeyk Józsefet, s a háromszéki születésű kolozsvári ügyvéd Berde Mozsát beküldé a háromszékiekhez, kettőt kívánt tőlük: hogy induljanak s a fegyvert adják ki. Mindkettőt megtették, egy zászlóalj Arad felé megindult.

Az alatt bekövetkezett a nap, melyen a román nemzet is elveté álarczát, a balásfalvi nemzeti gyűlés napja, máj. 16-ka, mely annyi vérnek lett szerző oka.

Ezen gyűlés eredetén titokteljes homály fekszik; csak annyit tudunk a felsőbb befolyásról, hogy megnyitására a gubernium, főkormányzéki tanácsos Szabó Lajost maga is oda küldé, mint királyi biztost, míg a katonai kormány részéről Schurter tábornok feles néppel és ágyuval küldetett oda, állítólagosan, hogy a rendet és csendet megháborítani ne engedje. Azonban eredete egy lehet a szerb gyűléssel, mely szintén e napokra, máj. 15-ére hivatott egybe Karloviczra.

A mint az oda küldött főkörmányszéki biztos a lapokat tudatá, eredetének egyik ága ott volt, hogy miután a főkörmányszék megtudá, mikép B a r n u c z, püspöke hire nélkül apr. 30-ra gyűlést hirdetett volt, a főkörmányszék betiltá e gyűlést, rendelve L e m é n y püspöknek, hogy más határnap tűzessék: így lett aztán, hogy mind a két gyűlés megtartatott. A kormányzék rendelete csak papi gyűlést engede, melyben a püspök a papokat felvilágosítván, haza bocsátaná, hogy a néppel ők is azt tegyék. De a papok helyett 15,000 ember gyűle fel, s a papi gyűlés népgyűléssé vált, mely magát nemzeti gyűlésnek nevezte.

Én nem csodálkoznám, ha az annyit mellőzött román nép nagyja kicsinye ide zarándokolt volna, mert azon édes reménnyel csalogattatott, hogy itt a robot megszüntetés fog kihirdettetni.

Máj. 13-án már népsokaság önté el Balásfalva utczáit, mezejét, mert B a l á s f a l v a kis város lévén, mind be nem fogadhatta.

A katonaság e napon érkezett, a nép éljenzéssel [fogadta mit az viszonzott is, kivéve a fenebb kiindult székely határőr századot, mely helyét némán foglalta el.

Másnap, máj. 14-én vasárnap lévén, a templomozás rendkívüli ünnepélylyel tartatott meg. Utánna az egyház tanácssteremmé változott, előleges tanácskozást tartottak. A szószékre B a r n u c z Simon lépett, előadá, mikép gyűlésök tárgya kérvény készítés, mely a máj. 29-i hongyülésre terjesztené fel a nemzet kívánatait. Áttért a kérvény elvei fejtegetésére, mi nem volt egyéb, mint cathekizálása a népnek, melyre a tömeg a kívánt feleletet szóvivők vezetése mellett megadá. Ezen tanácskozást igen jellemzi az, hogy magyart, szászt egyaránt hit-szegőnek kiabáltak.

Délután az előleges tanácskozás tovább folyt. Most a két püspök is, az egyesült görögöké L e m é n y János, a nem egyesülteké S a g u n a András szintén megjelent. B a r n u c z ismét fellépett, a délelőtti tanácskozmány fogalmazását felolvasá. Azonban a formulázás jóval szelidebb volt, mint a délelőtti határozat; délelőtt külön földterületet követelt volt, Hunyadot, Alsó-fehérmegyét, Fogaras földét és a mezőséget; most erről nem



emlékezett, valamint arról sem, mikép addig nem fognak szét-  
oszolni, míg Mikás szabadon nem bocsáttatik.

Estve Balásfalvát kivilágíták. Főpontja a papnövelde épü-  
lete, hol az első emelet középső ablakán Trajanus római császár  
képe állt transparentben, hihetően annak emlékére, hogy ezen  
császár meghódítván Erdélyt, mint Dacia egy részét, bele római  
népet telepít; mellette egy transparent éltette első Ferdinandot  
tehát mint osztrák császárt, nem mint magyar királyt, ki e néven  
ötödik: s kívánt számára imperium sempiternum in daco-roma-  
nos; egy más transparent Lemény és Saguna püspököket, s  
a románok dicsőségét üdvözlé. E világitást egy osztrák s három  
muzka lobogó tévé hatásosabbá.

Egyszerre két hatalmassággal coquetirozott tehát a jám-  
bor nemzet: az osztrákkal és oroszszal; az oroszszal azért, mert  
a görög nemegyesültek a muzka czárt tartják vallások fejének.

Megjegyzendő, hogy e nemzet e napok óta magát ro-  
mánnak kezdé nevezni, mi történetünkben roppant zavart fog  
előidézni, pedig nem lett volna mért, mert az oláh és olasz név  
egy gyökből ered, s rokonságuk a név által is ki volt fejezve.

Felvirradott a nap, melyre a gyűlés egybehivatott, máj.  
15-e. Templomozással kezdetett meg. Utána a kormányzék biz-  
tosa consiliarius Szabó Lajos megjelent, s a gyűlést hivata-  
losan megnyitá. Elnököktől a püspököket nevezvén, kilépett.

A nép odahagyá a templomot, kiment a falutól délkeletre  
eső rétre, mit e napokban Campu libertici, szabadság mezejének  
neveztek el.

A réten muzka és osztrák lobogókkal diszitett szószerk  
volt felállítva, melytől a nép 12 sorban sugárzott kifelé.

A katonaság egészen külön, Balásfalván innen állított  
fel. Néző szerepet vitt. Az oláhság felszólítá a katonai parancs-  
nokot, hogy valahányszor a toronyból intik, annyiszor ágyuztas-  
son; de a kormányzék és megyei biztos ellenzésére felhagyott  
ígéretével; csupán hármat lövete akkor, midőn a császár nevét  
imájokban megemlíték.

A tanácskozás megnyílt. A modor itt is a volt, mi a templom-  
ban. Minden sorhoz kérdést intéztek, s az igent vagy nemet felelt.

Esküt is tettek le, s benne megesküdtek, hogy az austriai császár és erdélyi fejedelem I. Ferdinand, úgy a haza s a hazában lakó nemzetek jogait kimérendik, s a magok nyelvöket és nemzetiségöket törvény útján emelendik. — Figyelmet érdemlő, mikép a megosztva szedett szavakat Lemény püspök bajjal tétette bele; valamint az, hogy I. Ferdinand helyett az V-ket tegyék az eskübe, nem sikerült.

Végre megállíttatott a kérvény szerkezete, melynek pontjai a következők :

1) Kivánták, hogy a román nemzet Erdélyben alkotmányos nemzetnek nyilváníttassék.

2) Hogy a román egyház minden felekezetkülönbség nélkül (egyesült és nemegyesült nevezetek eltörlésével) független legyen minden más ajku egyháztól; s ruháztassék fel azon jogokkal, melyekkel a többi nemzetek egyházai birnak. Minden évben egyházzsinatja legyen, melyben a polgári rend is részt vegyen, és ezen vegyes zsinat válassza püspökeit. A balásfalvi érsekség állíttassék helyre. A püspökök, mint királyi hivatalosok az országgyűlésen lehessenek jelen, ha a többi nemzetek püspökei jelen lennének; ugyszinte a káptalanok is képviselve legyenek.

3) Kivánták az urbéri viszonyok megszüntetését, az urbéres részéről történhető kárpótlás nélkül; úgy szinte a tized eltörlését.

4) Kivántak iparszabadságot, ezéhek s egyéb kiváltságok eltörlésével; úgy a más országokkali kereskedést hátráltató akadályok u. m. a vámok eltörlését.

5) Kivánták, hogy az Oláhországban és török földön tartózkodó juhászok sorsa jobbíttassék, az őket nyomó adók töröltessenek el, és a török porta s a Duna melléki tartományokkal a juhászokra nézve tartott tractatusok léptettessenek életbe.

6) A honi érezekekből venni szokott tized eltörltetését.

7) Szólás és sajtó-szabadságot censura és cautio nélkül.

8) Személyes szabadságot, hogy megítéltetés nélkül gyanura senki el ne fogattassék; úgy szintén hogy akadály nélkül gyűléseket tarthassanak.

9) A szóbeli törvénykezést.

10) A kül- és belbéke fentartására nemzetőrséget, egybekapcsolva a szóbeli nemzeti katonasággal, nemzeti tisztek alatt.

11) Határjáratási elegyes biztosság kineveztetését kívánták, melyben részökről is aránylagosan legyenek nevezve, s kötelessége legyen a közhelyekből s magánosoktól tett foglalásokat kikeresni, visszaítélni. Ide tartoztak volna a király földön lakó oláhok föld feletti sérelmei is.

12) Hogy a papok a status pénztárából fiztessenek, egyenlően a többi felekezetek papjaival.

13) Iskolák felállittatását nép és felsőbb tanok számára, katonai növelődét, polytechnicumot, s hogy ezek igazgatóit s tanítóit ők válasszák.

14) Adó és közteher viselést.

15) Kivántak szabadság, egyenlőség s testvériség alapján szerkesztett új alkotmányt, ezekből folyólag új büntető-törvénykönyvet, és hogy az Approbata és Compillata constitutioval czimzett törvénykönyvekből az oláhokat gyalázó kitételek töröltessenek ki.

16) Kérték végre, hogy az illetők az Uniót ne vegyék addig tárgyalás alá, míg a román nemzet nem fog mint negyedik alkotmányos nemzet országgyűlésbe beléptetni: különben a de nobis sine nobis elvei alapján, ellene óvást jelentenek.

Ezen kérvény két példányban készült el, egyiket ő felsége, másikat a máj. 29-i országgyűlés elébe kívánák terjeszteni. — Felterjeszteni ő felségéhez negyven, az országgyűléshez száz tagot neveztek. Az országgyűlés eleibe terjesztők élére Lemény, a Bécsbe menőkére Saguna püspököt helyezék.

Május 16-án a kérvény kiállításával foglalkoztak; s Mikás megszabadítása iránt tettek lépéseket.

Május 17-én egy comitét neveztek ki, melynek román pacificaló comité nevet adtak. Alelnöke lett: Barnutz Simon tanár; tagjai: Beceescu Miklós tanár, Lauriani A. Trebonianus, régebb báró Apor Lázárnál nevelő, Cipariu

Timotheus tanár, és Leményi Brán János. Ezen comité alakítását azzal indokolták, hogy legyen testület, mely a kérvényre adandó választ a nemzettel tudassa; miből azonban kormány-testület válék.

Itt ért véget a román első népgyűlés. A királyi biztos be-rekeszté. Utána Lemény beszélt, inté a népet, tegye a robotot addig is, míg a törvényhozás eltörli. Végezetül Saguna szólt oly értelemben, mintha mondani akarta volna, hogy mit se várhatnak a törvényhozástól, hanem egyedül csak a császártól; legalább a lapok azzal vádolák.

Az Uniohoz nem szóltak, mert miként Baricz tanár magát kifejezte: az oláh nem nemzet, tehát nem szólhat országos kérdéshez; tegyék nemzetté, akkor megmondja, akar-e egyesülni vagy sem.

Igy végződött e gyűlés, míg Magyarhonban a szerbek Rajacsicsban maguknak patriarkát, ezredes Suplicatzban vajdát állítottak, szerb területet szakasztottak ki maguknak s azt Magyarhontól függetlennek nyilvánították, s a horvátokkal kezét fogták.

Ily szomorú kilátások közepette a véletlen a magyart még belebb vivé reményeibe. Épe napokban, majus 15-én s 16-án Bécsbe új forradalom lőn: új ígéreteket s képviselőket kaptak választó census nélkül. Mire V. Ferdinánd s birodalma e részében, hol egy rész Frankfurthoz, s így az ott alakulandó új német birodalomhoz vonzódik, hol a slávok Austria romján déli szláv birodalomról álmodoztak: nem találván magát elég biztonságban, odahagyá Bécset — Insbruckba ment.

Jellachich bán, kinek V. Ferdinand még majus 6-án azt rendelé, hogy a magy. ministeriumnak engedelmeskedjék: maj. 16-án a horvátokat fegyverre szólítottta, fegyverzeni kezdé.

Ugyanez nap a magyar ministerium 10,000 honvéd táborozását rendelé el, s támadtak az ugynevezett önkénytesek; megvettetett a forradalmi sereg magva.

### III.

## Az Unio kimondása.

(Apr. 20 — maj. 31.)

— A partium. Az Unio története. A majus 29-ki kolosvári hongyű és az Uniot kimondja. A szászok beleegyeznek. —

Az események e hullámszája közepette Erdély mindent az országgyűléstől várt. Azt hitte a többség, hogy azon nap minden aggodalmának végét vet.

A mint a hongyűlés napja kitűzetett, Kolozsvár városa azonnal 12 tagból álló küldöttséget indít Pestre a nádorhoz, hogy országgyűlésére királyi biztosul kérje; a ministeriumhoz, hogy a már ténynek nézett Unionál Kolosvárra, mint volt fővárosra, némi figyelemre hívja fel.

Az Unio ezen előpostái ápril 23-án már Pesten voltak. A pesti nép 27-én fogadta el nyilvánosan. A két hon egyesülése reményére szónokoltak, lakomáztak, s hogy megtiszteljék, hol a küldöttség szállása volt, nemzetőrökből őrt állítottak. Estve a színházban a két testvérhon czimere két zászlóra festve, összehobogott; a két zászlót felül virágfüzér tartá össze, a virágfüzérre e szó: Unio. Színház után fáklyás zene és szónoklatok.

A ministerek szintén jól fogadák. A nádor is ígérte közbejárását; de biztosul nem ígérkezett.

Magyarhont e küldöttség hire kedvesen lépé meg, mert azon hír vala elterjedve, mintha Erdélynek nem lenne komoly szándéka az egyesülés. — Hogy azzá legyen, a ministerium egy hatalmas lépést intéze, értem az ugynevezett magyarhoni részek visszacsatoltatását, mihez némi tájékozással tartozom.

A magyarhoni részek neve alatt korunkban Közép-Szolnok, Kraszna, Zarándmegyékét s Kővárvidéket szoktuk érteni. E megyéket, a Tiszaig terjedő megyékkel az 1538. váradi szerződés alkalmával engedte volt által I. Ferdinánd Zápolyának, s azokat az erdélyi fejedelmek hatalmasbjai folyvást megtartották, míg végre a fennevezett megyék teljesen Erdélyhez szakadtak, a nélkül azonban, hogy Erdélybe beolvastódtak volna. I. Apafi fejedelem magyarhoni részek neve alatt az említett megyéken kívül Maramarost, Bihart és Aradmegyét is birta; s mire Erdély a magyar korona alá vissza kezdett kerülni, az 1687-ki balásfalvi szerződés a megyéket az adóra nézve már visszacsatolá Magyarhonhoz, s 1693-ban visszacsatoltatások végkép kimondatott, mi az ugynevezett Alvinczi-féle kir. válasz 12 pontjában Erdélynek tudtul is adatott. — Azonban a teljes visszacsatolás változó phrasisokon ment át; 1729-ig a magyarhoni országgyűlésre folyvást meghivattak, a törvényhozásban részt vettek; adójukat 1732-ig Magyarhonhoz fizették: mind a mellett Erdély e részekről sehogy sem akart lemondani, folyvást követelte, minek következtében I. József 1709. oct. 26-ki kir. válaszában a fennevezett megyéket s melléjük Máramarost visszaigéré; mindazáltal az 1715: 92. magyarhoni t. czikk Magyarhonhoz visszakeblezését elrendelte, azonban Erdély ellene dolgozott; mire az 1723: 20-dik magyarhoni törvényczikk újra fellépett és visszacsatoló biztosság kiküldését újra sürgeté; azonban mint az 1725. maj. 1. kir. válasz mutatja, Erdély igényének fenn is helyt adtak; ily előzmények után jött létre a magyarhoni 1729. 7-ik törvényczikk, melynek alapján a visszacsatolás végre létre jött. De nem teljesen, mert az erdélyi udv. kancellária 1730. oct. beadott kérelmére, 1732. dec. 31-én az ugynevezett Carolina resolutio Krasznát, Közép-Szolnokot, Kővárvidékét és Zaránd felét Erdélyhez; Bihart, Máramarost és Zaránd másik felét Magyarhonhoz rendelte. Mi aztán teljesedésbe is ment. — Az erre következett legelső magyarhoni honygyűlés az 1741. 18. t. cz. által Magyarhon e megcsonkítása ellen tiltakozni el nem mulasztotta; de a visszakeblezés Erdély kihallgattatni akarása által hátravetettet; s bár Magyarhon folyvást sürgeté, Erdély 1751 és 1792-ben tett

beleszólásai által a visszacsatolást folyvást meg bírta akadályozni. Azért a magyarhoni 1807., 1825., 1830. országgyűlések nem szüntek meg ismételni a kérdést, mignem az 1836. 21. t. czikk a visszacsatolást mint bevégzett tényt igatá törvénybe; az 1848. 6. t. czikk jóváhagyta. . . s ennek alapján a mint a magyar ministerium fellépett, azonnal kinevezé a biztosokat, s az majus első felében, b. Wesselényi Miklós vezetése alatt, a megyék visszakapcsoltatását végrehajtatá. . . Ez volt az Uniora az első tetteges lépés.

Egyes hatóságok se maradtak el. Komárom megye két fiatal egyént küldé, kik Erdélyt bejárják, s nevükben testvériesen üdvözljék. Pest városa, s illetőleg Pest megye pedig tizet indita be.

Kolozsvár a Rákóczi-emléknél várt reájok, hol épen e hónapban 188 év előtt utolsó lovagias nemzeti fejdelmünk halálos sebet kapá. A küldöttség élén Székely József s Lisznai Kálmán Pest városától pompás nemzeti zászlót hoztak a testvér fővárosnak, s igen szívesen lőnek fogadva.

Magyarország e figyelme reményekre hangolá Erdély magyar ajku lakosait; a többi nemzeteket pedig mind határozottabb lépésekre ösztönzé.

Szeben, a mint a románok gyűlése irányát látta, azonán, majus 18-án szék-, illetőleg népgyűlést tartott, az első nyilvános gyűlést e tárgyban; elnöke a szász nemzet ispánja, Salmen Ferencz, tárgya az Unio. Kevesen beszéltek, s meghatározzák, mikép a magyarországgali egyesülés jelen körülmények közt rájok nézve nem tövös, Austria egységére nézve pedig veszedelmes: s ezen nézetök ő figénéli tolmácsolására követséget választottak, mely fel indult; a többi szász székeket szintén csatlakozásra szólíták fel, felhiván egyszersmind, hogy az erdélyi közelgő országgyűlésre követeket ne küldjenek.

Szeben most hallatá első véleményét, mert eddigi működése titokban folyt. Megdöbbsenté az Unio barátait; de inkább egy más jelenet, mit Magyarhon idézett elő.

Három férfi haladott Kolozsváron át, úgy, hogy siettőkben csak pár férfival szólának. Magukat a ministerium küldötteinek

nevezék; e három férfi egyike Klapka György, a későbbi tábornok, másika Gál Sándor, ekkor quietált székely hadnagy, a harmadika pedig Hajnik Károly, gyorsíró.

Marosvásárhelyre, a székelyföld első s legnagyobb városába érve, Batthyány minster-elnök egy felszólítását mutatták elő, melyben a székely nemzetet felszólítja, hogy a hon megmentésére Szegedhez gyűlendő táborba 12000 embert küldjenek.

E végre Vásárhelytől gyűlést tartának; helye a város piacza, székszéke a piacz közepén emelkedő egykor zenés-kút. Szólott Klapka és Gál; de szólott a székelygyűlések vihara Berzenczei László s a népet akkora részvétre hangolák, hogy minden fiatal önkéntes akart lenni.

Azonban e fellépés csakhamar hajótörést szenvedett. Míg Gálék a székelyek közt előhaladnak s osztogatják a magyar minsterium maj. 19-ről szóló proclamatioját: Hajnik Szebenbe ment, hogy a minster-elnök átiratát b. Puchnernek kézbesítse. Ez iratban gr. Batthyány az Uniot elvileg ő Felségétől elfogadottnak nyilvánítván: felszólítja, hogy a székelyek közt kérdéses felszólításának sikert eszközölni segítsen. De jó válasz helyett Hajnikot mint kémeket letartóztatták: bár országgyűléseinkről mint gyorsírót többen ismerék s utlevéllel el vala látva; utóbb a főkormányzó fellépésének sikerült őt szabadságba helyeztetethetni. — Klapkák eredménytelenül visszahúzódtak. . .

Igy állt a magyarság ügye a hongyulás előtti percekben. Szász és oláh ellentünk lázítva, a katonaság mindenbe gátat vetőleg: csak egy öröme lehetett, hogy saját keblében pártok nincsenek. A conservativek eltűntek, a nép nemzetét pártolál. Soha Erdély ily összetartó nem volt: hasonlított egy vésző. hányatott hajó népéhez, hol mindenki ugyanazon egy érdekért fáradozik. Mindenki felölté a kék nemzetőri atillát. Volt mégis, mi az egyetértést keseríté, azon tulbuzgóság t. i. miszerint a mult évben diadalmában örömittas conservativeket Kolozsvárt és egyebütt a nemzetőrség soraiban látni nem akarák.

Majus 28-ika, az országgyűlést megelőző nap, vasárnap volt. Korán reggel az utcákat a hon minden vidékéről felgyűl-



tek sokasága önté el. A nép örömet nyilvánítá báró Perényi Zsigmond ministeri küldött megérkezésén . . . S erdélyi kathol. püspök Kovács Miklóst megéljenezte, mivel pásztori levelében papjait az Unio előmozdítására utalá. . . . De legfényesebb volt azon tisztelgés, melylyel a megérkezett kir. biztos, b. Puchner fogadtatott. Ugy Lemény püspököt is, a mint a román kérvényt hozó küldöttséget a kir. biztoshoz felvezette, éljenzéssel fogadták.

Közelgett az óra, melyen a nemzeti gyűlés, mint az országgyűlés előleges tanácskozó gyűlése megnyíljék.

Remény és agodalom tilt minden arczon, nem mintha az Unio ki vagy nem mondását valaki kétségbe hozná: hanem mert általa egy nagy koczkát láttunk elvetve.

Nagy nap előtt álltunk; történetünk azon arany fonalát akarók felvenni, melyet a nemzet három század előtt ejtett ki kezéből. Egyesülni akart azokkal, kikkel Ázsiából e földre jött, melylyel azt elfoglalá, s melylyel együtt hét századon át élt, s melytől 1542-ben elszakadt. Másfél századon át valánk külön az anyahontól, saját nemzeti fejedelmeink igazgattak, mint most a két Oláhországot török, pártfogás alatt.

Azalatt a magyar kard által meggyengített Góliáth, a török, elveszté régi befolyását Európára. — Erdély tőle elvált 1688-ban, s a magyar korona alá visszament; de azért a két hon nem egyesítettett, külön kezeltetett, pedig a nemzetnek ellenkező volt ohajtása.

Erdély azóta egy alkalmat se mulasztá el, hogy ohajtásának szavakat ne adjon. A visszakapcsolás után néhány évvel Rákóczi Ferencz már kimondá: „Sokkal jobb volna a magyar nemzetnek, ha Magyarország és Erdély egy magyar fejedlem birodalma alatt lenne.“ Szavai viszhangra találtak; a Rákóczi által tartott szécsényi országgyűlés az egyesülést ki is mondá 1705-ben; s már 1707-ben az ónodi gyűlésen ott látjuk Marosvásárhely követeit.

II. József lángesze az erdélyi és magyarhoni udvariancelláriát egyesíté. Hogy a teljes egyesítés törvényhozásilag hajtassék végre, 1790-ben az erdélyi megyék követeket küldének

a budai országgyűlésre, s azok a rendekhez — nem lévén Erdély meghiva — következő kérvényt nyújtottak be:

Az Erdélyországbeli követeknek, Erdélynek a királyi kötéslevélben, és a fejedelem által leteendő hitben való beiktatása iránt benyújtott kérésük.

Felséges Stántsok és Rendek! Az uralkodásra következő Felség koronáztatása előtt készítendő szövetség-kötésben és hitletételben azon vármegyék, melyeknek mint küldöttjei képüket viseljük, a szent koronához tartozó Erdélyországot minemű fundamentumból kívánják összekapcsoltatni és a felséges Státusok és Rendekkel szorosabb egyesülésre lépni, azoknak általunk küldött, és általunk alázatosan benyújtott levelek bővebben kifejezték.

Atyafiságos bizodalommal annakokáért és alázatosan kérjük, hogy küldtetetéstünk (melyeknek bizonyosságául biztos-leveletünket m. personalis ur ő excellenciájának be is mutattuk) czélját elősegíteni méltóztassanak a f. Státusok és Rendek; a melynek megnyerése reménysége alatt ide tesszük formáját is annak, a mely szerint mi a szövetség-kötésben vagy inaugurale diplomában, mind a királyi Felségtől előre leteendő hitben névszerint való beiktatását Erdélynek ohajtanák ezen vármegyék. Örvendetes válaszukat elvárván, mely tisztelettel maradjunk a felséges Státusoknak és Rendeknek alázatos szolgálai és tiszta hazafiai szeretettel kötelezett atyafiai: gr. Eszterházy János, Nemes Kolos, Hunyad és Torda; b. Bornemisza János, Küküllő, Hunyad és Zaránd; gróf Bethlen József, Zaránd; gróf Bethlen László, Torda, Küküllő és Belső-Szolnok; Toroczky József Torda; gr. Bethlen Gergely, Felső, Fejér és Hunyad; gróf Gyulay Sámuel, Alsó Fejér; Füleky Sándor, Kolos; Fekete Ferencz, Torda és Belső-Szolnok; Véér András, Belső-Szolnok; Sombory Ádám, Doboka; Kozma János, Kozma Ferencz, Küküllő vármegye küldöttjei.

A magyarországi felséges Státusok és Rendekhez.

Praesentatum 18-va Junii 1790.

Ezen beadványban említett feltételeket szintén helyén látjuk ide ígatni, mi is így hangzott:

„Transilvaniae Principatus, Partium Hungariae eo adnexarum, triumque Nationum, Hungaricae, Siculicae, et Saxonicae, et quatuor Religionum ibi per Leges receptarum, Jura Municipalia, Libertates, Praerogativas, Immunitates, Leges post separationem a Regno Hungariae latas, et inposterum more apud ipsos legali et usitato ferendas, non minus, quam Consuetudines eorum antiquo usu apud ipsos probato invalescentes, illibate conservabimus, et conservari faciemus; Privilegia et Collationes pariter Principum quoque Nationalium in praedicto Transilvaniae Principatu, Partibusque Hungariae eo adnexis post Separationem a Regno Hungariae, legitime facta Juraque quarumcumque Communitatum, Ecclesiarum, Scholarum in iisdem fundata, sine omni Conditionis, Personae, aut Religionis discrimine, in plene eorum vigore relinquemus, si quae hactenus laesae fuissent, illa ad legalem integritatem restituemus, et quoad futurum illa, ab omni laesione tuta tam Nos ipsi praestabimus, quam per alios praestari faciemus.“

Mindazáltal fájdalom, az Unio ekkor végre nem hajtatott, pedig mennyire ohajták Erdély rendei, tanuja az, hogy a midőn József császár halálával a két hon már egyesített kancellárját el akarák egymástól választani: 1791-ben az erdélyi rendek kérték, hogy ne választassék el; s mire csakugyan elválaszták, felírtak, hogy e lépés a két hon Uniojára akadályul később ne szolgáljon. (Lásd az erdélyi 1791. országgyűlés jegyzőkönyvét 186. lap.)

Sőt tovább mentek nyilatkozatukkal. Az akkoron kitört francia forradalomra gondolva, kimondák: mikép ők az Uniot mint a hon boldogsága legfőbb eszközét úgy nézik. Gr. Gyulai Samu Fekete Ferenczet és iktári: gr. Bethlen Samut az országgyűlésnek bevádolá, hogy megyéjüktől Magyarhonba küldetvén, ott az Unio ellen munkálkodtak. A bevádoltak időt kérvén maguk igazolására, azon kifejezéssel éltek: mikép ha e vád igaz volna, méltán nevezetethetnének hazarontóknak, s méltók lennének büntetésre. (Az 1791. országgyűl. jegyzők. 188 l.)

Ezen század haladó szelleme ismét felkarolta ez eszmét. Szentiványi Mihály s mások a publicistai irodalom terére hozták. Sőt az 1841-ben kezdődött országgyűlésen maga az ország is felszólalt. Mikor a magyarhoni 1836. 21. t. cikk értelmében a részeket vissza akarák kapcsolni: az erdélyi országgyűlés feljajdult, hogy négy megyéjét nem hagyja elszakasztatni; vagy, mint ő Felségéhez tett feliratában magát kifejezte: ha elszakasztják, úgy készebb Magyarhonnal egészen egyesülni, minthogy ily elgyengített külön országot képezzen, s e végre bizottmányt nevezett, mely magát e tárgyban a magyarhoni országgyűléssel érintkezésbe tegye. . . De azért a részek visszakeblezését a ministerium apr. 23-áról elrendelte, s az Zarándban maj. 6-án, Krasznában maj. 8-án, Közép-Szolnok és Kővárvidéken maj. 15-én végre is hajtatott.

E stadiumán állt hongyülésileg az Unio története; tehát nem új gondolat, nem rögtönzés.

Magyarország tehát csak tovább folytatta. Kossuth indítványozá, a hongyülés magáévá tette, felőle törvényezikket alkota, mely ő Felségétől, mint az 1847<sup>7</sup>/<sub>8</sub>-ki országgyűlés VII. törvényezikke van szentesítve. S ki lön a t. cikkben mondvá, mikép „Magyarhon Erdély mindazon törvényeit és szabadságait, melyek, a mellett hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, s a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fentartani kész.”

A többi §. elrendeli, mikép jelenjék meg Erdély Magyarhon összetulendő képviselő házban. E részben a volt királyi hivatalosokat a felsőtáblán szózatolással s helylyel kínálta meg, katonai egyéneket, a gubernium és kir. tábla tagjait kivéve. Az összes Erdélynek 69 szavazatot ada. Vagyis minden megyének, székek, királyi városnak kettőt, a taksás városoknak egyet-egyét. Mit azonban az erdélyi gyűlés négygyel szaporított, a két őrmény város követeivel, melyek véletlenségből fenn kimaradtak.

E lépést Magyarország mint anyaország tette saját része ellen. Erdélyt, mint a magyar korona részét követelte vissza, s ő Felsége is helybenhagyá. . .

Ily előzmények után gördült fel a kárpit majus 28-án, a nemzeti gyűlésen. A midőn beléptünk a terem zajlott, mint egy ten-ger, csak egyes kedvencz embere belépténél fakadt éljenzésre. Begyűltek a követek is. Mint egy varázsütésre elnémult a zaj; ötven éves, őszültni nem akaró férfi lépett be, gr. Teleky Domokos karjára támaszkodva; égre hordott arczán a szemek, melyek 13 év előtt villámokat szórtak, kialudtak. E férfi báró Wesselényi Miklós volt, az ellenzék egykori rendíthetlen vezére; ki, mióta utolszor láttuk, száműzve élt, börtönben ült, s nem láthatá a neki örvendező sokaságot, melynek mennydörgő éljenzése szűnni nem akart, még volt vakulva.

Az ülés megnyílt. Korelnőkké a veterán ellenzéki vezért, id. gr. Bethlen Jánost kiálták ki. A szót b. Kemény Dénes kezdé meg. Egyszerűen csak olvasni kezdé a királyi előadások pontjait.

Az előadások szövege még mind latin. Benne tanácskozás tárgyául az első pontban (a lemondott Józsika helyett más) kanczellár, a másodikban (a meghalt Dániel Elek helyébe más) királyi táblai elnök választását tűzé ki; s csak a harmadik pontban jött az Unio, oly kifejezéssel, hogy felette érett tanácskozás keletkezzék; utána következett negyedik pontban az urbériségek kárpótlás melletti megszüntetése; az ötödikben a nemesség adózása; a hatodikban az oláhok polgári és vallásos szabadságokbani részesítése; a hetedik pont sajtótörvényt kívánt.

Mire Kemény Dénes a harmadik pontot olvasá, a nép kitört. S egyes békétlen hangok ismétélék, mikép a harmadik feleslegessé teszi a két első pontot.

S felállt Wesselényi. A terem néma lett. Mellén nagy széles nemzeti kokárda. Röviden szólt, de hangjának mennydörgése nyomatékot adott. Az Unionak harmadik helyen lett kitűzését tollhibának nevezte; hogy annak nevezhesse — okát onnan merité, mert a tárgy nagyszerűsége is azt igényli; de ő Felségének erről már szentesített törvénye is van. Az Unio mellett szót emelni pedig már feleslegesnek tartá.

Utána Kemény Dénes az Unioról alkotandó törvényczikk szerkezetét olvasá fel.

Szász Károly (már ekkor status-titkár) indítványt tett, hogy a magyarhoni hongytülésre népképviselet alapján választandó képviselőket küldjenek. —

Délután fiatalsági gyűlés lett a kír. lyceum nagytermében. Wesselényinek akartak tisztelkedni. Bizottmányt akartak hozzá indítani; de Katona Miklós azon indítványára, miszerint Wesselényihez a gyűlés is kevés, az egész a báró lakához indult.

A világtalan férfi 1834, a — feloszlott hongytülés — óta most hallatá a néppel ismét szavát.

Igy tölt el az első nap.

Mint egy nagy nemzeti ünnepre, úgy viradott fel Kolozsvár majus 29-kére. Töméntelen ember gyűlt fel. S köztök megjöttek a szász székek követei is, kik Szeben ellenkező felszólítását félretették volt, s magukat képviseltették.

A piacon a sorkatonaság; az országos terem előtt a nemzetőrség volt felállítva.

Harangoztak, s a honatyák ős szokás szerint a piaci nagy templomba kísérték a királyi biztost. Eddig e napon drágábbnál drágább nemzeti öltönyöket látánk, arany s drága kövektől ragyogó kardokat: most egyszerű feketé magyarban jelentek meg, hirdetvén, mikép az aristocraticus gyűlések temetésére gyűltek fel.

A templomozás végével a terembe jöttek. Az éljenzés folyt; különösen kiemelték a jelen volt szász követeket s Lemény püspököt.

Már csak az országos elnökre vártak, hogy az ülést megnyissa, s kezdődjék az utolsónak hitt erdélyi országgyűlés.

Az elnöki széktől jobbra a követi padok emelvényén az ellenzék férfiai, kiket a mult gyűlésen nem láthatánk; az elnöki széktől balra, a királyi hivatalosok padja emelvényén néhány k. hivatalos, de rólok azok, kik a mult évben törvényeket dictáltak, most merőben hiányzottak.

Az elnöki székkal szemben, a szász és taksás városi követek háta mögött azon emelvényen, hol a mult évben a kor-

mánylap asztala állt: most nemzeti kokárdákkal Erdély hölgyei ültek; s a karzatokat, honnan az utolsó országgyűlésen az el-  
lenzéknek éljenezni már nem szabadott, fiatalság lepte el.

Az elnöki szék mögött a régi trón állt; mellette jobbra az e sorok írójától most indított „El len ör,” balra az „Erdélyi Híradó” szerkesztősége asztala.

A falakon Magyarhon czimerei: éljen a király, nádor, minis-  
terium s más feliratokkal; körülé nemzeti lobogók, lobogók a karzaton. . . Minden, minden más volt, mint egy év előtt. egyedül a trón volt a régi, egyedül hordá Erdély kék, vörös, sárga színeit még.

Megjeient az országos elnök, b. Kemény Ferencz. Meg-  
nyitó beszédében valahányszor a fejdelem, *pragmatica sanctio*  
és az Unio előfordult, a hallgatóság éljenzésben tört ki.

E beszéd után megjelent a királyi főkormányshék, s az  
elnöki széket főkormányzó gr. Teleky vette át. Beszélt, de  
az Uniot nem említvén, siri csend követé beszédét. Küldöttséget  
neveze, mely a királyi biztosnak összegyűléstüket tudtára adná.

Óranegyed múlva lovassági altábornagy báró Puchner  
Antal, erdélyi főhadi kormányzó néhány segéde kíséretében  
megjelent. A hetvenen felül járó férfi ősz bajusza, mit most  
kezde hagyni, már látható vála.

A mint szokás, a trónt képező emelvényen foglalt helyt,  
állva. Megnyitó beszédét magyarul kezdé. Ez lévén Erdélyhez  
első magyar szó az anstriai háztól: hallattára majd óranegyedig  
tartó örömríadás és tapsvihar keletkezett. S miután a terembe  
be nem fért s az ablak alatt tolongó népsokaság az öröm okát  
megérté, ezek s a nemzetörök hosszú során szünni nem akaró  
éljenzés harsogott.

Magyarul és V. Ferdinánd magyar király nevében üd-  
vözlé az egybegyűlt Karokat és Rendeket, magyarul adta át a  
királyi előadásokat. A magyar visszaemlékezett azon másfél  
századra, melyen nemzeti fejdemei magyarul kormányzák, s  
azt hívé, e napok fognak ujra feldertülni.

Eltávozván a királyi személynök, most is, mint máskor, a  
királyi hivatalosok névsorát olvasák. A hallgatóság azok nevét,

kiket az utolsó időkben-közülők elveik miatt kihagyva s most beszöve láttak, megéljenzé.

A tanácskozást Kemény Dénes alsó-fejérmegyei követ, az ellenzék vezér-szónoka kezdé meg. Szólani akart a tanácskozási rend kitűzéséről; de a terem mennydörgé: Unio. Az elnök nem daczolhatott a közvélemény árával: holnapra a három első pontot tűzé ki.

A tárgy ki volt tűzve. De Pálfi János, Udvarhelyszék követe figyelmezteté a házat, mikép nem csak napjaink, de perczek is drágák: azért kérte, hogy megtévén a királyi személy-nöknéli tiszteletöket, térjenek vissza s alakuljanak nemzeti gyűléssé.

Ugy lön, visszatértek.

Kemény Dénes kezdé, a törvényczikk szerkezete felolvasásával. S megkezdődött az előrsi csata. Mind a négy erdélyi nemzet megkezdé nyilatkozását.

A szászok részéről a szerkezetet dictatura kérték, hogy leiratván előbb, a tárggyal régi szokás szerint ismerkedjenek.

A románok részéről Hátszegváros követe Boheczel Sándor, mint román születés, e törvényezikkbe a román nemzet jogossá tételét kívánta betéttetni.

A székelyek részéről pedig Gál Dani illyefalvi követ kívánta, hogy mielőtt a tárgyaláshoz kezdenének, a székely határőrséget tegye a hongyülés nemzetöri lábra.

Igy elágozván a vélemények, mintán kívánságáról egy is könnyedén le nem mondott, az ülés befejeztetett.

Délután öt órakor az előleges tanácskozást tovább folytatták. Feszült volt a figyelem, mert e percz döntő volt; ez ülésen minden nemzetnek nyilatkoznia kelle.

A székelyek követelésével hamar tisztába jöttek, miután kimondatott, hogy a hol csak lehet segítve lesz minden sérelmökön.

Nagyobb baj adta elő magát a románok követelésével. — Erre kifejték, mikép a Magyarországtól alkotott Unio-törvényezikkben a jogegyenlőség eszméje ki van mondva, s miután Magyarország személyes jogegyenlőségre, nem pedig nem-



zetek bekebelezésére kívánja új alkotmányát fektetni: kérték a követet, álljon el követelésétől. Elállott.

A legnagyobb követ a szász nemzet gördité. Szászvároszék az Uniot feltétlenül pártolta. Ez megtette hatását. Brassó és Szászsebes is nyilatkozott, a többiek élén ők is pártolák, de feltételekkel. E feltételek: a *pragmatica sanctio*, nyelvük, municipalitásuk s földterületük épségben leendő tartása. Különben, miként kifejezik, óvást fognak a törvényezikk ellen jelenteni.

Gordiusi csomó volt, mit azonban karddal megoldani senkinek se jutott eszébe. A tárgy bonyolultsága annál sötétebb, mivel Szébenszék, illetőleg a szász nemzet főszéke követe még meg se érkezett a fővárosba.

Ha az ellenzék csak annyira kívánt volna számítani, hogy szózat-többsége legyen: úgy már mindent befejezve láthatot volna. Mert az országgyűlés bár különböző nemzetekből állott, a szózatolás mégis nem a nemzetek szerint *curiatim*, hanem fjenként tétetett. A 11 szász széket 22 szózat illette, a fennmaradt 74 szózat a magyar és székely nemzeté volt: következőleg a győzelem bizonyos, mert a jelen volt kir. hivatalosok magyar főurak lévén, nemzetökkel éreztek. De az ellenzék mégis csatát kísértett.

A zászlót most is Wesselényi lobogtatá elől. Utána Zeyk József jött, az 1847-ki hongytlús ellenzéki vezérszónoka. A honszerelem, testvériesség legédesebb hurjain végigfutva, felszólíták a szász követeket, vonják vissza feltételeiket, hogy feltétlen Uniot mondhassanak ki. Megigérték, hogy minden kívánataikat pártolni fogják a magyarhoni nem soká egybegyűlendő hongytlúsen, csak azt ne kívánják, hogy az erdélyi gyűlés a magyarországi alkotmányozótól a teendőket praeripálja. Nem használt.

Erre Szász Károly emelte fel szavát. — E férfi, ki az 1834-ki örök emléktű gyűlés élő könyvtára volt, ki mint előbb nagy-enyedi törvénytanár, Erdély jog és története lapjait színre ismerte; e férfi, ki az említett gyűlésen a főkormányzék törvénytelensége ellen hat nyomott ívet egyszerre szóno-

kolt: önteni kezdé szavának árját. Este volt már. A terem közepén elnyúló zöld asztalon néhány gyertya. Az asztal jobb oldalán végig a magyar, a balon a szász követek, mind csak fennállva. Körültök és a karzatokon töméntelen hallgatóság feszülten várakozott. A halvány gyertyafény nem látott egy örömsugárt: a zöld asztalt, mint egy nyitott sirt állták körül. Szász Károly beszélt; széles mellének rezgő szavai elárulák, hogy a szó szíve melegen jő át. A siri csendet legfeljebb egy-egy szakadozó sohajzás zavará.

Nem használt. A szász követek hallgatának.

Szász Károly hangja emelkedni kezdett. A barna arcz mint egy setét felhő, rajta szemének villámai. Hogy látá, mikép pusztában beszél, szenvedélyes kezekkel üt fel a történet azon lapját, melyen meg vagyon írva, hogy a szászokat I. Geyza magyar király jó kedvéből hitta be, mint olyakat, kiknek honát a kiáradt tenger feneke alá borította volt. Felhányta, hogy gyönyörű alkotmányukat II. András magyar király kezéből nyerték; megemlítette, hogy őket azon magyar korona tette boldog helyzetökbe, melylyel most egyesülni nem akarnak. Sőt tovább ment; szenvedélyében szemökre lobbantá, hogy azon földet, mit magyaroktól kaptak, most el akarják szakasztani; s azon pénzt, mit e föld terem, magyarok elleni ármánykodás és bujtogatásra használják. — Szenvédély-sugalta szavai csontot velőt ráztak. A hallgatóság arczán mély fájdalom. Valami megható volt e jelenetben.

A szónok mint a vihar, mely egyszerre csak mintegy varázsütésre megáll: percznyi szünetet tart. A hallgatóság szeme a szász követekre esik. . . . De ajkukon nem vala többé ellenmondás. . . S egy jelenet következett, mit leírni nem lehet.

Ezer kalap, női zsebkendő emelkedett fel egyszerre. . . . Ezer kéz tapsolt. . . . Ezer ajak mennydörgé: Unio! Unio!! ki van mondva az Unio!!! A fájdalomból az öröm határtalanságába csapott át minden.

Ki volt mondva az Unio, de csak nemzeti tilésen, a szászok beleegyezése nélkül. A legnagyobb aggodalommal ébredénk ismét fel majus 30-ára. E napon kelle országos tanácskozmányban a koczkat felette elvetni.

Nagy volt az öröm, mert látva, hogy a többi szász követek is megérkeztek; Szeben követe, Schmidt Konrád is még tegnap estve megjelent; késő éjig tanácskoztak; elterjedt a hír, hogy a királyi biztos őket magához hivatá, s most már pártólandják az Uniot.

A teremben és termen kívül feszült figyelmű néptömeg. Az utcán maradt sokaság zászlókkal állt az ablak alatt, koronként éltetve az Uniot. Az ország minden követe megjelent.

Az tilés megnyílt. Elnöke a gróf főkörmányzó. A királyi előadások három első pontját vita alá terjeszté; s lön aggodalomteljes hallgatás.

Wesselényi vevé fel a szót. — Nem szónokolt, rövid akart lenni. Csak boldognak nyilvánítá magát, hogy azon eszme lobogóját, melyért első fiatalsága óta küzd, melyért szenvedett: ő tüzheti ki. Nem akarta a kedélyeket felzaklatni, csak egyszerűleg felhitta a rendeket: nyilatkozzanak, kell-e a magyarhoni VII. törvényozikk értelmében Unio?

A tegnapi zajos jelenet tombolása ismét kitört, s szünni nem akart.

Miután — végzé be Wesselényi — a hon mennydörgése ekképen nyilatkozik, nincs egyéb ohajtásom: éljen, örökre létezzen az Unio!

Szász Károly állt fel. Miután minden lobogtatá kendőjét — szóla — s minden követ zörgeté kardját, elnöki kijelentést sürgetett.

Az öröm és helyeslés jelei megújultak.

B. Kemény Domokos szakítá meg a zajt, mint mondá: már nem mint Erdély, hanem mint Magyarhon polgára, s felkéré a Rendeket, hogy ha mellette nem is, de ellene engedjenek szót emelni, ha valaki azt ohajtaná.

Mélységes csend lett. Minden arcz a szász követekre szegült.

Roth Ágoston, Brassó követe állt fel. Látván — ugy-  
mond — mikép a Rende az egyesülést, nem mondom általános  
szavazattöbbséggel, hanem a legihletettebb egyetértéssel ünne-  
pélyesen legfőbb ohajtásuknak nyilvánítják; megfontolván, mi-  
kép az egyesülés csak királyunk szentesítése után váland köte-  
lezővé; s végül tekintetbe vevén, hogy Erdély a magyar korona  
tagja: én az Uniot a *pragmatica sanctio* fenntartása mellett,  
küldőim nevében pártolom.

Valamennyi szász követ pártolólag felállt. A nép és kö-  
vetség szűnni nem akarólag éljenzé.

Berzenczei, Marosszék követe a terem ablakait fel-  
nyitja, a lent maradt sokaságnak tudtára adja, mikép a szászok  
pártolják az Uniot. — Az öröm-riadás az egész városon végig  
mennydörög. A nép a terem alá ezrenként tódul: élteti a szász  
követeket, s látni kívánja. A szász követek az ablaknál megje-  
lennek; künn a tetszés jelei hangzanak. A nép éljenzése itt is  
felvillanyozza a termet, az Unio éljenzése itt is újra kitör, kendő  
lobogás, kard-csörgetés vihara kel újra fel.

Még nem szűnik a zaj: Urházi, az Unio zsebkönyv  
szerkesztője, most szerkesztő-segéd, (később Bem segéde) a  
pesti küldöttség lobogóját elragadja, a trón és király képe előtt  
azt meghajtván, kittizi a trón állványára. Éljen a király! e sza-  
vakban tör ki ismét az öröm.

Nincsenek szavaim e jeleneteket kellően rajzolni.

Kemény Dénes végre szóhoz jutott. Ékesszólásának új  
remekét adá. Azon áldásokat fejtegeté, melyekhez az egyesülés  
által jutánk. Jó kedvvel, humorral szónokolt, s mindent magával  
ragadott.

Beszédében említés vala a bujtogatásokról. Beszéde végé-  
vel Schmidt szebeni követ felállt, s a szászok nevében tiltako-  
zott az ellen, mintha bujtogattak volna. Emlité, mikép náluk is  
beszéltek, hogy a magyarok közt a szász veszélyben lenne: ő  
nem hitte; ne higgyenek tehát roszt a szászokról sem; s hogy  
nem hitte, tanuja az, hogy ő jelenleg itt van.

A gyűlés köszönetet szavazólag felállt. Künn is felzajlott  
a nép, Schmidtet és Keményt látni kívánta. A két ünne-

pelt honpolgár lement. Schmidtet a nép felemelé, s a kíváncsi tömegnek felmutatá. Ő beszélni kezdett, elmondá, hogy reméli, mikép küldöik is pártolandják az Uniot. Erre a szász nemzet éltetése kezdődött. Lemény püspöknek széket hozának. A patriarchalis kinézéstű tisztes agg, hosszú ősz szakálával, megköszönte a megtiszteltetést, mi személyében nemzetét érte; nyilvánítá, mikép ha volt bujtogatás, az nem a nemzet, hanem egyesek részéről történt.

Mig a két férfi szónokolt, kezökbe lobogó jutott, melyen történetesen e szavak valának: Unio vagy halál!

S bekövetkezett végre a nagyszerű percz, az elnöki kijelentés; Erdélynek mint országnak megsemmisülése: a főkormányzó egyszerűen enuncialta, mikép az Unio.összes akarrattal ezennel el van fogadva.

Erre a Rendek a termet odahagyák. A hallgatóság a terembe volt zászlókat magával ragadta; a házak ablakaiból lengettek a zászlók, s a Monostor-utca zászlóival egy vitorláshajókkal megrakott tenger-szoroshoz hasonlita. Processio kezdődött, melynek hymnusa az Unio éltetése.

Legelsőbb is a kir. biztos, báró Puchner szállása elébe mentek, ki a piacon a Józsika-háznál szállásolt. Megéljenezék. A kir. biztos az erkélyen megjelent.

Erre haza kísérté a főkormányzót, országos elnököt, szüntelen éltetve kedvenceit. Onnan a vak Belizárhoz ment, ki a néphez sokáig beszélt.

Innen a városház előtti térre vonultak. Erkélyén Pest és Komárommegye küldöttei jelentek meg, s Kolozsvár főbirája: Székely József a hozott lobogót Kolozsvár városának, mint a Magyarországgal már kivivott egyesülés lobogóját nyújtá át. Az főbiró Grois G. ünnepélyesen fogadta. Utána Már Lajos, Komárommegye nevében üdvözlé Erdély már magyarhonivá lett polgárait.

Egy a népből indítványozá, s a tömeg határozattá emelé, hogy a hid-utczát, hol Wesselényi szállva volt, Wesselényi-utczának nevezzék; egy más a Monostor-utczát, mint a hol az Unio kimondatott, Unio-utczának keresztelteté.

**Örskemilékü nap.** Az addig előjogok által nyugözött hon, e naptól számíthatja a jogegyenlőséget.

Déltáni 5 órakor ismét országos ülés lön, siettek az Unio törvényczikk felküldésével. Ez ülésről e törvényczikket két uton inditák megszentetés alá : egyik volt a szokott ut, a kir. biztos kezén, a másik a magyar ministerium és nádor kezén át; hová Pálfi János és Wér Farkas indult oly utasítással, hogy egyik példánnyal oda menjenek, hol ő felségét megtalálják.

Erre fáklyás zene és világítás rendeztetett. A Rákóczi-induló lépteté a menetet, mely a kir. biztosnak tisztelge, s mit az az erkélyen fogadott. Onnan a katonai őrtanyához fordultak: a katonaságnak zenét adtak és éltették, mit a katonaság is viszonzott.

Igy folyt le a nagy nap, melyen a nép azt hivé, hogy mint erdélyi kelt fel, s mint magyarhoni hajtja le fejét.

Maj. 31-én az ige testté kezdé válni.

A kir. biztos, b. P u c h n e r rendeletéből, a katonai piaczi őrtanya feketesárga színe nemzeti színnel festetett be.

A város b. P e r é n y i Zsigmondnak, a miniszterium küldöttének illetőleg biztosának, hódolatát nagy néptömeg kíséretében megtette.

#### IV.

### Az Unio szentesítése.

(Maj. 20.—jul. 22.).

— Erdély a ministerium alá rendeltetik. Szeben fellépése. Jank a románok élére áll. Az Unio szentesítése. A törvényezikk. Az erd. hongyülés több törvényezikkei. —

Erdélynek Magyarországgal leendő egyesülését hazánk Rendei kimondák : de azért a csata csak félig volt megnyerve.

Erdélynek felső-táblája nem volt; a felső táblát képező királyi hivatalosok egy házban ültek a követekkel; a ház megszavazta az Unio-törvényezikket: most már csak ő felsége jóváhagyása hiányzott.

Eddigi hongyüléseinken nem volt elég, hogy a kormány 96 követ ellenében mind többet, végre két annyi, pl. 1846-ban 220 királyi hivatalost hiva meg; nem volt elég, hogy az indítványozhatás jogát magához ragadta: még azon jogot is felállítá magának, hogy a mit tetszett megerősített, a mit nem tetszett örökre félretett.

Mig Erdély Magyarhontól el nem vált, a törvényhozás jogát a nép a fejedelemmel megosztva bírta; miután Magyarhontól elvált s önálló lett, a hon a törvényhozás mezejét egészen magáévá tette, mert a miben a három nemzet megegyezett, azt a fejedelem tartozott megerősíteni. Mit akkor Erdély birt, hasonlita Anglia azon jogához, hol a király a harmadszor elébe terjesztett törvényt nem teheti, hogy alá ne írja. De mi történt az utolsó időben Erdélyben? Az, hogy az 1811-ben tárgyalt

törvények 1837-ben a múlt századi török háborúban marhakárosultak számára megszavazott relaxációt unokaik kapták meg.

De az még csak ment volna. Fájdasabb volt az, hogy törvényezikelyeink halva születtek; mert a sok szép beszéd elhangzott; a sok országgyűlési iromány halmazodott, törvényezik majd semmi.

Igy állt Erdély hongyulése szemben a kormánnyal. Összehitták minden negyedik évben, holott régen rendszeren kétszer hivattak. Összehivák, hogy némely tisztviselőket válasszon; vagyis, mikép már 1846-ban a kormány magát a cancellár választásnál a regia propositiókban kifejezte, nem hogy válasszon, hanem hogy a kormánynak candidáljon... Igy ki volt jogaiból, erejéből vetkeztetve hongyulésunk, mikor az Uniot megszavazta.

Ilynemű aggodalmak között küldék fel Erdély Rendei szentesítés alá az egyeztetési törvényezikket. Azonban a remény, a szenvedő emberiség ezen egyetlen hű nemtője, biztatónk maradt.

A hirlapok meghozák ő felségének azon proclamatióját, melyet Innsbruckban, Tirol fővárosában, maj. 20-ról kiadott. E nyilatkozatban Ferdinand fejdelmünk fájdalommal tudatá, mikép a zavargó Bécset kénytelen volt odahagyni; egyszeremind biztosítá népeit, hogy miket martiusban megadott, visszavonni nem fogja; ez s hogy ő felsége még mind a haladás terén van, Erdélynek is reményleni engede.

Jöttek a lapok, s maj. 21-éről még érdekesebbet hozának: Ő felsége, hogy Erdélyben és Magyarhonban a rend és csend fentartassék, a két Magyarhon minden katonaságát István nádor parancsnoksága alá helyezte. Oda helyezték az erdélyit is, kezdődött az egyesítés.

Ferdinánd király ezen irataira a két magyar haza fellépett s ünnepélyesen meghitta Budára, vérét igérvén oltalmáért. Erdély sem késett: egybegyűlt Rendei meleg szavakban önték ki azon ohajtásukat, hogy ők is Budán, Magyarhon középpontján ohajtnának látni.



Az erdélyi meghívás még fel se ment, s a két magyar hazát azon örömhír röpke át, mikép a magyarok legfőbb kívánatai teljesültek. Azon nevezetes napon, melyen az erdélyi országgyűlés megnyílt, V. Ferdinánd több leiratok közt két nevezetést küldö le: egyikben megígéri, mikép Budára jő; a másik leiratban Erdélyt a magyar ministerium alá rendelte.

Tehát a mely napon Erdélyben az Unio kimondatott: azon napon azt ő felsége már tetteleg aláírta; s mely napon itt ő felsége akaratában sokan kételkedtek: azon napon, majus 29-én, leiratok indulának le, melyekben Erdély főkörmányzója gr. Teleky, s főparancsnoka b. Puchner oda utaltattak, hogy ezentől a magyar ministeriumtól függnek. Egyszersmind kimondatott, hogy fejdelmünk a miniszerelnök maj. 19-ki a székelyekhez intézett proclamatioját magáévá tette.

Ferdinánd ennyi jósága az Unio kimondatása hírével egyszerre terjedt el a megyéken. Tán soha se voltak a magyarnak vérmesebb reményei, mint e napokban. A hirlapokban alig lehete egyebet olvasni, mint azon örömtünnepek leírását, melyeket a megyék, városok az Unio kimondatása hírének szenteltek. Hol csak magyar nép lakott, falut várost előnté a nemzeti lobogók özöne, mindenfelé népgyűlések, világítások, lakomák, vigalmak.

De a mily tulesapongó volt a magyarság öröme, — a szászok zavartsága, féltékenysége azon arányban növekedett.

Schmied Konrád, szebeni követ, azonnal hazament, jun. 1-én népgyűlést tartata s benne előadá, mikép az Unio a hongyűlésen keresztülment s kimondásába ő is beleegyezett. Sokan kárhoztaták őt; de maga a gyűlés követének eljárását jóváhagyta.

Utána Brassó nyilatkozott. Jun. 4-én választó-polgársági gyűlést tartata, mely igen határozottan lépe fel. Nem csak követe beleegyezését hagyá helyben, sőt a szász nemzet kormányja ellen is fellépett. Utasításul adá követeinek: hogy ki levén mondva az egyesülés, munkáljanak oda, hogy a szászok kormányzó-egyeteme, mely hat hétre gyűlt vala egybe s már

öt hónap óta imel-ámol, bontassék fel; valamint sürgessék azt is, hogy a nemzet ispánja Kolozsvárt az országgyűlésen valahára jelenjen meg.

Segesvár jun. 6-kán tartá e tárgyban népgyűlését. Benne a tanács egy tagja azt indítványozá a népnek, hogy k ő veteit mint hitszegőket hijja vissza. A nép az indítványt a legnagyobb zugással vetette el. Le vele! Le a tanácscsal!! E szavakban nyilatkozott a nép helyeslő akarata.

Egyedül Sz e b e n, s a szebeni pártfőnökök értették, mit kell tenniök, hogy következetesek maradhassanak. Benigní József, a „Sieb. Bote“ szerkesztője, előbb hadititoknak, Erdély statisticusa és historicusa, ment elől számításaival; ő volt a szebeni diplomacia középpontja, ő osztá a szerepeket, ő intézé a tanácskozmányokat, minek következtében egy éjjel a szász ispánnál a román comité tagjaival összejöttek s meghatározzák, hogy miután a szász követek beleegyeztek a hongyulás határozatába, mondjanak és munkáljanak ellene a román nemzet nevében, mint a mely a gyűlésen képviselve nem volt.

E gyűlés alapítá meg új politikájok programját. Azonnal emissariusok s proclamatiók küldetének szét, hogy ezen szellemben intéződjenek a dolgok. S különös figyelmet fordítának a két oláh határőrezredre.

Ezen tanácskozmányt nem titkolák. Jun. 6-án nyílt gyűlést tartá Sz e b e n, s benne meghatározá, hogy követeit viszsza hívja, valamint a többi székeket is erre szólíták fel. Határozattá lett az is, hogy ő felsége kéressék meg a szász székek részéről, hogy a román nemzetet emelje fel a negyedik nemzetté, hogy ezen nevezetes kérdés eldöntésébe befolyhasson.

Sőt tovább mentek. Jun. 9-én ismét népgyűlésük volt: e gyűlés már az oláh és szász nemzettel közösen tartaték. Benne a két nemzet alkudozásra lépett, P f e r s m a n n altábornagy volt a közvetítő. A szászok földükön az oláhoknak hivatalképeességet s egyebeket engedményeztek, minek következtében a két nemzet között frigy kötöttet, melynek palladiuma alatt

elég erősnek érezték magokat a magyarságnak nyílt harczot izenni.

Nagyszerű tanúság rejlett e napok történetében. Egy nemzet, mely magyart és szászt egyiránt gyűlölt, mert mind a kettő nyomta: im a kisebb nyomóval kibékült a harmadik ellenében. Szinte másfél millió ember fog kezét, hogy azon fél millió magyart, mely eddig Erdély kormányát kezében tartá, lesujthassa.

A magyar erejében, értelmiségében, jogaiban, királyában bizva, egyenlően kicsinylette elleneit. A magyar, ki fájdalom megszokta volt az oláhot, mint jobbágyát nézni, benne nem ellenségét, csak nyers tömeget látott. A magyar ismerte e nép apathiáját, nem gondolta, hogy feltudják lelkesíteni; nem gondolta, hogy vele, a lovagias nemzettel csatát állhasson; nem hitte, hogy császári katonák fognak élőkön állani.

A martiusi napok egyik estvéjén a magyar és román fiatalság együtt poharazott, a tömegben egy szikár termetű, vöröslő szakállal körített arcú egyén setéten kísérté a jobbágy-ság felszabadítása iránti vitát s végre felkiáltott: örök váltság ingyen, vagy halál! Eszavak nem hangzottak el, s reggel román fiatal nem vala Vásárhelyen látható; senki se vélte, hogy az egyszerű irnok nevét vérrel fogja Erdély története lapjaira beírni.

Jank Ábrahám eltávozott, felment az abrudbányai havasokra, hazájába. Fia levén egy gazdag kincstári jobbágyanak, lelkén fektűt a népfelszabadulás. Egy akadálya volt, az, hogy apja terveit nem helyeslé; akaratát népszerűtleníté, s őt Horára emlékezteté, mint mondják távol rokonára, s intette, hogy ő is kereken fogja dicsőségét végezni . . . Jank azért fellépett.

Jank fellépését a történet csak kárhoztathatja, miután tévfelfogásával a románokat épen ellenkező utra vitte, mint azt nemzete érdeke kívánta. A martiusi alkotmány a népet csakhamar felszabadítá, s az ok megszűnt, miért Jank mint szabadsághős szerepelhetne a történet lapjain. De ő mindenesetre megváltó akart lenni, s nem vevé észre, hogy csak eszköz; fegyvertelen embereket, városokat áldozta fel; számára koszorúk

nincs; a kormánynak is csak egyszerű keresztje volt, mert a népet ábrándokra vitte át.

J a n k n a k se talentoma se miveltsége nem volt arra, hogy állását magasabb politikai szempontból fogja fel; se tudománya, se írói, se szónoki képessége, hogy a népet felemelje: ő csak a tömegnek volt képviselője.

A mint a martiusi napok után eltűnt, Topánfalva mellett a réten gyűléseket kezdte tartani; s hogy népszerűsége vergődött, dobszó mellett a vásárokon hirdetteté, hogy a székelység az oláhság ellen felkelt, s ki meg nem akar halni, magának lándzsát kovácsoltasson.

E gyanúsításnak egyelőre semmi alapja se volt, mert azon néhány század székelyt, mi hazájából fegyveresen kimozdult, a cs. general commando parancsolta volt ki s vette igénybe. Azonban az események véletlen folyama, vizet hajtott a bujtogatók malmára. Ez esemény Alsó-Fejérmegyében merüle fel.

M i h á l c z f a l v á n, a Küküllő mellett, egy rét volt a gr. Eszterházi család birtokában, melyen néhány tized előtt oláh templom állt. A mihálczfalvi oláh lakosokat a többiekkel együtt arra utasíták vala Balászfalváról, hogy most ideje mindent, mi valaha közhely volt, visszafoglalni: e rétet ennek következtében a nép lefoglalta, leéltette. A család törvény útjára lépett, elégtételt kért, mit a megyei tisztség meg is adott. A nép ellene mondott. Végre odacsigáztatott az ügy, hogy a megye katonai erő használatát vette ellenök igénybe: s a balsors ugy akarta, hogy ezen katonai erőt e vidéken állomásozó háromszéki székely századok tegyék. Az így elrendelt brachium maj. 30-án Koslárdon volt. Másnap a megyei alispán Mihálczfalvára akarta vezetni őket; de a nép elébe ment s a kompot — hogy a katonaság a Küküllőn át ne kelhesen — magához ragadta, ezalatt bealkonyodott s a székely katonaságnak Tövisre kelle visszavonulnia.

Jun. 2-án a század még egygyel erősítette, ismét előnyomult. A megyei tisztek, köztök a conservatív főispán b. Bánffy Miklós előre mentek, s egy félnapot töltének a nép

capacitálásában : hasztalan volt, nem lehet velők elhitetni, hogy a székely is még a császár katonája. A lakosság keményen tartá magát : harangjait félrevereték s a szomszédos Obrázsa, Oláhcseszve és Karácsonfalvából annyira gyűltek, hogy félelmissé kezdenek válni. Csép, fejsze vasvilla, egyenes kasza s puska tevék fegyverzetüket.

Igy áltak szemközt, két század székely s mintegy 3000 oláh, s köztök reggeli 10 órától esti 7-ig folyt a hasztalan alkudozás. A nép időhaladékot kívánt.

Estve volt már. A nép ingerültsége folytonosan nőtt, sőt a fenyegetődző tömeg, mind előbb nyomult. Ekkor a főispán félrelépett s helyet ada a fegyveres erőnek. A katonaság hadi állást vőn. Őrnagy Balázs Konrád az első század balszárnyán, Szilágyi Samu százados közepén, Antos János főhadnagy jobbszárnyán helyöket elfoglalák; a vezény szó elhangzott s a katonaság szuronysegezve előnyomult. Alig néhány lépés, az ut melletti rozsban puska roppan meg — s Móricz Samu közvitéz elesik; mindjárt reá az őrnagy és százados ellen kaszákat emelnek : erre a katonaság parancsszó nélkül lött, 12 oláh elesett, 9 megsebesült. A nép elfutott, a katonaság pedig bement a faluba, hol a vagyonbátorság helyreállítatott.

Ily csekélységért omla ki az első polgár vér hazánkban, melynek aztán annyi ezer leve áldozata. E tény a törvényesség minden kellékét magán hordá, s mégis mily sok félreértésre ada alkalmat. Mindjárt az esemény után Balázsfalváról a comitéhez Szebenbe irtak : a comité ez ügyet felkarolta s Barnucz Simon alelnök és Pipos János jegyző aláírásával a katonai főhadikormányhoz feladást tettek, melyben a székely katonaságot a legocsmányabb bűnökkel vádolták.

A vád szertefutott, a Comité és Sieb. Bote után egész hont elönté; azon gyanú, mintha a székelység az oláhság ellen kelt volna fel, valószínűséget kapott. Eleget kísérté a magyarság hirlapokban s hongyülésen elégtételt szerezni a rágalmak ellen; hiába szállt ki egy vegyes katonai és polgári bizottmány, mert bár a bizottmány esketése felmenté a székely

népet, az oláh nép lelkében a vér-bosszu megmaradt. A katonai kormány pedig, nehogy a katonaságot ismét ilyesekre felhasználhassák, őket a megyékből illető ezredeikhez visszavonta; mire a földbirtokosság a szász és magyar városokba futott.

Ily messze fejtett vala az erdélyi nemzetek egyenetlenkedése azon időig, melyben ő felsége az Unio tárgyában határozott.

Említettük, hogy Pálfi János és Vér Farkas követeket az országgyűlés Ferdinándhoz küldé az unio-törvényezikkel. Hogy eljárásoknak annál több siker biztosíttassék, a hongyülés egy feliratot intéze Magyarhon nádora és ministeriumához, kérvén benne, mikép a történhetők megelőzésére lépjen fel, hogy ő felsége a törvényezikket minél hamarább szentesítse.

A két követet Pesten igen jól fogadták, s hogy a ministerium ohajtása is tolmácsolva legyen, a követekkel ministerelnök gr. Batthyáni Lajos is felküldeték. Együtt mentek Innsbruckba, hol akkor Ferdinánd király tartzkodott. Ő felsége egyesített kérésőknek azonnal eleget tett: a törvényezikket jun. 11-én megerősítette. S ezen siető eljárásnak azon örömet szerző következménye lett, hogy Pálfiék már jun. 17-én Kolozsvárra visszaérkeztek.

Nagy volt a lelkesedés, melylyel fogadák. Két iratot hoztak: egyikben az unio-törvényezik kellőleg aláírva, szentesítve s megerősítve volt; a másikban azon okból, hogy a már egyesített Erdély a magyarhoni országgyűlésre népképviselőlet alapján jelenhessen meg, István nádor bizatott meg a választás módjáról alkotandó törvényezikk megerősítésével. A törvényezik és leirat a jun. 18-i országgyűlési ülésben felolvasztatott, kihirdettetett, mint itt következik:

### **Az erdélyi 1848-diki I-ső törvényezikk.**

*Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról.*

A magyarországi törvényhozásnak a hönegység tárgyában folyó 1848-ik évben hozott VII-ik törvényczikkelyét Er-

delyország hő rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyé alakulását a *pragmatica sanctio*ban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tévén; ennek következtében valamint a testvér Magyarhonnban minden lakosok jogegyenlősége kimondva s életbe léptetve van, ugyanaz, ugyanazon módon itt is e hazának minden lakosaira nézve, nemzet, nyelv és vallás-különbtség nélkül örök és változhatatlan elvtől elismertetik, s az evvel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníttatnak.

Az említett VII-dik törvényczikkely alkalmazásául következő meghatározások tételnek:

1. §.

A képviseleti joggal bíró erdélyi városok száma Kolozsvár, Maros-Vásárhely és Gyula-Fejérvár királyi városokon kívül 15. s ezek közül is kettő, t. i. Szamosujvár és Erzsébetváros szintén szabad királyi város lévén: az említett VII-ik törvényczikkely 3-ik §-ba csuszott számításbeli vétség helyrehozásával az ugyanott kimondott vezéreszméhez képest az erdélyi szavazatok nem 69, hanem 73.

2. §.

Királyi kormányzó gróf Teleki József, s ennek meg nem jelenhetése esetében országos Elnök b. Kemény Ferencz elnöklése alatt: Thoroczkai Miklós gróf főispán, Balácsi József, főkirálybíró, Lemény Jánosi fogarasi püspök, d. Bethlen János gr., Józseika Miklós báró, Kemény Domokos báró, Teleki Domokos gróf, Horváth István királyi hivatalosok, — Kemény Dénes báró, Zeyk József, Véér Farkas, Ifj. Bethlen János gróf, Pálfi János, Mikó Mihály, Berde Mózes, Schmidt Konrád, Goosz Károly, Róth Ilyés, Löw Vilmos, Gyergyai Ferencz, Wesselényi Miklós báró, Szász Károly, Teleki László gróf, Demeter József, Hankó Dániel, Boheczel Sándor követek, — Saguna András g. n. e. püspök és Debreczeni Márton kincstári tanácsos személyeikben egy országos bizottmány neveztetik ki, mely bizottmány a teljes egygyé alakulás részletei iránt a magyar ministeriumot

fel fogja világosítani, Erdély érdekének Magyarországba illesztésén közremunkálni, és a közelebbi közös hongyülésre a ministerium által e tárgyban előterjesztendő törvényjavaslatra anyagot nyújtani.

### 3. §.

Erdélyben a közigazgatás és igazság szolgáltatás folyama és személyzeti szerkezete, a közelebbi közös hongyülés általi elrendezésig jelen helyzetében marad. Az udvari Cancellaria functioja ellenben teljesen megszűnend, és azon hatóság, melyet ő Felsége folyó 1848-ik évi magyarországi III-ik törvényezikk értelmében Nádor ő Fenségére és a magyar ministeriumra ruházni kegyeskedett, Erdélyre is kiterjedend mind polgári, mind egyházi, mind kincstári, mind katonai igazgatás tekintében és általán az igazgatás minden ágaira nézve.

### 4. §.

A közigazgatásnak a ministeri Felelősséggel öszhangzásba hozatala tekintetéből a folyó 1848-ik évi magyarországi XXIX. törvényezikkelylyel öszhangzásban, a törvény útján kívüli elmozdithatlanság a kormányi kinevezéstől függő közhivatalok körül csak az igazság szolgáltatására rendelt bírói hivatalokra szoríttatik.

## B e f e j e z é s.

Mi tehát kegyelmesen meghallgatván és kegyelmesen elfogadván említett Hiveinknek, fennevezett Erdély örökös Nagy Fejedelemségünk három nemzete Karainak és Rendeinek az érintett módon törvényes alakban bemutatott Törvényozik-két, ezen Levélünkbe szóról szóra beiktatni és béíratni rendeltük, és azt, és egyenkint az abban foglaltakat helyeseknek kedveseknek és elfogadottaknak vallván, hozzájuk császári, királyi és Fejedelmi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk, s azokat királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk, helyben hagytuk, helyeslettük és kegyelmesen megerősítettük, biztosítván az elő említett Karokat és Rendeiket a felől, hogy az erdélyi Nagy Fejedelemség Törvényei sorába beiktatott ezen Törvényezikket, mind Magunk megtartjuk, mint pedig minden más Hiveink



által megtartatjuk, miként is aztat jelen Levelünk ereje s tanúsága szerint elfogadjuk, helyben hagyjuk, helyeseljük és megerősítjük. Kelt Insbruchban, Szent Jakab hava tizenegyedik napján, az Urnak Ezernyolekszáznegyvennyolezadik, országulásunknak pedig tizenegyedik évében. Ferdinánd s. k.

B. Apor Lázár s. k.

Czák Károly s. k.

Jun. 10-két V. Ferdinánd, Magyarországra nézve is nevezetessé alkará tenni; úgy látszott el vala határozva trónját ideiglenesen Budán emelni fel; e napról a horvátokhoz és minden határőrökhez nyilatkozatot bocsátott, melyben b. Jellachich József, horvátországi bánt méltóságából kitette s perbe fogatását, mint pártütőnek elrendelte; a népnek pedig parancsolá, hogy rendeleteket egyedül a magyar ministeriumtól fogadjon.

A fejedelem e szózata a magyarokat megnyugtató: általa a horvát mozgalmakat, horvát főnököket lesujtva látá; hitt bizott s remélt. Azonban b. Jellachich hadi készületeit háborítlanul folytatá, mintha egészen egyéb utasításai lettek volna.

Erdélylyel is efféle történt. Mint említők, a balásfalvi gyűlésről Saguna püspök vezérlete alatt egy küldöttség ment vala az oláhok részéről Insbruchba ő felségéhez, hasonló ment a szászok részéről is, mind kettő az Unio megsemmisítését ment kérni. Az oláh küldöttség egy része, hallván a király Unio melletti akarátát, Pestről visszatért; a más rész Sagunával tovább folytatá utját.

Felér Insbruchba. Ő felsége elfogadta ugyan őket, de mind kettőnek tagadó választ adott. A szászoknak ki-mondá, mikép az uniot, mint a melybe a szász nemzet minden követei beleegyeztek s melyet ő is megerősített, mint a mely a szász nemzet jogait inkább szilárdítja mint gyengíti, vissza nem vonja. A románoknak is nyilvánítá, hogy az annyira sürgetett egyenlőséget a magyarhoni VII. törv. cikkben megadva látja, tehát többet nem adhat.

E szóbeli királyi válasz, mit hirlapjaink közlének, azon-

nal megtette az országban hatását. Egyének, testületek, katonaisztságek, papi kerületek egyszerre elönték a lapokat Unio melletti nyilatkozatokkal. Főleg a román nemzet papjai, es-perassei vetekedve siettek nyilatkozatokat adni ki, melyekben az egyesülést, mint üdvhozót festék nemzetökre nézve.

E napokban az Uniot minden bevégzett ténynek tekinté, követeink a magyarhoni országgyűlésre meghivattak, s mikor a pesti gyűlés jul. 2-án illetőleg 5-én megnyilt, egy királyi leiratot olvastak fel jun. 26-áról, melyben ő felge István nádert alter egojává nevezte, s Erdélyt is alája rendelte. A gyűlést megnyitó nádor trónbeszédében megemlíté, miszerint ő felsége a két hon egyesítését örömmel irta alá. Megnyilván a gyűlés, határozattá lön, hogy Erdély követeit, kik a későre intézhetett választás miatt meg nem jelenhettek még, várják be; mire azok jul. 10-én megérkezvén, a gyűlés magát kiegészítettnek tekintve, munkához fogott.

Tehát az egyesülés be volt fejezve.

Mint látjuk az Unio ügyét még a sors is elősegítette; ő felsége már két törvényezikket erősített meg róla; az erdélyi hongyűlés feltétlen Uniot monda ki; a közvélemény rögtöni Uniot követelt; az ország magát már Magyarhon részének látta, s a mi országgyűlésünk még együtt volt, várva a végső szentesítést, mire idő kellett, mi azonban jul. 7-én bekövetkezett.

Kormány és haza két törvényezikk alkotását hitte szükségesnek: az első az Unioról, a másodikat a népképviseletről, hogy a Pestre jul. 2-ára hirdetett hongyűlésre népképviselet alapján küldhessünk mi is követeket. S mit tett a hongyűlés? Törvényezikket törvényezikre alkotott. Feltétlen Uniot akart s mégis mindennap új feltételt igtatott törvénybe. Törvényezikkeket hozza, melyeket senki megerősíteni nem akart; de a melyek elégségesek voltak, hogy szűkkeblű politikájokkal a nemzetiségeket felkorbácsolják. Törvényezikk alakban feltételeket akartak a magyarhoni országgyűlés elébe terjeszteni; ellenben a száz

nemzet feltételeit, melyekben autonómiáját, nyelvét, község és vallás ügyét biztosítani kívánta, azt a magyarheni hongyülés teendői közé sorozák.

Mindjárt a II. tör. cikkknél, melyben a népképviselőlet alapja tétetett le, táblabírói politicájok messze kiágonzó békétlenség magvát hinté el Erdélyben. Sem telekkönyv, sem urbér nem lévén behozva, mit kulcsul felvegyenek, azért a választó-képesség kulcsánál az adó vététt. A 4. §. c. betűje 8 pfr. adót követelt a fej-adón kívül a néptől, hogy választó lehessen, akkora adót, mely az oláh és magyar volt urbéreseket igen megszorítja.

A királyi leirat ennyire hatalmazta fel a hongyulást, s csak ezen törvényezikk szentesítésére a nádort; s ők mégis tovább folytatók.

A III. törv. cikkben a nemzeti fegyveres erőről, azaz a székely katonaságról intézkedtek. Ezikk a székelyeket ki nem elégíté, a román határőröket pedig, mert rólok elfeledkezett, fel bűszíté. E törvényezikk határozottlansága, pythiai kétértelműsége, egy szavával nemzetörré tevő a székely határőröket, más szavával visszahuzta azt.

De különösen bánthatá a román határőröket; mennyiben őket merőben ignorálá. S így egy sereg fegyveres oláh marada fen, mely sem e törvényezikk, sem az urbériség eltörlése által semmiben se részesítettett. De bántá legkülönösebben azon 53 □ mértföld lakóit, kik a II román ezredet képezik, kik jobbágyokból lettek katonává, s most a jobbágy szabad leve, ő pedig fegyver alatt hagyatott. S mi lett belőle? Az, hogy Naszod vidéke, mely egyelőre azt hitte, hogy a forradalom a katonai kormány alól felszabadítja; s mely egyelőre oly sok rokonszenvet mutata: legkérlelhetlenebb ellene lett a magyarnak.

Mikor rólok is megemlékeztek futólag; már késő volt.

A IV. t. cikkben az urbéri szolgálat és tized eltörlését, s a nemzet által történendő kárpótlást mondák ki. E cikkben se sok údv rejlett. Oly birtekosság kezéből, mely urbért soha se akart, a jobbágy nem mint engedélyt, hanem

mint kényszeríttséget fogadta. A nép nem köszönte meg, mert nem rögtön jött, jun. 18-ára tűzétvén a felszabadítás; ellenben a városok, testületek felzajdaltak ellene, mert kárpótlás nem ígérték nekik. Másfelől a székelységen egy sereg jobbágyott hagyának fen a 6. §. által, a székely örökségek birtokosait, mi ezer viszályra ad alkalmat.

A V. t. cikkben elfogadják a Magyarhoni 1848. XII. t. cikket, melyben a kárpótlás hypothecajaul a sóaknák, s egyéb statusjakak lekötöttnek.

A VI. t. cikk eltörli azon tizedeket is, melyek egyeseknek vannak adományozva; eltörli a szász papokét, mi a szász nemzet egész Clerusát felkeltette.

A VII. t. cikk a közteherviselést fogadta el. Ezt a köznemesség nem szívelhette.

A VIII. t. cikk szól a sajtóról; a nélkül hogy sajtószabadságot adna.

A IX. t. cikk a vallások jogegyenlőségét biztosítja; s a nemegyesült görög-hittéket is jogegyenlővé teszi.

A X. t. cikk a magyarhoni 1848. XXX. t. cikket a közlekedési eszközök előmozdításáról fogadta el.

A XI. t. cikk rendelkezik, hogy a só ára a jelen (3 pft. 15 krnál) felebb ne emeltessék. S mit a nép úgy várt, hogy leszállíttatik, nem teljesült.

Ily felületes törvényezikket alkotta az erdélyi utolsó országgyűlés akkor, midőn a haza egészen új alkotmányt követelt. Mintha kész akarva vonta volna félre a jövőendő leplét egyszerre, hogy tőle még a haladás emberei is visszarettenjenek. A ministerium üdvözölte Erdély Rendeit, megjött a II. t. cikk szentesítésével a nádor azon rendelete is, hogy több törvényezik ne alkottassék s a rendelet jun. 24-én fel is olvasztatott, de az országgyűlést a kir. biztos még sem függeszté fel.

Alig volt az üléseken 20—30 követ, s mégis az ország nevében beszélének. A megyéken már folytak a képviselőválasztások s itt még mind alkották a törvényt. Magyarhonba a jul. 2-i hongyülésre követeink már mentek, a gyűlés megnyílt, s itt még mind nem vala berekesztve. Egyesült

a két hon s mégis két hongyulása volt. Egy boldogtalan anyához volt hasonló Erdély, kit a nyujtoztató padan gyermekei felráznak halottaiból, hogy legalább főntésével valamit vég-hagyományozzon. Végre az I—V törvényczikkre leérkezett a szentesítés, s a hongyulás be lön rekesztve.

Napoleon (1807 jul. 22.) egy óra alatt diktált Lengyel-országnak alkotmányt; Árpádék a pusztaszeri gyűlésen 34 nap alatt hazát alkotának : Erdély karainak és rendjeinek több kelle, hogy a kettészakasztott magyarháza az egyesülést kimondják.

---

## V.

### A m. ministerium Erdélyt átveszi.

(Jún. 20 — aug. 15.)

— A főkormányzók. Jobbágyfelszabadítás. B. Vay M. leérkezik. Erdély szerkezete. Önkéntesek toborzása. Ellenműködések. —

Az erdélyi hongytülés és főkormányzók úgy kezdé kezelni Erdély ügyeit, hogy minden nap egy reményszál szakadt meg a magyarság keblében.

A nép botránkozni, kételkedni, gyanakodni kezdett. Mert fegyvert nem adtak, s Fejérvárról a löport Oláhbonba szállíták, a királyi szó iránt kételyt emelének, s nem fogháták meg, hogy a még mind imádott nádor, ha átvette a kormányt Erdély felett, miért nem kezdi meg rendeleteit, hogy a tornyosuló vésznek eleje vétéssék.

Hiszékenységtünk reászedett. Nem szólok a kormányról, pedig önnan vett példát az ellenforradalom. A román értelmiség mellénk nyilatkozott, s mégis a románok fegyverzése folytattatott. A szászóság követői által tett nyilatkozatból úgy látszott, mikép a szász közvélemény az Unio mellett nyilatkozott, mégis mindenfelé ellenmozgalmakat rendezének. Az ellenfél csellel, ovatossággal tervelt; a magyarság — mint szokott, nyílt kártyával játszott.

Senki se akart az erdélyi ügyek élére állani. A fő kormány széknek lett volna még a kormánygyeplője kezében, de a jó öreg urak szembunyva néztek szembe a jövővel. Biztosai jöttek-mentek Szebenbe és a havasakra, de léptökön siker nem látszott. Elfogatásokat rendelt, sehol semmi eredmény. A

szebeni román comitét betiltotta : az mégis fenállott, hatott, működött. A martiusi napokban a oláhországi conservatívek futának be, majusban a republicánusok ; s mind két párt meg-egyezett a magyarság elleni működésben ; szemünk láttára egy Daco-romanum imperium terve szövődött, s a mi guberniumunk a régi slendrian kényelmeivel folytatá ügyeit.

A vész egyre növekedett. A nép feőről remélt, a főkormányzók a hongyuléstől, a hongyulás a miniszteriumtól, a miniszterium ismét a főkormányzókától várt ; maga is el volt foglalva, mert Horvátország jun. 1-én gyűlést tartott, s Magyarhontól függetlenül szervezni kezdé magát.

A mint látók, a hongyulás alkotó törvényczikkelyeit, de a kormányzásba nem elegyedett, s a jöreményben volt ország csak jun. 10. látta főkormányzóké helyzetét leleplezve. A Siebenb. Bote egy, már említett czikke hozta az alkalmat, — melyre midőn a hongyulás büntetést kért : a főkormányzó kénytelen volt bevallani, mikép a katonai kormány kezéből a hatalmat kiragadta ; bevallá, hogy a gubernium el akará oszlatni a román comitét, de a katonai kormány oltalma alá vette.

A magyar nép nem tudta mit véljen ; királya bajban, Olaszország fegyverben van. Prágában jun. 13-án forradalom tört ki, a szláv birodalom própagandája, mit csak h. Windischgrätz katonailag verhet le ; mindenfelé fegyveres mozgalom.

Ily zavart állapot közepette Erdély magára volt hagyatva. Az országgyűlés kimondá, mikép az urbéresek jun. 18. az egész országban fel fognak szabadíttatni. A főkormányzók a helyett, hogy e tárgyban a néphez, papokhoz, földesurakhoz kiáltványokat intézett volna : elnézte a földesurak merészebbjeinek, hogy hátralévő napszámaikat katonai assistentia mellett is lerovassák, mit aztán vérrel kelle megfizetnünk. A kormány nem intézkedett, hogy a felszabadulás a népnél ünneppé tétesék, voltak mégis földesurak elegenden, kik szerették ugyan a kényelmet, de nem szívelheték, hogy az emberiség egy részénél csak fény, hatalom, gyönyör, és gazdagság ; a más részénél ellenben csak rongy, engedelmesség, munka és szegénység legyen.

Ezek a robotot előre elengedték, s jun. 18-án urbéreseiket udvaraikba gyűjtven, barátságosan megvendégelték s polgártársaikká fogadák.

Voltak, nem tagadjuk, olyanok is, kiket a kárpótlás reménye se tudott megvigasztalni, kik szerették a példabeszédet: mikép falvaik felett még a csillag is nekik ragyog; de ne kárhoztassuk őket, Európa más földesuraival a mieink is a középkor előitéletei bilincseiben nyögtek. Vallásunkat a zsidóktól, polgári törvényeinket a romaiaktól kölcsönöztük, s mind a kettő szerette a rabszolgaságot.

De azért Európa egy nemzetétől se fogadunk el szemrehányást. Franciaország, hol 1790 előtt a városok követei térden hallgatak a korlátok előtt a király előterjesztéseit, míg a papság jobbján, a nemesség balján ült; Anglia, hol az irlandi katolicus még 1829 előtt hivatalra nem mehetett, hol a protestanssá lett fin, apja vagyonát elvehette, hol a katolicus ötven pengősnél drágább lóra nem ülhetett; mondom Európa e két példánya se tehet nekünk szemrehányást. Erdélyben nem volt szükség egy Sieyesre, hogy a harmadik — a városi — rendért sikra szálljon, országgyűléseinken a városi követ ép oly szózat-tal birt, mint a megyék követe; Erdély, mely vallásbeli türelmetlenségért vért nem ontott, hol a polgárság hongytléseinken egyenlő volt századok óta, barbarsággal nem vádoltatható. Hogy a népért nem tettünk eleget, az inkább az időnek s körülményeknek tulajdonítható.

Most megtette a teendőket Erdély is, de már késő volt. Most felszabadított. A székely és magyar urbéres örömkönyek közt ült ura által adott lakomájához; ellenben a román nép megvetőleg lépett fel, mert azzal vala bujtogatva, hogy a császár már rég felszabadította, csak az urak késleltették. Elismerés helyett foglalatásokhoz, később gyilkoláshoz fogott.

A románoknak nem levén municipálitása, nem kísérhetők ellentőrekvéseik stadiumait; a szászokkal, mint a kiknek autonómiájok volt, könnyebben tisztába jöhettünk. Ugy találjuk, hogy a szász nemzet fővárosa Szegben, az országgyűlés által alkotott felszeg törvényczikkekre az által felelt, hogy



követeit Schmidt Konrád és Schneidert visszahitta; de azért a Pestre történt követválasztásnál ezeket viszont megválasztá.

Brassó is fellépett. Van Brassó mellett egy csoport magyarság, az ugynevezett Hétfalú lakosai. Ezek 70 év előtt Fejérmegyéből csatoltatának Brassó-vidékéhez. E nép a székely földhez kívánt csatlakozni: miből a lett, hogy jun. 27. Brassó reájok egy század katonaságot küldte, s a főnököket börtönbe hurczoltatá.

Ily bonyolódott helyzetben találta Erdélyt a magyar ministerium első kormánybiztosa, korona-őr b. Vay Miklós, ki még királyibiztos czimmel jött. Mikor jun. 29-én Kolozsvárra érkezett, a főkormányzó már elutazott, Pestre, mint az Unio-bizottmány elnöke. A főkormányzók vezetését kincstárnok gr. Mikó Imrének adta volt át.

B. Vay M. teljhatalommal volt felruházva. A ministerium nem kötö meg kezét, a nép bálványozta: benne — fent és alant — egy kormányfőt kerestek, ki a dolgok ellankadt útjereibe lelket öntsön.

A kormány Erdélyt kellőleg nem ismerte, b. Vay sem. A ministerium sok jóakarattal birt Erdély iránt, de e napokig a miniszteriumhoz még csak négy erdélyi egyént hívtak fel: b. Kemény Dénest mint a belügy-, tanár Szász Károlyt mint az oktatás-ügy államtitkárát, s Récsi Emilt és e sorok íróját osztály-titkári állomásra. A ministeriumban tehát eléggé nem valánk képviselve.

Összegyűlt a magyar honi országgyűlés. Erdély képviselői is jul. 10-ére felérkeztek: a képviselőház azonnal alakult, s hogy lássuk, mikép Erdélyre is tekintet volt, megemlítjük, mikép a választás alapján betöltött elnökség Pázmándi Dénesre, az első alelnökség Pálfi Jánosra esett; s hogy a hat képviselőházi titkár közül egy, Keller János udvarhelyi követ, szintén erdélyi volt. De azért Magyarhon Erdély állásával tisztában nem volt.

A kormányférfiak ismerték Magyarországot, ismerték Erdély történetét az ideig, mig el nem váltunk: de a három-

százados különlet minket egészen más alakba öntött; s ezt számbavenni elmulaták. Magyarhon sok időtől folytatá reformjait, Erdély pedig Augias istállójához hasonlita, hol nem az épület magát, hanem a sok százados egyéb tartá fen az épületet.

Magyarhon az 1848. XXXI. t. czikk által magát egészen új alkotmány-alapra tette, pár hónap alatt, s azt hitte a kisebb Erdélyt kevesebb munkával ujba öntheti.

Magyarhonban nem voltak jogos nemzetek, ilyennek csak is az aránylag csekély horvát mondható. Erdélyben a hongyülésen három nemzet (három natio) állt: magyar, székely, szász, három különböző institutióju föld területet képviselve a negyedik nemzet, az oláh, mert külön területtel nem birt, a hongyülésen mint natio nem volt képviselve. A vallások közül a rom. catholikus, reformatus, unitarius és lutheranus vallás jogos, bevett vallás volt, a többi hivatalt nem viselhetett.

Sőt az anomaliák magok a jogos nemzetek és vallások közt is messzeágozának.

A magyarság egy része nemes, más része nem; a székely jogzerint mind nemes; a szász egyesei megnevesítését sérelemnek tekintette.

A magyarok földé donatios s kihalás esetére szállt a fiscusra; a székelyeké már primae occupationis jogu, magszakadás esetén szomszédára szállt; a szász föld pedig fundus regius.

A magyarföld lakosai egy része jobbágy, más szellér, harmadika szabad, negyedike polgár, a nemeség egy része ugynevezett egy-házhelyű s így adózó, a más rész nagyobb birtokos lévén, nem adózott. A székelyföldön volt jobbágy, szellér, szabadszékely és polgár; volt gyalog katona, mi a hajdani pixidarius; volt lovas mi a hajdani primipilus; volt nemeség, mi a hajdani primorokat képviselte. A szász földi nép egyrésze jobbágy, más szabad földész, harmadik polgár volt, s felettük egy hivatali aristocratia, mint kész felett vala ki.

A magyarföld megyékre, a többi székekre oszlott. A magyarokat kinevezett főispán, a székelyeket szék-

gyűlések által választott főkirálybíró, a szászokat önmagát kiegészítő városi comunitasoktól választott király és szék bírák igazgatók. Azt hiszem eleget számláltam elő arra, hogy bebizonyítsam, miszerint Erdély egyesítése, közigazgatásának új alakba öntése megpróbálta statusférfiaink erejét; hogy belássuk mikép Erdély kormánybiztosában sok minden megkívántatott.

B. Vay M. mikor e missiót elvállalta, úgy látszik, nem mérlegelte mi nehéz szerep vár rája. Sa ministerium az által, hogy Erdély élére királyi biztost, s a megyék fölé a conservatív főispánok helyébe szabadelvűket nevezett, s rögtöntörvényt hirdtetetett, azt hitte bokros foglalkozásai között, hogy Erdélyben a dolgokat már most kerékvágásba indította.

B. Vay M. megjött, a tisztelgések — miket ritka ügyességgel tudott fogadni — folytak; ez, s Pálfi János mint képviselő, ki szavát százezer székely kar által indokolta: a hazát és kormányt folyvást ámulatba tartá.

Ily alapszalóadásra építé miniszterelnök gr. Batthyány L. kétszeri felszólítását a székelyekhez, melyekben a rácok ellen kilépni tüzelé. A másodikban, jun. 28-áról, már Magyarhonba leendő telepítést is ígér; s a székelység még se mozdult. A magyar hadügyminiszterium elrendelte, hogy a háromszéki határőrökből egy, a naszodi oláhokéból más zászlóaljzat indítsanak a rácok ellen: a rendelet b. Puchnerhez megjött, de ez ürügyöt talált a halasztásra. S mivel pénzühiányt vetett ürügyül, Mészáros Lázár hadügyminiszter jul. 5-éről 20,000 pfírt indíta b. Puchnerhez, s csak ekkor kezdenek mozogni.

B. Vay M. hihetően, hogy e zászlóaljakat útba tegye, jul. 6-án körutat kezdé. Fehérváron, Szébenen át a székelyföldnek vevé útját, mely inkább diadalmenet volt, mert ha egyebet nem, legalább Fehérvárról fegyvert remélt mindenki általa.

A magyarságot b. Vay M. megjelenésére helyezett bizalmából egy jelenet csakhamar felrázá. Mig körutját tenné, jul. 10-én a dézsai nemzetőrök 10 szekeret tartoztatnak le: rajtok katonai podgyászokat küldének Fehérvárról Galicziába,

még pedig a magyar ministerium s kormánybiztos tudtán kívül.

B. Vay Szebenén át a székelyföldre ment, s Dobai háromszéki székely ezredest felszólítá, hogy az állítandó önkéntesek toborzó főbiztosa legyen; Mészáros hadügy-minister jul. 19-éről rendelkezett b. Puchnerhez, hogy Gräser tábornokot adja át, hogy szervezze a nemzetőrséget. B. Puchner folyvást engedelmeskedett. Egy korábbi rendelet alapján a naszodi határőrök I. zászlóaljja már ki is indult; a dézsi nemzetőrök a legnagyobb ünnepélylyel vártak reájok, de a midőn jul. 23-án Dézsen fel akarák esketni, a magyar alkotmány védelmét kihagyva, csak a császár részére tették le esküjüket. Minek következtében Pop őrnagy zászlóalját a ministerium Pesten lefegyverezte, felső Magyarországra őrizet alá helyezé, miért később a császár zászlójukat aranyéremmel diszíté fel.

Háromszékről is kiindult az elrendelt már második székely zászlóalj s két század huszárság, de császári tisztjei egykedvűsége oda hangolá őket, hogy egyrésze az utról visszaszökdösött. Mire nyugalmazott székely őrnagy, Pap Mihály aug. 5-ről kiáltványt bocsátott ki, felszólítá a francia háboruban részt vett barátait, menjenek tehát ők, ha a gyávák visszajöttek, s ne engedjék a székely nemzet harci becsületét meggyaláztatni. S mi lett volna más következménye, mint az, hogy megvetéssel fogadák a hazatérteket s visszaindíták.

Mig a magy. kormány szép szavakat küldöz a székely katonasághoz, b. Puchner aug. 7-éről engedélyeket köröztet számokra. Hogy felfoghassuk hatását, nem szabad felednünk, hogy a székely határőr még rosszabbul volt az oláh határőrnél, mert ez legalább gunyát kapott; tehát minden engedmény jól fogott. Engedményében a várdán töltendő, valamint a komandóra, határőrizetre menési napokra fizetést ígért; valamint a szolgálati év kitelését 50 évről 45-re szállítá.

A katonaság s polgári hatalom közt tehát a válaszfal mind láthatóbbá lön. A sorkatonaság azért nyugodt maradt. Gräser tábornok és Dobay ezredes erdélyi hazánkfiak, az előbb

önkéntesek és nemzetőrök, később a honvédek és Kossuth huszárok szervezését híven folytatták. A fehérvári várórség a főnökökön kívül letette az esküt: mindent teljesítettek, mire felhivattak; de azért Milano visszafoglalása felett a Teden-  
met megtartották, pedig a képviselőház az olaszok elleni segí-  
séget megtagadta.

Igy feszült tovább a bizalom hurja. Az önkéntesek tobor-  
zása a rácok ellen folyt. A hon oltárára tett áldozatok lelke-  
sen hozzák a nemzet aranyát ezüstjét. Gr. Rhédei Ádám  
egy mázas ezüstöt, b. Kemény Pál minden ezüstjét hozá. A  
hon minden polgára vetekedett a hon megmentésére segédke-  
zet nyújtani, mi ekkor még csak a horvát és szerbek ellen  
fűtéstetett.

---

## VI.

### A harc kiütése.

(Jul. 11 — oct. 7.)

— A honvédek s magyar bankjegy megszavazása. A szentesítésre tett kísérletek. A román comité, Urbán és Riebel fellépése. B. Jellachich betör. A general-comando az engedelmességet felmondja, fel a halászfalvi gyűlés. Gr. Lamberg megöletése. B. Jellachich elvonul. Erdélyi ellenműködések. A székelyek agyagfalvi gyűlése. —

A csapások seregben járnak. Erdélyt az idén meglátogatta a sáska, meglátogatta a cholera, most már a harc vésze következett.

Erdély sorsa az Unio által egy vala már az anyaországgal; s mindennap belebb sodortatánk a forradalom árjába. Erdély, hol a faluk nagyrésze egyik végén katonai laktanya van feketesárga színekkel, a más rész végén oláh templom, muzska felé hajló érzelemmel, magára hagyatva még védelmi fegyvert is bajosan vonhatott volna. De a tavasz óta egy vala a két honnak öröme, bánata, reménye.

Magyarhonban már folyt a lázadás, mert a rácok mellé ott a horvát, itt az oláhság akara fellépni. Mikor a magyar ministerium feladatát megkezdé, mi oly viszonyban álltunk az osztrák armadához, hogy Erdély s Magyarország 15 gyalog s 12 huszár ezredet tartott legénységgel; melyekhez Erdély három gyalog (Károly-Ferdinánd, Leiningen és Turszki) s tán két huszár-, s ezeken kívül két székely s két oláh gyalog s egy vegyes huszár határőr ezreddel járult; a huszár megtartotta volt ugyan nemzeti ruhánkat, de már a gyalogság csak is

magyar szűk nadrágját s bakkanesát bírta még; míg a vezénylet teljesen német, a szellem osztrák császárias. Ennyi katonát adott a nemzet, mégis, mikor most szükségünk lett volna rájuk: benn kevés volt, s a bécsi ministerium miatt alig kaptunk be többet 20 zászlóalj gyalog s 7000 huszárnál.

Felállt tehát Kossuth Lajos pénzügyminister, jul. 11-én, lefesté a vészt, mely a hazát a ráczok és horvátok felépése által fenyegeti, s 42 milliónyi hitelt s 200,000 katona megszavazását kérte, melyből 40,000 rögtön ki lenne állítandó. Elvileg elfogadtatott, s Mészáros Lázár hadügyminister, aug. 16. a ház asztalára tette a hadsereg szervezéséről törvényjavaslatát, mely által a régi ezredek német lábon hagyattak és csak további kiegészítésök rendeltetett, az ujonczok pedig magyar ruhát, magyar vezényletet s honvéd nevet kaptak: mi a felsőháznál aug. 29-én a mohácsi vész évnapján ment keresztül.

Jóváhagyás reményében az önkénytesek toborzása és a megszavazott hitel alapján az 1 és 2 ftos bankjegyek nyomása azonnal kezdetét vette.

Magyarhonban tíz zászlóalj megalakult, Erdélyben a XI. és XII. volt felállítandó, ez utóbbiak főparancsnokai Cserei Ignác neveztetett alezredesi ranggal, ki a toborzást sorozáson kívül elkezdvén, Kolozsvár a XI. zászlóaljat, mely a magyarhoni IX-ikkel méltán versenyez, a legelkeszebb fiakból azonnal kiállítá, ugy Marosvásárhely a XII-ket. S miután később a seregek tiszteinek egy léppel feljebb való rang volt ajánlva, csakhamar jó tisztekkel is előnek látva. Magyarhonban a huszárság állítása is megkezdett, a Hunyadi és Lehel-husárok mellé a Mátyás-husárokat Erdélyből akarák kiállítani. Erre nézve a ministerium Berzenczei László képviselőt haza küldé; aug. 24-én Kolozsvárra ért, s vele a vörös csákós, vörös zsinóros kis toborzó csapat, Pesten felcsapott erdélyi fiakból, s megkezdé a huszárság toborzását, melyet önfejtől Kossuth husároknak nevezett el.

A sereg szervezése s az egy és két forintos bankjegyek nyomtatása foly, de a királyi szentesítés még mind hiányzott.

Hogy azt mielőbb kinyerjék, a két törvényezikkel gr. Batthyáni Lajos miniszerelnököt s Deák Ferencz igazságügy-ministert Bécsbe küldék. Szomorító eredménynyel jártak, mert Radeczky Olaszthonban győzni kezdett, Milanó aug. 5. capitulált: s ő fíge ministereit maga elébe nem bocsátá.

A magyar miniszterium még mind a törvényesség terén állott, még mindent ő felsége nevében s tudtával, akaratával intézett. A nemzetiségek harczát még eddig csak felkorbácsolt nemzeti gyűlölség eredményének tekintette, s most, miután a két törvényezikk megerősítése ily kétes kilátásba sodortatott, még egy utolsó kísérletet kívánt megtenni: e czélból az országgyűlés küldöttséget nevezett ki, melyben a képviselőházat 100, a felsőházat 40 tag képviselte, s utasításul kapák felmenni Bécsbe, s ott a törvényezikkek megszentesítésére ő felségénél mindent elkövetni.

E küldöttség eljárása igen döntőleg hatott forradalmunkra; nem árt pár szóval ecsetelni.

Sept. 5-én, délután, egy gözös indula fel, rajta mintegy 200 férfi. Másnap délután Bécs alatt voltunk, hol a partról nemzetőrség s ágyudörgés tisztelgése fogadott. Az A ula, a tanulótság, melynek uralma Bécs felett még mind tartott, jól fogadott.

A küldöttség ministereit Bécsben, királyát Schönbrunban találta; mihelyt felérkezett, conferenciát kezdett az erdélyi udvari cancellaria épületében, s magát a királylyal érintkezésbe tette. Oda volt a hongyűléstől utasítva, hogyha 24 óra alatt el nem fogadtatik, azonnal térjen vissza; s bár el nem fogadtatott, ministerei tanácsára sept. 8-ára is ott viradott.

E napon, délelőtti 11 órakor, a cancellaria épületéből bérkocsik tömege indult az egy órányira fekvő királyi mulató felé; minden kocsi-ban két magyar, egyszerű magyar öltönyben, kalpag és kardosan. A schönbruni palotánál, kettőzött várdá s testőrök kettős sora várt reájok.

Nem sokára az óriás előterem ajtaja megnyílt s az elfogadtatás tudtul adatott. Óra negyed mulva a küldöttség a



harmadik terembe lépett, hol V. Ferdinánd, trónja előtt, várt reá.

Ő felsége császár-buszár tábornoki ruhát viselt, csákóját kezében tartá; balján királyi neje állt, fehér köntösben, vörös gírlánttal, főkötője szalagjain a zöld szín volt a tulnyomó.

A kétszáz férfi félkört képezett; a kör jobbszárnyán minisiterelnöke, a balon igazságügyministere állt. Pázmándy Dénes a képviselőház elnöke, nehéz nemzeti öltönyben a félkörből kilépett, s felolvasá a képviselőház feliratát.

Hármat kért. Első, hogy mit annyiszor megígért, Budára jövetelét teljesítse, igérvén minden vértünket oltalmára; második a törvényczikkek szentesítése; harmadik pontul kérte, hogy b. Jellachichnak a horvátokkal tervezett beütését tiltaná be.

A fejedelmi pár világoskék szemében — bár Pázmándit nem értette — mély aggodalom látszott.

A hosszú beszédre V. Ferdinánd tört magyarsággal azon igen rövid választ olvasá fel, miszerint: nehezen esik szívének, hogy egészsége Budára jöhetését gátolja... a fenszorgó törvényczikkekre átvizagálást ígért... s kijelenté, mikép a hon integritását védeni fogja.

Mind a két fél előre ismerte, mit mondand a másik. A küldöttség az egész idő alatt néma volt, mint egy temetési gyülekezet, s végével megfordult a nélkül, hogy a fejedelmi pár bucsuhajlongásait hasonló mérvben visszanozta volna: tenni nemzeti jelleme nem engedé. Így látta a magyar nemzet és V. Ferdinánd egymást utoljára; némán, hidegen, váltak meg — örökre.

Csak sejtők, de nem tudók, hogy e napok a forradalom koczáját gördíték el. Búsan tértek a szerencsétlen argonauták, az aranygyapjas, kedvetlen válaszával haza. Fehér tollal mentünk s a képviselőket kísérő fiatalság veressel tért meg.

S erre a sept. 10-i W. Zeitungban sept. 4-ről egy rendelet jelent meg, mely Jellachichot, ki a magyar miniszterium kérésére pár hó előtt elmozdítottnak volt nyilvánítva, most

báni méltóságába ismét visszahelyezé... S ez azon nap átlépte a Drávát.

Jellachich beütése a nemzet és királya közt a további egyetértést teljesen felbontotta. A szerb, csak fajunkat látszott irtani; a horvát Pestbuda és kormánya ellen indult, s annyiival inkább fáj, mivel Jellachich megindulása épen azon nevezetes napon esett, melyen (1686 sept. 2.) a magyar Budát elvéve a töröktől s Ausztriának adá át.

Igy sodortatott forradalomba Magyarország.

A szebeni g. n. c. o m m a n d o még mind semleges szerepet játsza. Az oláhoktól fenyegetett Kolosvár számára Fehérvárt hat ágyut szereltete fel s csak lovakat kívánt elébe. A fehérvári várat, Erdély legtekintélyesebb erősségét b. Vay k. biztos magyar őrsereggel akará megrakni: b. Puchner ez ellen se tett kifogást. De addig lavirozott, hogy mind az ágyu, mind a vár kezökön maradt. A magy. ministerium rendeleteit hiven elfogadta; még a magyar két forintos bankjegyeket is köröztette: de azért magát mindenekben a bécsi ministerium rendeleteihez szabta.

A nemzetiségekkel sem voltunk tisztában.

A s z á s z nemzet követei még mind Pesten voltak s a magyarral szavaztak; a nemzetgyűléshez, mint Szász-Régen is, még mind adtak be petitiókat: de azért a honvédek állításának ellenszegültek.

Most is S z e b e n ment elől, sept. 6-án székgyűlést tart; benne a ministeri rendeletet felolvasták, s határozottan kimondák, hogy az összeírást, mivel a törvényezikk szentesítve nincs, teljesedésbe nem veszik.

Szebent Brassó, második nagy városuk követé. Itt a törvényezikk kérdésében minden nemzetet külön szavaztattak; külön, mert néhány hét előtt a szász a Brassóbani számos román és magyart nemzetőrségéből kirekeszté, magának megtartá a veres hajtókát, az oláhnak sárgát rendelt. A szász nem szavazta meg, mert az Unio feltételeit teljesítve nem látta; a

román nem, mert a magyar ministerium nemzetéért még mit se tett; egyedül a magyar ismerte el kötelező erejét.

A magyarnak nemzeti fejlődési kora jutott eszébe, hol a mit a hongyülés meghatározott, a fejdelem akár szentesítette meg akár nem, kötelezte a hont.

A szász nemzetet ama nézetében tehát a románság is támogatá. A comité kezét fogott, s mint valamely constituált kormánytestület rendelkezett. B Vay véget akarván vetni ellenizgatásainak, elhatározta a comitét megszüntetni, s mire parancsa nem hatott, gr. Béli Ferenczet — az amerikai utazó Farkas Sándor utitársát — Szebenbe küldé, hogy tagjait befo-gassa. Béli aug. 19-én megjelent Szebenben, a gen. commandó mellé félszázad gránátost ada; a házat hol szállásoltak körülveteté, de az egy Laurianin kívül a többi elmenekült.

Lauriani a comite legjobb szónoka lévén, társai b. Puchnerhez azonnal kérelmet adtak. De a főhadi parancsnok őket b. Vayhoz utasítá. Erre Orláton, az I. oláh határőrezred székhelyén gyűlést tartának, s mintegy két ezer fegyveres határőrt vezettek roham-kérvénnyel Szebenbe; mire Pfersmann tábornok Laurianit aug. 26-án szabaddá tette; s diadalmenettel vitték Orlátra, hol a magyarság ellen szóval és szerkesztett kérvényökben keményen kifakadtak, a határőrök részére terehkönnyítést, nemzetüknek jogegyenlőséget s személybátorságot kérlemeztek.

Orláról Balázsfalvára mentek. Sept. 5-én ott is gyűlést tartának: Lemény püspököt, mivel a magyarsággal tart, püspökségéből elmozdíták... az Unio ellen óvást tettek... a comitét kormánytestületnek nyilváníták... s megbízák, hogy Erdélyt ossza fel praefecturákra s a Dacoromania alapját tegye le.

Ily kedély állapotban találta a románokat a miniszterium összeírás iránti rendelete. A comité fellépett: rendeletet boc-sátott ki, hogy az összeírásra elő ne álljanak. Sigy következett be, hogy másodszor is vér ömle ki.

Torda mellett, Aranyos-Lona, az összeíró bizott-

mánynak fegyverrel állt ellene s a faluba nem ákatá bebocsátani. Sept. 10 én fegyveres erő ment; de a nagyobb számú népet csak szóval kívánták megnyerni. Sept. 11-én Bágyonból székelv huszárság, Tordáról nemzetőrség és Sivkovich sorgyalogság vitetett; s mivel azon éjjen a szomszéd falukból ezrekre gyűlt a nép, csak mintán a katonaság lőtt s 13 elesett, nyílt út a bizottmánynak. Mit azonban b. Puchnertől septemb. 17-ről egy rendelet követett, mely a katonai parancsnokoknak többé támogatást nyújtani, teljesen megtiltá.

Mig Erdély déli részein ezek folytak, északi részén a császáriak részére egy férfi lépett fel, a férfias, fáradhatlan s uralkodójáért mindenre kész, később rendjele után báróvá, s tábornokká lett Urbán Károly.

Urbán alezredes juliusban ment vala Bécsbe, s most téré meg ezredéhez, a II. oláh ezredhez, s a megbetegült Jovic's ezredestől az ezred katonai és polgári parancsnokságát átvette; Sept. 4-én összegyűjtven tiszteit, jegyzőkönyvet vétésett fel, melyben felhányva a magyar ministerium függetlenségi törekvéseit, az engedelmisséget felmondta. Nem volt elég, hogy csakhamar még két zászlóaljat szerveze: politikai biztoskép is fellépett. Vidéke népét Nászodra, stabhelyére rendelé, a császár hűségére s a magyarok elleni lépésre esketé fel, s ismertető jelül egyeseknek és faluknak kétfejt sasos biztosító-levelkét adott, mit a nép pazsurának nevezett, mi oláhus sasot jelent.

A rendeletek, miket a II. oláhezred fennről kapá, megmentek az I. ezredhez is Orlátra; de ezredese, székelv földi birtokos b. Rauber Károly visszalépett, nyugalomra kéredzett. Az első ezrednél Urbán szerepét tehát Riebel József őrnagy válalta magára Hátszegen; mellette a népnél Salamon Miklós és Balint Ádám, eddig bécsi udvari cancellariánál gyakornokok működtek. Bálint, a mint Bécsből lejött, fejét megberetváltatá, magát eszelősnek tétette, s ugy járt szerte Hunyadmegyében.

Urbán északon mint egyedüli főnök állott pénz és fegyverrel, Jellachich szerepét vette fel, Nászodvidékéből egy má-

sodik Horvátországot állítva a magyar kormány ellenében. Délen Riebel mellett még két főnökség állt: egyik a már ismert comité, a másik Jan k Ábrahám, ki az egész nyugoti havast, mintegy 100 □ mértföldnyi tért egészen hatalmába keríté, legalább a városokan kívül a nép reá hallgatott.

Borult tehát a láthatár ben, de borult Magyarhon felett is. Jellachich beállítására a ministerium pártokra szakadt: Kossuth, Szemere fegyvert akartak fegyvert ellen; a más rész még mind a törvényesség terén akart maradni. Sept. 11 én — mely napon 107 év előtt őseink Mária Theresia veszélyben forgó trónjáért a pozsoni országgyűlésen felkiáltának „moriamur pro patria et regina nostra,” e nevezetes napon — az első magyar ministerium megtámadtatva látta Ausztriától hazánkat, a felmerült véleménykülönbség miatt tovább tárczáikat nem tarthaták, lemondának; s gróf Batthyáni, a nádor István főherceztől, mint teljhatalmu helytartótól, új ministerium alakításával bizatott meg... Megalakítá, Kossuth és Szemere kibagyattak... Mire ugyanazon napon a képviselőház azzal felelt, miszerint Kossutot, felhatalmazá, hogy 5 ftos bankjegyeket nyomasson; s kimondatott a sorozás, ki, hogy az új sereg nemzeti ruhát, nemzeti vezényletet kapjon; s születtek a honvédek, kik ősmagyar szervezet szerint többé nem ezredek, hanem zászlóaljakra lőnek osztva.

B. Puchner szintén elhatározó lépéshez nyult. A hadügy-minister, azon ötletből, miszerint Ferdinánd király Budára igérkezett, rendelkezett volt hozzá, hogy ő felsége tisztelet-örségére a b. Uracca granátos zászlóalját Szebenből Pestre indítsa. B. Uracca őrnagy sept. 5-én meg is indult, sept. 20-án Kardszagon volt, hol báró Puchnertől parancsot vett, hogy azonnal visszainduljanak. Visszaindultak, s bár a ministerium ellenkező rendelete megjött, bár két kormánybiztos érkezett le hozzájuk, kik fuvarosaikat elvevék, mégis visszamentek. Egyedül Buzgó főhadnagy maradt vissza Kolozsváron.

Ezalatt Erdély Jellachicha, Urbán alezredes, is fellépett. Oly fenyegető állásba tette magát, hogy ezredes Dobay

Károly, mint az önkéntesek akkori főparancsnoka, sept. 14-én Dézsre egy század önkéntest s 100 Kossuth huszárt küldte vigyázatra. Urbán alezredes sept. 19-én ezer emberrel s 3 ágyuval Makodra, Naszodtól pár órára táborba szállott s azt kívánta, hogy az önkénteseket Kolozsvárra visszahuzzák, különben előnyomul. Teljesíték; azért Urbán alezredes helytmaradt, folytatá a nép felesketését, mely mint bucsura, oly áhitattal özlött hozzája.

Hasonló történt Balásfalván. Ide fegyveres gyűlés lőn hirdetve; hol b. Puchner magát három zászlóalj Károly-Ferdinánd gyalogsággal s egy század lovassággal képviselteté. A gyűlés magát mintegy permanenssé tette; a nép mint apály és dagály, ment és jött; B. Vay a gyűlésezés ellen fellépett, betiltá; de azért a gyűlésezés, felesketés tovább folyt. B. Vay hogy az utolsót is mekisértse, azon elhatározó lépésre veté fejét, miszerint Balásfalvára ment, beszédet tartá a néphez, békés feloszlásra szólítá fel: megígérték, de csak úgy, ha előbb a foglyokat szabadon bocsátja, s nekik biztosító iratot ad ki, melyben ki legyen mondva, hogy őket ittlétőkért senki sem bántja. B. Vay az iratot sept. 22-ről megadta, az oláhság kinyomatá s mint új kiadású pazsurát használá fel ellentünk; még merészebb lett, el sem oszlott; sőt maga Jank is, kinek b. Vay sept. 16-ról amnestiát küldé fel, nagy sereggel Balásfalvára jött; s sept. 25-ről b. Puchnerhez felterjesztést tettek, melyben az Unio ellen protestáltak, magukat a magyar ministerium alól felmenték, s egyenest a bécsi alá rendelék; s felkérték, hogy az omítét törvényesítse. E mellett sept. 27-én nyilatkozvány jött létre, latin nyelven, Populus romanus aláírással, melyben kijelentik Erdély minden népének, hogy az erdélyi romai nemzet, ő felségének azon rendeleténél fogva, mely által birodalma minden népének nemzetőrséget ad: felfog fegyverkezni; s kimondák, hogy ha valaki e szándékokban gátolni akarja, vagy egyest bántana, mindnyájan készek oltalmazni.

S két hét múlva, mire Vay ígérétehez képest az elfogottakat szabadon bocsátá, s Mikás fogságából, úgy szintén

Patayt és Zsemerit nevezte, most már felvette a kormány eldobott gyepölőjét; melléjük a felsőház b. Perényi Zsigmondot, gr. Esterházi Mihályt, később b. Jósika Miklóst hozzájuk nevezte, s kezdődött a kormány forma, mely a függetlenség kimondásaig folytató működését.

Mig ezek Pesten folynak, a hadsereg hasonló elhatározott szellemben lépett fel. Jellachich s a magyar sereg szemben állott, s oly kétes volt a helyzet, hogyha ekkor győz, kardesapás nélkül Pestre vonulhatott volna. A vezérek, kik császári tábornokok voltak, folyvást láviroztak, senki sem bízott benne; de a sereg úgy volt lelkesülve, hogy a vezérek hátrább nem vonulhattak, Pákozdnál sept. 30-án csatát álltak, mire Jellachich, ki ily ellentállásra nem számított, sergeit azonnal Bécs felé indítás elvonult.

Jellachich három felől nyomult vala előre, serege balszárnya és zöme együtt volt; hogy jobbszárnját magához huzza, s úgy próbálja el a pákozdi csatát, gr. Zichi Jenőt a vezénylő Roth tábornokhoz indítá, s ez eseményből fejlett ki az, hogy gr. Zichi sept. 29-én Görgei Arthur kezébe esett; ki mint a magyar balszárnya parancsnoka, merész gondolatra jött, a grófot a hirdetve volt haditörvényszék elé állíttatá, kivégezteté; s azzal Jellachich balszárnját Perczel Mórral körülfogá, oct. 7-én Roth és Philipovics tábornokot, 8000 horvátjával, mondhatni kardesapás nélkül lefegyverzé. Mi által az eddig ismeretlen Görgei, ki mint egykori kilépett huszár hadnagy, most a VII. zászlóalj századosságával kezdé szolgálatát, s e perczen őrnagy vala, egyszerre mint a forradalmi sereg leendő vezére merült fel a közvélemény szemében.

Mig Jellachich a csapást intézte, Erdély szintén kezére működött. Urbán alezredes elhagyta saját területét, s a székelőföld felé indult. Egyelőre Szászrégenben állapodott meg s folytatá a nép felesketését. A fejevári vár a Kolozsvárnak ígért ágyukat nem hogy kiadta volna, sőt az utána küldött lovakat is letartoztatá. A románok fegyverkeztek. A s z á s z o k

oct. 2-ről, a Daco-románia ellenében, emlékiratban kérék ő felségét, hogy az általok lakott 200 □ mértföldnyi tért emelje mark-grófsággá.

A dissolutió és felkelés ennyi villámai közepette Kolozsvár s benne a magyarság középpontja önvédelemről kezdte gondolkozni. Uj Horavilágtól félve, oct. 5-én nyílt gyűlést tart s kérvényt küldé Pestre, melyben felfejtven Urbán és a general-commando ellenséges lépteit : oltalmat és erőlyesebb királyi biztost kért.

Azonban míg Kolozsvár tanácskozik, a székelyföldön óriási gondolat merült fel. Berzenczei László, kit a ministerium toberzó kormánybiztosul küldött volt le: felemelte fejét. A Kossuth-huszárok kiállítása érdekében a székelyföldön székgyűléseket rendezett, izgató szónoklatával oly népszerűségre vergődött, hogy elég erősnek hitte magát megragadni a kormány gyeplőjét. Kiáltványt intéze a székely nemzethez, melynek ő is tagja volt : felszólítá, gyűljenek fel Agyagfalvára, a székely nemzeti gyűlések historiai emlékü helyére, hogy ott három tagu kormányt s egy székely tábort alakítsanak Erdély védelmére.

A gyűlés napja oct. 15-ére tűzetett. Hivatalos volt minden székely, ki az ötven évet tul nem haladta.

Magyarhónban, ugy Erdélyben is, még ekkor minden rendelet a király későbbi jóváhagyása reménye alatt költ, a Berzenczei is. Ez ada alkalmat főhadi kormányzó b. Puchnernek az első őszinte szóra. Oct. 6-áról hirdetményt küldé a székelykatonasághoz, arra intette őket, hogy a gyűlésben részt ne vegyenek : mert nem a király rendelte. Azonban a székely nemzet nem értheté, hogyan szabadjon a többi nemzetnek több, mint neki; hogyan lehessen azoknak folytonosan gyűlésezni s neki nem. Azért a mint e kiáltvány-csomagok oct. 10-én Szentgyörgyre Sombori ezredeshez érkeztek, b. Apór József és Nagy András a néppel kezefogva, Somborival az egész küldeményt kiadaták s azonnal megsemmisiték.

A gubernium szintén fellépett Berzenczei ellen; az



összehívás módját igen forradalminak tartá. A hir, hogy intézkedni akar, beszárnyalá Kolozsvárt, az önkéntes tisztek felléptek, b. Vay nem lévén honn, a rendeletet kezelő irodába rohantak. Azonban a gubernium b. Kemény Domokost b. Puchnerhez küldte, felkérte, hogy betiltó rendeletét vonja vissza; gr. Mikó Imre, a gubernium elnöke, a rendért jót állt: mire b. Puchner abba, hogy minden katona faluból két fegyvertelen ember megjelenjék, beleegyezett. A gyűlésre kormánybiztosul gr. Mikó kijelöltetett, s azzal a kedélyek lecsillapultak, a törvényes alak meg vala adva.

De míg ezek itt folynak, a pesti bonyodalmak is mind mélyebb zavarba sodortatnak. A nemzet és király közt a bizalom s egyetértés hurjai egyre szakadoznak. Magyarhon minden nap közelebb ment a forradalmi térhez.

Gróf Lamberg Ferencz legyilkoltatása után V. Ferdinánd új kinevezéshez nyul. B. Récssei Ádám altábornagyot, testben lélekben elgyengült öreg erdélyi hazánkfíát, magyar miniszter-elnök kétevé, s vele oct. 3-ról rendeletet ellenjegyeztetett, melyben gróf Lamberg helyébe helytartoul báró Jellachichot, az ország megtámadóját nevezte. Nem volt elég, ugyan csak e rendelet az országgyűlést eloszlatá... a képviselőház még nem szentesített határozatait érvényteleneknek nyilvánítá... a két haza minden fegyveres erejét, a teljhatalommal felruházott b. Jellachich alárendelé... az országot ostromállapotba tette... s végre kifejezé, mikép b. Récssei csak ideiglenes miniszter, mert Magyarhonzentul a közös birodalom egységes szempontjából fog intéztetni.

Ezen rendelet kéz alatt a képviselőház kezébe került, oct. 7-én tárgyalás alá jött, Kossuth terjeszté elő. Az irományt b. Jellachich által koholtnak nyilvánítá, nem hiheti, ugymond, hogy kit ő felsége nem rég pártütőnek nyilvánított, arra ruházza saját hatalmát. Indítványozá, hogy azon esetre, ha ezen iromány valódi, minthogy benne 14 király esküje ellen Magyarhon Austriába olvasztása s igy nemzetünk kiirtása céloztatik: mondassék ki reá az érvénytelenség, annyiival is

inkább, mivel Budapesten székelő minister alá nem irta, mikép törvényeink rendelik; a hongytilés ügyében pedig mondassék ki, hogy az el nem oszolhat, míg a jövedelem átvizsgálva s a budget kivetre nincs, mikép alkotmányunk kívánja . . . A határozat meglett. Az iromány tartalma és formájáért elvettetett; Récsai jámbor öregünk ellen a közkeresetet kimondák; s hazaárulónak nyilváníták, ki Jellachichnak engedelmeskednék.

E nap lépett a hon forradalmi tέρre. A dynastia elveszté utolsó befolyását. A nép és közvélemény kegyencze Kossuth, megragadta a kormányt, a ministerium helyébe a honvédelmi bizottmány kezdett kormányozni.

Igy szorított le az első magyar ministerium, melybe a nemzet annyi boldog álmat kötö. Ide jutánk fölév alatt.

## VII.

### A nemzetek fegyverre kelése.

(Oct. 7 — nov. 5.)

— Bécsben új forrongás. A románok fegyverre kelnek. Kis-Enyedi tragoedia. Az agyagfalvi gyűlés. A székelyek fegyvert fognak. A gen-  
commando ostromállapotot hirdet. A magyarok lefegyverzését meg-  
kezdi. A román comitét igénybe veszi. A szász városokat erősítik. Jank  
fellép. Zalatna pusztulása. A Brádi család fatuma. A kis-sárosi, szentivá-  
nyi csata. Szász-Régen sorsa. A vásárhelyi ütközet. —

Történetünk legsötétebb lapjai egyikéhez jutottunk: az  
erdélyi nemzetek egymás elleni mérkőzéséhez.

Egyébíránt a lázongási mámor, mi Erdély népeit bösztíté,  
Ausztria légeben volt. Maga Bécs oct. 6-án a legvadabb  
jelenetet idézte elő. Gr. Latour hadszertárnok és hadügy-  
minister, négy zászlóalj gránátost akara Magyarhonba Jel-  
lachich támogatására küldeni. A katonaság jöni nem akart. A  
nép, mely tisztában volt, hogy a magyar szabadság elnyomása  
után az övé következik, a gránátosok részére állt. Hoch Un-  
garn! jelszó mellett a wiedenai nemzetőrség s az aulai legio  
fegyvert ragadott, ágyukat vett el, s az ellenők kiállított kato-  
naságot Bécsből kinyomá. Onnan gr. Latourra rontottak, men-  
helyéről a Hofra, Bécs egyik piaczára hurczolák s ott egy lámpa  
horgon kivégzék. Így lépett fel a folyvást csendes forradalom-  
ban álló Bécs, mi a magyar ügyek menetére nem kis befolyást  
gyakorolt.

Erdélyben a készületek mind határozottabb lépésekkel  
haladának. A general commando székhelyére Szebenbe,

Fehérvárról löport és ágyut szállíttatott. Riebel J. őrnagy Hátszegre, Urbán alezredes Szászrégenbe fegyveresen rendelé be a pépet. Brassótól Deváig, az országút bátorságosítására cordont húztak. Minden oda mutatott, hogy kard fog határozni.

A katonai kormány a románság felhasználását igénybe vette. A főhadi parancsnokság az oláhok közt ujonczolni akart, s minthogy az a magyar megyék territoriumán lakott s következőleg magyar megyei tisztek alatt állott: a megyéknek praefecturákra leendő osztását behunytt szemmel nézte. Rendeleteit megküldé az ugynevezett békitő román comiténak, az pedig a néppel praefectjei, tribunai által érintkezett. Két hatóság kezdé tehát a megyéken felállani: egy látható a magyaroké, s egy láthatatlan, a románoké. A láthatlant a magyarság sejté, de nem ismeré. Csak sajnosan kelle tapasztalnia, hogy a megyei tisztek tevékenysége ezer akadályokban kezd megtörni, hogy a fegyelem mind kevesebb, az el- és visszafoglalások mind bátrabb alakban jönnek elő. A falukon a személy és vagyonbátorság nem biztos; a birtokosság a városokba indult. A nép az urakat feltartoztatá, s fegyver-kérésés színe alatt, apró kirablásokra szabadíták fel magokat. Ilyen volt a megyék képe, hol a nép többnyire oláh, a földes ur magyar vala.

A székelység egyedül ő maga lakván területét: effélének kitéve nem vala. Volt a magyar jobbágyság közt is egyelőre némi ingerültség egyes földesurak ellen; de csak hamar tisztába jöttek, hogy nemzetökkel kell tartaniok. —

A katonák tovább léptek, megkezdék a tragoedia előjátékát. Szilágysomlyó város nemzetőreit lefegyverezék. Őrnagy Riebel József is fellépett. Hunyadvármegye határai közt volt néhány magyar ajkú falu, ezek egyike volt Rákossd: e magyar faluk annyira el valának már eláhosodva, hogy reformatus magyar papjokat alig érték; de azért nemzeti érzésüket megtartották; legelőbb is ezek ellen lépe fel Riebel József őrnagy. Oct. 8-án egy hadnagy jelent meg, hogy lefegyverezze őket; de a falu megharczott. Később kato-

naság jött s a falu lefegyvereztetett. A főnököket a Hunyadi várba vivék.

A katonaságot mindenfelől kezdék Szebenbe központosítani. Enyedről egy osztály könnyű lovasság; Fehérvárról egy zászlóalj Károly-Ferdinánd gyalogság és ágyu mene, oct. 10-én.

A román nép jelen látta a perczeket, melyekben rég fojtott boszuját kiöntheti. A magyarság nem hitte, hogy e nép magát organisálhassa. Annyival is inkább, mert S a g u n a püspök még folyvást ott tilt az Unio bizottmányban Pesten, s oct. 8-áról nyilatkozatot bocsátott ki, melyben a comité terveit, nézeteit roszaolja, s neve használása ellen tiltakozott. A fél hon kovácsailándsákon dolgozának; oct. 12 ke oly határnapul volt kittüzve, melyen az egész román nép egy része Hátszegre Riebelhez, másrésze Szász-régenbe Urbánhoz, harmadika Musinára Jánkhöz, negyedike Balászfalvára a comite keze alá volt rendelve: mégis az hittük, hogy vér nem fog ömleni.

Fel is gyültek. Az egész hon mozgott. A nép elfelejkezett vetéséről, gazdaságáról: communisticus ábrándjainak adta át magát... Kossuth, a honvédelmi bizottmány nevében megtett mindent, édesgetett, fenyegetett: kimondá, hogy ki a magyar ellen emel fegyvert, elveszti kapott urbériségét; azonban az eseményektől már túl voltunk szárnyalva.

Az, hogy Kolosváron két, s Vásárhelyt egy lázítót, oct. 12-én, a hirdetve volt rögtöntörvény szerint felakasztának, a rég készülő vihart fel nem tartoztatá. A román nép felgyújtásának nyílt célja az volt, hogy a magyarságot lefegyverezni segítse nek. Az első erőszakos lépést Balásfalva környéke kezdé meg. Mintegy 10—15,000 fegyveres ember vala Balásfalvára felgyűjtve. Nem lévén élelmők, a szomszédos urasági csűröket és pinczéket támadák meg. A magyarok e hírekre futásnak eredtek, de már késő volt: a nép mindent, kit honn vagy utban talált, felfogott. Oct. 13-án Gyárfás Elek földbirtokost, a mint Szancsalbo Balásfalvára hurczolták, megölik. D o b a y

Zsigmondot, kit veresegyházi udvarából három leányával indítanak meg, szintén felkonczolák.

A tömeges megtámadás Kis-Enyeden vette kezdetét. E szép magyar falu, Alsófehérmegyének azon darabjában feküdt, mely Szeben közlelében szászok és oláhok közt esett. A megrémült magyarság a vidékről csak eddig futhatott, mintegy 400-an gyülnének össze; de míg tovább menésről tanácskoztak, körül valának véetve. Egy jól fekvő urilakba vonultak s az oláhság ellen magokat két napig fentarták. A general-commandóhoz segélyért, oltalomért küldtek. Oct. 14-én estve az ostromlók már szalmát hordtak, hogy a házat reájok gyujtsák. A lödözés mindkét részről folyt; végre azon feltét alatt, hogy szabadon mehessenek, magokat feladák.

Éj volt, holdtalan setét éjszaka. A házban kétségbeesett nők, anyák, gyermekek, hölgyek: kün romboló nép. A feltétel megkötetett, az ajtók megnyitak, fegyvereiket kiadák — s mi várt reájok? A legkinosabb halál. Mire megviradott 45 családból 141 magyar feküdt vérében, köztök: Daczó János, Farkás Károly és Lajos, Bányai Sándor, Hodor Károly, Zavar Károly maga és családja; Szalánczi Gábor neje, gyermekei kutba ugrottak. A többi a szerencsés setétben elszabadult, elfutott, elbujt.

E napok óta a magyar falvak a legrémletesebb éjszákra jutának. Az utakat álrühában menekülők karavána, a városokat szétriesztott családok lepték el. Az anya gyermekét, s gyermek atyját keresé. Dobpörgés, harang félreverés sivitá át a léget. Lármafák, meggyujtott falvak világa tevé még rémletesebbeké az éjszakákat. A lázzadás minden iszonyaival kitört.

S mit tettek a kormányok? A katonai kormány oct. 13-án minden zászlóalj parancsnokhoz rendeletet intézett, melyben meghagyja, mikép a király manifestuma következtében senkitől mástól rajta kívül parancsot el ne fogadjanak; megtámadtatás esetében vonuljanak Szebenfelé. Következtében a honban elszórt katonaság pakolt, lovat, podgyászt, fegyvert, minden depot utra indított, miből az lett, hogy a nemzet-

örök, honvédek mit lehetett, elvettek tőlök, s többek közt három század Turszki-gyalogot a Szilágyban lefegyvereztek, a legénység átállt, a tisztek elvonultak. Oct. 14-én Urbán alezredes 1500 ember s 3 ágyuval Szászrégenbe nyomult a székelység ellen. Oct. 15-én Riebel is Hátszegen a Fejérvárról kapott 1600 fegyvert a nép közt kiosztá. A gen. commandó a román comitét törvényesíté, cs. biztosul Rűbel őrnagyot melléjek adá, s azzal Szebenben oct. 16-án, mint a mely napot pecsétjükre is felmetszeték, megkezdék működésüket.

Ily gyászemléktű előzmények után viradánk fel oct 16-ra, az Agyagfalvi székely gyűlés napjára.

Agyagfalva jelentéktelen székely falu; de a magyar királyok idejében híres nemzeti gyülekező hely volt. A falun alól a Nagy-Külömlő partján, óranegyednyi térség van, itt folytak hajdan a nemzeti gyűlések; ide hirdeték jelenleg is.

Oct. 16-án, hétfőn reggel a tér pusztán állt; csak egyes lovagok száguldása s a rét közepén emelkedő háznagysága szószerék gyanittatá, mi fog történni. Nyolcz órakor már népes volt a tér, s a székely főurak szekereinek tábora lepte el. Most megkezdé a nép is fellépését. A maros- és udvarhely-székiek, kik határőrségi fegyver alá vonva nem voltak, saját nemzetőri őrnagyaik; a csiki és háromszéki székely katonaság dobörgés s zeneszó mellett saját katona tisztjeik alatt, a nem-katonák kardot kötött papjaik vezérlete alatt foglalták el a tért. Mintegy 30 ezeren lehetünk.

Tíz óra felé megjelent kormánybiztos Berzenczei, oldalán mint segéde Gál Sándor, akkor őrnagy; lóháton jöttek szép kísérettel. A nép ekkor már zászlóaljanként fel volt állítva, utczákat képezett a szószeréktől kifelé. Berzenczeit, ki szürke prémes hosszú bekest, szürke prémes veres tollas stíveget viselt, szemléje alatt a nép nem győzte éljenzeni.

Tíz órakor megjelent gr. Mikó Imre, Erdély kincstárnoka, főkormányiszéki elnök, mint b. Vay s a főkormányiszék királyi biztosa. Mint székely főur s loyális gondolkodásu pa-

triota, szívesen fogadtatott. Helyet az emelvényen vett s a gyűlést hivatalosan megnyitá. Megnyitó beszédében felhívá a népet, hogy a vész ellen, mit ármány és reactio a haza nyakára hozott, intézkedjék.

Berde Mozsai háromszéki képviselő és kormánybiztos lépett szószerkekre, hogy az indítványt megtegye, mi oda ment ki, hogy a székel népet most egyszer menjen haza, szervezze magát, s ha szükség kívánja, álljon harcra készen.

Erre Berzenczei szószerkekre lépett. A lelkes barna arc, siket mély hang, a népet megrázá. A fenyegető vészt a legborzasztóbb színben festé. A lelkesültség népet, szónokot elragadott. A nemzet hölgyei, kik a szószerke körében emelvényen foglalának helyt, mintegy szívében a férfiak körének: e lelkesülésre könyekre fakadtak. A népet Berzenczeit, ki a rögtön megindulást hozá indítványba, mennydörögve éljenzé.

A megyék küldöttei felléptek, panaszlának, segílyt kértek. Fellépett s egy másik elmondá, hogy Urbán Vászárhelyt, a székelység fővárosát, egy posta állomászról fenyegeti. Fellépett a harmadik s elszíratá legyilkolt családját. Ennyi vérlázító szónoklat után, a tömeg elragadta a kormánybiztosok kezéből a gyeplőt. Berde, s gr. Bethlen János kormánybiztosok megkísérték Berzenczeit ellensúlyozni; de nem sikerült. A rögtön kiindulás határozattá lön. Csak a formulázásról leheté már kérdés.

Legelőbb is, hogy megmutassák, mikép azon vád, mintha a nemzet királyától elpártolt volna, nem igaz: V. Ferdinánd s a magyar alkotmány hűségére esküt tettek le. Letevé minden, le a két jelen volt székel ezredes: Dorschner Ferencz és Sombori Sándor. Sőt Dorschner a csikiak ezredese, ki csak most tért vala vissza b. Puchnertől, hogy a népet gondolkodása iránt megnyugtassa: a szószerkekre lépett s feltévéen egy Kossuth huszári csákót, kimondá, hogy színeiert örömmel harczoland.

Ezután egy kiáltványt olvastak fel a száz és román polgártársakhoz. A gyűlés nevében felszólíták, ne bontsák fel a csendet, ne küzdjenek az Unio ellen, hagyjanak békét a ma-



gyarnak; különben a fegyverbe állt székely nemzet a hon nyugalmát fegyverrel is megkísérti helyreállítani.

Továbbá felolvasák hadszertárnok gr. Latour egy levelét, b. Puchnerhez, mit hozzájárul Zöller századossal Marosvásárhelyen fogtak vala el, melyben oct. 3-ról egy zászlóalj határőrt s egy üteg ágyut rendel b. Jellachich alá: ennek következtében nyilvánítták, hogy ezen rendeletnek a székely nem fogna engedelmeskedni.

Végre, a székely határőr egész katonaság nemzetőri lábra állíttatott. Ideiglenes fővezérnek székelyhuszár ezredes, Sombori Sándor tétetett.

Másnap 17-én, a gyűlés megújult lelkesedéssel folyt. Megkísérték keresztül vinni, hogy csak a fegyveres erő induljon ki, s hogy pár betet készüljenek, várják be a Magyarhonból leindított ágyukat; nem, mind kívánt menni s rögtön akart indulni. A fegyelem már fel látszott bomolva, már a nép uralkodott.

Harmadnap oct. 18-án a vezértanács a roppant néptömeg rendezéséhez fogott, hogy megindítsa; mert nagy tömegek szellemét semmi se rontja úgy, mint a veszteglés. Kinevezték a dandár vezéreket, Csikot ezredes Dörschner, Háromszéket — Dobay ezredes Kolozsváron levén elfoglalva — alezredes Donáth, Udvarhelyszéket csiki alezredes Beczman, Marosszéket nemzetőr alezredes gr. Lázár Dénes parancsnoksága alá adák. A pénztár gr. Bethlen Jánosra bízott.

Dél tájt b. Rauber Nándor, mint a tábor főhadi biztos, már reptült Marosvásárhely felé. Az előcsapat is még az nap Székelykereszturra ért. Feketesárga zászlóit otthon hagyá, egyenruhája fecskeszárnyát levagdala, császári sinórját letépé, rózsáit eldobá; lelkesültség, határozottság, férfiaság nem hiányzott. A 10,000 szurony s ugyanannyi lándsa, harczkész vezérség kezében, egész Erdélyben rendet hozhatott volna be.

A nép kiszált, a kormánybiztosok visszamentek, s tudára adák a honn maradtaknak: hogy az agyagfalvi gyűlés a határőri katonáskodást eltörlötte; a szebeni general-commando befolyása megszűnt; a székely nemzeti főparancsnokság Som-

horira ruháztatott; minden 18—20 éves székely fegyverbe fog állíttatni.

Míg a székelyek enthusiasmusra alapított készülettel foglalkoznak: a szebeni főhadiparancsnokság jól combinált tervei létesítéséhez lát.

Oct. 18.-ról proclamatiot bocsátott, mely által gr. Latour rendelete nyomán, Erdélyt ostromállapot alá veté; a polgári rendelkezést felfüggeszté; s ki másnak engedelmeskednék, haditörvényszékkel fenyegete . . .

Szebenben minden országos hivatal kulcsait átvette, a pénztárokat lefoglalá. Elrendelé, hogy a magyar helységek nemzetőrei mindenütt lefegyvereztessenek, mi a szebeni magyarságon, vizaknai nemzetőrségen azonnal végrehajtaték . . .

A román comitével közelebb érintkezésbe jött, vele az írásbani közlekedést megkezdé; az oláh helységek közt fekvő magyarság lefegyverzését reá bizta; tőle a serezzredek pótlására 3745 njonczot kívánt . . .

A szász városoknak ágyukat disponált, s magának a szász oltalmi bizottmány nyál 1253 főből álló vadász zászlóalj kiállítását ígérteté meg . . .

Négy tábornok szervezett. Egyet Riebel őrnagy alatt Hunyadmegyében, mászt Urbán alezredes alatt Régennél, harmadikat Heydte dragonyos kapitány alatt Szász-Kézden negyedik volt a főtábornok Gedeon altábornagy alatt Szebenben. Erejét mintegy 6000 sorgyalog, 1300 lovas s a két oláh határőrezred képezé.

Ezen kívül roppant landsturmot állita lábra, oláhok és szászokból, kiket fegyver s tanítóisztekekkel mennyire lehetett maga látott el.

Igy állt szemben az ország, mint két ellenséges tábornok. A székelység, magyarság pénz, fegyver, töltés, ágyu s jó vezér nélkül: a román és szász a katonaság oltalmában, sok minddel ellátva.

A katonaságnak kezén volt a hon legnagyobb erő-

ditvénye, Fejérvár, ágyuival, hadkészleteivel, kezén az ország minden valamire való vára, mint Szeben, Déva, Brassó, Verestorony. A szász-ság hat kerített városában látott oltalmat, e kívül több templom s kastélyokat birt. A román-ság nem birt külön erősséget, de a nyugoti havas, mit Jank tartott, erősségnek tekintődhetett, minek bevetelésére egész armadialia kelle.

A magyarság egyedül régi dicsőségében, őseitől örökölt harcziasságában bizhatott; vára, kerített városa, mely erősségnek tekintessék, nem volt: Kolosvár várfala félig lebontva, -- kastélyai gyengék.

A mint az ostromállapot ki lőn mondva, a szász és román azonnal kezét fogott. Oct. 19-én, Szebenben lett felolvasása után a magyar kormányval szinlett egyetértésőket azonnal megszakaszták. Estve fáklyás menetet tartának, hol a két nemzet vegyesen vitte a fáklyákat.

Egyszerre, minden belbátorság megszűnt. A közlekedés megszakadt. A szomszéd faluig kaputos ember csak katonai kíséret alatt juthatott el. A posta csak is a szász-földön járt. Az egész magyarság a székely földre szorult: földén mások szabtak törvényt.

Ily feszülten áll a pár napig szemben a két egymásra bösztett párt... Így állt ekkor egész Europa... A kormányok és népek közt még mind kardhegyén a kérdés, különösen Austria minden tartományával hadilábon. Olaszország még leverve ninc. Magyarország tábora élén Kossuth Bécs ellen van utban.

Végre az erdélyi hadcsapatok — megkezdék előnyomulásokat. Jelszavuk a magyarság lefegyverzése. Urbán alezredes már ki volt lépve, oct. 14-én Szász-Régent két zászlóalj oláh határőrrel s két 3 fontos ágyuval s kevés lovassággal elfoglalta volt.

A második lépést Riebel József, hátszegi oláh határőri őrnagy tévé. Hunyadmegye magyarsága Déva városába volt szorulva, velők volt 300 önkéntes s nyolczvan, gyalogságra jutott hannoverhuszár. Oct. 20-án mint Hunyadmegye császári

parancsnoka, tudtokra adá, hogy rendelete van a rebelliseket elfogatni, s inté, ne adjanak okot. Azonban iratát nyomban követte, s mintegy 5—6000 fegyveres emberrel Dévát megszállotta. A magyarság az önkéntesekkel együtt Arad felé elfutott. Riebel erre az egész vidéket felfegyverzé. S bár Déva városához csak oláhul akart beszélni, s a magyar lapokat kitiltá: meg kell adnunk, hogy alatta legcsekélyebb volt a pusztítás.

A harmadik lépést a fejjérvári várőrség tette. Oct. 21-én Maros-portus és Borbánd felől reggeli öt órakor két román népfelkelés todukt Fejjérvár felé. Ágyu dörge el a várból, mire ezek a várost megrohanák, öt helyt felgyújták. Azonban a nemzetőrség ellenek nyomult, sortűzet adott, s 9 halott eljítésével városokat megtisztíták. Rövid volt az öröm, mert kilencz óra felé Horák várparancsnok lektüldött, s megizené, hogy a fegyvert tegyék le, a ministeriumnak mondjanak fel, s a császári lobogót tüzzék ki: mit ha nem teljesítenek, szomorú következményei lesznek. A város felé setetén tátongó ágyuk a feltételeket elfogadtaták, a város engedelmeskedett.

Bár Kolo zsvár, a kormány székhelye is fenyegetve volt: b. Vay M. vas következetességgel haladt előre. B. Puchner ostromállapot hirdetése ellenében oct. 21-én kijelenté, mikép ő a nádor és a törvényes ministerium küldötte lévén, a kormányt kezéből ki nem adja; s a csend és béke háborítók ellen a székely táborral fel fog lépni.

De azért a főhadi parancsnokság legkevésbé sem zavartatá magát: ügyes terveit foganatba inditá, seregeit szerelte és rendezé. De nem hivé magát elég erősnek, egy új hadtest alapítása idejét is eljöttnek látta: s ezt a román nemzetből akará kiállítani. E napról (oct. 21.) Lemény János, egyesült görög püspököt, mint magyar érzelmüt elmozdítá, helyébe Krajnik Simon balásfalvi prépostot nevezé, s ugyan e napon kiadta a politika tribunalja előtt nem igazolható rendeletét, melyben a román comitét felhatalmazá, hogy az erdélyi románokat ossza 15 legioba, s mint ilyenek az összes osztrák birodalom 33-ik hadtestét képezendik. A vezérletet s szervező tisztek kinevezését, fegyver és lőpor szolgáltatást magá-

nak tartá; más tiszteket a két oláh ezredből ígért; a felosztást kertületek szerint rendezni engedé; a fegyveresek összes számát 195,000-ben alapítá meg.

E rendelet kiadásával b. P u c h n e r Antal oly politikai vé séget követett el, melyet az uralkodás meg nem bocsáthat. Pillanatnyi segélyért a magyar és szász nemzetet oda dobá; Erdély régi felosztását, Erdély egész történeti multját megsemmisültnek nyilvánítá. E nap óta nyers tömeg lett ur az értelmiség felett, ország adatott oly nép kezébe, mely egy megyét sem tanult kormányzani. Engedélyt adott, mit nem sokára a kormánynak vissza kelle vonnia; reményt költött, melyért a románság a magyart irtotta s a szászokat is irtással fenyegeté. Erőszak terére sodrá a nemzetiség kérdését, melyet a nemzetek egymás között békésen kiegyenlithettek volna. B. P u c h n e r és tanácsadói tulbecsülték a politikai bölcsességet, mely e rendeletet teremtetten: ők nem ismerték a politikai térsikamlóságát. Katonák voltak, azt hívék a 195,000 közlegény xerxesi táborá néhány császári tiszt keze alatt vakon fog rohanni.

E nap a románoknak azon örömet hozhatá, melyet a magyarnak ministeriumának megnyerése. Az ő örömtük a mi örömtünk romjaiból emelkedett; nem hitték ekkor, hogy reményök épen úgy, mint a magyaré, egykor csalódássá válik; s hogy a nemzetek jó vagy bal sorsa egymáséval szoros kapcsolatban áll.

A general-commando másik istápját, a szászokat se feledé. Minden szász szék szervezé nemzetöreit. Szebenben keményen erősíték, a város falainak hiányait fenyőfa pallissádkkal egészíték, redouteokat hányatának: Szeben, a hajdon oly tekintélyes erősség, némileg ismét régi fényébe helyezettett.

Egy más erősségre is vala szükségök, a székelység ellenében. Erre Brassó nézetett ki. Oct. 22-én Kalliany József tábornok ide érkezett, az ostrom állapotot kihirdetteté. A nép előtt azon kérdés tétetett fel: a királylyal vagy a császárral akarnak tartani? Mosolyoghatnánk e csodálatos kér-

désen; pedig úgy volt: Ferdinánd a magyar király s Ferdinánd az osztrák császár közt folyt a viszály; Brassó oct. 23-én a magyar királyon tul adott; Roth Ágoston képviselőjét, ki hon lévén, mivel ellenzé, honárarulónak nyilvánítá. S elhatározá, hogy Brassó városa megerősítettessék. Az erősítés Marchant századosra bízott, ki székely huszárait Sz.-Tamásnál, a rácok ellenében, isten számába hagyva, ide jött. S így a régi várfal nyomán az erősítés, mi 60—70,000 pfiba került, kezdetét vette.

A többi szász kerített város, mint Besztercze, Medgyes, Segesvár, Szászszekes szintén várfalaikra gondoltak.

Ily gondosan előre készítve mindent, most látta idejét a a főhadi-parancsnokság, hogy fegyverét kihuzza. Oct. 23-án Szebenből 2000 sorkatona, 700 szász nemzetőr, 8 ágyu s pár ezer lándsás román indula ki, vezére altábornagy Gedeon, ki mint Esztei herczeg egykori segéde, majd az I. oláh, később az I. székely ezred ezredese, a helyet s a helyzetet jól ismeré.

Gedeon altábornagy utjában proklamatiót osztá szét, melyben a vele fellépett császári katonaságot a közbátorság s s alkotmányos élet biztosítására kiküldöttnek mondja; s felhívja a népet fogjon vele kezét, mert így mutathatja meg V. Ferdinánd alkotmányos magyar király iránti hűségét. Gedeon altábornagy a székely tábor ellen volt küldve. B. Heydte dragonyos kapitány egy század savoya-dragonyossal, szász és román felkelt néppel Szászkezdről Sz. Keresztturnak, Udvarhelynek volt rendelve, hogy a bel és kül székelyföld között az összeköttetést elvágja... E mozgalmakra b. Vay oct. 23-án hirdetményt bocsa ki, melyben elmondja, hogy bár mennyire kívánt volna a katonai kormányval egyetérteni, nem sikerült: azért, mint V. Ferdinánd király biztosa, általános népfelkelést hirdet, mert a hon veszélyben van. A hirdetmény elhangzott, mert az oláhság már fel vala keltve, de más részére; a megyei magyarság kisebbségben lévén, nem mozdulhatott. Egyedül a székelyföld működött b. Vay kezére.

Gedeon altábornagy oct. 24-én Fogarasba ért. Egy

vár van itt a XIV. század elejéről, agg erőtelen sánczokkal és bástyákkal, mint katonai rakhely : ezt egy század önkéntes tartá kezén, ágyu nélkül. Gedeon megjött: elfogá őket, tisztjeit Szebenbe fogságra küldé. Riebel Károly, Leiningen-gyalogsági őrnagy, fogaras vidéke rendezésével lévén megbizva, a románok közül feles fegyveres népet s lándsásokat gyűjtött, s Gedeon altábornagy ezzel is erősödék, oct. 28-án megindult Maros-vásár helynek, hol a székely tábor centruma tartá főhadi szállását.

S mi erővel várták őket a magyarok? Számra nézt széppel, de még mind löpor és ágyu nélkül. A 20,000-nyi székely tábor el vala szórva. A XI. és XII. honvéd zászlóalj, az ugynevezett önkéntesek és a Kossuth huszárság még szereletlen, tanitatlan, fegyvertelen; s azok is egyes városok, helységek magyarsága védelmére fordítva.

Kolozsvárról a székely táborhoz oct. 22-én elindult 380 honvéd, 110 Kossuth s 30 székelyhuszár; de utjában meghallá, hogy a Maros partján a magyarságot megtámadták, oda sietett. Oct. 23-án Nagylaknál, 25-én Csombordnál ütközött, hogy az Enyedet fenyegető tábort szélyelverje.

---

Megállj olvasó, ne szoruljon kebled azokért, kik tán csatatéren fognak elvérzeni: azok legalább fegyverrel kezőkben estek el. Erdély nyugoti felében, hol a magyarnak néhány városa, néhány fontos pontja volt: a polgárháboru minden iszonyatosságaival kitört. A magyarság a lefegyverzés színe alatt martaléku! esett.

E működés támpontja az ugynevezett Abrudbányai havasok, azon 100 □ mértföldnyi fenyveserdővel borított hegység, melyben Erdély aranybányászata foly, hol Abrudbánya, Zalathna, Ofenbánya, Verespatak, Körösbánya s más bányavárosok és helységek fekszenek, melyek körében most Jank Ábrahám praefect úté fel uralmát, kit népe „havasok királya, czímmel ruházott fel. Az ő székhelye Topánfalva. Ugy látszik még néhány praefect volt parancsnoksága alá adva,

milyenek Buttyán Dani ki Zaránd, Dobra Péter ki Zalatna, Bálint ki Ofenbánya, Axinte, ki Enyed tájékára volt kiküldve.

Ezen népfelkelési hadtest oct. 22-én kezdé fellépését. Nem kívánjuk az egyeseken elkövetett méltatlanságok emlékét megújítani. Hogy működésüket — mennyire a fájó emlékezet engedi — jellemezzem, néhány jelenetet említek meg, minden keserítés szándéka nélkül.

Dobra, praefect, octóber 23-kán Zalatna előtt állott, mely mint az itteni arany s ezüst bányászat főhelye, Fejervárról fegyvereket kapott s nemzetőrséget szervezett vala; Dobra most körülvette őket s azt kívánta, hogy fegyvereket szolgáltatassák ki. A megrémült nők, gyermekek a templomba futottak, a férfiak fegyvert ragadának. Nemgyei János, bánya-administrator, egyszersmind nemzetőri parancsnok alkudozni kezdett; azonban az alkudozás a románok türelmét kifárasztá, a várost felgyújták: lakosai mindenteket hátra hagyva futásnak eredtek, Fejervárnak tartottak. Petrosánál már át kellett magokat vágni; nem sokat használt, mert Galacz és Fenes közt úgy körül valának véve, hogy fegyvereiket le kelle tenniök. Mint rabokat kísérek tovább, estve Preszákára értek, hol a mezőn meghálaták őket. Nov. 24-én viradólág legelőbb is pénzüktől, ékszereiktől foszták meg. Azután egy jelenet következett, melyet, hiszük maga a román nemzet sem számít hős tettei közé. A szerencsétlenek egyrésze elmenekült, de azért az itt legyilkoltak számát 640 főre teszik, köztök volt a cs. k. bányatisztség nagyrésze. Az alatt Zalatna leégett, a kormány nagyszertű bánya épületei hamavá lettek, s a berontott nép csak kamarai vagyont 13,000 darab aranyot, 20,000 huszast s 6000 forint bankjegyet vitt el magával \*).

---

\*) Megjegyzendő, hogy a kormány 1851-ben Náhlik auditor által nyomozást vettetett fel. A legyilkoltak közt voltak: Nemgyei János bánya administrator fiaival, Császár Zsigmond bányatörvényszéki elnök, Bartha Gyula, Debreczeni Ferencz bányaelnökök. Imre titkár, Ujvári, Antos uradalmi tisztek, Nessenfeld és Téglás erdősfőnök, Sebess aranypróbáló, Reinhold, Mihalo-



Ugyanazon napon, oct. 23-án Axinte tábora is hozzáfogott. Fejérvár mellett az ugynevezett Hegyalját, Borbánd, Sárd, Boesárd, Krakkó, Benedek, Igen híres bortermő helységeket támadtató meg. Lefegyverzé, lakosait Krakkóba hurcolák; több kebellázító jelenet merült fel; s azok egy részét is, kik közben el nem estek, oct. 28. lesújták.

Alább Algyogy, Bokaj s más magyar helységek földesurai szintoly nyomorultul végzék őket.

Küküllő és Felső-Fejérmegye egyesin, főleg a megyei tisztségviselőkn hasonló kegyetlenségek követtettek el.

Zarándmegye sorsa se volt kedvezőbb. Buttyán praefect itt is szárnyára ereszté a zsákmányra ábítózó népet. A magyarság Körösbányára, a megye székhelyére húzódott be; oct. 22-én körül fogák, lefegyverzik s felszólíták őket, hogy térjenek haza. Sokan haza; is mentek, ugyanezt akarát tenni oct. 25-én a Brádi család, felkérve a körösbányai román lelkészt, hogy kísérje haza s azzal szekérre ültek. A karavánt Brádi András és neje, Brádi János, neje és leányát, Brádi Pál, neje s félélves gyermeke, Brádi Péter és Sándor, s Kriszcsóri Ábrahámné és leányai képezték. A család, mely a megye legfőbb hivatalait szokta vala viselni, esti hat órakor megindult, de alig értek ki a városból, körül voltak véve, Brádi Jánosékat a lovak kiragadák, s a Körösvize medrén visszagázoltak a városba; a többit Váká nevű faluhoz vivék, s másnap hajnalban 19 áldozat fektűt vérében; a vezető papot pedig tűzbe dobák.

Borzasztó jelenetek, melyeket, ha esetelni akarnánk, a Toussaint-czimű regény egész lapjait írhatnók által. A fanatizált román nép első dühe a szent-domingoí indiánokétól e na-

---

vics kohónagy, Demény urad. ügyész, Horvátovics jegyző, László hadnagy, Frendel bányamérnök, Adorján, Horváth, ügyvéd, Foris, Fillenbaum, Kozma, Pál, Dianics, irnokok, Árkosi földesur, Roth építész, Lukács postamester, Vilhelm raktárnok, Dodroszky városi jegyző, Muzsnai érczolvasztó, Román cath pap, Salánky ref. pap, Zborai bányász, stb. stb. nejeikkel, gyermekeikkel.

pokban nem sokat különbözött. Mert ne higyük olvasóim, hogy mindent kimerítettem. Erdély nyugoti felében, kivéve Hunyad-megyét, nem volt hová lehajtsa a magyar üldözött fejét. Sibotnál egész csapat menekült magyar sirja domborodik. Hová futhatott volna, a Fejérvári várba, be nem bocsáttattak; s mint a román comité oct. 28-ról tudatá, Szeben csak császári utlevél mellett nyílt meg.

Ily vandalismusnak kellett volna a székely tábornak ellentállani. Arra volt hivatva, hogy a román népnek, mely különben a magyarral rokonszenvez, s mely nyugodt kedély-állapotában oly idylli érzelmű, gátot vessen addig, míg mint nem soká bekövetkezett, — első heve lecsillapul, s belátja: hogy az együtt élő nemzetek sorsa olyan mint a sok gyermekű szülőké, összekoczezanásuknak kibékülés vagy közös romlás lesz a vége.

---

Ez alatt az Agyagfalváról kiindított székely tábor kiszált. Négy hadoszlopban nyomult elő, mindenikben négy-négy ezernyi ember. A jobbszárny, Beczman alezredes alatt Régennek tartott, mit Urbán alezredes tartott elfoglalva; a tábor zöme Zsombori ezredes vezérlete mellett Marosvásárhelytől fel főhadi szállását; a balszárny két dandárban nyomult, egyiket, melyhez a vajai réten a marosszéki nemzetőrök csatlakoztak, gr. Lázár Dénes, nemzetőri alezredes vezette Radnot felé; a másik dandár Donáth alezredes alatt a Küküllő partján haladt Balásfalvának.

A csaták sorát gr. Lázár D. nyitá meg oct. 24-én, ki Mikás czintosi táborra egyrészét a Radnoti kastélyban megtámadta, onnan kiverte, s Ludasig nyomult.

A Donáth dandárának egyrésze, gr. Kálnoki Dénes vadász parancsnok vezérlete alatt oct. 24-én Bogácsnál haladt, Sivkovich őrnagy Kleiser, a szász helységnek segítségére sietett; oct. 25-én Magyar-Sároson őket körülvette, s a völgyben fekvő faluban, két ágyuja segítségével úgy megszorítá, hogy mindenteket oda veszték s alig menekültek.

Ez alatt az ezredek raktárából 40 mázsa töltés érkezett, s erre a tábor zöme s balszárnya is előlépett.

Itt már komolyabb volt a kérdés, mert Urban alezredes ellen kellett menni, ki két ágyuval, 8 század Naszod vidéki határőrrel s két háromfontos ágyuval s pár század könnyűlovassággal már pár hét óta áll Szász-Régenben, s ki b. Wardenert tábornok Gallicziából bejövendő dandárából oct. 25-én még egy zászlóalj bukovinai határőrt kapott vala, s pár ezer felkelt románból volt támogatva. Dörschner ezredes s Beczman alezredes nyomult ellene, oct. 31-én V.-Szentivánnál csatát kísértettek; s különösen a honvéd zászlóalj vitézsége 80 halottat, köztük Hönig és Kallivoda hadnagyokat hagyta csatatéren.

Urban alezredes erre Szászáregent feladta. Sombori és Berzenczei szintén megérkeztek, s nov. 1-én a város előtt álltak, tőle 50,000 frt sarczot s élelmet követeltek; s mire a szászok hosszas halogatással akartak magokon segíteni: Berzenczei a várost a székelyekkel megszállotta, rablást engedett, mi közben egy kereskedő boltban tűz ütött ki, s a város szebb része leégett. . .

Ki hitte volna, hogy Szászáregent kiraboltatása a székely tábor felbomlását vonja maga után? Csakhamar tapasztalnunk kelle, hogy Napoleon kiáltványainak azon tétele, hogy zsákmánylás minden sereget demoralisál, történetileg bebizonyult igazság. Szász-Régen, Nyáradtő, Szászkerked, Fejéregyháza, Gerebenes, leégtek a nélkül, hogy valakinek hajszála meggörbült volna. A sereg naponként apada, mind fegyvertelenebb lett. Pedig ha a vezérek tétlenség helyett csatába, illetőleg Urban alezredes üldözésére vezérlik, nov. 3-án Beszterczén mily helyzetben találták volna, eléggé jellemezi az, hogy a városnak kijelenté, mikép a székelyekkel megharczolnis a várost védeni ereje nem elég, tehát fegyveröket 30 percz alatt adják be, hogy a székelyek kezébe ne jusson.

Ez alatt Gedeon József altábornagy Fogarastól Medgyesre, onnan nov. 3-án Gálfalvára ért. Innen Klokocsán, Károly-Ferdinánd őrnagyot, felküldé Balavására, hogy az utat elvágja; a balszárny Kalchberg lovas kapitány alatt a

Maros mentén le Oláh Kocsárdig nyomult. Gedeon, Gläzer vezérkari alezredessel, két ütég ágyuval 14 század gyalog, néhány század lovassággal, szász és román nemzetőrökkel nov. 5-én Marosvásárhelynek tartott.

A székely tábor, mely az előtti nap összevonta magát, még néhány ezer gyalogot s néhány száz lovaszt számlált; de ágyuja egyse volt, vezérei pedig a bizalmat eljátszották már. Így találta őket Gedeon megérkezése.

A városban a lármadob pergett. A haditanács ülésezett. A fegyveres nép mozgott; de a hosszas békenapokban minden erélyességökből kivetkezett s tisztirojtjokat féltő főtisztek reggelijöket ép oly nyugodtan költék, mint otthon. A legénységből kinek tetszett, sorba állott. A vezénylet körül Gál Sándor és Berzenczei tettek a mit tehettek. S következménye lett, hogy a délutáni két óra alig talált csatatéren 2—3000 fegyverest s ugyanannyi láncsást. Töltést senki se osztott.

Ekkor Gedeon a város közelében, hol a dombok egy félkört képeznek, a nyugoti halmokat elfoglalta. A két tábor csak addig állt szemben, míg Lacroix dragonyos hadnagy, mint parlamentair fegyver letevésre szillitott. Erre megdördültek az ágyuk. A nép, mely soha ágyu szót nem hallott, azonnal megfutott; meg, mert csak legfőbb tisztjei példáját követé, kik a császári sereggel harcolni nem kívántak. A XII. zászlóalj ágyukra tett rohama mit sem használt: pár órái ágyuzás a tért s várost az egész tábortól megtisztította.

Ugyanaz nap Kalchberg százados a székhelyek Radnotnál állott csapatát megtámadta, szétverve; Tolnay Gábor őrnagy egy zászlóalj marosszéki nemzetőrrel kivágta magát Kolosvár felé.

A győzelmesek másnap reggel a fedezetlen városba nyomultak. A nép zsákmányolt. A vezérség sarczolt; a város templomait, zárdáit kaszárnyává s istállóvá változtatá...

Igy végződött az erdélyi tragoedia első felvonása, s ha az udvarhelyiek b. Heydtét, Bikafalvánál nov. 6-án vissza nem verik, az ut Háromszékre el lett volna zárva, a sereg nagyrésze hálóba került volna; egyedül a parajdi, akkor járatlan

ut maradt volna fenn a futó szekerek táborának. Berzen-  
czei László az eddig bálványozott, s most megbukott patrióta,  
álöltözetben Galliczián át Pestre futott, hol a parlamenttől  
hidegen lőn fogadva.

A város és vidék felett Klokocsán őrnagy vette át a pa-  
rancsnokságot... Gedeon nov. 17-én eltávozott, Brassóba ment,  
hogy Háromszék ellen működjék; seregét Kalliány tábornok  
vette át.

---

## VIII.

### A románok szervezgetései, iránya.

(Nov. — 5 nov. 18.)

— Bécsben a forradalmat elnyomják. A Daco-románia szervezete. A praefectek, tribunok. Magyarhoni segély sergek, Dézsén, Zarándban. Kolosvár megtámadtatása, elbukása. —

Mikor az edélyi román nemzet ereje igénybe vétetett: akkor még a birodalom veszélyben forgott. Bécsben, a birodalmi fővárosban nem a kormány, hanem a gyeplőt magához ragadott tanuló-bizottmány, az A u l a kormányzott.

Herczeg W i n d i s c h g r ä t z ott állott ugyan szép táborával, Bécs mellett; de benn a városban ott volt a felfegyverzett nemzetőrség, vezérei közt Bem; ott a számos munkás; de ott Bécs innenső felén a megszálló sereget fenyegető magyar tábor is Kossuthtól lelkesítve.

A magyarok M o g a tábornok alatt oct. 28-án Bécsnek indultak. Oct. 29-én a herczeg Schwechathoz serget állított elejökbe s őket visszaverte. Erre a magyar visszahúzódott, s a velők kezét nem foghatott forradalmárok Bécszet oct. 31-én herczeg Windisgrätznek feladák.

A románok nem sejték, hogy oct. 31-e őket is lesújtotta; nem hitték, hogy a nap, mely Austriának utat nyitott, hogy Magyarországot egész erejével megtámadhassa: őket feleslegessé tette.

Magyarhon a vesztes után szorongatott állapotba jutott; önvédelméről kellett gondoskodnia. Moga tábornok lemondott s helyét G ö r g e i Arthur foglalta el. Magyarhon fenyegetve volt;

s a parlament, melyet némelyek azzal ámitának, hogy Erdély magát megfogja védeni, most szomorún hallá, hogy maholnap Erdély le lesz igázva s innen is fenyegetve lesz.

Az erdélyi kormány, — a királyi főkormányshéz — Bécs szorongatott helyzetét felhasználva, még egyszer megkísérté a szebeni katonai parancsnokságot visszalépésre birni. Hozzá nov. 2-áról jegyzéket küldé: nyíltan kimondá, hogy a románokat tisztjei s a comité lázíták fel, hogy fajunk irtását elnézi, minthogy Fejérvárt s Zalatnát megtámadtatni s az utolsót legyilkoltatni engedé, holott ezek gyűlölte nem lehetek, mert nem földesurak; s felszólítá a gen. commandot, hogy ostromállapotát vonja vissza, s hagyja kezében a kormányt; álljon el a román nép éléről s a hon lecsendesül.

Mit se használt. A székely tábor már fel volt oszolva; a magyarnak csak Kolozsvár közelében volt serege, mégis az ellenünk fegyverzés nagyban folytattatott. A szász universitás egy szász vadász-zászlóalj kiállítását, felszerelését szavazta meg. Az oláhok 18-évtől 38-ig mindent felkeltének, még pedig a gen. commando oct 25-éről tett ígéretéhez képest 8. p. kr. napi díj mellett. A magyar városok le-, ök felfegyverkezettének. A nemzeti lobogók eltűntek, s feketesárga zászlókat tűzettek ki. A falukon a nép, mint gátot szakított árviz dult, az urasági pinczék, magtárok folyvást ürítették, az ur lakok folyvást romboltattak, égettettek.

Szomoru volt e napokban Erdély képe. E szegény hon, mely nagyobb mint Belgium, Németalföld, Görögbon, Hannovera, Württemberg és a szász királyság, mely egy tömegben akarmely pártnak szép szolgálatot tett volna: most feldaraboltan, egymás ellenében küzdve, csak önmagát pusztítá.

A szász és székelyföld, melynek mindenike akarmely német herczegséggel felér, önmagát kormányozta még. De az ugynevezett magyarok földén, a magyar megyéken, melyek területe majd akkora mint a Hannoveri királyság, hol a falukan többnyire oláh, városain magyar élt: a rajta fekvő egy milliónyi román s 400,000 magyar küzde egymás ellenében. S már e kor-

szakban a magyarság majd egészen leszorított volt; a románok egy Dacoromaniát kezdtek szervezni.

Ezen idealis birodalom is ott nyugszik már, hol az első magyar ministerium, a történet nagy temetőjében. Ott nyugszik egy sirban a magyarság szebb álmaival. Irányát már láttuk, illő hogy bővebben ismertessük.

Hogy félre ne értessem, jónak látom ismételni, miszerint nem tartozom azok közé, kik tán helyeselték, hogy az emberiség egy része felyül, a nép alól állt a kor jogigényei színvonalán. A románok nemzetiségét tisztulem. De a mely nép csak úgy vél befolyást szerezhetni, ha előbb néhány százezer embert, egy hon értelmiségét kiirtja: az, nézetem szerint az emberi s isteni törvények előtt nagy felelősséget vesz magára, s a politikai érettség koszorújára még számot nem tarthat.

Mikor a general-commando oct. 21-én a románoknak a megyék legiók szerinti felosztásába egyezett, se Bécs se a románok tendenciájával nem lehte tisztában; Bécs politikájával nem, mert oly concessiot adott, mit később maga semmisített meg; a románokával nem, mert nem vette számításba, hogy ők a marcziusi napokban Ausztriától elszakadni akarásukat s egy Daco-romania alapítását nem titkolák; s bár e napokban tagadák, számítania kellett volna arra, hogy a comité erre dolgozik. Középpontul Erdély volt kinézve; de Bukovinát és a Bánságot is ide akarták volna nyerni Ausztriától; s egy propaganda a két Oláhországot is ide kívánta számíttatni.

Ezen új birodalom főnökét Dux Romanorum czim-mel akarák felruházni, mire b. S. Simont akarák megnyerni.

Birodalmukat a marcziusi napokban Frankfurt, később Ausztria védelme alá ajánlák, mely utolsót 1849 dec. a kormánynak nyíltan be is vallottak.

Majusban, mint látók, egy igazgató comitét neveztek ki. Barnucz előbb csak alelnök volt, valóságos elnöknek tekintélyesebb embert ohajtottak volna; nem találván, ő vette fel az elnöki czimet.

E comité az oláhságot romai, később román népnek kezdé nevezni, holott magyar szép neve, az oláh, egy gyökből jött



az olasz szóval, mely rokonságuk legnagyobb bizonyítéka; de ők nem elégtették, hogy a román nyelvrokonságnak ágazata legyenek: ők Romát akarák képviselni. Olvasták Eutropiusból, hogy a rómaiak 170 évi Erdély feletti uralkodásuk alatt, főleg a hódító Trajanus, római coloniákat telepített: ez alapon a világhírtő Roma történetét akarák folytatni. Holott ha Eutropiusban néhányat fordítanának, fenhagyva látnák azt is, hogy ezen római gyarmatokat a római uralkodás bukásával Erdélyből kivonták, mint a történész mondja: ne barbaris trade-rentur.

Az említett comité, mely Szebenben székel, Erdély vármegyéit római módon praefecturákra osztotta, abba praefecteket nevezett. S mikor a katonai kormány a felosztásra, legnagyobb szorultságában, oct. 21-én megjegyzését adta, már Erdély titokban fel vala osztva. A katonai kormány 15 praefecturat engedett. De ők azzal be nem érték. Minthogy a szászoktól lakott földön is többségben vannak, azt is meg-  
rakák praefectekkel: innen 22 praefecturat állítanak. Hogy a szászok ez ellen miként küzdének, több oklevelet birunk.

A praefecturák számmal neveztek; de azon kívül ne-  
vők is volt, mint a Jank praefecturájának Auraria gemina. A praefecturak tiz s néhol több tribunatusokra oszlának. Egy praefectura mintegy 100, egy tribunatus mintegy 10 falut számlált. Küküllő megye felosztását teljesen ismerjük.

A comité állott egy elnökből, ez volt Barnucz; s titkárból, ez volt Florian; pénztárnokból, ez volt Belescu. A többi csak rendes tag.

A praefecturák élén egy ideiglenes administrator állt, mi ekkor többnyire császári tisztekkel tölthetett. Alatta volt egy praefect és egy alpraefect. A praefectek alatt tribunok és vicetribunok, ezek alatt centuriok álltak.

Minden praefecturának serget kelle kiállítani, neve volt legio. A gen. commandótól kivetett 195,000 főből, minden legióra 13,000 fő esett; ennyi tett volna egy legiot. A praefectek, tribunok voltak egyszersmind a katona tisztek is. Min-

den falúnak meg volt a maga centurioja és vice-centurioja, ezek altisztjei a decuriók és vice-decuriók.

Igy akará feltámasztani az erdélyi románság még egyszer az urban megboldogult romai katonai uralkodást, a rab-szolgaság és absolutismus fészket, kinek Európa több jobbágy népével együtt a román is köszönheti ezredéves szolgaságát. Katonai kormányt állított, melyet századunk miveltsége, szabad népek közt, többé nem helyesel.

Fizetést sem a comité, sem a praefectek nem huztak, nem volt honnan; ámbár igérve volt. Önfentartásokra requirálás engedtetett, természetesen a magyar urak birtokaiban. Minden praefect és tribun egy-egy udvart nézett ki magának, azt összeromboltatni, feldulatni nem engedé, mint igényelt sajátját. Mi azon hasznót hajtá a volt földesurnak, hogy épületei megmaradtak, mert mi kinézve nem volt, annak nem kegyelmeztek. E honalapítók a requirálást, persze, csakhamar oly értelemben kezdék igénybe venni, mint a ki a fát vágja ki egy pár almaért, miért is a gen. commandó már dec. 15-én jónak látta figyelmeztetni Daco-romania ministerumát, hogy a praefecteknek adjon leczkét arról, miszerint requirálás és rablás közt különbség van.

Nem vagyok oly elfogult, hogy higgyem, mikép isten egyik nemzetét kormányra, a mást járomba teremtette, de azt csakugyan látom, hogy ezen Platoi birodalom kormányra kevés alkalmas férfiakat számlált. Erdélyben a megyei administratiót eddig nemesek kezelték volt, az oláh nemtelen létére a megyei igazgatásnak még abéczejét se ismerte; Erdély magasabb hivatalaira, ha oláh nemes feljutott, az párviadalra szállt ha oláhnak neveztetett, tehát magyar lett. Ily nemzetből nem csoda, ha clericusok, kántorok, papok, professorok, ügyvédek ültetettek a legmagasb kormányra is, s nem csoda ha olyakat néztek el, mintha valaki aranytojást tőjó tyukját felhasítja, hogy hamarabb hozzá juthasson.

Barnucz Simon, a comité elnöke, kerlési pap fia; előbb tanár Balásfalván, onnan többek közt a muszkákkali coquettiro-

zással vádoltatván, elmozdított. Azóta Szebenben élt, fanaticus, s Diogenes természetű.

Beleescu, mint író philologus; a forradalom Bukarestben érte mint tanárt; onnan reactionarius nézeteiért futnia kelle. Félszemű, pénzvágyó ember. A comité és gen. commandó közt ő volt Merkur, az élő telegraph.

Lauriani, mint magyar háználi nevelő, sok miveltségre jutott. Szép szónok. A forradalom elején philosophia tanára Bukarestben.

A comité több tagjai addig ignota quantitások.

A praefectek karáról többet mondhatunk. Ezek közt több tevékeny férfi, több politikai jellem.

Mikás Ferencz, azelőtt ügyvéd; legalább ismerte a municipalis életet.

Axinte Sever, gör. n. egy. pap, kit Lemény elmozdítván, most a martiusi napokban tért vissza Oláhországból.

Roman Constantin, legalább nyelveket beszélt.

A többit csak vad tetteikről ismerjük. De van mégis kettő, kitől a méltánylásnak egy nemét ellensége se tagadhatja meg. Ezek egyike

Salomon Miklós, Hunyadmegye praefectje, ki nem öletett, nem prédáltatott. A másik

Jan k Ábrahám, a havasok ugynevezett királya, ki hogy nemzeti érdekből fegyverzé fel a havasokat, hogy nem önérdék vezérlé, tanúsítja az: hogy a magyarok legyőzése után vonakodott fegyverét letenni, míg a császáriak nemzetének tett ígéreteiket nem valósítják; s mert nem tevék, semmi jutalmat sem fogadott el; később megörlült.

És ez emberek többnyire még fiatalok is. Nem éltek a világban, nem volt emberismeretök; nem éltek alkotmány alatt, nem volt fogalmuk a politika jánusi arczáról.

Két metaphysikai ábránd lelkesítő: a dacoromania, és nemzetök ketté szakasztott vallásának ismétéi egyesítése. Hittek, reméltek, mintha most is csak a bibliai téren állottak volna. Nem ismerték a diplomatia kétértelmű nyelvét.

De ne is gondoljuk, mintha ők lettek volna nemzetök

legértelmesebbjei. Ők nem bírták ezek közvéleményét, sőt a népet se általánosan. Az egyesült görög-hittiek értelmisége, püspökével Leménynyel egyértelműben, a magyarral egy úton várta nemzete jóllétét. A nem egyesült hittiek műveltebb része, Moga, szebeni tanár vezérlete alatt, Sagunának ellene volt. Moga, Fulé, e párt vezetői, Leménynyel tartottak.

Azonban fellépett a comité. Rátámaszkodott a nép communisticus hajlamára s pártot szerzett. A nép, ha papja azt mondá: szabad minden, mert az isten három hónapig alszik, — úgy tett, mintha elhitte volna.

Hol a vakhit nem használt a comité terrorismussal lépett fel; volt pap, kit, mert népével táborba nem ment, vasba verettek. Resinár Tiliskára Szeben mellett, mert fel nem akartak kelni, ágyut küldtek; Poplakára fegyveres népet, s házaikat lehúzták. Ily szintű capacitatióban részesült Szelistye-szék is.

Igy szerveztetett a nép, mely a magyar ellen a mily kihívó volt csatán kívül, ép oly harczképtelen volt a csatátéren. A comité a megigért 195,000 embert kiállítani nem tudta, s mégis annyira bizott erejében, hogy magát a szász nemzet és gen. commando alól is emancipálni próbálta; legalább egy ideig terrorismusát oda potentirozá, hogy Szebenből senki se mert egyéb utlevéllel kiindulni, mint a comitéjével, különben életét kockáztatta.

Mindazáltal néhány hétig e comité is virágzott. Erdély egy részét kezére keríté. Kivitte a gen. commandónál, hogy elrendelé, mikép a megyék román lábra tétessenek. Így rendezte el Fogaras-vidékét s Hunyad-megyejét oct. 30., Zaránd-megyejét nov. 8., Küküllő-megyejét, nov. 17., Alsófejérét, nov. 28-káról; a városokét, mint Vizaknáét nov. 23., Zalatnát nov. 29-ről.

Nem kívánom rajzolni ezen híres restauratiokat, csak annak kimutatására, mennyire tisztelték a nemzeti jogegyenlőséget, Fogaras vidéke nov. 11-én tartott tisztujtását említem meg. Cs. biztos volt nyug. őrnagy Mangesius. A főkapitányság törségségben maradt. Alkapitány lett román, jegyző román,

senator lett 6 román; egy szászt is akartak, de a szászok egyet se akartak inkább, ha csak egyet adnak. Magyarról szó se volt.

Azonban eljött azon idő is, hogy ha Európát nekik adják, Ázsiát káposztás kertül kérték volna. Miután a magyar megyéket nekik adá a katonai kormány, felléptek, hogy a szász földön is övék legyen mind az, hol ők többségben vannak. S ez volt a botránykő, melyen, miután fejökkel neki mentek, fejüket zuzák szét.

Hogy miként, azt is el fogom mondani annak idejében. Most visszavezetem olvasóimat a dicsőség azon szinpadára, melyen a román nemzet szerepelt. Bár e szinpadon is csak az ugynevezett népséget, katonaságot képviselék, még sem lehet tagadnunk, mikép annyi szolgálatot tettek, hogy most, a kibékülés napjaiban, mint érsekök Sulucz a fejérmegyei gyűlésen mondá, szeretnék ez emlékeket egy tiz öl mély sírba temetni.

---

A székely tábor szétveretésével Erdély keletén a magyarság tábora feloszlott: minden székely saját tüzhelyéhez tért, fegyverét felakasztá, s kétségbeesve jövőjén, minden perczen hitte, hogy földét elöntik a császáriak és románok.

Ezen szétveretéssel a császáriak igen kedvező helyzetbe jövének: a déli és északi tábor s így az egész császári erő közt a közlekedés helyreállott. A magyarságnak csak a hon északnyugati felében, fővárosa K o l o z s v á r körül, levén csekély tábora: most már mint egy hálózat nyomulhatott annak megsemmisítésére.

A fővárosnak minden haderejét a XI. honvéd zászlóalj, két századnyi Kossuthhuszárság, egy Pestről küldött háromfontos tüteg s néhány ezer magyarhoni és erdélyi nemzetőr tevé. De ennek is Déstől le Enyedig, onnan Nagyváradig, mintegy 100 □ mértföldön kelle a magyarságot az irtó bárd előtt védeni. Harcmezőre kevés jutott.

A császáriak három táborban, három felőlről intézék Ko-

lozsvár megtámadását. A főerő Besztercze vidékéről indult ki, ezt b. W a r d e n e r tábornok Gallicziából bejött serege képezte, s 3400 gyalogot, 180 lovas, román népfelkelést s 7 ágyut hozott magával. A második tábor Fejérvár felől jött, 1800 gyalog, 360 lovas s 12 ágyuból állott; vezére L o s e n a u alezredes; mellette egy sereg román, mit Grátzé cs. kapitány vezérelt. A harmadik a Havas felől indítottatott le, leginkább románok képezték.

Addig G e d e o n altábornagy győztes tábora a székelyeket tartá sakkban, Brassó felől.

Magyarország el levén foglalva, illő segítséget nem küldhetett. Küldött mégis két csapatot, egyiket Nagybánya felől K a t o n a Miklós és gr. T e l e k i Sándor vezérlete, egy mást B o c z k ó Dániel kormánybiztos és gyulai G á l Miklós őrnagy alatt Erdély nyugoti tájaira, Zaránd megyébe. De ez utolsónak célja csak a havasok közé szorított s halállal fenyegetett magyarság kimentése levén, országos segítségnek nem nézhető. Ezen mentő csapat is csak ugy hatolhatott előre, hogy előbb a románokat Halmágnál szét kellett vernie, s belebb T i r n á c znál ismét oly ellenállásra talált, hogy itt néhány száz ember bukott el; a vezér, cs. hadnagy K l i m a, egy kamarai hivatalnok fia elesett; N o b í l i p r a e f e c t pedig elfogatott. Miután a magyarokat magokhoz vevék s a szerencsétlen 13 Brádi holttestét a legnagyobb fájdalmak közt eltemették, nov. közepén visszatértek Magyarhonba. — K a t o n a Miklósék Nagybányán még ott veszteglének.

Igy állt tehát Kolozsvár, elhagyatottan, kétségbe a nagyobb erő előtt. Sorsát még négy város osztá: E n y e d, T o r d a, tulfelől D é z s és Sz á m o s u j v á r. Így leapadt volt már ekkor Erdély szabad földje. A polgári kormányt b. V a y Miklós, a katonait b. B a l d á c c i Manó († 1852), a Károly-Ferdinánd gyalogság ezredesse vezette, ki csak is oct. 9-kén érkezvén ide, bár erdélyi ember, a bizalmat nem igen bírta.

Legelőbb is a kalotaszegi magyar falukra intéztetett a megtámadás, nov. 7-én egy század cs. könnyű lovas, néhány ezer oláhot vezetett reájok a havas felől. Az erdélyi magyar-

ság e legszebb és legerőteljesebb része maga is fegyverben állt, amellet Dobózi Lajos bihari nemzetőri őrnagy fedezetekre volt; a támadást visszaverték ugyan, de Zentelkét és Szentkirályt a lángoktól megmenteni nem tudák.

A második csapás az enyedi vonalt érte. Novemb. 8-án Enyed városában a lármadob megperdült. A benne volt 2500 fegyveres a nemzetőrökkel védelmet akart kísérteni; de báró Baldacci azon félelmében, nehogy Gedeon altábornagy az utat elvágja, parancsot küldött, hogy gr. Mikes Kelemen ezredes innen fegyvereseit vonja azonnal vissza Kolozsvárra. Gr. Mikes indult, indult vele eszeveszetten a városi polgárság is. Losenau alezredes előnyomult, Enyedet elfoglalta, benne a Bianchiak s Max könnyű lovasokból fedezett hagyott.

A harmadik mozdulatot a főerő tette Dézs felé. Wardener tábornok és Urban alezredes egyesített serge nov. 9-ről Rettegről Dézst felszólítá: tegye le fegyverét, adja meg magát a császárnak, adjon hat kezes, s a felszedett hidat a Szamos vizére rakja vissza. A honvédség innen is visszahuzatott vala; a város tehát feladta magát, s Wardener nov. 10-én Dézsre bevonult, s a várossal 10,000 pfót fizettetett. Innen Urban alezredes Szamosújvárra ment, azt szintén elfoglalta, s a városra 40,000 frt sarcot vetett, mit ezüstben kellett fizetni.

Megindult az enyedi vonal is. Nyomultában, Felvinczet, Aranyosszék székelyei praetorialis helyét, nov. 13-án felgyujtatá, porrá égetteté, s benne mintegy 200 székelyt legyilkoltak. Marosújvárt szintén elfoglalták.

Felvincz füstfellegére, s a Grátzé által vezérelt román tábor közeledésére, Torda városa megrémült. A benne volt fedezetet, melyet Pócsa János, székely-husár őrnagy tartott, kivonulni nem hagyá: az ágyuknak elébe állott; s csak miután nov. 14-én a visszavonulást ellenző polgárságra ágyut töltetének, úgy hagyhaták oda Tordát; hová az nap Grátzé tábora kardcsapás nélkül bevonult.

Kalliány Marosvásárhelyről, nov. 15-én szintén kiindult; de a zarándi beütés hírére Enyed felé disponáltatott.

Kolozsvár előtt azért négy-négy mérföldnyire két sereg állt. A Torda felőli kevésbé volt fenyegető; mert Losenau Eger-hegy felől még nem érkezett volt Tordára. B. Baldacci tehát a szamosujvári vonal fedezedére fordítá figyelmét. Hogy Urbánt szétverhesse, a XI. zászlóaljjal, kolozsvári nemzetőrökkel s hat ágyúval elébe ment. A császáriak Szamosujvár mellett, a széplaki hágón vártak rája. A magyarok alant a kőrői fürdőnél vettek posztot; nov. 14-én megszólalt az ágyú s az mindent döntö; mert a nemzetőrökből álló sereg visszahuzta magát.

Most már Kolozsvár, Erdély fővárosa, egyedül állt: előtte két ellentábor, háta megett egy útszoros, melyen ki csak futhat, de melyen már meg nem állhat. De oda is hova fusson, mert herczeg Windischgrätz nov. 13-ról Magyarország és Erdélyhez megküldé szövegát, melyben tudtunkra adá, hogy mint az összes császári sereg főparancsnoka lépi át a magyar határokat.

Ferdinánd király is suja egyet tollával. Nov. 14-én gróf Mikó Imre kincstárnokhoz, handbilletet indított le, melyben a guberniumot régi alakjában visszaálltá, s gróf Mikót ideiglenes elnökévé nevezte; meghagyta egyszersmind, hogy Magyarországtól semmi rendeletet el ne fogadjanak; ellenben h. Windischgrätz s a gen. commando rendeleteit pontosan végrehajtsák; a beküldött kormánybiztosokat adják a katonai kormány kezébe; végre hogy a lefegyverzésben a katonai kormányt segítsék, mert szükséges, hogy az egész erdélyi fegyveres erő egy főnök alatt álljon. Mely rendelet és kinevezés azonban — a szászok és románok gr. Mikó elleni óvására, mit az agyagfalváni elnöklésre építettek — mondhatni életbe nem lépett, s később visszahuzta azt.

Ily borult vala a forradalmiak láthatára a pillanatban, melyben Kolozsvárt kelle védniök. A király fellépni akarásának még csak előszele lengedezett: már is sokan kezdének ingadozni. A magyarhoni tábor, főleg Bécs felé nyomultában megtisztult vala a császári érzelmű tisztektől; Erdélyben most



állítottak próbára, s csak e ponton látta be a nép, hogy főnökei eddig laviroztak.

B. Warden er tábornok és Urbán alezredes nyomulni kezdett Kolozsvár felé. Közelgéséről oct. 16-kán délelőtt terjedt el a hír. Délután a magyarság harcztérre szállíttatott, Kolozsvár és az első falu közé. A sereg minden erejét a XI. honvéd zászlóalj, egy osztály Kossuth-huszárság, a szabolicsi nemzetőrség s egy három fontos ágyútűteg tette. Oly sereg, mely csekélysege mellett, csak tegnapelőtt szagolt legelőbb puskaport.

Kolozsvár nemzetőreit nem számíthatjuk ide, mert az egész város talpon volt ugyan, de levertségében csak zavargott. A főváros utczáit fegyveres csoportok önték el, a conservatívak feladás, a radikálok ellentállásról szónokoltak. A városi és haditanács együtt tilt, szenvedőleges szerepet vitt.

Az est beálltával s Urbán dobszóvali közeledtével, a kedélyek mind bősztütebbekké váltak. A felkelt polgárság vezéreitől követelni kezdé, hogy mentse meg a várost. Groisra, mert a városház erkélyéről feladást javasolt, réalóttek; báró Baldaccit, a városházhoz vitték, mint árulót; b. Vayt a nép magához vette, hogy legyen vezére. Szamosfalva égett s azt hitték a város ég.

Mig a város így zajongott, esti hét óra lett, s megjött a hír, hogy a XI. zászlóalj egy a Szamosfalván inneni utsánczokból tett sortűzzel s szurony csatával az ellenséget visszafutattotta. Ezen sikert Makrai László, Kossuthhuszár őrnagy s b. Bánfi János, a XI. zászlóalj őrnagyának lehet köszönni; a többi a városban haditanácsot tartott, a helyett, hogy a kapuk előtt álló ellenség ellen sikon állott volna.

Urban alezredes visszavonult ugyan, de csak azért, hogy erejét összepontosítsa. Megnyertük ugyan az előcsatát, de elvesztők a rendet, a függést és fegyelmet; s midőn gróf Daun, parma gyalogsági őrnagy, mit sem tudván a centrum visszavonulásáról, a jobbszárnynyal a czukorgyár közelében helyet foglalt, s őrtűzeket rakatott: a város Urbán visszatérhetésétől tartva, a feladást elhatározá; a vezérők s a főurak oda hagyák Ko-

lozsvártt, honnan még azon éjjen, hogy a másodszori támadást kikerüljék, gr. Mikó Imrét s főbíró Groist, Wardener tábornokhoz küldék, kik egész reménytelenül Urbánt Választon, a várostól mintegy két mértföldre értek utol, s a két vezér s két küldött aláírása alatt nov. 17. hajnalán, következő feltételek kötöttek :

a) A nemzetőrség leteszi fegyverét, de a béke helyreállításával ismét visszakapja.

b) A polgári közigazgatásba a győzelmesek most nem elegyednek.

c) A Kolozsvártt levő cs. hadi foglyokat kiadják.

d) Megigérék a császáriak, hogy rablás nem lesz ; oláhokat a városba nem visznek.

Az egyezmény szépen hangzott, de fájdalom, csak papíron maradt. A sarcz meghatározása b. Puchner bizatván, azt 200,000 frtban alapítá meg.

Igy bukott el Kolozsvár, Erdély fővárosa, árulás által, mint akkor gondolák ; de ha meggondoljuk, hogy nov. 19-én már Losenau ezredes is megérkezett Tordáról, s nov. 21-én a Marosvásárhelyről megindult Kalliany tábornok osztályával szintén ide ért ; s ha olvassuk, hogy nov. 16-kára három hadosztály, ezen kívül Jank, Buttyán Dániel, Axente, mondhatni egy sereg praefect vala ide rendelve : be kell vallanunk, hogy fel nem adni annyi lett volna, mint a várost romokba dönteni ; ennyi erőnek ellentállani nem lehetett.

Erre a magyarság, a Gyalunál tartott kis ütközet után, nov. 23-án Csucsára vonult . . . Erdély fel lőn adva.

## IX.

### Háromszék és a székeleyek.

(Nov. 5 — dec. 13.)

— A gubernium. A szebeni Sicherheits-Comité. A háromszéki oltalmi bizottmány. Háromszék ellentállása. Csatái. —

A főváros elbuktával, a Kolosvártt székelő aristocratia Magyarhonba futott. Utána a sereg. E szerint a császáriak Erdély urainak képzelék magokat.

Wardener tábornok, mire Kolosvárra ért, ugyszólva senkit se kapott benne, pedig utasítása volt b. Puchnertől, hogy minden lázitót fogasson el; különösn pedig az Ellenőr és Hiradó szerkesztőségét. Nem találván a főnököket: kezese-kül gr. Kemény Samuelt, könyváros Tilts Jánost, az Ellenőr kiadóját, Nagy Péter, ref. papot, cath. tanár Czechet, Mozs a J. kereskedőt vivék el. Másokat is fogtak el, mint főhadi biztos Schopf Adolfot, s Szebenbe vivék őket.

A Kolosvárra vetett 200,000 pft sarcot hajtani kezdék. De nagyobb volt azon veszteség, hogy azon arany és ezüst, mit az edélyi magyarság, főleg a magyar lelkes nők pipereasztalaikról a haza oltárára tettek volt: a császáriak kezébe esett. Azonban legnagyobb veszteség mégis az volt, hogy Kolosvár bukásával az erdélyi fegyveres erő meg lön semmisítve.

E percztől a [császáriaknak mi sem állott utjában, mert azon csapatot, mit az őrnagygyá nevezett Katona Miklós s gr. Teleki Sándor Maramarosból behoztak, s melylyel azon napon, melyen Wardener Kolosvárra ért, Dézset Formacher

ezredestől elfoglalák: tekintetbe sem vehetjük; mert bár néhány ezer ember s néhány ágyuból állott, vezénylete olyan volt, hogy Urbán nov. 24-én kiverte; s vezéreit a magyar kormány haditörvényszék elé állíttatá.

Ügylátszik a császáriak sem tartottak tőlök. Mert a mint Kolosvárt bevették, s a fővezérségre küldött Schurter tábornok megérkezett, azonnal kimutatók, hogy a gubernium támogatására nincsen szükségök. Gróf Mikó, hogy a helyzetet fenn felfejtse, Bécsbe indult, egy sereg eredeti okmányt vitt magával, melynek holléte a történet kárára, ma már ismeretlen. A gubernium élén b. Kemény Ferencz, országos elnök maradt. Ily helyzetben vették a rendeletet, hogy a főkormányzók a vezérségnél megjelenjék. Megjelentek. Egy okmány terjesztetett elejükbe, melyet ha aláírnak, általa a polgári kormány az oct. 18-i ostromállapotot hirdető procalmátiónak, illetőleg a katonai kormánynak alája vettetik. B. Kemény Ferencz egyelőre teljesen meglagadta s mint a „Winter Feldzug“ írója mondja, erre Urbán alezredes, — ki az említett emlékirattal alkalmasint atyai viszonyban áll — laconi rövidséggel kimondá, mikép intézkedett, hogy az alá nem írókat azonnal Bukovinába szállíttassa, — azonnal aláírták. Aláírták, mert lemondani nem bírtak s értésökre adatott, hogy a Jósika házat, hol a jelenet folyt, katonaság vette körül. Innen magyarázható a gubernium azon rendelete, melynél fogva nov. 25-éről a törvényhatóságokat felszólítja, hogy fegyvereiket adják be.

Erdély főkormányzéke tehát tovább működött; de azért koránt se kell gondolni, hogy más állásban lett volna, mint egy katonai kormány expediturája. S ily alakban is csak a magyarokra hatott, mert a más két nemzetnek saját kormányai valának. A románok comitéjét már ismerjük. A szászok Sieheits-Comitéjét is meg kellene ismertetnünk; de minthogy politikával működtek, s tojásaikat a szász comes fészkebe rakák le, nem vagyunk képesek a comité s a szász kormányegyetem közt a határvonalat elvonni. Egyébiránt a comité elnöke Bachner volt, szebeni rendőrfőnök; tollvivője, lelke, szelleme Benigni József hadititoknak, most a szász hivatalos lap

szerkesztője, tagjai közt több nyugalmazott törzs tisztet a városi hivatalnokokat láttunk.

Nem kívánom az anarchia e szomorú napjait a történetnek átadni. Élet, vagyon, semmi se volt bátorságban. Az iskolák laktanyákká, a templomok széna-raktárokká változtának. Az istentisztelet mondhatni felfüggesztetett: Kolosvárt például csak vasárnap volt szabad harangozni. A könyvtárak, mint Udvarhelyt feldulattak. A nép ellensége lett minden miveltnék, mert a főnökök fenhangon hirdeték, hogy csak az urakat üldözik. A megyékről minden ur kiköltözött, vagy harisnyát, czondrát öltött, oláhul beszélt, máskép élete nem vala bátorságban.

Erdélynek ily kétségbeesett állapotában emelé fel fejét ismét a székely nemzet.

Marosvásárhelynél láttuk, hogy szétveretett a tábor; de nem veretett a szellem. A tábor haza futott; de ott is az önméltóság lelkesíté.

M. Vásárhely elfoglaltatott, el vele Maros-szék. B. Helydte, dragonyos kapitány, Udvarhely városát vette be; bevette vele egyszersmind Udvarhelyszéket. Csíkszékben mind ezred parancsnok, ezredes Dorschner működött a császáriak részére, és sikerült is a népet a forradalmiak ellen felingerelni. Egyedül Háromszék vala még a székelyföldre menekült magyar családok biztos mendéke, mert Csík türte, de nem szerette őket.

Háromszékben hajtók le üldözött fejünket. Az egész honban 52 □ mértföld volt még, hol a nép az intelligenciát, csak azért mert ur, csak mert magyar, halállal nem fenyegette.

A székely közvélemény kimondá, hogy az oláhság csak holttestén keresztül lépheti át Europa e legszabadabb intézvényti földének határát; a nép perczig se békült ki a gondolattal, hogy a harci dicsőségben híres ősei porait „Landsturm“ tapodja: honnan nov. 12-én Szent-Györgyön közgyűlést tartának, s benne a védelmet elhatározták. Azonban, hogy a békés kiegyenlítés útját el ne zárják, szintén határozatba ment, b. Puch-

nerrel, legalább időnyerés kedvéért, Csik példájára, alkuba bocsátkozni,

A közvélemény két férfit állított a dolgok élére : a polgári ügyekben képviselő és kormánybiztos Berde Mozsát; a katonaiakban a hazakerült D o b a y Károly határőr ezredest, ki mint a kolosvári honvédek felszerelő biztosa, még birta a nép kegyét. Egyébiránt egyik se forradalmi ember.

Az említett gyűlés határozatához képest, mindjárt az nap megírák b. Puchnernek, hogy nálók tökéletes rend, vagyon és élet bátorság van; ők hivei ő felségének, tehát se katonát se oláhot rájuk ne küldjön, különben a támadó lesz a következményekért felelős. — S ezzel P. H o r v á t h A l b e r t, Háromszék főkirálybírája Szebenbe indult; azonban a brassai térparancsnokság az írást tőle elvette, hogy maga küldje meg.

Ily előzmények után a béke reménye mindinkább füstbe menván, nov. 15-éről Háromszékot századokra oszták s nemzetőri lábon készülni rendelék.

Nov. 16-áról két nevezetes rossz hirt vettünk. Egyiket, hogy b. H e y d t e, Udvarhelyszék meghódítója, U d v a r h e l y t t ez nap székgyűlést tartott, benne új tiszteket tett, hivatal elfogadásra kényszerítván, különben hitszegőknek nézi; a levéltár kulcsát elvette; a fegyverek beadását halálbüntetés alatt elrendelte; s 5000 szász és oláh láncsás közepette, mint jegyzőkönyvbe írák, fellépett mint dictator, kinek hatalmában volna a széket saját áltisztjeivel igazgattatni.

A más kedvetlen hír Szebenből érkezett. E napról a gen. commando Háromszék átíratára tett — szóbelinek nevezett, de nyomtatásban kiadott és szétküldözött — feleletében, H á r o m s z é k e t a Kossuth párt gyűpontjának nevezé, s mint írá, a székek elvetemülését, egészen az „ottani nemesség, némely reformatus papok, s hamis lelku jogászoknak“ köszönhetni, s e három osztályt mintegy ujjal mutatván ki a nép dühének, azzal végzé iratát, hogy mondja meg a brassai Garnison, mikép az oct. 18-i proclamatio értelmében feltétlen hódolátat kíván, máskép a székek, mely a gen. commando alól magát kivette, érintkezésbe nem jöhet.

A harc bekövetkezése felől tehát tisztába valánk. Gedeon altábornagy nov. 19-én Brassóba érkezett s a vezényletet átvette. Heydte százados tábora, már a székely földet tapodta: s e népnek sehol sincs még tábora, sehol ágyuja, pénze.

És mit tett a lelkesültség. E földön, mely soha ágyut nem birt, melyen soha puskapor-malom nem létezett: a nép ágyut és puskaport állított elő. Nem elég a mit mondtam: e nép az ágyuöntés s puskapor készítés titkát másodszer feltalálta.

Egy ember állt elé az eke mellől, negyven éves, nyugalmazott káplár, azon ajánlatot tette, hogy vasból ágyut fog önteni, ha pártolják. Elmosolygák Gábor Áron ez ajánlatát, de a nép miatt nem merék visszautasítani.

Másfelől hallá a nép, hogy Szacsvai, egy ottani nemes, vadászataira, őseitől örökölt módon saját házánál puskaport készít: felszólíták, mondja meg titkát.

E közben az iránytalan falvak felett, a kétségbeesett nép közepette egy 4—5000 lélekből álló városocska, Kézdivásárhely fellép. Nem lévén nagyobb városa a széknek, mintegy Chartago Roma ellen, merészen feláll. A kis város egyszerre arsenállá változik; hol minden fegyveren dolgozott. A gyermekek össze futottak, önből puskaagolyót öntének; a leány czinedényeket gyűjt s órá pondusokat ágyuk számára; a nő földet hord, belőle salétromat állít; az agg várdát áll, kordonra megy a határszélre; a béna, s vidéki nemes puskaport gyárt. Benne Thuróczi, egy kerekese előáll, összeszedi a város rozszűstjeit, rézedényeit s réz ágyut önt a vas mellé, furó-gépet talál ki, felállítja, ágyuját maga kifurja, felszereli, pedig soha ágyut nem látott. Egy más a gyógyszer-tárba megy s gyógyszerész segédelmével a gyutacs készítését kitalálja. Szóval, egyszerre egy sereg lángész terem elő, mely terem, feltalál, hogy magát megvéddesse; egy sereg ember, mely a kis Kézdivásárhelyt a világtörténet leghősiesebb városai közé emelte.

Nov. 23-ka mindezt csak készülődésben találá. E napon ismét székgyűlés lön S. Szentgyörgyön. Tárgya báró

Puchner kesérti válasza. Az értelmiség aggódva tette tanácskozás tárgyává az iratát, mely egyedül őt kárhoztatá. Ber de Mozsa, kormánybiztos felkérte beszédében a gyűlést, fontolja meg, mit tesz puskapor és ágyu nélkül hadat izenni a hadikormánynak. Nem használt; a nép harcolni akart.

Dobay ezredes is megkísérté a népet alkudozásra birni. Végre miután beszélő tehetségét kimeríté, felkiált: nincs pénz! Berzeneczeitől 6000 pfírt maradt; ott vannak a székek s ezred jövedelmei. Felelt a nép. Dobay felkiált! nincs puskapor! A nép menydörög: van még néhány mázsás gyárunk ma holnap naponként fél mázsát lesz képes előállítani. Dobay az öntendő ágyukat csak puffogatni valóknak nevezé; s ekkor Gábor Áron lelkesült arcczal felkiált: „ha ágyuim első lövésével nem fogom a célt találni, a második töltés engem szaggasson szét!” Délutáni egy órakor a gyűlésbe rendre három futár lépett: az egyik jelenté, hogy ellenség közeledik; a másik, hogy a bozdai vámoni őrséget az éjjen lefegyverezték: a vezérség kétségbe volt esve, a nép pedig harcolni akart. Határozat nélkül oszlottunk el.

Ugy volt, miként a futárok mondák. Oláh határőri kapitány, Stráva, megkezdé Bodza felől a betűtést. De a Kossuthlovagok ott termettek, visszaverék. Az ellenség tehát megjött; védő még sehol. Fegyverben csak az egy osztály Kossuthhuszár s a XII. zászlóalj romja állott. De ismerünk kell azt, hogy a Kossuth-huszárok, s a XI. és XII. zászlóalj közlegénységét, az ugynevezett önkénteseket: Erdély tanuló ifjúsága, irnokai, ügyvédei, birtokos fiai, szóval a haza virága alkoták. Honszerelmők vérmezőre vitte őket. Elseperte a vihar őket, a haza virágait; s lőn a hon sok ideig virágtalan tavasz.

E fiúk tevék a háromszéki tábor alapját, mind bátor, lelkes fiak. Némelyik alig 16 éves, mint a kis Sándor László, s már elől megy az első között; lova játszián repül könnyű terhével; de a kard mi oldalát veri, véresen tér meg.

Az önkéntesek egy része székely fiu, s a nép, melyből ily fiúk állnak elő, nem lehetett méltatlan hozzájuk. A székely nép munkaszerető, innen erőteljes; a székely tiszta,



rendtartó nép, innen arcza maga az élet; a székelv alkotmányát Európa legszabadabb népe, a baskoké se haladta tán túl; innen a nép hazájáért élni halni kész. Ily embereket lehangolni, nagy feladat volt.

De a vezérség, híve akarván maradni a gen. commando-nak, s kétségbeesve az eredmény felől, még egyszer elpróbálta. Rendeletet bocsátott a falukhoz, hogy minden egyes falu hányja vesse meg komolyan, akar-e a gen. commandoval harcolni vagy sem? s ezt nov. 28-kára kelle bektildeniök.

Azonban Kézdivásárhely, mint maga is székelv katonaváros, felemeli szavát, fel benne azon lelkes öreg, ki augusztusban rokkant bajtársaiyal akart a ráczok ellen indulni, ha nem mennek a fiatalok: Pap major, mint a város térparancsnoka, aláíratva a városnak oltalmi bizottmány czímet felvett előljároságával: hirdetményt intézett a falukhoz, megírák: hogy Vásárhely indul s minden, ki igazi székelv, induljon fegyveresen Szent-György felé, hol öket Dobay ezredes fogja vezényleni.

E felszólálás sikerre vezetett. S mikor nov. 28-kára a lavírozó vezérség a nem-harcolás feleletét várá: im a hirdetett gytlésre nem egyes követek, hanem az egész székelv öszönlik; kezökbén nem írás, hanem fegyver s nemzeti színre festett láncsa.

Valami meglepő volt látni, mint vonult a vallásos székelv nép szent énekek mellett... Azonban szent nyugalmát csak hamar elveszté.

Jöttek a kedvetlen hírek, hogy b. Heydte százados nov. 26-án Erdővidékére, székelv szélére beütött, ott a népet lefegyverzé. Jött, hogy katonatisztjei harczra kelni nem akarnak. Jött végre, hogy az Erdővidéken parancsnokoskodó, XII-dik zászlóalji őrnagy Balázs Manót, mert áruló levelezése felfedezett, saját honvédei elfogták s ugy hozák a székelv fővárosába.

Mikor a tábor Szent-Györgyre ért a szerencsétlen férfi már a piaczon ki vala kötve: a nép ítéletet kért, mint árulóra. Már estve felé volt, a nép mind inkább ingerült lön ellene. Balázs, ki székelv századosból lett honvéd, ki mint

százados a keze alatti apját, mint mondák, megbotoztatá, közmegvetés tárgya lön. Csak sejték, de nem tudák, mi később felderült, hogy ez ember máj. 16-ról azt írta a gen. commandonak, hogy kész nemzetiségéről is lemondani, ha sikeresebben felhasználhatják a magyar ellen. A különben eszes, szép, magas termetű férfi ott állt, most a bitófa alatt: neje nem látogatta meg, csak gyermekét csókolhatta meg, kit hozzá felemeltek.

Estveledett már, vallatása folyt. A nap haladóban; ekkor egy a népből azon aggodalmát fejezte ki, hogy az ily bűnösre, ha ráestvedik vagy fedél alá jut, nem lehet kívánt ítéletet mondani. A nép az ítélőszék termébe rohant, onnan kiburczolá: átlövé, s ős székely szokás szerint, mint árulót szuronyaival s lovának patkójával szétszaggatá.

Igy eleveníté fel a székely őseinek azon törvényét, mely arra, ki honáért fegyvert fogni nem akart, később szolgásgát, de az ős időkben feldaraboltatást rendelt.

E tény, e percz Háromszéket s benne Erdély értelmiségét megmenté. E percz a félénket hőssé, a kételkedőt határozottá, az árulót hazafivá varázsolta. E merény Háromszéknek sereget, löport, vezért, mindent teremte.

Csak ily fanatismusból magyarázható azon bámulandó vakmerőség, hogy Háromszék 80—90,000 népessége az erdélyi osztrák erőnek s Erdély két fellázított nemzetiségének odadobja a kesztyűt; s harcziaságában tulbizakodva, 6060 puskás s ugyanannyi láncsás hada harczterre száll ágyu, rendes katonaság szuronya s felkelt oláhok özöne ellenében. Ez erőfejtés valami nagyszertű. Csak innen láthatjuk mi, késő nemzedék, hogy a harcz dicsőség, mit egy 60 □ mfdnyi Sparta a történet lapjaira vérbetűkkel irt, igaz és nem mese.

Csodadolgokat beszéllek, épen azért kell meg említenem, honnan e gyűlölség ösztönözte vak szenvedély a katona kormány ellen.

A székely nemzet, a világhódító hun király Ethele maradéka, vérrel oltalmazta meg magának e földet. Ezen évezred első századaiban, a magyar királyok alatt, mint a magyar

birodalom határán lakó nemzet, hogy a széleket oltalmazhassa : csaknem katonai lábon állt, polgár katona volt; megszüntvén a török beütése, elveszté régi kormány szerkezetét : ő is csak olyszertileg ult fel hadra, mint Erdély több nemesei. De azért vérében maradt a haroziaság. Hogy Austria alá ajánlta magát hazánk, s Rákóczi alatt Austria ellen fegyvert fogánk : Austria Erdély népét lefegyverzés, a nemzet felkelése helyébe serezedeket állittata. Fegyvereinket elvevék, de azért a nép nem puhult.

Mint tudjuk, Mária Theresia császári trónját Europa hatalmai összeakarák rontani. Fejedelmünknek szüksége lett nagy mértékben katonára. A székelyeknek most visszaajánlta a fegyvert; de e nép csak saját nemzetéből állított tisztjei alatt kívánta elfogadni. A kormány s a kormány homlokán Buccow főhadparancsnok, feltétlenül kívánta a fegyver felvételt: a nép tehát sehogy se akarta. S mi lett belőle?

Az, hogy 1764 jan. 18-án Csíksban, Mádfalván, az összegyűjtött fegyvert elfogadni nem akaró székelységet négy ágyu körülvevé s halomra lödözté. Így alkotának a székelységből két gyalog s egy fél lovas ezredet, hogy határvédő polgár-katona lenne. Így kapta vissza a székely fegyverét, haroziaságát. Így szerze hősi dicsőséget Napoleon ellenében.

Igy kapa fegyvert; de így kapá azon gyűlölséget is, mely benne katona tisztjei iránt kifejlődött. Azt hitte, most lerázhatja nyakáról a gen. commandot; s harcolni vágyott élethalálra.

Azonban ily erő ellen küzdeni, nem volt kis feladat. Mert bár a sereg zöme Magyarország ellen volt rendelve, még is Gedeon altábornagy néhány ezer emberről s 8 ágyuról rendelkezett, s minden áron arra tört, hogy Háromszékre betörjön. Sergét elrendelé, balszárnya b. Stutterheim ezredes alatt Földvárnál állott, vele félüteg ágyu; a sereg zöme Hermánynál, vele szintén annyi ágyu; a jobbszárnny a Bodzán volt elnyomulandó. Mindenütt császári gyalogság, lovasság, szász nemzetőrök s felkelt románok ezreitől támogatva.

E mellett mondhatni a székelyek jobbszárnnya hátmegett, ott állt a bajor eredetű b. Heydte, dragonyos kapitány,

ki e tájon azon szerepet vitte, mint északon Urbán, ki egyébiránt oly tevékeny férfi, hogy maga is gyakran a havon hált; s mint Udvarhely parancsnoka Erdővidéken tetszése szerint nyomult előre.

A benyomulás nov. 30-kára terveltetett. Hogy az Olt vonalról a figyelmet elvonja, Gedeon b. Heydtével támadtatott először. Nov. 29-én 4000 emberrel előnyomult, s a két sereg Hidvég és Árapatak közt találkozott. Az önkénytesek megkezdték a tüzelést. Heydtének két ágyuja, a székelyek ágyuját még most vasazzák. Az ágyu szól már: Gábor Áron koppantatja az utolsó szeget, felpattan ágyujára, a ló repül vele s a köd homályában a székelyek sorában csak dörgeni kezd az első székely ágyu. Egyedül még, de elégséges volt, hogy a nép megölelje, megcsókolja s örömkönyek közt szuronyra vegye ellenét. Visszaűzte, s azzal a legelső szász helységre, Földvár-ra rontott. Mi az egész Barczaságot leveré, s b. Puchnerhez követségek mentek, hogy sergét erősítse.

A vész elvonult: a székelyek bátorságot kaptak. A vezérség Gedeon altábornagyhoz küldött, s figyelmezteté, hogy fel ne lépjen, mert akkor az oct. 18-ki proclamatio elismerésére semmi kilátás. Megállt tehát, s a székelyek néhány napi szünetet kaptak. S e szünet alatt a sereg magát szervezé; a székely és szász föld között vonalt húzott, melynek centruma Kökösnél, balszárnya Hétfalunál, jobbszárnya Erdővidéken foglalt állást. A centrumot Dobay ezredes, a jobbszárnyat Zsombori Sándor lovas ezredes, a balt Nagy Imre lovas alezredes vette át.

Igy teremtenek táborn, mely e naptól Háromszék egész vonalát fedezé, s mely, ha b. Heydte Erdővidék felől folyvást nem nyugtalanít, Brassót ostrom alá vette volna. Azonban Heydte le-lecsapott; dec. 2-án Köpecznél harczola, hol Pap őrnagyot és Botár századost elfogta; dec. 9-én Felső-Rákosnál ütöttek össze; mignem Gál Sándor alezredes dec. 13-án a Rikán kiverte. Ez alatt a Gedeon ellenében felállított sereg támadólag kezdé fellépni; dec. 5-én magát saját földéről a szászok földére Földvár, Szt-Péter, Hermányba tette át. Ott állt őrt,

hazája földét féltve, imádva, s megmutatta, mit meg akart, hogy oláh tábor, vagy maga a császári sereg is mig magát lándzsásokkal támogattatá, földére lábát be nem tévé. Nemcsak, sőt az egész Brassó vidékét annyira fenyegeték, mikép b. Puchner kényszerítve látta magát, hogy Gedeon altábornagy hadosztálya mellé, még Schurrter tábornokét is ide rendelje, ki egy hat fontos üteggel s Parma, Sivkovich-gyalogság s könnyű lovassággal dec. 9-én Kolozsvárról kiindult, serge egy részét Marosvásárhelynek, másikat Szebennek oly sietőleg repíté, hogy a gyalogság szekereken szállított.

Igy állt Háromszék ügye, midőn Bem Erdély határain megjelent.

---

## X.

### Bem tábornok fellépése.

(Dcs. 1—31.)

— Czetz, Beöthy Ödön, Bem fellépése.— V. Ferdinánd lemondása.—  
H. Windischgrätz Magyarországra tör. — Az erdélyi sereg létszáma.  
— A csucsai csata — Dézs, Kolozsvár bevétele. — A románok ohajtásai-  
kat formulázzák. — Bem Beszterczét beveszi. — Szebenben muszka  
segélyről gondoskodnak. —

Erdély délkeleti szegletéből északnyugati szegletébe  
vezetem az olvasót: a székelyektől a Kolozsvárról kifutott  
táborhoz.

Kolozsvártól az ország batárszéleig, Feketetőig 10  
mérföld van. Ide a völgybe vonta magát a tábor, Erdély utolsó  
falujába, Csucsára. Itt megy el az országút Nagyváradra,  
szegény oláh faluk között, szűk völgyben, mit a Körös vize mo-  
sott, magas hegyek tövében. A sereg itteni állása kényelmetlen.

Báró Baldacci a közvéleményben elbukott: vezérlet-  
ről kellett gondoskodni, ki a zilált népet újjá teremtsen. E  
végre a Tolnay Gábor marosszéki nemzetőri őrnagy kiszorult  
zászlóaljából Nagy Samu, Zeyk László, Albert Mihály  
személyében küldöttség ment a pesti honvédelmi bizottmányhoz,  
elmondá Erdély szomorú állását: más kormánybiztost s más ve-  
zért kére.

Kormánybiztost nem kaptak azonnal, mert Pálfi János,  
képviselő hazánkfia, nem fogadta el. Vezérül egyelőre a fiatal  
Czetz Jánost, a sereg tábornoki őrnagyát, egy erdélyi nyu-

galmazott őrnagy fiát nevezék. Később kormánybiztosul, Bihar-megye főispánja, a tűzes öreg, Beöthy Ödön érkezett meg.

Czetz felvette, folytatta működését; szabad szárnyat engedve talentóinak. Feladatul Erdély visszafoglalása állott: nagyszerű feladat, nagyszerű tervről kelle gondoskodnia. E szorosan visszahatolni Kolozsvárra lehetlen volt: egy hálózatot kelle hát kiterjesztenie, mely több szoros úton nyomuljon Erdély szíve felé. E végre a főhadiszállást Somlyó városába tette át; a balszárnyat Nagybányára terjeszté, a jobbat Csucsán hagyá.

E működésben találta táborunkat dec. 1-je, mely napon Kossuth Bem-et fővezérül kinevezte. Bem jött, vele a vigasztalás; de igen a nagyszerű hír is, hogy V. Ferdinánd lemondott s trónját I. Ferencz József, unokaöccse foglalta el. Rég rebesgeték e hírt, a hazát mégis meglepte. Mindénki óriási eseményeket jósolt a jelentékeny változásból.

E lelépésről hírdetmény Olmützből kelt, dec. 2-ról. Hirdeti fejedelmünk, mikép lelép, mert ifjabb erő kívántatik az új státus formák megalapítására.

A magyart lehangoló e változás, mert Ferdinánd királyban oly férfit láta kormányán, ki békés napjaiban szerette az alkotmányt, most pedig azt hívék, csak keze van családjától megkötve. Ferdinánd fejedelmünk országgyűléseinket helyreállítá, főbb hivatalnokainkat az ország által engedé ujjal választatni; több jót tett: mint ilyet, s szelid természetű fejedelmet, Erdélyben megszokták volt pietással emlegetni.

Annál meglepőbb volt az új fejedelem nyilatkozványa, mely bár szabadságot, egyenjoguságot, népképviseletet, mindentigért; de mivel főczéljaul az összes ausztriai birodalom egyesítését, s így Magyar- és Erdélyország bekebelezését tűzte ki, ellenszenvre talált hadsergünkénél. Csak tüzelte harcúgyukat.

A tróncsere hírével egyszerre jött azon tudósítás is, hogy Pesten a képviselőház dec. 7-én összetült, ezen okiratókat tárgyalás alá vette: kinyilatkoztatá, hogy azon családi egyezés Magyarországot nem kötelezi; míg a király a hazával

oklevelet nem köt, alkotmányunkra az esküt le nem teszi, s magát Magyarhon koronájával meg nem koronáztatja : rendeleteit, bitorlásnak czimezzék, s az engedelmességet honárulás bűne alatt mindenkinek megtilták.

A nevezetes határozatnál Erdély képviselői is jelen voltak : a határozat tehát Erdély részéről is aláíratott. A tábor pedig, mely alkotmányáért, fajunk életéért fogott fegyvert, s most hontalanul, hazájából kiszorítva ette keserves kenyérét — magáévá tette.

Már közelgett azon idő is, mikor h. Windischgrätz Magyarországot kilencz felől intézé megtámadtatni : mint üldözött vad, úgy nézte magát hazájában a magyar. A fegyvert, mit önélete mellett emele fel, gyaláztatnak tartá eldobni. A szomorú kimeneteltől minden rettegett; de feltétlenül letenni a fegyvert, mint követeltették, a nemzet lovagiassága nem engedhető.

Erdély serge is így gondolkozott, pedig nem vala már hazája, s épen az, hogy a kibujdosottak a császáriak és oláhság kezében hagyák családikat, lelkesíté arra, hogy honuk visszaszerzésében orosz lány módjára harcoljanak.

Csak vezér hiányzott : közlegény elég vala.

Itt érkezett Bem.

Egy férfi lépe fel a játékszínre, mely e napok óta nyolcz hónapon át, a szeretet, bámulás, istenítés tárgyává lett, kit még ellensége is becsült.

Bem József Gallicziában, Tarnowban született 1795-ben. Krakkóban végzé iskoláit; 1810-ben a varsói katonai nevelődebe lépett; 1812-ben már mint hadnagy lovas tteggel működött Napoleon alatt Oroszország ellen; 1815 óta Bontemps tábornok segéde volt; később a varsói tüzér akademiában előadásokat tartta. Szabadelműségeért Constantin nagyherceg kegyét, mit birt, csakhamar elveszté : haditörvénszék elébe, onnan börtönbe került. Sándor, orosz czár halálával szabad lett. Lembergbe ment, hol irodalommal foglalkozott. Mikor a lengyel 1831-ki forradalom kitört, a sereghez sietett, hol mint őrnagy lovas tteg parancsnokságával bizatott meg. Apr. 10 én



az iganici csatán ütegeivel 40 orosz ágyu ellenében úgy tartá magát, hogy köztisztjelet tárgyává emelkedék, alezredes lett. Majd bekövetkezett az osztrolenkai csata, maj. 26-án; már csaknem veszte a csata, mikor Bem ágyuival, 80 ágyu ellenében felvágta, majd puskalövésre felállítva addig tüzelt, míg a szétszórt sereg magát háta megett rendbe szedte. E személyes bátorságaért ezredessé s az összes tűzérség főparancsnokává neveztetett. Később, mikor Rybinszkyt fővezérré választák, Bemnek csak két szóval volt kevesebb szavazata... A lengyel forradalom buktával Franciaországba ment, családjával. 1833-ban Don Pedro mellett harczolt, Portugáliában... A martiusi napok kitörése után Lengyelhonba ment, forradalmat remélt. Onnan Magyarországon át Bécsbe, a nemzetőrséghez, hol a főparancsnok octob. 14-kén falragaszban jelenté, hogy Bem, az ismeretes lengyel tábornok a stratégiai ügyek vezetésében oldala mellett áll. Maga a Belvederben lakott, s Bécs városa oltalmát h. Windisgrätz ellen ő intézé. Oct. 18, 20-ról már proclamál. Az utolsóban felszólítja Béceet, hogy alakuljon mozgó nemzetőrséggé. Csapatot állita, s azzal oct. 25-én kiűtött a császáriakra. Bekövetkezett Bécs megtámadtása, oct. 28-án; Bem a legveszélyesb ponton volt, két golyót kapott. Éjjel felé mondják, hogy Bécs alkudozni akar, s küveteit el is küldé Windischgrätzhez. Bem eltűnt, mint bérkocsis Pozsonyba hajtatott. Oct. 31-én ott volt Kossuthnál. De nem biztak benne, egy fiatal lengyel Pesten, mint árulóra rá is lőtt. Innen volt, hogy csak dec. 1-én vette a magyar kormány tehetségét igénybe.

• E férfi fellépése epochát képez elbeszélésünk folyamán. Sebeken gazdagon, rövid ősz szakállal, de kék szemének egész lelkeségével érkezett hozzánk. Közép magasságu termet, kísérete iránt zárkózottság, nők iránt nyájasság, vakmerő bátorság jellemző az 53 éves tábornokot. Megjelenése szellemet, bátorságot hoz a seregünkbe. Erdély közvéleménye, mint egy jóslélekkel azonnal felkarolta, teljes bizalmával ruházta fel, s szabadítójának tekintette.

Mielőtt a függönyt az erdélyi tragödia harmadik felvo-

nása előtt szétvonnám : egy pár szót kívánok ejteni a fellépendő személyzetről. Ismernünk kell a két párt erejét, mely egymás ellenében kardot köszörül.

A magyar tábor dec. 15-én így állt:

a) A jobbszárny Csucsánál táboroz, vezére Riezkó Ignác ezredes. Alatta áll:

Őrnagy, b. Bánfi János a XI. honvéd zászló-	
aljjal . . . . .	700 fő
százados Fráter, az LV. zászlóaljjal . . .	700 „
százados Perecz, Kresz könnyű-lovassággal	75 „
bihari nemzetőrség . . . . .	3000 „
	<hr/>
	4475 fő.

Vele egy 6 fontos titeg. Vezérkari tisztok : őrnagy

Baumgarten József, százados Dobay József.

b) A centrumon mint tábor-parancsnok : őrnagy Czetz János, mint csapat-parancsnok ezredes gróf Mikes Kelemen működött. Alattok állt:

Őrnagy Toth Ágoston a XXVI. zászlóaljjal .	850 fő
őrnagy Szilágyi, egy háromszéki zászló-	
aljjal . . . . .	850 „
debreczeni nemzetőrség . . . . .	500 „
b. Kemény Farkas őrnagy alatt Tordai nem-	
zetőrség . . . . .	400 „
őrnagy gróf Bethlen Gergelyvel Kossuth-	
huszár . . . . .	400 „
őrnagy Kiss Sándorral székelly-huszár . .	300 „
debreczeni lovas nemzetőrség . . . . .	200 „
őrnagy b. Eglofsteinnal szilágyi nemzetőr.	1000 „
	<hr/>
	4450 fő.

Ágyuja : hat darab három, négy hat fontos. A vezérkar főnöke őrnagy Forró Elek, székellytiszt.

c) A balszárny parancsnoka őrnagy Zsurmay, lengyel menekült. Mellette vannak:

őrnagy Messzena a IV. zászlóaljjal . . .	1000 fő
őrnagy Keller a Sándor-gyalogság III. zászl.	900 „
a bécsi legio . . . . .	400 „

szathmári önkéntes . . . . .	400 fő
Koburg huszár . . . . .	200 „
Vilmos huszár . . . . .	160 „
szathmári önkéntes lovasság . . . . .	50 „
nemzetőrség . . . . .	500 „
	<hr/>
	3610 fő.

Ágyuja 8 darab hat fontos.

A magyarság összes ereje e szerint 11,150 gyalogból, 1385 lovasból állt, 24 ágyuval.

Hogy mi volt a császáriak összes ereje e napokban, közlöm azon hivatalos táblázat kivonatát, mely dec. 3-ról kelt.

a) Enyed, Dézs és Bánfihunyad közt három dandár fektült: dandárvezérek Schurrter, Kalliany és Wardener tábornokok.

A tábornok Schurrter dandárát teszi:

Bukovinai határőr . . . . .	4 század
Bianchi gyalogság . . . . .	4 „
Leiningen gyalogság . . . . .	4 „
Ferd. Max könnyű lovas . . . . .	5 „
	<hr/>
	17 század.

Ágyuja : 4 hat fontos, 2 vetágyu.

A tábornok Kalliany dandára :

Károly-Ferd. gyalogság . . . . .	8 század
Siwkovich gyalogság . . . . .	6 „
Uracca granátos . . . . .	2 „
Savoya-dragonos . . . . .	4 „
	<hr/>
	20 század.

Ágyuja : 4 darab három fontos, 1 vetágyu.

A tábornok b. Wardener dandára :

naszodi oláh határőr . . . . .	12 század
Parma gyalogság . . . . .	4 „
Siwkovich gyalogság . . . . .	4 „
Fer. Max könnyű lovas . . . . .	2 „
	<hr/>
	22 század.

Ágyuja : két három, két hat fontos, s egy vetágyu.

b) A székelyek ellenébe, Segesvártól Sárkányig, más csapat huzódott: vezére ezredes Stutterheim, és őrnagy Riebel Károly. Tevő részei:

Udvarhelyt : orláti oláh hufárör . . . . .	1 század
Bianchi gyalogság . . . . .	1 "
Segesvárott : orláti oláh . . . . .	2 "
Bianchi gyalogság . . . . .	1 "
Ágyuja négy.	
Fogarasban : orláti oláh (vele két ágyu) . . . . .	1 "
Földvárnál : Bianchi gyalogság . . . . .	4 "
orláti oláh . . . . .	2 "
Savoya-dragonos . . . . .	2 "
Ágyuja : 2 hat fontos.	
Brassónál : naszodi oláh . . . . .	2 "
oláh huszár . . . . .	1/2 "
Ágyuja : 2 három fontos.	16 1/2 század.

c) Egy más tábor a Bánság ellen, Riebel József őrnagy alatt. A következő századok alkoták:

Vajdahunyadon : orláti oláh . . . . .	1 század
Dobránál : dobrai székelyhuszár . . . . .	1/2 "
Déván : Leiningen gyalogság . . . . .	1 "
Turszky gyalogság . . . . .	1 "
Zaránd megyében : Károly Ferd. gyalogság. . . . .	1 "
Bianchi gyalog . . . . .	1 "
orláti oláh . . . . .	2 "
Ágyuja : 2 három fontos, egy vetágyu.	7 1/2 század.

d) A negyedik osztály a városok fedezetére volt rendelve, parancsnoka nyug. alezredes Töpke; századai így következtek:

Szebenben : Turszky gyalogság . . . . .	2 század
szász vadász . . . . .	3 "
Turszky gránátos . . . . .	2 "
Leiningen gyalogság . . . . .	1 "
Ágyuja : két három fontos, egy vetágyu.	
Brassóban : orláti oláh (vele 4 ágyu). . . . .	1 "

Orláton : orláti oláh . . . . .	1	század
Kis-Csűrőn : Ferd. Max könnyű lovas . .	1	"
Szászsebesen : szász vadász . . . . .	1	"
Medgyesen : Leiningen gránátos . . . .	2	"
Marosvásárhelyt : Bianchi gyalogság . .	1	"
orláti oláh . . . . .	1	"

Ágyuja : egy vetágyu.

---

16 század.

e) A fejérvári várban, Horák tábornok alatt:

orláti oláh . . . . .	5	század
tüzérség . . . . .	1	"
szász vadász . . . . .	2	"

Ágyuja : egy 12, s egy fél három fontos üteg. 

---

 8 század.

Állott tehát az összes osztrák erő 93 század gyalogság, 15 század lovasság s 37 ágyuból. Kik mellől nem szabad felednünk a román praefectek táborait, mi egy császári sereg mellől sem hiányzott.

Ily két tábor álla szemközt azon pillanatban, melyben Bem az erdélyi hadsereghez jött.

A szegény magyar ki volt szorítva hazájából; Erdély, mint akkor mondogaták: Csucsától Bucsáig terjedt: a császáriak 195,000 oláh s 40,000 szász nemzetőrre támaszkodtak.

A császáriak élén, mint főparancsnok b. Puchner, ki Erdélyt, népeit, positioit igen jól ismerte; a magyarok élén Bem, egy idegen, ki Erdélyt soha se látta, magyarul szót se értett.

A császáriak Erdélyen kívül a bántági hadsereget is magokénak mondhaták, az is Puchner parancsnoksága alatt állott; a mellett egy sereg vezért birtak, mint b. Wardenner, Kalliany, Schurttner, Horák, Pfersmann, Gedeon, Galbrun, Gräser tábornokokat; a magyaroknál alig van két három tanult katona, minden katonai tudomány, készség: a bécsújhelyi katonai akademiából került Czetz, s a vezérkari századoságból átlépett Toth Ágoston és Kis Sándornál volt; a többi főtiszt, mint b. Kemény Farkas, gr. Mikó Kelemen, Zsurmay, gr. Bethlen Gergely huszár törzstisztek, s b. Bánfi János, ki elébb Alexander gyalog,

később székelyhuszár főhadnagy, a fiatal D o b a y, az ezredes fia, gyalogsági őrnagyok, kik e hadjáratban annyira feltűntek, csak személyes lovagiasságuk, oroszlányi bátorságuk által emelték ki magokat.

A császáriak táborá jól fegyverzett, pontosan betanított, rendesen ellátott sereg volt, seregredek s más rendes katonákból; a magyarok újonczok, szerelés, gyakorlat nélkül; a tüzéség nem tud egyebet mint tölteni; a lovasságnál nem tudni, a ló gyakorlatlanabb vagy a legény. A kemény hidegben sem illő ruha, sem illő élelem.

A magyarok vezéri talentomairól szó se lehet, hol tanultak volna? A magyar embert a császári seregekben, legfeljebb századosságig emelék; míg b. P u c h n e r 80 éve daczára tapasztalt főparancsnok, s oldalán van a sok talentuma s Erdélyt, mint egykori székely ezredes, igen jól ismerő G e d e o n. Bár köztük is megvolt a baj, mert a mint b. Puchner leveleiben írja: egyedül Gedeont használhatá, mert Schurttner, Pfersmann betegesek, Kallian Erdélylyel ismeretlen, Galbrun, Gräser pedig a lázadókhoz szítanak.

Bem, azon sebességgel, mi hadjáratát annyira jellemzi, az egész táboron szemlét tartá: Csucsán kezdé s Nagybányán végezte; s már dec. 13-ról tudósítja Kossuthot, hogy tíz napi itt mulatása után magát támadó helyzetbe tette. Somlyón kinevezé segédeit. Czetz őrnagyot alezredessé s táborkara főnökévé, Forró őrnagygyá s iroda vezetőjévé tette; saját titkárául a később őrnagyi ranggal felruházott Kurz Antalt, eddig Brassóban lakott, de külföldi születésű történetbúvárunkat vette fel.

Nevezetes a beszéd, melylyel Bem tisztikarát Somlyón köszönté. „Uraim — szólt az öreg, — a kormány engem e sereg parancsnokául teljes hatalommal nevezett ki. Feltétlen engedelmességet kívánok, ki nem engedelmeskedik, föbe lövetem: azonban jutalmazni is tudni fogok . . .” Ennyi volt a beszéd; Bem egész szellemét kiönté e kevés szavakban.

Igy fogott Bem missiójához, hazánk visszafoglalásához, s benne a nemzetiségek általa tervelt kibékítéséhez.

Elközelgett a nagy nap, dec. 18-ka, melyen her. Windischgrätz Magyarországot kilencz felől rendelé megtámadtatni; az erdélyi császári sereg is ide tartozott.

B. Warden er kezdé meg a támadást dec. 17-én. Serge két részre volt osztva : egyik részét Losenau alezredes vezette Hunyad felől, állott egy Siwkovich, két század Károly-Ferdinánd gyalogság, s 3 század lovasságból; a másik fele, Warden er jobbján, az Almás völgyén haladt, élén alezredes Urban, s alatta 9 század oláhhatárőr. Mindenikkel feles felkelt románság : Losenaut a hegyekről Jan k, Urbánt Buttyán D. praefect támogató. Céljok átkelni a Királyhágón, bejutni Nagyváradhoz Magyarországra.

A magyar tábor főparancsnoka e ponton Riczkó ezredes vala : Csucsát tartotta; a balszárny Kis-Sebesnél feküdt Dobayval; a jobb szárny a völgyben, melyen Urban nyomult.

A csata dec. 18-án megkezdődött, ágyu, szurony tüzesen működött. Az országot, a Körös és Sebes vize összefolyásától Csucsáig, vérrel festetett.

E napon, tul, a más völgyben Urban is támadott. Baumgarten, az előbb aranyosszéki székely-huszar kapitán, most őrnagy vezete serget ellene. Itt is keményen csatáztak. Maga a vezér székely huszárai élén, térdén kis golyó által átvetett.

A csucsai völgyet Dobay szintén jól tartá. A XI. zászlóalj, itt lépe a dicsőség útjára. A csata közben könnyűlovasok jöttek atakirozni, homlokán gr. Saint-Quentin őrnagy : egy ágyura törtek; a XI. zászlóalj tüzet ad, s az őrnagy apró fegyver által elbukott. Ily változó szerencsével folyt a nap. Egyik derék őrnagyát veszté, a más derék alezredesét látta sebesülten.

A császáriak visszavonultak Kolozsvár felé, Riczkó dec. 24-én már Hunyadon volt.

Másnap a második vonalon, Sibónál, a Jabloncei ezredes osztályával Binder őrnagy támadott. Sibót báró Kemény Farkas őrnagy tartá, főleg a Tordáról kimenekült

fiatalssággal, kiknek egyrészt aztán Piski eltemette. Binder, Károly Ferd. s oláh határőri gyalogsággal jött, mintegy 15,000 felkelt oláhhval, kiket Mikás vezetett, gyűszűsen, parasztruhába öltözve. Kemény és Kiss csapata elszántsággal védették magokat, mignem Czetz is megérkezett, szintén gr. Bethlen Gergely a Kossuthhuszársággal.

Másnap dec. 20-án a mieink támadtak, Szurdoknál. Heves tüzelés keletkezett; a Kossuthok kardra vették: a császáriaknak vissza kelle magokat vonni, Gorbó felé.

E csata nyerevénye lön, hogy a centrum Bessel a Szamosvölgyen fel, magát összeköté.

Bem is megkezdé nyomulását, Nagybányáról. Nébány mértföldön békésen haladott; sehol senkit se talált. A császáriak Jablonczy ezredes alatt dec. 22-én Kápolnánál vártak rá; posíciójok jó: előttök a falu, jobboknál meredek hegy, baljoknál a Szamos vize. A falunál fogadák Bemét; de visszavonák magokat a hegyormáni földnyílás mögé: keményen álltak. Bem a Szamos jegén serget küld oldalba, mire elhagyák a völgyet; lehúzódtak Bethlennek: Bem pedig a Dézst tartó császáriakat kivérve, 20-án a várost elfoglalta, s útát nyitott magának Kolozsvár felé.

Valami csodálatos vala ez ember szerencséje. A három vonalon három esatát áll: s im, diadalmasan halad a főváros felé. Dec. 25-én, karácson első napján, mikor róla senki se álmodnék, megjelenik Kolozsvár alatt. A kolozsvári fedezet alig lel időt, hogy Felek felé menekülhessen. A Károly-Ferdinándok podgyászos szekerei már zsákmányul estek. Az öreg b. Wardenier, ki Kolozsvártt az oláhoknál felismert lovakat visszaparancsolta, maga is fut, s Enyedre érve szélhűtést kapott, s pár nap múlva meghalt. A Kolozsváron felül állott csapatok a hegyeken futnak át. S Bem egy kardcsapás nélkül bevonul oda, hol az őt még nem várt magyarság alig hitt szemeinek; hol a megfáradt, kiéhezett, elrongyollott sereg végre megpihent. Soha Kolozsvárnak vidámabb karácsona nem volt. Épen ebédre érkeztek. Az Unio ünnepét újra megtölték, mert Magyarhon által látták magokat megszabadítva.



A vívmány nem csak az, hogy a főváros magyar kézbe esett, de egyszersmind az, hogy ez által a további működésre basis lőn nyerve, mert Kolozsvárral Erdély északnyugoti fele is megkerült. Hét nap előtt e sereg Erdélyen kívül állott, s most szülőföldén, a sok kivándorlott család ismét házi tűzhelyénél van. Másnap, dec. 26-án délben, Kis-Kapusnál, Riczkó előnyomuló serege a Bemével egyesült.

Karácson másodnapját egy jelenet is deríté. A magyar sereg már Kolozsvártt tanyázott, midőn két cs. könnyűlovas bevégtat Kolozsvárra, s a szállásmestert keresi: szállást akartak táboruknak. De ott termettek Kossuthaink, utolérék, s azon kötelességet kelle elvállalniok, hogy gr. Mikest a székely zászlóaljjal, s Kossuthokkal oda kelle vezetniök, hol táboruk feküdt. Ugy volt, miként mondták, Pappfalván, a szomszéd faluban négy század gyalogság s fél század könnyű lovasra találtak, kik fegyveröket azonnal letették.

Urban alezredes, a mint Kolozsvár elfoglalásáról értesült, a legnagyobb ügyességgel egy oldalmozdulattal Kolozsváron alól, Apahidánál, a várostól egy órányira, az nap estve melyen Bem beérkezett, egész táborával a Szamoson át bevágott; a mezőségi hegyek közé, s úgy jutott Bethlenbe.

Bemnek nem tartozott szokásai közé, győzelmei után nagyokat pihenni. Munkához látott. A szervező szellemmel felruházott, egykori cs. vezérkari őrnagy Toth Ágostont alezreddé, s Kolozsvár és vidéke katonai parancsnokává tette, felhatalmazván, hogy újonczot, hadszert teremtsen. A seregen szemlét tartá: s Czetz alezredest, a XI. XXXII. zászlóalj, egy osztály Kossuth-huszár, s ágyukkal Tordára inditá, hogy fedezze, s magát az aranyosszéki székelységgel összekösse; hol az XXXII. zászlóalj újonczozásához fogott.

Miután dec. 27-én békitő kiáltványt intéze Erdély minden lakóihoz, melyben a multakra amnestiát ígér: maga is kiindult Kolozsvárról.

---

Bem jó katona volt, de ábrándos politikus. Nem ismerte Erdély népei multját, jelenét, szenvedélyét: ily proclamatio

már késő volt e hazában. Az itteni nemzetek belebb márták már kezöket a vérbe, mintsem ily ígéretnek higgyjenek. Különösen az oláh, messzebb ámitotta volt magát, mintsem Dacoromaniaját koczkáztassa. A helyett hogy bejövetele vagy proclamatiója hírére fegyverét letegye, új rablás, gyilkolás, égetéshez fogott. Marosujvár, Kocsárd s más népes magyar faluk egyszerre felgyújtatának, s benne a magyart lekoncizolták.

Oly tényeket követtek el, hogy a gen. commandó is meg sokalta, s dec. 26-ról proclamálá, hogy szűnjön meg az oláhság a rablás és gyilkolástól, különben kénytelen lesz rögtöntörvényt hirdetni. De hogy hirdessen, néhány ezer fegyvertelen magyar életét még nem látta elégnek.

Mig Bem fellép s amnestiája hatását várja, Szeben felé foly a Dacoromania restauratiója. Küküllő-megyében, dec. 22-én tarták meg, a hivatalokat 12 oláh, három szász s öt magyarral kívánák betölteni. A beparancsolt magyar papok azon megjegyzéssel, hogy ők mindenbe beleegyeznek, azonnal ott hagyák. S oly fejtelenség állt elő, hogy Roth L., a szerencsétlen szász pap, mint itteni cs. biztos, kénytelen volt a gyűlést eloszlatni. Sőt, hogy az románok ellentünk törő gondolkodása stadiumát jellemezzem, meg kell említenem azon gyűlést, mit Szobenben a római császár vendéglő termében, dec. 28-án tartának. Elnöke volt Saguna püspök, katonai biztos altábornagy Pfersmann. Részt vett mintegy 200 egyén. E gyűlés határozatokat hozott s terjeszté ő felsége elébe. A katonaság részéről aláírta altábornagy Pfersmann, Glanz Flórián hadititkár s Klima alezredes; a románok részéről Saguna, mint elnök, Dunka Pál, Baricz György, Chamia J. mint jegyző. Maga Saguna vitte, s terjeszté az udvar elé.

Ezen petitio tette volna a Dacoromania chartáját. Kértek benne magoknak hivatalképességet egész Erdélyben, népességi számuk arányában; 65,000 szuronyos fegyvert, iskolákat, törvénytanszéket, akademiát; erdőt a nép számára; protestáltak az Unio ellen; kiindulási pontul kérik

a második osztrák alkotmányt ígérő diplomát; kéri a gubernium felfüggesztését; nemzeti főnöket, addig a comité legyen permanens. Különösen kiemelt k, hogy a román nép kárait a földesurak javaiból k rp toltass k; oly nép kárait, mely e forradalomban csak nyert, de nem volt honnan veszítsen. Megt mad k a szászokat is, tiltakoztak a szászföld nevezet ellen, s kir lyf ldnek kív n k e földet neveztetni; tiltakoztak azon v d ellen, mintha  k reactionariusok vagy republicanusok, vagy comunist k lennének.

Általában e petiti ba annyi mindent fel leltek, mintha azt hitt k volna, hogy Austria az  k kegyelmekb l áll m g, s hogy a dynastia oly szorult helyzetben van, hogy ha ők egyet k rnek, a felség kettőt ad.

Ily ábrándos fellegv rokat  p te Erdély magyar v rt l piros földére azon nemzet, mely ellen Bem tábornok az általános amnestia nemes fegyverével akart harcolni.

De t rj nk vissza Bem t ber hoz, k s rj k az  reget a csatatérre, az   elemébe.

Kolozsvárt t lt  karácson első és másod napját, a harmadikán serge élén haladt.

Kolozsvárt alezredes Toth  goston maradt, vele az LV.  s általa Tasnádon alakított XXXI. zászlóalj, s két ezer bihari és k z pszolnoki nemzetőr, egy század Kossuth, egy század székely-huszár, s 50 kolosvári önkéntes lovas, s négy hatfontos  gy .

Sz mosujv rt  s Désen is hagyá fedezetet.

  pedig magával vitte a II. X. honvéd, a tordai önkéntes, a S ndorgyalogok harmadik zászlóalját és a bécsi legiót, egy osztály Kossuth, egy Koburg, egy Székely, s egy század Vilmos huszárt. S vive k t hatfontos, s egy három fontos t teget, vagy is 18  gy t.

Hol csak haladott, a magyarság fejét fölemelte; s lefegyverzett nemzet rs gek ismét felfegyverz k magokat.

Igy  rt Bem tábornok Bethlenhez, a császári északi tábor ellen. Dandár parancsnokok mellett  gr. Mikes Kele-

men és Riczkó ezredek, két fiatal ember, kik nem sokára csaknem egyszerre esnek el.

Bethlennél a Károly Ferdinánd gyalogság ezredese Jablonszky és alezredes Urbán várt Bemre, ki dec. 28-án ide érkezett.

Bethlen a Szamosvölgyében fekszik, az országotban, mely Kolosvárról Bukovinába vezet. A falu felett két felől hegyek: előtte a Szamos, rajta 120 lépesnyi hosszú hid.

Dec. 29-én korán reggel Bem megkezdé ágyuzását. Nincs mit e csatában leírnom; hasonlított Bem legtöbb csatáihoz. Négy óráig a legborzasztóbban ágyuztatott: ekkor szuronyt szegeztetett s a császáriakat visszanyomta.

Futását a császári tábor, mi mintegy 4000 főből állhata, két völgyön folytatá. Binder százados azon völgyen mene fel, mely Naszódhoz visz, Urbán, kinek Jablonszki — lába elfogyása miatt — a vezényletet átadta, még tovább folytatá utját a fő uton Besztercze felé. Binder nyomát Riczkó, az Urbánét maga Bem követte.

Dec. 31-én a két ellenséges tábor egymással ismét szembe nézett. Binder Naszod, Urbán Besztercze városa előtt várta be a magyart. A csata története itt is annyi, hogy az ágyu megdördült, de a szurony elnémitá, s Bem Beszterczének, Riczkó Naszodnak ura lett. S a császáriak nyomultak kifelé a hazából Bukovina felé.

Naszod, az Urbán fészke, mint a II. oláh ezred stáhlhelye, honnan a papsurák osztatának, s hová a magyarok költözve hordatának: a győzelmes nép dühének áldozata lett. Urbán tisztí szállása több tisztí szállásokkal leégettetett. S 12 ágyu, 7 mázsa lőpor s több fegyver jött birtokukba. Binder százados a kis-ilvai völgyön Bukovinába menekült, azonban az Urbán ezredi pénztárát, 80,000 ftot huszasokban magával vitte.

Besztercze pedig, ámbár szász és reactionárius város, nem bántatott; hanem általános amnestiában részesült. Mit Besztercze azzal köszönt meg — később — hogy tornyából Bemre lőtt s mellőle segédét lelővé.

Nem sok öröm, mert a megijedt gen. commando ugyanez

nap dec. 31-én a szász és román főnököket Szébenben összehitta, s okmányt íratott alá, mely mellett a két nemzet az Oláhhonban fekvő muszka sereget behitta.

Legszomorubb volt Pest helyzete. Hg Windisgrätz közeledett: a képviselőház a szilvester-estét együtt tölté, futása szervezésével foglalkozott; kimondák, hogy Pestet feladják, a kormány és képviselőház Debreczenbe húzodik. S még azon éjjen a futás megkezdődött.

Ily gyászos helyzetben találta Erdélyt 1848 alkonya. Forradalomban az országot, melyet ez év hajnala legmélyebb szanyadozásban talált. Forradalomban, de nem lázzadásban. Forradalma nem királya V. Ferdinánd ellen volt, ki törvényeit megszentesíté: hanem azok ellen, kik szuronyal támogaták a magyart kiirtani akaró nemzetiségeket.

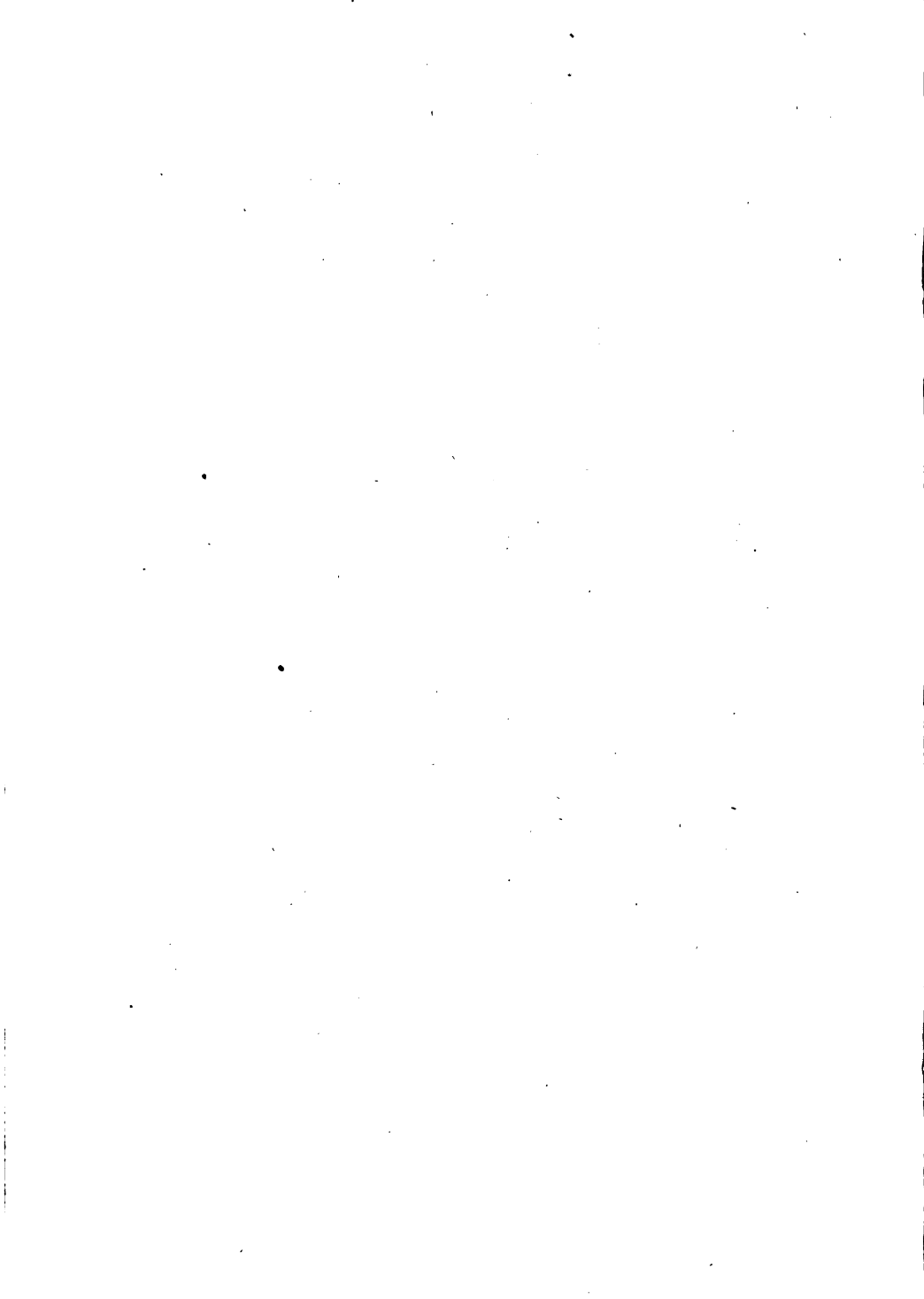
A gyászos év alkonyán itt állt a két ellenséges tábor, kivont karddal, szemben egymással. A két tábor meglátszott osztozva lenni a haza földében. A forradalmárok birták a székely földet, mi Erdélynek  $\frac{1}{3}$ -e; a császáriak bírák a hason nagyságu szászföldet; a magyar megyék felett, mi Erdély  $\frac{3}{5}$ -ét teszi, a két tábor megosztott. De nem csak a földet, a föld népét is két részre látjuk szakadva. A magyarság a forradalmárokkal tart, vele a székelység; s így a forradalmi 10,000-nyi sereg mintegy 700—800,000 ember rokonszenvére támaszkodik. A császáriak 15,000-nyi sergével ott működik az állítólagos 195,000 felkelt román s 40,000 szász nemzetőr. Így szakadt ketté a haza szive.

Végzetes lesz emlékezeted örökre — 1848. Mennyi családnak hozál gyászt. Mi kevés család tilheté otthon karácsonát, s alig volt abból is egy, melyből valaki ne hiányzott volna. Soha ennyi könny, ennyi vér ok nélkül nem ömölt. Ha a szívek a siron tul is éreznének: jaj volna azon szíveknek, melyek Bécsben a szent Loretto kapornában ezüstben temetkeztek.

Vérrel irtad emlékedet fel, emlékezetes év. Frankhonból köztársaságot alkotál, Olaszországból, Magyarhonból csatatért, Berlinből, Bécsből, Prágából s több nagy városokból csatapiaczt teremtél. Felhozád a szabadság napját s vér-

rel borítád el újból azt. Hat fejedelmet sujtál le trónjáról, hármat temetél el; s két új fejedelmet léptetél trónra. A nyolczadik trónra bár nem király, hanem köztársasági elnök ült, mintegy francia lap jóslólag megjegyzé : a népfenség dec. 20-kán Napoleon Lajos részére leköszöntött.

Igy hajtók le fejünket az év utolsó estvéjén.



1849.





## XI.

### Bem a Székelyföldre ér.

(Jan. 1—13.)

— Pest feladása. Bem Borgónál a császáriakat kiveri. Háromszék magatartása. Az árapataki pacificatio. Szászváros sarczoltatása. Enyed elpusztulása. —

Az ujév első reggele az egész országban Pestre nézve volt a legszomorubb, a megelőzött esti ülésben a képviselő ház kimondá, hogy Debreczenbe kell vonulni : az ujév reggelén tehát az országgyűlés és kormány, a roppant hideg daczára, futott. A ministerium levéltára, a nemzeti muzeum kincsei, a királyi korona jelvényei, a bankjegy sajtók, szóval minden, mi a nemzet előtt drága és becses volt, Szolnokig vaspályán, azon-túl szekerek táborain repítettett Debreczen felé. E szivrázó jelenetet látni kellett, toll le nem írhatja. Pest üresen maradt, mert férfiak menekültek, mivel fejöket félték, a fiatalság futott, mivel besoroztatástól tartott.

Nagy volt a rémület, mert h. Windischgrätz, a hozzá alkudozni küldött országos követeket, milyenek gróf Batthyáni Lajos minisiterelnök, Deák Ferencz igazságügyiminister, b. Perényi Zsigmond felsőházi alelnök — alkudozás helyett, letartoztatta. S a két ellenséges tábor már oly szembe jött, hogy Perczel és Jellachich között jan. 2-án Mór-nál csatára került, mit azonban Perczel elvesztett, s következése lön, hogy a hadi tanács Pest feladását elhatározta, Görgei a Bányavárosoknak indult s a császáriak jan. 5-én Pestre bevonultak....

Bem et az újv Beszterczén találta, s háta megett egy nagy tér maradt, melyen az erdélyi kormány magát szervezhette. Középpontja a felszabadított Kolozsvár. Élén Beöthy Ödön, bihari főispán, országos fő-kormánybiztos, ki mindjárt jan. 2-kán oly határozottan lépett fel, hogy az erdélyi kir. fő-kormány széket, melynek tagjai a fő-kormányzó és helyébe nevezet elnök nélkül, az Unio és ministeri kormány daczára is kormányozni akartak: teljesen megszüntette, a fő-kormány széket irodáit bezáratta, s kulesait magához vitette; egyedül a levéltárt hagyta nyitva. Az Unio-bizottmány tagjaitól maga mellé tanácsadókat vett fel s azokkal kezdett kormányozni.

Hogy a vagyon és személy-bátorságot helyreállítsa, jan. 6-kán kiadta azon rendeletét, mely a Magyarhonban már megkezdett vadász-zászlóaljak toborzását itt is megkezdte, feladatukul tűzve, hogy az oláhok által elrablott vagyon visszaszerzésére s az egyes magyar helységek oláhok elleni védelmére kezet nyújtsanak. Itt veszik kezdetüket az erdélyi vadász-zászlóaljak, mi egyébiránt a zászok közt Szebenben már életbe volt léptetve.

Bem, mielőtt Beszterczéről tovább lépne, a határszélekre szorított császáriak teljes kiűzését vette czélba. Riczkó ezredes, a meghódított Besztercze vidék főparancsnokává nevezé, egy zászlóalj Sándor-gyalogot s egy osztály Koburg-huszárt s néhány ágyut hagyott neki; s azzal serege többi részét új csatákra vezette.

A császáriak, Urbán alezredes vezetésével mellött Beszterczétől pár órára, Tihuczánál kemény állást vettek. Háta megett Bukovina feküdt már, jobbokon és baljokon magas hegyek, egykor fenyves erdők. Legalább a katonai becsületnek eleget akartak tenni, mert a katonaság már le volt hangozva s a velők menekülő praefectek láncsásaiktól teljesen elvalának hagyatva.

Bem jan. 3-án indult ki ellenök. Tihuczánál órákig tartó csata fejlett ki, mignem a honvédek a hegyek élén hátba

kerültek s a császáriakat elhuzódásra kényszeríték. S ezzel az északi sereg Erdélyből teljesen kiszorult.

Bem oly közel hazája határhoz, lelke vezér ábrándjának, hogy édes hazájára is hasson, ellent nem állhatott, s be kívánt csapni Bukovinába. Miután azonban tisztjei, kik mindannyi Antaeus, csak addig hitték magokat győzhetetlennek, míg hazájok földét lábuk alatt érzik, ellent mondani látszottak; tetszésökre bizá tehát, hogy a kik önkéntesen kívánnak menni, azok kövessék. Néhány századot magához vett, s azzal utánok rontott, s oly sebesen üté őket, hogy a seregnek — miként a gallicziai gen. commando jelenté — 12 uj lovat kelle adni s 119 rokkantat mással kellett pótolnia.

Votra-Dornától megtért, Borgó-Marosényben a határszoros őrzésére hat ágyut s fedezetet hagyott, s azzal Beszterczére vonult, hol a legénységnek egy havi díjpótlékot osztatott; s idejét látta, hogy husz napi hidegbeni táborozás s fárasztó csatázás után sergének kevés pihenést hagyjon.

E szerint Besztercze és Naszod-vidékének ura lön. Képzelt missiójára gondolt: mint idegen és szláv eredetű azon hitben élt, hogy az erdélyi nemzetiségek kibékítése neki könnyen fog sikerülni. Környezetét megalakítá; maga mellé 200 főnyi őrcsapatot állított, mely csatáiban kísérje; egy katonai intézkedő bizottmányt szervezett, melynek elnökévé gr. Mikes Kelemen Kossuth-huszar ezredest nevezé, s a mint fellépéséből látjuk, országos hatású akart lenni, s célba volt véve, hogy az erdélyi főkormánysszék működését pótolja; azonban, miután Beöthy Ödön a kormányt egészen kezébe vette, ugy látszik e bizottmányt megszüntette.

Mindjárt kezdetben, Beszterczéről jan. 6-ról rendeletet bocsátottak ki, mely közbocsánat ígért mellett felszólítá a népet, tegye le fegyverét, térjen haza; különben, ha fegyveresen találják, hadi törvényszék lesz jutalma; a besztercze-vidéki katonai parancsnok mellé három polgári biztost rendelt, s Besztercze és Naszod-vidékére 100,000 pfrt hadi költséget vetett... s kezdődött e vidék szervezése.

Mig az északnyugoti részeken ezek merültek fel, Erdély délkeleti felében forradalmunk történetében páratlan jelenetek folytak le. A két forradalmi tábor alig állt egymástól 15 mérföldre, s a nélkül harczolt, hogy egymásról legkevesebb tudomása lett volna, a császáriak a hon kétfelét oly hermetice eladták egymástól zárni.

Bem Beszterczén volt már s Háromszék Bemnek még nevét sem hallotta; Gedeon altábornagy hadosztálya mellé dec. 18-án Schurttner tábornok dandára is Brassóba érkezett s ez által 1 zászlóalj Sivkovich, 3 zászlóalj Parma, 1 zászlóalj oláh határőr, két század könnyűlovas s egy 6 fontos tüeggel erősödött a székelyföldre betörni akaró császári sereg, s azzal Háromszék bevétele tervbe vétetett.

Dec. 24-én Hidvégnél már csatát intéznek, s ezt Zsombori ezredes elvesztette; mi az egész Háromszéket a legnagyobb aggodalomba ejtette, s a székelyeket Gedeon altábornagygyali egyezkedésre kényszeríté. A sereg felbomlás pontján állt. Háromszék hemzsegett az ide menekültek sokaságától, kik ez által magokat veszélybe döntve láták. E sorok írója is, mint egyik köröztetett, többed magával Moldvába, Bákóba vette magát: itt hallók először V. Ferdinánd lemondását s Bem Erdélybe törését; visszafordulánk s a hírt meghozók, mi egészen új hangulatot idézett elő.

Ez alatt, dec. 28-án, már létre jött volt az ugynevezett árapataki szerződés, melyet Háromszék pacificatiója czim alatt Brassóban jan. 2-kán következő pontokban cseréltek ki: A háromszéki volt székely katonaság fegyverszünetre lép, de fegyverét le nem teszi; idegen fegyveres népet határaiába be nem bocsát; Gedeon Háromszék területén senkit el nem fogattat: ezzel szemben ígérték, hogy a Kossuth-huszárok és önkéntesek lovát, fegyverét s az ágyukat kiadják, s az esküt a szék Ferencz József hűségére leteszi... E szerint, a császáriak, mig mindenütt feltétlen megadást követeltek, egyedül Háromszékért tettek kivételt.

A vezérek egyezkedtek ugyan, de a csapatok s csapat vezérek, mint hadnagy Sárosi Ferencz erről mitsem akartak tudni;

következése lön, hogy a kiigért fegyvereket ki nem adák; s mire meghallák, hogy Erdővidéknek Háromszékhez tartozó részére fegyveres nép lopódzott be s a vashámorokat, melyeken ágyuit önteték, összerombolák: jan. 5-én, mely nap Zsombori Sándor ezredes vezérlete alatt az egykori határőri főtisztek Brassóban az esküt Gedeon altábornagy kezébe letették: a szászföldre rontottak, s hogy hámoraikért elégtételt vegyenek, Hermánt szuronynyal bevették s felpredálták.

Igy mentek a dolgok, s Gedeon altábornagnak szemet kellett hunynia, mert dandára egy részét b. Puchner már magához vonta; s meglegedett azzal, hogy jan. 7-én Háromszék katonaságot viselt 86 faluja nagy részéből, két-két ötven éven felüli öreg székely Brassóba ment, s az esküt a nép részéről letette.

A béke pontjai a széktől is esküt kívántak. Erre nézve jan. 10-ére a 43-ki törvények nyomán szokásba jött bizottmányi gyűlést Seps-Szent-Györgyre kihirdeték. Máskor e gyűlések, mint a melyek a régi márkális székeket helyettesíték, népesek voltak, most kevesen jelentek meg s azoknak is egészen új dolog volt mire megérték, hogy esküt kell letenni. A többség vonakodott; a főkirálybíró, P. Horváth Albert azon kijelentésére, hogy különben öt felől fog e szék egész erővel megtámadtatni, végre is reá hajlott a többség. S így, míg egyrésze az esküt mondta: a másrész a brassai „Wochenblatt“ egy számát körözteték, melyben Bem bejötté s Kolozsávárig nyomulása foglaltatott. Ez volt az első nyomtatott hír, mely Bemről Háromszékbe jött; de ezt is meggyengíté azon hozzá ragasztott közlemény, miszerint Bem serge nem szabadító sereg, hanem h. Windischgrätzről Magyarhon egész területe el levén foglalva, mint töredék, csak menedéket jött keresni Erdély-hegyei között.

Igy tartá magát Háromszék két hónapon át a császáriak, egy sereg ágyu s landsturm ellenében, míg a székelyföld több székein lándzsás had tilt: Marosszéken Klokocsán őrnagy, Udvarhelyszéken Heydte kapitány uralkodott, míg Csikot a császáriakkal tartó ezredestk Dorschner tartá semleges helyzetben. Bántatlanul maradt területe, míg M.-Vásárhelyt a

várbeli reform. templom raktárrá, a ferencziek zárdája istállóvá; Udvarhelytt az iskolák lándzsások laktanyájává lett. Háromszék erélye, vezérei s kormánybiztosai ovatos politikája kivitte azt, hogy földére be nem törtek; mely szerencsével Erdélyben még csak Aranyosszék négy szomszédos falva, Rákos, Várfalva, Kövend és Bágyon dicsekedhetett.

Igy találta Bem a székelyföldet.

Mig Háromszék így tartja magát, s Bem a Székelyföld felé halad, s Czecz alezredes a XI. zászlóaljjal, 4 ágyú s lovas-sággal Tordáig, illetőleg Aranyosszékiig elényomult: a császáriaktól tartott többi területen nagyszerű ellenlépések merültek fel. B. Puchner hiveinek jan. 6-káról a birodalmi egység s nemzeti egyenjogosítás bekövetkezését proclamálja, Erdély alkotmányos népeit a despotismusra vezető Gesamtmonarchia, csendeszen germanisáló Gleichberechtigung s mi ezeknek következése, a földönfutó democratiával szövetekezett bureaucratia áldásaival édesgeté. A szászok, kik azt hitték, hogy Erdély ezredéves történeti multját s századokon át alkotott térképét egy szuronydöfés megsemmisitheti: szintén jan. 6-ról már a biztosokat is kiküldék, hogy a már meghódítottnak hitt Kolozs, Torda, Doboka-megyei szász helységeket Beszterezé vidékéhez, a Küküllő megyei 13 szász és oláh lakta falut pedig Segesvár és Medgyesszékhez csatolják.

De mindezek csekélység az oláhok fellépéséhez képest. Ezek szászt és magyart egyaránt megkezdettek támadni; a támadást Popovics Dénes, Szászsebes táji praefect kezdette meg, ki jan. 5-én, mint valami hódító Szászvárosra rontott, s egy papirosról a következő plajbászolt feltételeket olvasta fel: a város fizessen neki hadisarczt; 24 óra alatt minden földesur menjen haza; s mig ezek teljesülnek, a város adjon 12 kezest. Kirchner királybíró a kezések adásának merőben ellenszegült, ellenben a hadisarcz felhajtásához hozzá kezdett,

s egyedül az Algyógyról ide menekült gr. Kún Farkas 2000 frt hozott. Azonban míg a sarczolás folyt, Szebent a futár megjárta, megérkezett a roszaló parancs, s a már 9000 egynéhány forintot zsebre rakott s kiindult P o p o v i c s n a k utána mentek, s a general commando rendeletére a pénzt tőle elvették.

E fellépés még csak irgalom ahhoz képest, mit A x e n t e praefect tábora Enyed környékén elkövetett. A havasokról leözlönlött románok a Maros terét elöntötték. A hegyaljai magyar helységeket megszállták; Földvárt, Vörösmartot felégették, s akkor E n y e d n e k, alsó fehérmegye középpontjának rontottak.

Elbeszéléstünk E n y e d r o m l á s a leírásához ért, e városéhoz, mely Erdély egyik legnevezetesebb pontja, s melyet a tatárok 1658-ban, az osztrákok 1704-ben szintén feldúltak volt. Most az első láncsás csapat jan. 8-án hétfőn délután mutatkozott; két tribun bement, felszólítá a várost, hogy tegye le fegyverét s 16,000 ember részére csináljanak szállást. Fedezet benne semmi, a császáriak pár nap előtt kivonultak belőle: a mi fegyverök volt még, azt is kiadák. Sztürkület felé elterjedt a hír, hogy az éjen a várost felfogják gyujtani. A borzasztó hirre a városi hadnagy a musinai papból alpraefectté lett P r o d á n h o z megy; Prodán a hirt koholmányának állítá, s azon izenettel bocsátotta vissza, hogy csak alugyanak békével, mert egy román sem megy be, s felkérte, hogy ezt hirdettessék ki. De minő ébredés! Prodán tábora, Musina felől a várost megrohanta. Az első álom édes mámorából fáklyával gyujtott házak vakító világa s a menekülők lövöldöztetése ébreszté fel őket. Lőn borzasztó zavar és jajgatás. A város több helyen égett. A megremült lakosság ruhátlanul fut, csak hogy az égő utcák lángja közül meneküljön. De a lángözön, a hó és holdvilág mintegy nappallá változtatá Enyed utcáit, s a futókat még csak az éji homály sem fedezé. A x e n t e a csombordi hegyről nézte s felszólítá Losenau ezredest, hogy eloltására katonaságot küldjön.

Borzasztó jelenet. Gyermekek, nők, öregek és ifjú személyválogatás nélkül bukik. Egy nyugalmazott császári kapitány,



diszöltönyében, a lutheranus pap ornatusában lépett eleibek: nem vala kegyelem. A sz. Ferencziek zárdája tömve lön néppel, elébe feszület és pap állott, a golyó még ide is elhatott.

Jan. 9-én felszázad honvéd indult Tordáról feléjük, de a lángot látva, az is visszatért; úgy érkezett aztán jan. 11-én este meg egy század s 25 Kossuth-husár és nemzetőrök. A szerencsétlen város az nap magától kialudt volt, de még füstölgött. A honvédekkel egy sereg férfi tért vala meg, felkeresni elvesztett kedveseit, s ki írhatja le az örvöngést, mikor házuk hamvában élettelen lelték fel családjukat. Az érkezett segély, az egyes rablókat tűzve, bejárta az utcákat: elé magyarok, kik elbúva vagytok! kiáltozák; de sokan cselnek véve, most is rejtőzve maradtak... Egy óránál tovább a veszélyes positiót, nem tartathaták... Két nap hamuba dönté a virágzó várost úgy, hogy alig maradt meg 20—30 háza. Leégett a híres reformatus könyvtára, kéziratára, s becses muzeuma, gazdag érem- és ásvány-gyűjteménye, rablók és lángok martaléka lön. Kik menekülhettek, azok Tordára, Felenyed, Ujfalu, Csombordra futottak. De a roppant hideg sokakat az utban megfagylala. Más része, mint egy 1200 polgár az erdőkre menekült, hol farügygyel táplálkozott, mig jan. 16-án b. Kemény István, alsófejéri főispán, gr. Toldy Lajos, Paget János, b. Wesselényi Ferencz, Szilvási Miklós s néhány főúr, mint e végre alakult lovas csapat, Perecz százados vezérlete alatt őket leszabadították, s az aranyosszéki nemzetőrök közreműködésével Tordára, Kolozsvárra szállíták.

A borzasztó esetet Szász Károly adta elő a képviselő háznak s segélytül a honvédelmi bizottmány 100,000 pengőt utalványozott.

Honnan jön Prodánnak e borzasztó gondolatja, titok maradt. Annyi bizonyos, hogy a császáriak Kolozsváron kívül Enyedet, Tordát, Aranyos és Háromszéket nézék a forradalom fészkeinek. Mindazáltal, hogy ily rombolás nem volt czél, mutatja az, hogy Puchner Prodánt befogatta s Fejérvárra záratta; s mutatja az, hogy b. Puchner rendelkezett Pro-

dánhoz, hogy Tordát meg ne gyujtsa, mert sóvágó város, s császári raktárok helye, s nem lehet a raktárokat kiüritetni.

Jan. 14-én Bálint Simon, verespataki pap praefectsége alatt álló egy más csapat Járát égeté le, s pusztitá el aranybányait.

Ily jelenetek közt érkezett Bem jan. 13-án Marosvásárhelyre s kötö magát össze a székelyfölddel.

---

## XII.

### Szeben első ostroma.

(Jan. 14—31.)

— Bem Vásárhelyről kiindul. A császári dandárok várják. A gálfalvi csata. Medgyest beveszi. Szebent megtámadja, csatát vesz. A szelindeki csata. Vizaknára húzódik.

Kezdődik Bem hadjáratának harmadik cyclusa, mely Szebenben akart végződni.

Bem Beszterczéről kiindulva, Szász-Régenen át, jan. 13-án 18 ágyuval M. Vásárhelyre érkezett, honnan a helyőrség várparancsnok Augusz ezredessel már (jan. 11.) eltávozott vala. Oly nevezetes ponthoz ért, mikép távol sem gondolta, hogy véres csata nélkül juthat hozzája. Nem hitte, hogy b. Puchner Vásárhelyt, mely Fejérvár után legfontosabb kiindulási pont lett volna, ott hagyja: s sergét s katonai hírnevét a szász föld védelmének feláldozza. Bem, miután Vásárhelyt megkapta, b. Puchner kártyájába látott s az úgy megvala nyerve.

Bem, mielőtt a szász földnek indult volna, egyik fősegélyforrása, a székelyföld megtisztítását s szervezését tűzte komoly céljául. A nép felkeltésére embereket küldött szerte, kik őket egyszersmind bejöveteléről is értesítsék. Hogy a rendet annál hamarább helyreállítsa, a székely székeket katonai kormány alá rendelte. Jan. 14-kéről Dorschner csiki ezredet, mint a ki az agyagfalvi gyűlésen a magyar alkotmányra megegyezett s esküjét megszegte, az ezredességből letette, hadi-

törvényszék elé idézte: s helyébe, — ki ép az idézés napján Csikszeredát oda hagyta, — a csiki. születési Gál Sándort nevezte ezredessé.

M. Vásárhelytt katonai főparancsnokul Forró Elek ezredes maradt, ki a melléje állított gr. Teleky Elek és Biró Mihály maroszeki kormánybiztosokkal, jan. 17-én a hadi lábot proclamálta. Azonnal ujenczozáshoz fogtak, s mint működésök első eredménye tűnik fel az, hogy a Jenei József őrnagysága alatt jan. 21-én, az első itteni vadászászlóaljat már fel is esketék.

Mig ezek folytak, Bem Szebennek indult. Itt már nehezebb feladatra talált: a császári összes sereg lánczozatán kelle keresztül törnie. Kalliáni tábornok 10 ágyuval Medgyesen, Losenau alezredes hat ágyuval, ezzel összeköttetésben Mihálczfalvánál, Axente praefect a Maros balpartját, védőleg Csombordnál, Csernovicz százados Dévánál foglalt állást, mig Gedeon altábornagy Brassóból kihozott dandárával, 8 ágyuval Segesvár mellett Szászkézden állt, s az egész vezérletét b. Puchner, Erdély főhadi kormányzója személyesen vezette.

Bem Vásárhelyről lett kiindulása napján, jan. 17-én, a mint a Kis-Küküllő terére ért, b. Puchnert Kalliáni dandárával Gálfalvánál találta, útját akarták állani; a Gálfalván inneni füzésekbe voltak felállítva. Bem b. Puchnerrel itt találkozott először, Szebentől mintegy 10 mértföldre, a szász és magyar föld határánál. A csata megkezdődött. Apró fegyver nem szólt, de annál keményebb volt az ágyuzás. A császáriak végre is feladták a tért, elhúzódtak, még pedig oly sebesen, hogy az üldöző sereg előcsapatát Bem és kísérete képezé. Azonban, Szókefalvánál Hepperger könnyű lovassági hadnagy osztályával egész véletlen megrohanta; már veszélyben volt Bem élete, mire gr. Lázár Albert, nemzetőri őrnagy, a merész hadnagy fején halálos sebet ejtett; gr. Teleki Sándor, Kis Sándor s mások előrohantak, s a könnyű lovasokat szétszórák. — Erre a császáriak Szókefalván s a nagyrészt leégetett Borzason át becsaptak a hegyek közé, s Medgyest hátrahagyva, Asszonyfalvát meg sem álltak.

A császáriak a gen. comm. jelentése szerint 30 halottat, 15 sebesültet vesztenek, kik között 10 könnyű lovas s Somogyi gránátos főhadnagy; a magyarok 9 sebesült s két halotról emlékeztek, kiknek egyike a még ifju Komáromi Sándor. Eredménye lön, hogy Bem jan. 18-án Medgyesre minden további ellentállás nélkül bevonult, s két ágyu, 800 fegyver s feles élelmiszer birtokába jutott.

Jan. 18-án b. Puchner már Szebenben volt, a pénztárokat a verestoronyi utzsoros felé indítá, mi Szebent teljesen leverte. Bem jan. 19-én Szelindekig nyomult, s jelenté, hogy Puchner fut, mint futott Wardener és Urbán, s vesztese, futása a mieinket lelkesíti, az övéit demoralizálja.

Másrészről Puchner is tollat ragadott, Losenau és Gedeon dandárát Szebenhez rendelé, s kiáltványt bocsáta közre, melyben a kislelkűeket megfeddé, Szebent Windischgrätz, Schlick és Urbánnal biztatá s felszólítá a hű százsz és román népet a császáriak segélyére; annyival inkább, mert ügyök — mit folyvást gute Sachenak czimezték — oct. 18-kán ötvenszer rosszabbul állt s most miért félnének.

B. Bruckenthal Sámuel, a szebeni nemzetőrség parancsnoka is tollat ragadott: jelenti, mikép sergünk, melyet Magyarhonból kiszorított seregnek nevezett, Medgyesig jött; felszólítja csapatát, míg a segély megjöne, legyenek ügyelettel; figyelmezteté, hogy a mint Bemet Szeben alatt meglátják, egyet lövet s arra fegyverkezzenek, s mire Szebennek tart, két ágyu lövést tétet s arra fegyverzetten a piacra gyűljenek.

E bátorításokra szükség is volt, mert a kik tehatték vagy futottak, vagy utkészen állának. A román comite oly sebesen állt odább, hogy oly iratokat hagyta asztalán, mint az oláhboni Muntyán Majorescoét Pestről, melyben a szerinte kevés magyarok kiirtását tanácsolá . . .

A székelyektől fenyegetett Brassó sem volt kevesebb rémülésben. A feketesárga zászlókat behuzák; a székelyekhez követséget indítottak, mely kijelentse, miszerint Brassó a magyarokkal tart . . . Schurttler tábornok Brassót elhagyá sergével, s hogy ha kell Oláhországba menekülhessen: Töröcsvárra

vonult; s miként a „Wochenblatt“ megjegyzé, az oláh nagyok Brassóból, a már itt felállított praefecturájokkal együtt Bem hírére úgy eltűntek, hogy sárga gallért nem lehetett többé látni.

Ily előzmények közt következett be Szeben megtámadása. Bem, hogy annál biztosabb legyen, a Tordán álló Czecz alezredesnek rendelkezett, hogy elényomuljon. Könnyű volt már, mert a császári sergek Szebennél valának összpontosítva. Mindazáltal Czecznek, ki Tordáról jan. 17-én indult ki, naponkint 18—20 órai utat kelle tennie, Balásfalván jan. 19. román felkelést kelle szétszórnia, s úgy érkezett jan. 20-án késő éjjel Vizaknára.

Bem Szelindekről az nap estvéjén szintén Nagycsűrre nyomult; s megérkeztét Czecznek ágyuval adá tudtára, mire azonban Czecz helyett Szeben ágyui feleltek.

Szeben, mint a mely jókora térből kiemelkedett halmon fekszik, mint a melynek régi kőfala palissádokkal ki volt egészítve; melynek sánczain 24 ágyu, s mely előtt b. Puchner 7000 gyalog, 1200 lovas, 4000 nemzetőr, felkelt nép s 30 mozgó ágyuval állt: bár mily ostromló seregnek is dolgot adott volna, s mennyivel inkább Bemnek, ki Czecz seregével együtt csak 6000 gyalogot, hat század lovasságot s 28 ágyut hozott ellene.

Bem jan. 21-én, reggel 7 órakor Szeben alatt volt. Azonban ott voltak a császáriak is, kik az egész éjjel kün töltötték. A balszárnynon, szemben Czeczcel, kilenez ágyuval Losenau ezredes a vizaknai utat fedezte; a középet 4 tizenkét s 4 háromfontos ágyuval Kalliáni tábornok foglalta el; a jobbszárnynon Riebel Károly őrnagy; mögöttük sánczba vert ágyuk, s feles tartalék. A vezényletet b. Puchner vitte, ki Tentsch őrnagy s tüzérparancsnok Niederau századossal a tizenkét fontosok megett foglalt helyet.

Bem három felől nyomult. Jobbszárnját Czecz — félreértések miatt — Vizaknán késő osztálya képezé, balszárnjával Kiss alezredes Szent-Erzsébet felől jött, a közép gr. Mikés Kelemen ezredes s gr. Bethlen Gergely őrnagy alatt az országon haladt. A völgyet sűrű köd fedé, egymás állását ki nem veheték. A mint a várostól ezer lépésre a hidhoz értek, Bem

ágyukat vonatott elő s köszönté elleneit : mire a 12 fontosok s sánczi ágyuk azonnal megdördültek, s Bem mellől gróf Mikes Kelemen lovas ezredes s Térey főhadnagy azonnal elesett, több tiszt megsebesült, gr. Teleki Sándor alól lovát ellőtték.

Erre Bem pár száz lépést visszahúzódott, s az ágyuk mindkét részről menydörögni kezdettek, mi alatt Bem a széke-lyek és a bécsi legióval a sánczok bevévására kísérleteket tétetett. Tizenegy óra tájt már öt ágyunk demontirozva volt s a havat mindenfelé vér borítá, a mikor Bem parancsot adott a visszavonulásra, mert a császáriak balszárnya oly erővel tört elő, hogy feltartása nagy áldozatokba került. A lelkes, fiatal gróf Eszterházi Kálmán e ponton veszté jobbját, ágyugolyó által.

Azonban épen e perczen, a mint a köd felszalni kezdett, pillanták meg Czech érkező osztályát. A lelkes XI. zászlóalj Inczédi Samu, a XXXI. Dobai József tüzés őrnagyai alatt előtörnek, a sereg zöme üldözését megzavarják ; Bem újra positiót vesz, a csata ismét oly erőre kapott, hogy átment délutánra ; s ha a kifárasztott s meggyérített legénységet ágyutöltés hiányában vezérei szuronyra vehetik — e nap, melyen a szászoknak Olmützben a birodalmi gyűlésben hely engedtetett s b. Geringer a szászokhoz a Gesammtmonarchia alapján szervező biztosul kijelöltetett — Szebennek keserti napja lett volna. Így Czech az ismételt rohamra Ladamos felé vette útját ; Bem pedig Losenau ezredes üldöző dandára előtt ágyuival folyvást újabb meg újabb positiót vett, mignem estve 8 órakor Szelindeken Szebentől két mértföldre állapodhatott meg.

Véres ütközet volt : 57 magyar csatatéren maradt ; az említett elesteken kívül Grabicza és b. Messina őrnagy megsebesült, úgy szintén Kropf, bécsi legióbeli, ki miután a szebeni kórházban magához jött, kötelékét leszaggatván, halálra vérzett. De a császáriak is 94 halott, 121 sebesült s több tiszt elesését jelenték, milyenek Pap dragonyos, Braunmiller bianchi százados. Ők 1020 ágyulövést tettek. Nektünk 5 ágyunk, 4 készletes szekertünk odaveszett ; de mégis meg volt eredménye, mert a sereg vezéréhez s önmagához bizalmat kapott. Mi a lel-

kesedés legmagasb fokát érte el az által, hogy a midőn kifáradt sergével Szelindekre ért, a legénységnek szállásolást s a lovasságnak lekantározást rendel, mikor halják, hogy Losenau ezredes már kanyarog be a hegyen utánok. Azonban Bem maga örködött. Ágyuit a falu déli végén a postamester kertjében rejté el, s mire Losenau egész diadalérzettel ágyulövésre közeledett: Bem már kiszegzett ágyuiból maga kezével kartácsokat bocsát. Elég! szólt, s azzal tisztei bámulátára szobájába vonult. Elég volt; az ellenség, mely csak lovaságból állott, azonnal visszafordult.

Szelindeken megpihent, Czecz is ide érkezett s más sergeket is várt: mert jan. 22-én Gedeon dandára is Szebenbe ért. A Magyarhonból magával hozott, több hónap óta táborozó háromszéki zászlóaljbeli, székelységet, helyökre Gál Sándor alatt másokat remélve, innen jan. 23-án hazabocsátá. Másnap, jan. 24-én ebéd után azon kellemetlen hír lépé meg, hogy az ellen két felőlről támad. Ugy volt, a császáriak zöme Kalliani alatt Nagycsűr, jobbszárnya Kleiser őrnagy alatt Balásfalva, balszárnya Riebel őrnagy alatt Vizakna felől nyomult ellene, hogy bekerítsék, elfogják. Bem sergét kétfelé osztá s a csatát mind a két helyt elfogadta. A nagyuton maga, Balásfalva felől Czecz vezényelt; Bem 12, Czecz 6 ágyu ellenében működött.

Setét estig folyt a csata. Parányi sergtünk, mely a XI. XXVII. XXXI. és LV. zászlóaljrömjéből állott, dicsően tartá fel a többszörös rohamot. Bem nyugodtan járt a golyók zápora közt, mert a győzelemben nem kétkedett, mi sergének erőt, lelket adott. A XI. s LV. zászlóalj oroszlányként küzde.

De jött a futár s hozta a hirt, hogy az ellenség harmadik felől is közelg. Riebel jött itt, minden ágyu nélkül. Bem hivatja a tartalék lovasság századosát, Zsurmayt, másképp Zsurmanszky Lipótot, egyikét azon lengyeleknek, kik csapataikkal szökve jöttek vala át. — Kapitány ur! szólt Bem, az ellenség két felől már fut; a harmadik helyt vágjon be. Ugy lön. Zsurmay robogott. Az estve is beállt, s a támadók minden ponton visszahuzódtak... Mennyire meg volt Bem az eredménnyel



elégedve, mutatja az, hogy jan. 23. és 27-ről főtisztei nagyrészt elöléptetésben részesíté: Kis Sándor és gr. Bethlen Gergely lovassági alezredessé, Makrai László, Pereczi Péter, Zsurmay Sándor lovassági, Szabó Nándor, Kofler Bodog, Keresztesy Imre, Kálnoki Sándor, Csutak Kálmán gyalogsági, Bauer Lajos tábornoki őrnagyokká, Pünkösdi Gergely saját őrsége századosává lőnek kinevezve.

Másnap, jan. 25-én, nehogy amazok ujra támadjanak, a miéink cselből körutat tettek Szeben felé, s miután erre az ellen Szeben védelmére visszavonult, ők is visszatértek Szelindekre; s mert a falu már ki volt élve, s egy utczája véletlen leégett, Bem jan. 31-én táborát Vizaknára, Szebentől pár órára tette át.

Bekére várt, Arad felől. De különösen a bel székely földről remélt, hol a mig Háromszék utra készült, Gál Sándor, mint Csikba kinevezett ezredes jan. 20-án csapat élén Háromszék felől megjelent, s Beczmann alezredest felszólítá, hogy a parancsnokságot adja át. Ugy lőn, az ezred tisztjei a Dorschnerrel távozott Balás és Benedek hadnagyokat kivéve, engedelmeskedtek, s Gál Sándor már jan. 23-án hirdetheté, hogy az ezred parancsnokságát átvette; s ez órától Bem segítségére készült . . . Azonban köztök mintegy 20 mértföld feküdt, ugyan annyira állt a Déva felől várt segély is. Ily kényes helyzetben várt reájok parányi sergével Bem Vizaknán, Szebentől pár órára, a császári összpontosított sereg torkában.

---

### XIII.

#### A muszka interventio kezdete.

(Dec. 31 — febr. 14).

— A muszkák behívását elhatározzák. Szeben és Brassó kérésére nem jönnek. B. Puchner felszólítja. A bejötték létszáma. A hermányi csata.

A románok tiltakoznak. —

Bem fellépése s elényomulása a császáriakra roppant hatást gyakorolt. A szászok bekezdék látni, hogy a császári sereg, román legiók s saját nemzetöreib, vadászaik a nyomuló magyar tábornok fel nem tarthatják: a muszkák behívására gondoltak. Mint tudjuk, a martiusi napok után, a mint a két Oláhországban forradalmi mozgalmak mutatkoztak, a muszka alkalmat vett magának a benyomulásra. Lüderer tábornok vezérlete alatt egy hadtestet vont rajta végig, mely Erdélyt délkeleten félkörbe keríté; s a mint V. Ferdinánd dec. 2-kán lemondott, Ferencz Károly főherceg Petersburgba utazott, s alkalmasint a kérdés felett tisztába jöttek.

Meg levén törve az út, a mint Brassó a székelyektől s Szeben Bemtől fenyegetve lőn, miként már említők, dec. 31-én Szebenben gyűlést tartottak, s a szász és román főnökök okmányt irtak alá, melynek alapján a hadi kormány Lüderer orosz hadsereg parancsnoktól néhány ezer embert kérjen. Azonban e segélykérés mégis oda formuláztatott, hogy azt Szeben és Brassó kérje saját oltalmára; mit ha megnyernek, akkor az egész erdélyi sereg sikra szállhatván, Bem megtámadásai ellenében magokat elég erősnek hitték. A segélykérés tehát ugy

vette ki magát, mintha a szászok folyamodnának. De hogy e gondolatra nem a szászok s nem dec. 31-én jöttek, mutatja az, hogy fenn egy tekintélyes huszár őrnagy hazánkfiához, már jan. 5-én rendelkeztek, hogy behivatván a muszkák, bejövetelök körül intézkedjék. B. Puchner azonnal ki is küldött, s a segélyadásra kész Lüders jan. 12-dikén Erdély szorosai felé serget indított.

A bécsi ministerium érezte a kérdés kényessége terhét, s következtében h. Schwarzenberg azt írta jan. 20-ról b. Puchnernek, hogy bár segítséget még mind nem küldhet, az oroszokat még se hijja be; de ha már behitta volna, nyilatkoztassa ki a muszkák oláhoni főparancsnokának, hogy csak is saját felelősségére tette; ha pedig már bejöttek volna, fogadja őket barátságosan; kimenetelekről ne intézkedjék, azt a két udvar fogja diplomatiailag uton elintézni. Ez irat azt gyaníttatná, mintha a muszkák behívása Puchner rögtönzése lett volna. De Timoni, az osztrák oláhoni agens, jan. 22-ről kelt levele a kérdést még jobban felderíti. Azt írja ugyan is b. Puchnernek, hogy a futár Pétersburgból megérkezett; meghozta, mikép a csár helyesli azt, miszerint Lüders tábornok Szeben és Brassó kérésére segélyt nem adott; azonban oda van utasítva, hogyha az erdélyi katonai parancsnokság fog segélyért folyamodni, akkor jöjjön be Erdélybe; de mihelyt feleslegessé válik benn létele, azonnal vonja ki sergeit Oláhországba. Ezek alapján — folytatja Timoni — Lüders az orosz sergeket már vonja is össze, készen áll, s várja a felszólítást: végül megjegyzi, miszerint a fontos és kényes kérdést fontolóra venni merőben b. Puchnerre bizzák, s annyival is inkább, mivel Fuad Effendi, a török kormány biztosa a bejövetel által az általok célba vett semlegesség elvét sértve találja.

Még be sem érkezett e levél, mintán Bem Szebent már egyszer megrohanta, a szász nemzet kormányzó egyeteme, melynek élén comese, Salmen Ferencz állt, jan. 23-ról örömet fejezte ki a főhadi-kormányzóságnak a felett, hogy muszkák kapásához van reményök.

Bem a szebeni csata után Szelindeken, Szebenhez egy

állomásra megállt s b. Puchner jan. 24-én másodszer is megkísértette összerontani; de miután nem sikerült: tollat ragadott s Lüdersnek kereken megírta, hogy most már a segélyre égető szüksége van s a sergek induljanak.

Erre adta Lüders jan. 27-ről azon válaszát Bukurestből, mely a muszka sereg lépteiről, létszámáról teljes felvilágosítást ad. Tudatja benne b. Puchnerrel, hogy vette levelét, melyben segítséget kér; írja, hogy adott volna Brassó és Szeben kérésére is, de a politikai consideratiók kényszeríték czárját őt odautasítani, hogy csak a legnyomasztóbb szükségben, s csak is az erdélyi osztrák commendans formulázott kérésére adjon; — azokból, folytatja Lüders — miket b. Puchner ír, átlátja, hogy e szükség beállt, de hogy bejöhessen, világos felhívását várja; igaz ugyan — írja tovább — hogy Európa ezt nem nézheti egy független status ügyébe avatkozásnak, mert ez csak egy nép protegalása bandita sereg kegyetlenkedései ellen, de ismétli, miszerint világos felkérést vár, mert a rendelet, mit kapott, igen határozott; azonban tudatja, mikép a készületeket folytatja, hogy azonnal s kellő segítséggel benn teremhessen; mire nézve három hadosztályt alakít: egyik Szebennek megy az Olt partján, áll 4 zászlóalj gyalog, 8 ágyu s 3 század kozákból, a második Brassónak, Kimpalung és Pitest városok felől, álland 3 zászlóalj gyalog, 4 század lovas, 3 század kozák és 8 ágyuból; a harmadik sereg Ploiest felől nyomul, s áll 4 zászlóalj gyalog, 4 század lovas, 2 század kozákból, 8 ágyuval; s után veté, hogy ezek jan. 30-ára a kijelelt helyekre megérkeznek.

Még ezen levél megérkezte előtt a császáriak, úgy látszik, minél nagyobb erő behozatalát kívánták: mire azonban Scariatin, orosz ezredes megírja (jan. 28-káról), mikép több segélyt nem küldhetnek; s tiltakoznak, nehogy többre levén szükség, ez által az orosz fegyver becsülete compromittáltassék.

Ilyszerű előzmények után a segély csakugyan felkérített. Bár, mint a lelkiismeret utolsó feljajdulása, jan. 27-ről Reinheger megírja b. Puchnernek, mikép fontolja meg, vajjon nem

lesz-e ennek kedvetlen eredménye, miután a hatalmasságok követői, de főleg a török nyilván ellene van.

Mit sem használt. A koczka elvettetett. És jókor, mert Magyarhonban az osztrák sereg a netovábbat elérte; sergünk többé nem futott: hanem jan. 22-től Perczel szembe kezdett menni; s Szolnoknak ismét urai lettünk; valamint egyelőre az is nagy horderővel birt, hogy gr. Teleki László Párisban, Dembinszki Henrik lengyel emigrans tábornokot, hihetleg a Bethlen Gábor fejdelem mellett harczolt s Kemény János által említett Dembinszki utódát, ügyünknek megnyerte; s bejövén, mint altábornagy jan. 30-án — Erdélyt, illetőleg Bemet kivéve — az összes magyar hadsereg fővezér-ségét átvette.

Az orosz seregre tehát szükség volt, s átlépték határainkat. Febr. 2-án Brassóba érkeztek. Mi ellen az európai kabinetek tiltakoztak, az interventio megtörtént. Egy kabinet állt e pillanattól Európa szeme előtt, mely népszerűtet helyett szuronyra fektetvé jövőjét; s e percztől világos lőn, hogy a kabinet, mely az orosz hatalom karjaiba veté magát: mint alkotmányos kormány szerepelni nem akar.

Ha igaz, hogy a bécsi lapok kifejezték, mikép a behívásról nincs tudomások, a muszkák behozása még akkor is különös jelenet egy kabinet életében. Előáll egy főhadi parancsnok, saját felelősségére, minisiterelnök rendelete ellenére idegen segílyt hoz, hogy magát egy perczre megmenthesse. H. Schwarzenberg minisiterelnök, megírta báró Puchnernek jan. 20-káról, hogy segílyt ne kérjen, s báró Puchner febr. 2-kán mégis belépteté.

Ha igaz, még akkor is különös a játék, melyet a nap hősei a dynastiával űztek. Egyre röptültek a fényes győzelmekről szóló haditudósítások, s mégis idegen segílyt hoznak be. Az „Oesterreich. Courir“ szerint e hóban Ausztria zászlói alatt 188,300 német, 96,300 cseh és tót, 37,700 lengyel, 12,100 ruthen, 27,600 horvát, 19,000 szerb, szláv, 57,000 olasz, 20,700 oláh, 32,500 magyar, 600 cigány, 200 zsidó s így (492,000) félmillió ember harczola Magyar- és Olaszország egy része

ellen : mégis Erdélyben, hol a szász gárdisták s 195,000 román landsturm állt szolgálatukra, 10,000 oroszra szorultak.

És a kormányok még sem akarják hinni, hogy az uralkodók trónja csak is ragaszkodó polgárok vállain nyugszik biztosan ; s különösen Ausztriának , melynek , volt oly fénykora, a mikor a Habsburgház méltán dicsekedhetett, mikép a nap birodalmában soha sem nyugszik le, megtanithatta volna a történet, hogy egy Geszlerért Svájcot, egy Albaért Belgiumot, mi könnyű elveszteni.

Az interventio tehát, melyről sokan álmodni sem akartak, megtörténék. Szemünk előtt nyomta el az orosz a két oláhoni szabad mozgalmakat, s mi még sem akartuk érteni a czár azon körjegyzékét : mikép legtávolabb sem nézete bármely nemzet belügyébe avatkozni, s hogy fegyveres készületeinek egyedüli célja saját és szövetségesei birodalmát az anarchia dulasaitól megóvni.

S mi nagy volt a meglepetés, február. 4-kén, mikor a Bem alá Szebenhez indult székelység átkel Dobolynál az Olton, s ott a sűrű ködben muszka ágyuk köszöntik. Az orosz tehát és az alkotmányosság, Európa e két legnagyobb hatalmassága, összetűzött. A székelység megállt s rendezé magát, nem tudván ki és mennyi az ellen. A tüzelés mindkét részről folyt. Azonban Engelhard orosz tábornok Brassóból sergeit a székelyek elébe állítja. Jobb szárnyunkat a Hermány és Szentpéter közt felállított ágyuk, a centrumot maga a tábornok, a bal-szárnyat a lovasság attaquirozta. S öt órai harc után oda ültött ki, hogy Gál Sándor serge visszanyomatott. Bár oly kemény harcot vívtak, hogy egy ágyu mellől minden embertünket levágták, köztük a derék vásárhelyi polgártüzért Jancsót, vesztésünk még sem volt igen nagy. A muszka két tisztet s közlegénységet vesztett, a császáriak sem maradtak áldozat nélkül. De nagy volt a nyereség abban, hogy az északi colossussal a harcot, ha nem is győzelemmel, de becsületesen kiállók. Nyereség volt, hogy Kossuth-huszáraink kardjokat a dzsidával összemérték. És meg kell jegyeznem, hogy a magyar,

ki kardját legelőbb mérte oroszra, az Horváth Ignác Kosuth-husár őrnagy volt, bár maga is sebekkel tért meg.

Engelhard tábornok febr. 10-kéről hirlapban tudatá Brassó polgáraival, hogy Brassót védeni a czár akaratából jött: tisztába jöttünk a kérdéssel. Enyilatkozatra még a román atyafiak is megdöbbentek: Brassóból tudunkra adatott, hogy ott, midőn a bátorsági bizottmány a muszkák behívását tárgyalá, a szász mellette, a román ellene nyilatkozott, s már febr. 14-kéről azt írják Szebenből az „Ostdeutsche Post“-nak: hogy ők, az oláhok, a karatjuk ellen követték el a vétet, hogy az oroszok behívását aláírták, a segély behívás eszméjét a szászokra háríták; s tudaták, hogy a behívást csupán Saguna és Orgidán Rudolf, brassai kereskedő pártolta, a comite tagjai pedig ellene küzdöttek; mindazáltal nem tagadja, hogy az náluk is keresztül ment, s ez iránt az akkor fenn volt Saguna és Müller Gottfried tanár kezéhez felhatalmazást küldtek... Mikor a román comité tagjai aláírták — ugymond — azt hitték, csak ijesztgetés; különben kezünket hagytuk volna elvágatni inkább, mint ily aláírásra használatni magunkat.

Igy nyilatkozott valamelyik tagja a comitének s mint irományai mutatják, maga a comité is így szeretett volna nyilatkozni, de nem tehetett; mindazáltal mart. 4-ről nyíltan kimondá, miszerint igaz, hogy szorult állapotukban a behívást vérző szívvvel ők is aláírták, de a jan. 21-iki győzelem után ellene voltak.

---

## XIV.

### A piski csata.

(Febr. 4—17.)

— A vizaknai, szászvárosi és piski csata. Bem győzelmesen Medgyesre vonul. —

Kezdődik a cyclus, melynek viharos folyamán Bem nevét nálunk is megalapítja, s katonái bizalmát teljesen megnyerte.

Bem, kinek javait a czár ez időtájban Sobotevinszki tábornokának adományozta; kit jan. 30-ról Bécsből mint oly csavargót köröztettek, kinek holléte nem tudatik, hogy 90 nap alatt haditörvényszék előtt jelenjék meg: a férfi, kinek hollétét nem akarák tudni, Szebenben akará magát praesentalni.

Mint említők, táborát Vizaknára, Szebentől három órára tette át. Kilátásai nem valami fényesek, mert támpontjaitól, honnan segílyt s készletet várhatott, messze, ellenségei kiindulási főpontjához ellenben igen közel esett. Természetesen távol volt minden támadási szándéktól, elégnék tartotta volna, ha e rossz positiókban bár magát védőleg a várt sergeket bevárhatja. Mert ereje csekély, s még abból is b. Kemény Farkas alezredest többek közt a XI. és LV. zászlóaljjal s pár század Kossuth-huszárral s 6 ágyuval innen elindítja, hogy Szerdahelyen, Szászsebesen keresztül magát Déváiig vágja ki, s a Szent-Tamásnál harczott székely hazafi, Beké József alezredes által Arad felől vezetett segélycsapatokat ide vezesse.

Mig a vakmerőségéről ismert b. Kemény Farkas Robinzoni utját teszi, Skariatín, orosz ezredes, a felkért orosz



dandárral febr. 4-én Szebenbe vonult, s a császáriakat képessé tette, hogy Bem ellen egész erejüket felhasználhassák.

Bem ott fektűt V i z a k n á n, a völgyben fekvő kis magyar városban, honnan csak pár út vezetett ki, s melynek déli szélén régi felhagyott bányák, s ezeken túl ágyulövésnyi lankás térség emelkedik. Bem ezen bánya mélyedésekbe helyezé el ágyuit, így fedezé magát Szeben felől.

Két hete már, hogy Szebentől pár órára táboroz. B. Puchner ismerte e kellemetlen szomszédság horderejét, s a belőle reá nehezülő compromissiót : az első kedvező napot arra kívánta felhasználni, hogy Bemet állásából kiverje. Losenau ezredeshez azon rendeletet bocsátá, hogy személyesen szálljon ki, s vizsgálja meg a leendő csatátért. Megtette s erre febr. 4-ke hajnalán Szebenből Bem ellen indultak.

A „Winter Feldzug“ szerint Riebel Károly őrnagy 3 ágyuval, 800 gyalog s 40 lovassal Szelindek felé küldetett, mint jobbszárny ; a centrumot b. Stutterheim ezredes dandára képezte 2223 gyalog, 86 huszár s 15 ágyuval ; a balszárnyon Kalliani tábornok nyomult elő 1895 gyalog, 72 lovas s 3 ágyuval ; míg Coppet ezredes 2439 gyalog, 160 lovas s 6 ágyuval mint tartalék, s Losenau ezredes 424 lovas s 3 ágyuval, mint önálló lovas dandár kísérik a sereg zömét. Összesen tehát 7387 gyalog, 772 lovas s 30 ágyuval rontottak Bemre, míg az orláti útát felkelt néppel fedezteték.

Czece „Bem's Feldzug“-ja szerint vezértink csupán a IV. XXXI. honvéd s Kemény F. tordai önkéntes zászlóaljja s a bécsi legióval, összesen 1930 főre menő gyalogsággal, két század Kossuth- s egy század Vilmos, s 75 Kress könnyű-lovas, s így 375 lovas s 24 ágyuval rendelkezett. A balszárnyon Z s u r m a y, Vilmos huszár őrnagy 4, a jobbszárnyon gr. B e t h l e n Gergely, Kossuth-huszár őrnagy ugyanannyi ágyuval fogadta őket, míg Bem Czece alezredessel a tábor zömét tartá, az említett aknamélyedéseknél.

Heves ágyucsata kezdődött, 50 ágyu reszketteté a levegőt. Két órai tüzelés után a balszárnyon Zsurmay megbontá elleneit, a IV. zászlóalj szuronyszegezve rontott előre ; erre a császári

centrum hat fontosai is visszabuzódtak a 12 fontosok mellé. Bem a sikernek örvendve, szokott vakmerőségénél fogva a sánczokból ágyuit kiléptetvé, egy pár demontirozott ágyut s töltényes szekeret hatalmába kerített, ágyuit már ellene szekeréről töltetvé : mire b. Puchner felismerve, hogy maroknyi néppel van baja, lovasságát s gyalogságát rohamra vezényle, ezek egyenesen Bemnek rontottak, kit Simonyi Simon őrnagy s az oda hatolt honvédek és bécsi legió a könnyű lovasok kardcsapásaitól csak nagy nehezen birtak megszabadítani. A magyar centrum a tulsuly e merész fellépésén megbomlott, futásnak eredt, a fedezetlen maradt ágyuk szintén utánok rohantak: s mert Bauer Lajos őrnagy, Bem iroda főnöke, a podgyász szekerek indítására parancsot várt, a szekerek és ágyuk Vizakna szűk utcáin egymásra tolultak, minden rend felbomlott, s az ellen kedve szerint dult a megbontott futó sereg között.

A sok podgyász-szekér, rajtok Bem iratai, pénztára, azon kívül 11 töltény-szekér, 13 ágyu, melyek közt egy egész lovagútteg, minden oda veszett. Egy felhagyott sóakna 180 halottnak lőn sirja, s 50 sebesültet szállítottak Szebenbe; de a győzelmesek is 3 tiszt (D'Or, Binder századosok, és Nahlik hadnagy) s 89 közhalottat, 137 sebesültet számláltak.

A vizaknai csata teljesen vesztve vala. Minek legszomorítóbb következtése lőn az, hogy Bemnek Szeben közelébeni tartózkodását, mi által bátorítólag akart hatni a levert kedélyű Erdélyre — fel kellett adni. Huzódtak, de még itt is azon vesztes érte őket, hogy Zsurmay a balszárnynyal Medgyes felé szakadt; a többi Toporcsa, illetőleg Szerdahely felé tartott, mignem Czech és Bethlen Gergely a futókat rendezte, Bem pedig hátul az ágyukkal folyvást positiót véve, verte vissza Losenau ezredes üldözésre rendelt osztályát, mely 9 ágyúval nyomult utána, s mely ellen csak az út s hidak elrontása által tarthaták fen magokat.

Igy ért a vert had estvére Toporcsán, Kis-Apoldon át Szerdahelyre; hol sajnosan láták, hogy sergők 1500 főre s ágyújuk csak is nyolczra olvadt le, s még ez ágyúkhöz is csak annyi töltésük van, hogy darabjához alig jut 20 töltés.

Szerdahelyre estvefelé érkeztek. S mert a szász városban magukat beszállásoltatni nem merték, a kifáradt sereg fegyvereit az utcákon gulákba rakva pihent, éjfél után 2 óráig. Bem a sebesülteket és betegeket előre indítván, azok éjféltájt Szászsebesre érkeztek : azonban román és szász népfelkelés rontott a városra. Bartels ezredes a fejevári őrség mozdítható részével utánok bevonult, s a 200 főnyi fedezet, betegek és menekvők martalékul estek.

Bem, hogy üldözőitől menekedjék, febr. 6-a reggelén már Szászsebes előtt állott. Bartels ezredes védelmet kísértvén, Bem elvonatá ágyuit. . . . Szászsebest megtisztítá. . . . bele vette magát, s végre egy pontot lelt, hol megállhatott.

Szászsebes középkori fenálló várfala nem sok biztonságot nyújtott ugyan, de a szelendeki és vizaknai posztiókhoz képest egész erőd, s mint ilyen, a másfél nap óta étlen szomján, álmatlan vonuló serge kipihenésére igénybe vett.

Ebédjüket alig költheték el, újra lármadob veré fel őket, mert Losenau ezredes a császáriak előcsapatával utólérte. Bem, ki egy talpalatnyi tért sem szokott ingyen feladni, arra határozta magát, hogy a várost oltalmazza. Kijárásait, mely két kapu s két ajtóból állt, a bécsi legióval eltorlaszoltatá, s nyugodtan hallgatá a golyók stüvöltését, melyek a szeredahelyi kapu belövésére voltak czélozva. Egész estvig lötték a várost, a golyók nyomai most is látszanak, s mire vették a hirt, hogy a sereg zöme az nap Szerdahelyen meg fog hálni, magok is a közel fekvő Reho és Pétersdorf falukra huzódtak.

Másnap, febr. 6-án fél tíz órakor az összes császári erő a város alá érkezett, s ha van kedvetlen látvány egy hadjáratnál, ez valóban az volt. Mindenki a bekerítettetés s lefegyverzés veszélyétől rettegett.

E válság közepette, mint szabadító angyal érkezik Mina-szevics, mások szerint Truszkolanszki, könnyűlovas főhadnagy, mint parlamentair : Bemet felszólítja, hogy körül levén véve, a bizonyos legyőzetés előtt, kedvező feltételekre adja meg magát. Bem egyelőre nem volt hajlandó elfogadni. Mondják neki, hogy

a tiszt lengyel, s mint ilyen kíván vele szólni. Annyival rosszabb — felelt — oly lengyellel, ki most osztrák szolgálatban áll, nem akarok szót váltani. A parlamentair elfogadása az udvarias gr. Bethlen Gergelyre lévén bízva, addig huzta halasztotta, míg Czecz ezredes a tovább vonulást szép csendesen elrendezte; ekkor Bem kiadá válaszát: hogy oly sereg vezéreivel, mely a magyar parlamentairet (Ivánkát Svechátnál) elfogatja — nem alkuszik.

Ebben egy egész óra telt, de ezen óra arany hidat épít, mert a visszavonulás Szászváros felé, mely utat a fejeváriak tán elkéstek elzárni, megkezdett. Az előcsapatot, melyet egy 400 főre menő gyenge zászlóalj képezett, mindjárt azon szerencsétlenség érte, hogy gr. Alberti könnyűlovas századával s nemzetőri dobosokkal Pétersdorfnál körülfogá s velők a fegyvert letétette. — A főereg szerencsésebben haladt, s mire a császáriak Bem csalfogását belátták, Bem messze járt. Bevonulván Szászsebesre, Kalliani és b. Stutterheim dandára utánok rohant; de Bem az aulistákkal, két ágyúval és lovassággal folyvást positiót vevén, fedezte övéit. S a sik téren, hol az ellenség lovasságának martalékaul eshetett volna, a K e n y é r m e z ő n, hol Báthori és Kinisi győzött, hol Kinisi győzelme végével széles jó kedvében a töröket fogába kapva tánczoltatá, e történeti nevezetességű téren, mieink meglátva a győzelem akkor álló emlékoszlopát: oly jó hangulatba jöttek, hogy gr. Bethlen Gergely a lovakon száguldozó kocsisok, markotányosnék seregéből csapatot alakított, s mintha rohamot akarna kísértetni, velők a császáriaknak rugaszkodott, s oly zavarba hozta, hogy ágyuzni kezdtek a játszi tömegre.

Igy haladt a parányi tábor a császári roppant erő előtt. De aligha haladhatott volna, ha honvédeink B e n e z e n c z e t, hol az oláhoktól megtámadtattak, magok megett fel nem gyújtják, s ez által b. Puchner elébe akadályt nem gördítenek, ki már esti 7 órakor Sibótnál állott. Mieink ez időben S z á s z v á r o s, felé jártak, s mit sem tudva arról, hogy az nap a várost felkelt románság foglalta el: biztosan közeledtek, s egyszer csak bámulattal veszik észre, hogy a város végéni fűzesekből tüzelés

fogadja. Ha tüzeink hirtelenében kartácsosul nem viszenozzák, Czecz, ki az elől haladók között volt, maga is odaveszett volna. Erre a tábor zöme megérkezett, csatárláncban elényomult, s a szurony éji szállást szerzett a városban, hol a lakosok magyar része a kis serget, mint szabadítóját örömmel fogadta.

A fáradt legénység pihent, de nem a főnökök. Gr. Bethlen Gergely két százarral az oláh falukon át Dévára járt s hajnalra meghozá a hirt, hogy a Vizaknáról Beke elé küldött b. Kemény Farkas kis csapatával az ellenséges hangulatu Szerdahely, Szászsebes, Szászvároson át, mondhatni a fejérvári várórség ágyui előtt szerencsésen odaérkezett, Dévát a Csernovicz százados vezérlete alatt álló Rukovina ezredbeli egy zászlóaljtól s Salamon hunyadmegyei praefect lándsásaitól megtisztította, a megérkezett Beke segélycsapataival egyesült, s előőrseik már a piski hídnál állanak. Ezen hír Bemet arra határozza, hogy Beke dandárát Szászvároson bevárva, a tovább indulás helyett, az öt nyomban tűző császáriaktól csatát fogadjon.

Bem azon reményben, hogy Kemény és Beke megérkezéig tán feltartja ellenét, febr. 7-én sergét rendezi: mi közben a császáriak már sötét hajnalban a város előtt megjelentek. Egy óráig tarták a tüzet. Ekkor a Déváról ép a csata kezdetén érkezett bihari lovasok gránáttól megbomlának, s egész sergünk vissza kezdett húzódni a városba. Bem mint mindig, most is utolsó volt, a visszavonulásban. Egy odaveszendő ágyujának oltalmára két. Hidegvérű bátorsággal addig várt oda-siető övéire, míg az-ellen csatárai kis korbácsát tartó közép-ujját ellővék; de azért az ágyu meg volt mentve. Bár, mint mondá, egy felesleges ujjával kevesebb van, karát sokáig plébe kötve hordozá.

Czecz a piacon a futókat Dobay s Makrai őrnagyok segítségével újból rendezé, s a XXXI-ik zászlóaljat az ellenség elébe küldé, hogy feltartóztatná.

Erre Bem, hogy sergét szervezhesse s kapott sebére gondolhasson, Dévára húzódott. A piski-hídnál b. Kemény Farkast a XI. zászlóalj, a LV. zászlóalj két százada, egy Mátyás vagy Kossuth-huszár század, egy szakasz Lehel-huszárral s

8 ágyuval, már positiót foglalva találta : az ellenség közeledtét várta, ki azonban az nap a támadást elhalasztá.

A mint sergünk Dévára ért, boszankodással hallá, hogy Salamon alpraefect Csernovicz százados rendeletére Kemény Farkast éjjel Hátszeg felől megrohantá, s az alvó kis sereg tervbe vett legyilkoltatását csak is Bethlen Gergely ideérkezése akadályozta meg.

Az Arad felől e napon érkezett segélysereg a Márjásiaiak egy zászlóaljával, a III. és XXIV. honvéd, egy torontáli önkénytes zászlóaljjal, egy osztály Württemberg-huszárral, összesen 4000 fővel s 12 ágyuval tette erősebbé a Bem táborát.

Szüksége is volt reá, mert Kalliani és Stutterheim dandára, a lovasság Losenau ezredes alatt s 24 ágyu Padnál Piskitől negyed mértföldre, Coppet ezredes a tartalékkal Szászsebesen állt; míg jobbra, egy Károly-Ferdinánd zászlóalj a zarándi havasokat, egy más a Maros jobb parti falukat ment felkelteni; a Déváról elhuzódott Csernovicz százados pedig Hátszeg vidéke felől 1700 gyalog 40 szerezsán, 2 ágyuval s feles felkelt románnal készült közreműködni.

Bem Déván ellőtt ujjá amputáltatásával foglalkozott. Febr. 8-ka déltáján b. Kemény Farkastól azon izenet lépé meg, hogy Pad felől császáriak mutatkoznak, s előőrseik már összecsaptak; s ő — ki inkább bevágni mint vezényelni tudott — állását alig fogja megtarthatni. A piski hiddal Erdély is elveszett! — kiálta fel erre Bem. — Czeczet oda küldé. Dedácsöt megrakák, Szent-Andráson tartalékot állítottak, csatára<sup>1</sup>két szültek. De csakhamar kittint, hogy a mi mutatkozott, csak is három zászlóalj gyalogság, két század könnyű-lovas, egy század határőr-husár s egy ütég ágyuból álló recognoscerozó csapat volt, mit b. Buseck alezredes vezetett.

Igy viradtak fel febr. 9-kére, mely nap az erdélyi hadjáratban nevezetes forduló pontot képez. Bem, mintán sergét rendezte s a Magyarhonból jött dandárral egyesült, visszaindult, hogy az elvesztett Erdélyt visszafoglalja s a székelyekkel egyesülhessen.

Bem, mielőtt Déváról kiindult volna, azon értesítés foly-

tán, hogy Salamon Miklós alpraefect volt mondhatni egyedül, ki alatt a magyarság bántatlanul lakott, levelet intézett hozzá, melyben ebbeli méltánylatát kifejezván, neki 1000 pftot küldött s felszólítja, hogy állítson egy csapatot, neki 120, tisztjeinek 30 forint havidijéről tett ajánlatot . . . ki azonban a levelet (mart. 8-án) egy hónap múlva a román comiténak küldte át.

Ezzel maga is a tábor után indult, melyet Czeecz vezérelt, mert Bem vérvesztése miatt, egyelőre csak is szekérben követhette. A csapatok következő renddel vonultak. Elöl egy osztály Kossuth-, utána egy század Württemberg-husár, utánok egy Márjási-, a torontáli önkénytes és XXIV-dik honvédszászlóalj, ezeket az összes tüzérség követé 15 ágyuval, nyomukban jött a rácok elleni táborozásból megtérő székelyzászlóalj, a IV. és XXVII-ik zászlóalj maradványa, a XII-ik zászlóalj Juhász őrnagy alatt, s egy kis-aradi mozgó csapat, mit egy század Württemberg-husár zára be.

Mire Szentandráásra érkeztek, a piski-hidnál b. Kemény Farkas ágyui már szóltak, a csata még 8 órakor megkezdődött . . . E perczben veszi kezdetét az oly nevezetessé vált piski-csata.

Piski egy szerény falu Hátszegvidékéről a Marosba siető Strigy vize jobb partján. A Strigy vize délről északi irányban tartva, Piskitől néhány száz lépésre ömlik a Marosba, Piskitől fogva mindkét partján térséget hagyva maga után. A Strigy vizét, nyugotról keletre menő irányban az Arad, illetőleg Déva felől vonuló országút Piski mellett metszi át, itt van a híressé vált piski-híd, mely ezen időben fából volt építve s husz öl hosszú futását gerendázat metszette kettőbe. Hol a magyarok álltak, a bal parti térségen, egy emelkedés van, mely ágyuiknak igen jó álláspontul szolgált: átellenben azonban, mit a császáriak foglaltak el, egy hegyláncz kezdi futását, melyről az ágyuk a híd körét igen kényelmesen dominálták, míg a hegy lábán futó országúton belől mintegy 2000 lépésnyi térség a lovasságnak nyitott pályatért. Mindkét félnek meg lehetős jó állása volt. A Maros és Strigy vize nagy részt be levén fagyva, nagy akadályul egyiknél sem jött számításba.

Mikor Bem megérkezett, b. Kemény a hidat még birta, gyalogságával elfoglalván a víz balpartjání fogadó építtetet, az országúton elényomulni akarókat apró fegyverrel tartá vissza.

A császáriakat, mert b. Puchner gyengélkedett, egyelőre Kalliani tábornok vezérlette. A balszárný élén Kunich őrnagy, a centrumén b. Stutterheim ezredes. A tartalékot, mit lovasság s félítteg ágyu képezett, Losenau vértés ezredes Padnál tartotta. A tüzérség főereje, 18 ágyu a már említett hegy magaslatáról dolgozott. Kopál főhadnagy ázzal volt megbízva, hogy Leiningen gyalogság s egy útász osztálylyal, mihelyt az ágyuk annyi utat nyitnak, eléróhanjon s a tán felszedett hidat helyreállítsa.

Két órai ágyutűzelés után a magyarok ágyui a hidtől hátrább vonultak ; a bianchiak egy zászlóalja a fogadót rohammal bevette ; a vadászok szintén eléróntottak, a hidat tartó XI. zászlóaljat a hidon keresztül nyomták. A haza szívében Kolozsvárt felcsapott XI. zászlóalj itt szerzé igényét a vörössipkához. Mig egy része szuronynyal és golyóval a rohanó ellent tartá fenn, a más rész közvitéz Apafi lelkesítésére addig foglalkozott a híd felszedésével, mig utóljára közülök csak a hirmondó maradt fenn, jelenteni, hogy a híd fel van bontva. Fel volt bontva, de csak is úgy, hogy az ágyuknak szolgált akadályul, mert a bianchiak és vadászok átvérgődtek. A császáriak ágyuja s egész hadteste a híd felé nyomult ; az útászok a hidat helyreállítani megkezdették. Azonban a közel fekvő tűzesekből a magyarok hátravonult ágyui ismét megdördültek ; a XI. zászlóalj szuronyt szegzett ... erre egy jelenet következett, melynek dicsőségét mindkét rész a másakra kívánja háritani. A császáriak szerint a magyarok, hogy a bianchiakat rászedhessék, fehér zsebkendőt tüztek ki ; a magyarok versiója szerint a bianchiak éltek e fogással, mire b. Kemény Farkas azon könnyű hiedelemben, hogy átakarnák állni, kíséretével odavágtat, ezek elveték a fehér kendőt s őt Bemnek vélve, lováról lerántották, kísérete közül Rutkai és Székely elestek, s az öreg Keményt is csak nagy nehezen mentheték meg.



Itt érkezett meg Czecz a főszereggel, 11 órákor.

A vezényletet Keménytől azonnal átvette. A Márjási, egy pár honvéd zászlóalj s egy osztály Kossuth-husár élénymul, a megrongált s kittizült ágyukat újak cserélik fel. A hidon átkelt császári gyalogságra szuronyt szegeztek; a lovaságra, mely már a hidig hatolt vala, tüzet adtak: dandárparancsnoka, a császári sereg egyik legkittinőbb embere, Losennan ezredes puskagolyó által elesett... A bekövetkezett harcztot leírni annyi volna, mintha a festő vérbe mártaná tollát, hogy annál hitebb legyen. A 60 lépés hosszú hidon, mely két nyílásu ugyan, de félőlnyi magas válfala egymástól a harczolókat mondhatni el nem választá, ott küzdtek részünkről a XI. LV. honvéd zászlóalj s a szerencsétlenségökre még mind fehér szíjjas Márjásiak: ott a más részről a Bianchiak, Sivkovichok, részint szemben, részint egymástól könnyeden elválasztva, részint a híd körében feljagelt Strigyvizén keresztül kasul gázolva. Nem volt elég, hogy a vakmerész Kossuth-husárság közikbe vágott, még azon szomorú kénytelenség is eléfordult, hogy tüzéségünk az ellen élénymulni akarása akadályoztatására közikbe kartácsolt. Szurony és kartács győzött, a félig meddig felszedett hidon fegyver és ember egymásra hullott a Strigy zajló vizébe.

A mint az ellen egyszer jobbra-át-ot csinált, honvédeink tüze megjött. Inozédi Samu, Koczó őrnagyok, Frater százados leszáltak lovaikról, s elől gázolva mutatták, hogy kell a vizen át a futó ellen után rohanni. Két tisztet már elejtettek, Hitsch tüzer főhadnagy sebesülten fogságra esett, s egy ágyut elfoglaltak.

Ekkor jelenik meg Bem lóháton, felkötött karral. Lovasságot s két ütég ágyut vesz elő, s a megbomlott császáriakat a Maros partjától fel a hegyekig első positiójukból kiverte. A tábor egész vonalon már előre nyomul. Nehány ágyunak a kemény tüzelés miatt már töltése nincs, jelentik Bemnek: csinálja ön a tempot s kövesse az ellent — szól — s azzal tüzéreink, mintha töltést kaptak volna, kedvre derülten lépdeltek előre.

Esti 4 órára járt, midőn a balszárnyon a Württemberg-huszárok, Károlyi őrnagy vezérlete alatt a könnyű-lovasságra bevágtak, s bár amazokat megfutamították, Aranyi százados — később Vilmos őrnagy — foglyul esett. A Kossuth-huszárság a jobbszárnyon szintén babért akar aratni, a vele szemben álló könnyű-lovasságra rohog, azok bevárják, s csaknem összeérnek, a mikor egy ismeretlen vízmósásból, az oda rejtődzött Bianchiak Stromfeld százados alatt sortűzet adtak: jól voltak találva, sokan hűttek el, köztök Horváth Miklós Enyedről, régebbi könnyű-lovas hadnagy, most első százados, kit öt golyó talált. Mint fiatal lovasságnál szokott, a hirtelen fordulásnál a rend felbomlott. Ezt látván a nyomukban volt bihari nemzetőri lovasság, szintén visszafordítá kantárszárát...

Szerencsétlenségekre a Maros jobb partján leindított Károly-Ferdinánd zászlóalj s a jobbszárny e perczen jött a csatatérre. A szintén ide érkezett b. Puchner nekik rohamot parancsol. Elő rohantak, egy félzászlóalj Bianchi, Polledina százados alatt nyomukban jár: a lovasság hátrálásától megrémült, gyalogságot megbontak. A jobbszárny futása, az egész futását maga után vonta, a magyarság, nehogy túl rekedjen, eszeveszetten rohan a hidnak. A félelem, mint egy ragadvány egyszerűen megrontá a sereg szellemét. Pap Vilmos, székely százados, az öreg Pap major méltó fia, még ekkor is visszagázolt, a Strigyen feltartani a győzelemre rohanó ellent; de minden erőfeszítés hasztalan... Minden első akart lenni a hidon... Egyébiránt nem csoda: a lovasság bevágott, az ágyuk karta-csoltak, Piski lángban volt.

Mondhatni csak Bem nem futott, Kemény Farkassal a hidnál megállt, s könyes szemekkel nézte futó táborát, mely ön lova patkója dobogásától az ellenét nem bírta megkülönböztetni... Ich muss die Brücke haben, oder werde ich fallen... Ne fuss magyar! ne fuss magyar!! nincs hid, nincs, haza!!! kiabálta utánok végtelen fájdalomában. Mitsem használt. A megrémült, még harcedzetlen forradalmi sereg, a mint az összetört apró fegyver, szerte hűt ágyuk, szilagba szakadt szekerek romja közt haladt, s a fehér havon itt pirosuló vér,

feltot, amott egy-egy elbukott sebestültet látott, ki könyörülő golyóért rimánkodott — fejét egészen elvesztette.

De még sem volt minden elveszve. Szerencséjökre Szent-Andrásnál, a hídtól mintegy óranegyedre eső dombon pár székely század volt, mint tartalék felállítva. A sok vezéri talentommal felruházott Czecz s a vészben viharban gyönyört lelő gr. Bethlen Gergely e századokhoz vágatnak, egyiket az országút egyik, másikat a másik felére állítják, oda egy pár szakasz huszárságot, oda a lóháton jövő tisztikart, hirtelen vonalt képeztek s golyóval fenyegettek mindent, ki sorba nem áll. Ez mindent megmentett.

A futásban kifáradt sereg már ugyis megállt volna. A mint ember ember mellett állt, s fel kezdék ismerni a jó posztiót, mely jobbról hegyre, balról Dedácsra és erdőcskejére támaszkodott: önbizalmukat egyszerre visszanyerték; a lelkesedés, mely villanysebességgel szokott tömegnél terjedni, átalános lett; a zűrrrel vetekedő rendetlenségből mintegy varázs ütésre hadoszlop fejlett, s mire Bem posztióról posztióra tüzelve oda érkezett, ismét harcra vezethető serget talált.

A császáriak biztos, de lassu taktikája ez egyszer nekünk kedvezett. Mert a midőn ide értek, mintha mirmidonok nőttek volna ki a feloszlotnak hitt tábor helyében: bámulva látták, hogy a csatát ujba kell kezdeniek.

A hídon átkelt császári ágyuk ujra megdördültek, a mieink egész erélylyel fogadták. Napoleonról írják, hogy nagy csaták elején, míg az ágyuk a nyitányt játszották, többnyire szunyadtak: kifáradt sergünk szintén ágyumenyörgés mellett pihente ki magát. S néhány percz múlva, mint a ki rossz álomból magához tér, honvédeink a két szárnyon már egész lelkesülten rohamra készültek. Az apró fegyver az ágyukat hatalmasan segíti; a szurony villog: b. Puchner, mielőtt sorait megbontatni engedné, desperált fogáshoz nyult, harmincz ágyujából óra negyedig záporban ontá a golyót, kartácsot és gránátot, szűnni nem akaró mennydörgést idézett elő... Már estve volt, setétedett, de a fegyvertűz villáma mint egy nagyszertű lángözön világította a csatát, melyben hőseink, mint lángborított

szobrok nyugodtan álltak, vége felé Bem szeme már örömben uszott. Néhány percz, s a csatának dőlni kell. A császáriak ágyuja szünni kezdett. Czecz, b. Kemény Farkas s gróf Bethlen Gergely, a három dandárvezér s Bem segédei mint annyi vészmadár, mely az orkán süvöltésére elősi- és csapkodó hullámokra veti magát, paripáiknak sarkantyut adnak, a serget rohamra vezénylek. A XI s XXIV. zászlóaljnak jutott a dicsőség előlrohani ... utána a többi ... a lovasság is bevágott ... az ellent egész hosszában megbonták, csakhamar hídat, csatatért, mindent megkaptak. Utolsó posztóijokat, a hidnáli fogadót, hová Bianchiak vonták be magokat, szuronynyal vették be. Erre a lovasság és ágyu átvette a csatát ... s a gyalogság mintegy diadalmenetben kísérté volna őket, ha a csendes hold- és hó-világ meg nem világítja a csatatért, hogy láthassák, mennyi szabadsághős maradt hátra vérében.

A piski híd megvolt tartva tehát, s Bemnek igaza volt, hogy vele Erdély veszve lett volna. Az állás fontosságát mind a két rész ismerte. Micink mintegy 5—600 ember vérén szerzek meg, míg a más rész szintén annyit hozott hasztalan áldozatul: Los en a u ezredesen kívül köztük valának a lovasságtól Wagner főhadnagy, b. Canitz és Wolf gyalogsági hadnagyok, kiknek a kormány Fejérvár piacán emlékoszlopot állíttatott, míg a magyaroknak egy fejfája sincs.

A sereg, mely reggel óta türt éhségét és szomjot, esti 10 órakor Padra ért, ott vett éjji szállást, hol az előtti éjjel a császáriak háltak.

Másnap, febr. 10 kén Bem tovább indult. Az előre kocsikázott b. Puchner Sibotra azon rendeletét küldé, hogy Stutterheim dandára Alvinczen, Kallianié Szász-Piánon, a lovasság Szászsebesen, Coppel dandára Szászsebes előtt vegyen állást. Bem előtt egész hálózat volt kiterítve, mely míg egyfelől minden utat elzárt, arra volt számítva, hogy ha Szászsebesnek megy, bekerítsék. Azonban a ravasz vezér mit sem zavartatá magát, haladott előre, s tettezte magát, mintha Szászsebesnek illetőleg Szébennek akarna tartani, estvefelé Szászsebes irányában sebesen elhaladt, Alvinczen Stutterheim dandárát meg-

lepte, a fejérvári várba futamtatá, s táborhelyét éjjli szállásul vette. S midőn másnap, febr. 11-én az űszpontosított császáriak Szászsebesnél csatakészen várnák: egy oldalmondulattal Fejérvár tátongó ágyui lőtávola körvonalán, a Maros balpartján fel, Limba és űstűged között, járatlan utakon, a legnagyobb erőfeszítéssel bemerűlt a hegyek közű, ott hagyá a Marospartot. Estvűre Bervén volt, hol másnap fáradt sergűt kipűhentetű... a vonulás rendezűjűt, Czeczűt ezredessű nevezű... b. Kemény Farkast a betegekkel és podgyászokkal Kolozsvárra küldű. Maga febr. 13-án Szász-Csanádra ment, honnan Holdvilágon, Asszony-nűpűn, Kis-Kapuson át, febr. 15-én reggel Medgyesre vonult be. Tiz napi folytonos küzdelem után mondhatni rűvpartra ért.

Igy végzűdűtt az óriási oltalmi harca, mely még Vizaknán, febr. 4-én kezdűdűtt. Tiznap alatt mintűgy 80 mértűfűldűt futott és futamított. A császáriak a helyett, hogy űstűték volna, febr. 12-én Szebenbe űszpontosíták magokat. Ott hagyták a csatavonalt, hol Dűvától Szászsebesig minden tt melletti egyes épűlet, Szent-Halom, Szent-András, Piski, Pad, Gyalmár, Bencenez faluk egyrűszű hamuba dűlt. Ott hagyák Dűvavárátt, mely bár épűn Dűva város felett fekszik, sem Kemény Farkas, sem Bem ellen nem demonstrált; sűt parancsnoka, Runkán százados febr. 10-én reggel arra ébredett, hogy a várűrsűg, mit az orlűti határűr ezred képezett, a várat oda hagyta.

---

Bem Medgyesre ért. Hogy ezen tűrfoglalás horderejűrűl némű tájűkezőzűssel szolűgáljunk, a szűkelyűfűldre kell pillantanunk.

Említűttűk, hogy Bem Szelindekrűl egy zászlűalű Magyarhonból megtűrt szűkelyt hazabűcsűttűt, hogy a honlűvűket harczra vezűssűk. A velek ment Kis Sándor ezredes, Gál Sándor ezredeset már nagyszűrtű készűlűdűs közűt találtű. Háromsűk fegyverbű állt, s a Dorschner által lehangolt csikiak szűlleme oda lűn vűltűztatva, hogy pár nap műlva, febr. 2-án űt csiki zászlűalű érkezett le Szűpsi-Szent-Gyűrgyűre, hogy

a háromszékiekkel egyesülten az ekkor Vizaknán álló Bemhez állórjenek.

A székeleyek ezen összpontosulásából a brassai muskarség Brassó megtámadását magyarázván ki, Engelhard orosz tábornok a császáriak mellé muszkákat adott, s úgy keletkezett Szent-Péternél a csata, mit fenebb említettünk : mire Gál Sándorék megfordultak s a közelebbi egyenesebb utat feladva, Udvarhely felé vették útjokat, a Küküllő völgyére.

E völgyet az őrnagygyá lett b. Heydte tartotta néhány ágyuval : Gedeon dandára Szebenbe hivatása után Segesvárt vevé nyugtalanító portyázásai támpontjának, jan. 31-én Erzsébetvárosra csapott le, az őrséget kinyomta, a nemzetőrséget lefegyverezte; febr. 8-kán Medgyesnek ment; Szilágyi alezredest benne megtámadta, s miután ez M.-Vásárhely felé elhuzodott, beült a városba, mely az nap tiszteletére világítást rendezett.

Azonban Medgyes öröme nem soká tartott. Mert a mint fenebb említettük, Zsurmay és Pereczi őrnagyok a vizaknai csata alkalmával elszakadtak Bemtől, Nagyselykre huzodván, a medgyesi őrségtől pótcapatoakat s még két ágyut kapva, állást foglaltak. Nem sokáig tarthatták, mert egy Szebenből eddig hatolt muszka csapat által fenyegetve, febr. 8-án estve Kis-Kapusra mentek, onnan febr. 9-kén reggel Medgyesre akartak beszálni : midőn nagy csodálkozásokra Szilágyi helyett, benne b. Heydtét találták. Zsurmay, hogy M.-Vásárhelyre átvághassa magát, szuronyt vett elő, a császáriakat belőle kiverte. A mint megpihent, hivatja a polgármestert, s kérdi, mennyibe kerülhetett a tegnapi világítás? Mintegy 2000 frtba, volt a felelet. Én a fáradságtól megkimélem a várost — viszonzá kedélyesen Zsurmay — nekem nem kell világítás, csak a 2000 frt . . . s azzal tovább folytatá útját, M.-Vásárhely felé. De azért oly hatása volt, hogy a mint b. Heydte visszaakart a városba térni, a szászok elébe küldtek, megizenték, hogy ha városukat megszálni akarja, annyi erőt hozzon, mennyivel megtarthatja, mert minden napra nincsen 2000 frtjok.

Bem tehát Medgyest üresen találta . . .

A tábornok ide febr. 15-én szállt be; Gál Sándor és vele a székelyek ez nap Udvarhelyre értek. B. Heydte e hír hallatára, éjszakán oda hagyá Segesvárt; s másnap, febr. 16-kán, Forró Elek ezredes, illetőleg a székelyek előcsapata előtt a sánczokkal, pallisadokkal erősített város kapui kardcsapás nélkül megnyíltak . . . A két tábor között már csak néhány mértföld, s e távolság közepében is ott van Erzsébetváros, az őrmények barátságos városa . . . E szerint Bem elérte, mit oly régen ohajtott, magát a székelységgel összekötötte . . . Ezzel a Háromszéket oly hősileg védelmezett XII. zászlóalj, s itteni Kossuth-husár osztály is beolvadt Bem táborába.

## XV.

### A románok s Urbán délpontja.

(Febr. 1—27.)

— Csányi L. fellépése. A románok végczéljokat leleplezik. Romániát kérvényeznek. A szászok felébrednek. Urbán Marosényre, majd Király-Németire út. Bem Beszterczére jő s újra kiveri.

Egy pillanatra mellék térekre vezetem olvasóimat, hol ugyanezen idő alatt szintén nevezetes események folytak le.

A tüzes véralkatu bihari főispán, Beöthy Ödön helyett, ki ostromló biztosnak páratlan volt: febr. 1: a mérsékeltebb, s több szervező talentommal felruházott Csányi László lépett fel, mint teljhatalmu országos kormánybiztos, ki eddig a magyarhoni központi hadsereg, illetőleg Görgei mellett kormánybiztoskodott. Egyik nagyobb honfi mint a másik: az első mint menekült halt el Londonban, a második elítéltetett, vérével peccétlé meg elveit.

Csányi mindjárt kezdetben febr. 6-án azzal lépett fel, hogy büntető törvény székeket állított, s a főispánokat, megyei kormánybiztosokat oda utasítá: miszerint a bírák megválasztásánál ne annyiban születésre, mint képességre nézzenek; democrat kiindulási pontját tehát azonnal bevallá. Ugyan-e napról a székelvényekhez fordult, hozzájuk intézett kiáltványában örvend, hogy 10,000-ren utban vannak; biztosítja, hogy a határőri szolgálat el fog törtétni, s reményét fejezé ki az iránt, hogy közelget az idő, hogy a székelység Mádéfalván lett leágyuztatásáért számot kérhet. Febr. 10-én egy más kiáltványban a Bem retiradájára megrémült orszá-



got lelkesíti, festvén Enyed s a haza gyász sorsát, melyet a véres emléktű Bastakorával hasonlított egybe.

Két oly férfi dolgaink élére állása, milyen Csányi és Bem, a magyarokra nézve egészen új fordulatot ígért. Az erdélyi főhadi kormányzóság gyanítva a jövőt, készült a vihar elébe. Ellenben a románok, vagy mert a győzelmet biztosítva látták, vagy mivel tisztába jöttek, hogy a kormány rájuk támaszkodása tetőpontját érte: minden áron arra törekedtek, hogy a nyert ígéretekkel formuláztassák. A Szebenből Bécsbe küldött Ságuna püspök be sem várva a melléje indított Lauriánit és Popázu brassai esperestet, febr. 6-án Olmützben a felség elé lépett, üdvözlé trónraléptét nemzete nevében, melyre ő felsége méltán számíthat, mint a mely maj. 15-ke óta a magyarok ellen működik, a magyar ministeriumnak az engedelmességet felmondta, a császári serget ujoncokkal tartja, s Urbán mellett ernyedetlenül küzd: s kérte az uralkodót, hogy mihelyt a béke helyre áll, a román nemzetet is hív nemzetei közé emelje. A császár a románok hódolatát, mint ki lőn fejezve, oly férfi ajkáról, ki a jó ügy élén áll, kedvesen vette: s biztosítá, hogy azon egyenjogosságra, melyet a többi nemzetiségeknek is ad, a románok is számolhatnak.

Azonban a románok igényei a csupa egyenjogusítás határain túl röpkedtek. Mit sem törődve a többi nemzetiségek történeti s ethnographiai viszonyaival, mit sem adva arra, hogy Erdélyben a compact székely és a szászföldet beolvasztással fenyegetik: terrenumról, külön fejdelemségről álmodoztak. Nem volt elég, hogy Erdélyt praefecturákra oszták, azt Romaneának kezdék magok s a general commando közt folytatott irataikban nevezni; mintha a kihalt nemzeteknek jogai volnának, előbb Daco-, most már csak Romanea nevet használtak, s a román administratio mellett a romai törvényeket is magokénak állították, sőt a forradalom után a kormánytól ezt kívánták részökre alkalmazásba hozatni.

A szervezési tervekről részleteket nem hozhatunk ugyan, de a roman comite iratai között többek közt oly töredékre is akadunk, mely latin nyelven így hangzott: 1. A rebellisek

javai confiscaltassanak. 2. E javak nyilvánítódjanak (roman) nemzeti vagyonnak. 3. A többi nemesek javai maradjanak bántatlanul. 4. E javak falunként irassanak egybe s terjesztessenek a nemzeti bizottmány elé decisio végett. 5. Aközben a b. Apor panádi és b. Vay tordosi birtoka confiscáltassék. 6. A kisebb nemességnek egy-egy telek szakasztassék ki. 7. A közhelyekből kiszakított szántok előbbi tulajdonosaiknak visszaadattassanak. — Ezeken kívül javaslatba hozott, hogy Felső-Fejérmegye darabjai a szomszédos hatóságokhoz csatoltassanak; Alsófejér pedig két kerületre osztatván, a Maros jobb parti részének székhelye Fejérvár, a balpartinak Balásfalva legyen...

Ily eszmékkel voltak a románok ez időben saturálva, s azon hiedelemben, hogy a monarchiát megmentették, eljöttek láták az időt, hogy eddig titkolt terveiket leleplezzék. Az Olmützbe ment küldöttség okmányt terjesztett ő felsége elé, melyben nyíltan felléptek, s kérték, hogy Erdélyt, Bukovinát és Bánságot a magyar korona területéből kiszakassza, s azokat román fejedelemséggé egy esítse. (Lásd az okmányt, s a szászok replicáját, „Sieb. Bote“ 1850. 9. 29. 68. sz.).

Ily kielégíthetlen vágyokat költöttek vala fel a románok keblében a megasorult főhadi parancsnokság simogatásai, s csak itt ébredtek fel a szászok, mikor látták, hogy sugalmazott politikák, a magyar alatt századokig állt önállóságot végenyészettel fenyegeti. Hogy a románoktól el ne nyelessenek, magok is Kronlanddá akarák az általuk lakott területet emeltetni, de miután az három darabra van szakadva, állandóságához magok sem sok reményt kötöttek: a Romania alapításnak tehát ellenszegültek... Miből a két kezetfogott nemzet meg hasonlása következett.

E meg hasonlítás természetesen még titok, az ellen működés csak közvetve, a kormánytestületekre hatás által alkalmaztatott.

Ezek közül a főhadi kormány bár még nem látta idejét velők szakasztani, miután a muszkák behozatalától őt megkímélni nem bírták, már nem sokat adott a románokra. Az egyik cs. vezér tollából folyt „Winter Feldzug“ lapjain több

helyt felmerül azon kicsinylő vélemény, melyre a császáriak a románok támogatásáról jöttek vala. De még szükség levén rájuk, megtették azt, hogy hivatalnokaik számára a rebellisek elkobzandó jószágaiból fizetést ígértek, de hogy őket gyengítsék, a gen. commando Golescot és Cristoforot, két olaszországi menekültet, Szebenből eltávolíttatá, miként azelőtt Magiera miniszterrel is megtette.

A szakadás tovább ment. Febr. 10-ről már azt írja a gen. commando a comitének, mikép szükségesnek látja, hogy ezentul minden nemzetörtség egy főnök alatt álljon, következőleg a szebeni szász és román nemzetörök is: különben megtörténhetik, mi Szeben védelménél megtörtént, hogy az román gárdatisztek elfutnak, s nevezetes pontok maradnak fedezetlen.

Ezen vádat febr. 13-ról Schott, a szebeni román gárda őrnagya többek közt azzal menté, hogy kapott fegyvereik rosszak voltak, s csupa négy töltést osztottak volt.

De a comite is visszairt, kimondá, mikép a legiók felállításánál a general commando a nemzetnek autonomiát, önállóságot adott: azzal pedig, hogy a román gárdista a szász alá rendeltetett, ez önállóság megsemmisítettik. Kimondák, hogy ők az autonomiát, mit 4 hó előtt kaptak, a király-földön úgy mint egyebütt megtartják, különben szomorú lesz a következő; mert e lépésben a szászok őket elnyomni akarását látják tervbe véve.

Akként is tőnek. Mert bár egyelőre csak a magyar megyéket nyirbálák, később a szászszékeket is ezélba vették. Így látjuk, hogy már márt. 6-kán Uj egyházszék panaszol a gen. commandonak, hogy Elisei Armat, ki magát e szász szék praefectjének nevezi, az ottani oláhokat a szász hatóság alól felmentette, a falukat román lábra szervezi, s a szék érdekét megtámadta . . .

Igy álltak szemközt ez időben a szászok és románok, a general commando és román comité, s a mind két részről igénybe vett román és szász hírlapok.

Az irodák zöld ászkálja meHöl ismét esataterre megyünk, Erdély északi felibe, hol Urbán ezredes ügyességének és szerencsájének tetőpontján áll.

Bukovinába levén szoritva, hogy az előőrsi szolgálat unalmait megszakassza, azon gondolatra jő, hogy járatlan utakon a magyar előőrsőkre csapjon. Malkovszki altábornagy, nem hogy támogatta volna, sőt jóvahagyását sem adta : azért Urbán ezredes Pojána-Stámpiból elényomult, s a triplex confinium csucsát, a Munyirozlavát megkerülve, az erdők rengetegjein át, a mieinknek háta mögé került, s febr. 5-ke hajnalán 22 fok hidegben, egy nap-és egy éjji hógázolás után Marosényt, a Borgói, völgy utolsó faluját, előőreinket elfogva, körülvévé. Mintegy 900 Sivkovich, Károly-Ferdinánd és bukovinai gordonistát hozott magával. Jól levén a lakosok által a helyőrség fekvéséről értesítve, a falut s annak minden pontjait, tűzértséget, lovasságot tervszerint meglepte. A kiállva volt őrknek az mondott, hogy ők székely katonák, s azok csendesen hagyták az egyes csapatokat vonulni. Még sötét volt, midőn Urbán tisztei egyszerű gordonista ruhában, a parancsnok Koffler őrnagy hálósobájába kopogtatnak s engedelmet kérnek, hogy ily korán alkalmatlankodnak . . . Késő volt már minden . . . A vi- gyázatlan őrnagygyal 11 tisztt, három század Sándor-gyalog, 44 Koburg-huszar, 74 ló, két ágyu esett Urbán zsákmányává. Különösen a tűzértség sorsa lepte meg a hont, mert fiatal tanárok, ügyvédek, mérnökök, festőkből alakultak, kik Bukovinába érvén besoroztattak ; de azért nem soká mint kocsisok, narancsárusok, nők, álrühában Csernoviczból s Brinnből haza jöttek. — Tanár Jakab József, J. Elek testvére, mint besorozott Olaszhonból Görögországba szökött, s mint tanár ott hala el.

Urbán e kalandos tett után, melyben 43 katonájának lába elfagyott, febr. 7-ére hajnalán Bukovinába visszaért.

Malkovszki altábornagy a sikert látva, maga is kedvet kapott Erdélybe törni. Seregének előcsapatát Urbán ezredes képezé ; előtte a határszálen állt honvédek visszazuhódtak ; s febr. 12-én már Borgó-Prundon volt. A vidék parancsnoka,

Riczkó ezredes Beszterczét feladta, maga Király-Németiben állt meg, egy más csapatot Voronieczki herceg, a lengyel legió egyik osztálya parancsnoka alatt Szeredfalvánál állita fel. Könnyű volt Urbánnak, mert otthon volt, s itt a keze alatti oláh határőrök közt minden emberben kémre, vezetőre, támogatóra talált. — Ismét meglepést tervekt, Jádról febr. 18-a éjjelén szép csendesen Beszterczén át elényomult, Wieser őrnagy a Szeredfalvánál állókat, Urbán Riczkót hajnalban megtámadta, a faluba rontottak, s heves csata közben, Riczkó ezredes apró golyótól elesett, 3 tisztje, 250 embere foglyul, 3 ágyúja zsákmányul esett : a többi Magyarosnak futott, hol az üldöző gr. Bandessin lovassági főhadnagy huszáraink kardjának esett áldozatul.

Riczkó osztálya Dézsre s Kolozsvárra huzódott. Azonban Tóth Ágoston kolozsvári főparancsnok s most már ezredes, seregét vezérelt Urbán elébe. A futókat összeszedé. Merészen előre tartott. De Urbánt sehol fel nem találva, febr. 21. Király-németit ismét elfoglalta.

Bem a kedvetlen hirt Medgyesén vette. Hogy Urbán a tréfát harmadszor is ne ismételje, a borgói vonalról komolyan kezd gondolkozni. Előbb is febr. 22-ről a székelyekhez felszólítást intézett, elmondja, hogy a borgói hűtlen oláhok miatt vesztesései vannak, s hogy oda a csend fentartására oly nép kell, milyen a székely : felszólítja, hogy a 26—40 éves székelyek, kinek kitelepedésre kedvök van, gyűljenek M. Vásárhelyre.

Ezen nyilatkozvány után, mely annyi eredménytelen kedvetlenséget idézett elő, Bem a medgyesi táborból 3500 gyalog, 350 székely-husár s 14 ágyut küldött előre, febr. 23 kán maga is megindult s Besztercze alatt termett. Már ekkor Fischer tábornok 3000 emberrel, 6 ágyúval Borgó-Prundig, Malkovszki altábornagy Marosényig jött vala. Bem mondhatni csak megmutatá magát, s Besztercze febr. 26-án azonnal megtűrt; Urbán hátrább vonult, előbb Borgó-Zsoszénynél, majd Borgó-Prundnál positiót vett, de Bem pár órai ütközet után mind a kettőből kiverte. Másnap febr. 27-kén báró Bánfi János őrnagy az üldözést tovább vezette, mignem Urbánék a határ-

széli hegyekben elmerültek. Vonulások oly sebes volt, hogy Bem csak szekeren követhető; s mégis hadnagy Fogarasi s főhadnagy Pampert mellett, 27 halott s 15 sebesültet hagytak hátra, mi a győzelmet 1 halott s 11 sebesülttel fizették.

Erre Urbán Bukovinába ment, vitézségéért Leopold-renddel diszítettett fel, mi őt báróságra emelte. Sergében, mely a fáradságos vállalatok által tönkre volt téve, typhus ütött ki. Mig átestek rajta Kimpolung, Eisenau és Vama helységeiben szállásolták el őket, Urbán ezredes szintén elkapá. Csapatja parancsnokságát Springinsfeld alezredes vette át; azonban a muszkák júniusban bekövetkezett bejöveteléig semmi kísérlethez sem fogtak.

A Borgói-szorosnál tehát negyedfél hónapig teljes szélcsend állott be.

## XVI.

### Bem elleneit Erdélyből kinyomja.

(Mart. 1—22.)

— A megyesi csata. Bem Segesvárra húzódik; onnan Szeben alá, azt beveszi. A szebeni orosz őrséget Verestoronynál kiűzi. A frekki, fekete-halmi csata. Brassó hódol. Brassót a muszka s a császári sereg oda hagyja. A felső-tömösi csata. A császáriak Oláhországba mennek. —

A husz napi hadjáratra térünk, mely Erdélyt az orosz és császári seregektől megtisztítja.

Fősergünk Medgyesnél táboroz, s roppant ellenség áll vele szemben. Brassóban Engelhardt tábornok alatt 6000, Szebenben Skariatín ezredes alatt 4000 muszka fedezet: támogatásuk által mintegy 12,000 császári léphetett sikra, kikhez a szász nemzetőröket s a felkelt románságot kell még számítanunk. Végül ott áll a borgói utszorost fenyegetőleg a bukovinai hadsereg és Urbán.

Mint ütött be Malkovszki altábornagy, s mint vonult vissza eléadtuk: annyit kell még emlitenünk, hogy e betűtésnél combinációban működtek b. Puchnerrel. Mihelyt a bukovinai sereg beindult, Szeben körül az egész császári sereg mozgásba hozott: Brassóból Schurttér tábornok dandárának fele Szebenbe, b. Heydte őrnagy portyázó csapatja Ujgyházra rendeltetett. A véletlen esetére az olasz harcztérről most érkezett Maroicsics tábornoki őrnagy és Skariatín ezredes Szeben tartása felett tisztába jöttek.

Ily előzmények után a sergeket megindíták. A fővezér, minthogy b. Puchner és Gedeon altábornagy gyengélkedett,

Kalliany tábornok. Dandár vezérek : az Olaszországból szintén most érkezett s nagy remények közt felléptetett Van der Null, gradiskai határőrezredes, a másik b. Stutterheim ezredes barmadik b. Uracca alezredes ; mindenik dandár mintegy 3000 főből áll, s mindenikkel 12 ágyu. A tér, mi a két sereg közt illetőleg Szeben és Medgyes közt fekszik, 4 mérföld.

A völgyön, mely 1000—1500 lépésnyi szélességben vonul Medgyesnek, Van der Null dandára jött elől : mart. 1-én előcsapatja már Kiskapushoz ért, melyet Herkálóvics őrnagy a XXIV-ik zászlóalj, kevés lovasság és hat ágyuval ez napon szerencsésen megtartott. Ugyancsak e dandár más osztálya, a fejérvári őrség által támogatva, balra Balásfalvára csapott, mi honvédek által volt megszállva. A jobb kézfelőli más völgyön b. Heydteőrnagy volt megbízva, hogy Medgyes háta mögé kerüljön.

A császáriak ily nagy mérvbeni közelítése sergünköt nem kevésbé lepte meg, mert kedvelt vezére, Bem Beczterczén volt, másnap bizonyos volt a csata . . . Ily feszült körülmények között érkezett Medgyesre — Bem, esteli 10 órakor.

Marcz. 2-án reggeli 8 órakor Van der Null Kis-kapust megtámadta : az őrség feladatához képest, feltartá az ellent míg a sereg magát rendezheté, s azzal visszavonult a tábor zöméhez, mely Medgyestől délre, mintegy fél órára egy amphotralis kerekségű téren foglalt helyet, melyet az országot ketté metsz. Előtte Szász-Ivánfalváról a Nagy-Küküllőnek tartva egy patak fut, jobb partjára Bem 16 ágyut szegeztetett ki, s védelmőkre sánczoltatásokat tett : itt fogadta el az ellenség tüztét ; a Déva felől jött osztálylyal érkezett Hrabovszki alezredes, 4 ágyuval Musna felé vett állást. Kemény ágyu csata folyt, a mikor tíz óra felé Bem Medgyesről kilépett, Czecz ezredestől a vezényletet átvette, s az eddigi védelmező csatát támadóra fordítá. A császáriak vele szemben egy jól épült fogadót foglaltak volt el, b. Bánfi János alezredest a XI. és XXIV. zászlóaljjal elküldé, hogy onnan őket kiverje. A XI zászlóalj Inczédi Samu őrnagya alatt oroszlányi bátorsággal rontott előre, s egy csatát nyitottak meg, mely leginkább az épület el- és visszafoglalása körül központosult. Ágyu és szurony öt óráig



vittak egymással. Ekkor alezredes gr. Bethlen Gergely a Mátyás-, Károlyi őrnagy a Württemberg huszárokkal, s többek közt az LV. zászlóaljjal előrontottak, a császáriakat állásokból kiverték, s a csata el vala döntve.

V. d. Nüllék megfutottak. Bem Kis-kapuson át Asszonynépeig üldözte őket, hol b. Stutterheim ide érkezett dandára közbe lépése, esti 10 órakor, a csatának végét vetett. Eredménye lön, hogy a magyarok épen azon állásban maradtak, melyből reggel ki mozdultak: az előrs Kis-kapuson állt meg, a sereg zöme pedig a sánczok mögé vonult. — Bem annyira meg volt seregével elégedve, hogy apróbb kitérítések mellett, a megsebesült Inczédi Samut alezredessé, gr. Lázár Albertet, gr. Bethlen Olivért, Alsó Sándort őrnagyokká nevezte ki.

Másnap mart. 3-án még keményebb csatára volt kilátás. Van der Nüll ezredes dandára mellé b. Stutterheim és b. Uracca dandárai is megérkeztek. A tábor vezényletét ma már maga Kalliani tábornok vette át, kit tábornoki őrnagy Maroicsics támogatott. Miként tegnap, a Kiskapuson állt őrség most is csakhamar visszavonult. Bem előbb azon ponton foglalt állást, melyen tegnap a császáriak. Délután 3 órakor megkezdődött a nagyszerű csata, melyben a császáriak 36 ágyuval mintegy 10,000-en, a magyarok hasonló erővel csaptak egymással össze. Két óra hosszat ágyu csata folyt, a mikor két 12 fontos ágyu, melyet Maroicsics őrnagy a Sezu-Máre nevű hegyre tíz lovas fogatokkal vontatott fel, megszólaltak s a magyarok ágyuit rombolni kezdé. Bem erre tegnapi állásába huzódott. Azonban mi tegnap nem sikerült, a balszárny megkerülése, ma csaknem létesült: mire Bem a mindenfelől intézett rohamot be nem várva, visszahuzódását megkezdette.

A csata a császáriak részére meg volt nyerve, de a mint jelenték, 500 halott, 137 sebesült s több tiszt életével vásárlák a győzelmet. Bem Medgyesén összeszedte sergét, s mert a császáriak utczaharczot kezdeni nem láttak tanácsosnak, az éj setétében a várost csendesesen odahagyá, míg a császáriak az egész éjet a hideg daczára Medgyes előtt táborozva töltötték.

Bem, ki távol sem gyanítá, hogy a császáriak a nyert

győzelmet hasznukra ne fordítsák s üldözőbe ne vegyék, a legnagyobb óvatossággal a Küküllő jobb partján hazódott Erzsébetváros felé, s ott a balpartra térve, az ország uton ment fel Segesvárnak, hová mart. 5-ke reggelén érkezett. Bizonyos volt benne, hogy új csata következik, azt Segesvár előtt akarta elfogadni. A várostól félórára egy vizmosásos árkot választott ki álláspontul, azt három zászlóaljjal éjjel nappal sánczoltatta, távol sem gyanítva, hogy az öt mértföldre maradt győzelmek három egész napi időt engednek számára.

Ez idő alatt kényelmesen rendezte seregét, M. Vásárhelyről új csapatokat húzott össze, ágyuit, fegyvereit kijavíttatá, s most már nyugodtan várta a támadást.

Mart. 8-án — mely napon Engelhard tábornok a székely és szász földet egybekötő hidat, mert Bem Brassóra törésétől félt, levágatá; mely napon a magyarhoni fővezérséget a Dembinszki helyébe lépett Vetter tábornok vette át, s Bem egyedül most sem rendeltetett más fővezér alá — a Medgyesre érkezett b. Puchner, sergét Bem ellen indítá. Azonban, vagy mert a győzelemben bizonyos lévén, Bemet a székelyföldről el akarta vágni, hogy oda ne menekülhessen; vagy mert a rögtönzött sánczokat tulerősöknek hívé: Szent-Ágota felé indult: másnap Trapoldon V. d. Null dandárának még egész kényelmesen rendjeleket osztogat, s úgy haladott a délről megkerült Segesvárnak.

Az elbizakodás ez óriási botlását, a vész perceiben legkeleményesebb Bem hasznára tudta fordítani. A mint a papi-papirosan oly szép haditervet megértette, azonnal dobott-tüttetett, csupán annyi időt vesztett, míg két fegyelmet sértett huszárt Zsurmay kérése daczára — ki ezért kilépett — főbe-lövetett: azzal mart. 9-én délfelé sebes léptekben megindula, másnap reggel a gr. Albertitől ott hagyott Medgyesre ért; gr. Bethlen Gergelyt 8 ágyuval Musna felé indítá, hogy balasárnyát fedezze; még az nap Nagy-Selykig haladt; honnan mart. 11-én d. u. 3 órakor Szebentől pár órára, Nagycsűrnél állott, Szeben ostromára készült.

Nem kívánjuk illusztrálni a roppant meglepetést, mely a császári tábornokokra következett, midőn mart. 9-ke estvéjén.

győzelmesen vonultak be a pusztán hagyott Segesvárra; nem a leveretést, midőn arra ébredtek, hogy Bem futás helyett, Szebennek nyomult . . . Ők is oda indultak, de már késő volt.

Késő volt, mert Szeben felett a koczká el vala vetve. Fedezetét 4000 muszka s mintegy 2000 osztrák tette; Pfersmann tábornok s Skariatín ezredes, kikre a védelem bízva volt, vár falak, sánczok és ágyukban bízva, távol sem hitték mi következik.

Bemet Nagycsúrnél muszkák fogadták, egy órai ágyuzás kezdődött, melynek végével a székelők a szőlőkben felállított muszkákat szuronyra vették, s azzal a csata a Szeben alatt elnyúló térségre lőn áttéve. Itt újra állást vettek, s még borzasztóbb ágyucsata fejlett ki; a Württemberg-huszárság az ellen jobbszárnya megkerülésére indult; Kis Sándor alezredes Koburg- és Vilmos-huszárokkal egy orosz útegre rohant: a muszkák elhagyták a szabad tért, s visszavonultak az alsó város sánczai megé. Hat órakor tehát már csak Bem állt a sikon, ki egyenest a város alá nyomult s ostromát megkezdette. Az ágya menydörgött, s közben a székelység rohamokat kísértett, de a muszkák visszaverték. A bécsi legió, a LXII. úgynevezett torontáli zászlóalj szintén közreműködött, s 7 órakor már megmászták a sánczokat: mire a muszkák odahagyva a külvárost, a felső város falai közé huzodtak . . . Bevenni, e volt a feladat . . . E nélkül az alsóváros megtartására se volt kilátás; s Bem fájdalommal gondolt rá, hogy ha nem sikerül, az egész nap küzdelme elveszett. Hogy a rohamot könnyebbé tegye, néhány gránátot vettetett; de a meggyult házak világa a magyarok sorait a muszka golyóknak még jobban kitette, a győzelem még kétesebbé vált . . . Azonban e válságos perczben Bethlen Gergely kerülő osztályával Szeben alá érkezett, s ki nem fáradt csapatokat vegyített a csatába. A lelkes XI. zászlóalj forradalmi dalok mellett a sánczokon s külvároson át a kapuknak rontott, a fellelkesült székelők és Máriaiak utánok, új meg új rohamot kísértettek . . .

Már 200 muszka fektűt a harcstéren. A parancsnok visszavonulót fuvatott. A nagy laktanya körül az elvonulás elkezdése megkezdett.

Képzelné lehet a roppant zavart, mit e jelenet előidézett. A város, melyet a törökök soha be nem vettek, melynek ősi falai most pallissádokkal voltak erősítve, mely 4000 muszkát fizetett, csak hogy megvédelmezze: fejét vesztve futkosott, fogott és pakolt, gyalog és szekeren, a vonulást megkezdő muszkák után futásnak indult. A nemzetőrség a piacon megdöbbenve állt, s csak a császáriak tartották még a kapukat, még mind remélve, hogy b. Puchner hátba támadni fog.

Az égő házak lángjától világított rémes jelenet közepette, 10 órakor egyszerre csak menydörögni kezd a magyarok éljen kiáltóása. Már csak egyes golyók süvöltenek: a torlaszos utcákon a honvédek fegyvere villog... A muszkák erre Szebent elhagyák, ágyujik némán futnak. A város megnéptelenedik, itt-ott elkésett menekvő siet még, s annyi futó között egyedül Benigni József, a „Sieb. Bote“ szerkesztőjét éri egy Kossuth-husár golyója, mely nemzeti viszályt szító cikkeire a végzetes pontot feltevé.

Itt álltak a győzelmeselek Szeben piacán. Az ellenküzdelem középpontja, a gen. commando székhelye, a szászok fővárosa, a román comité tűzhelye a magyarok kezében volt. A bosszu pohara fenekéig volt üríthető. A rablás, égetés, gyilkolás szörnnyeinek festett honvédek kéjittason jártaták tekintetőket végig, s azzal hozzáfogtak a város fenekestől felforgatásához — gondolják némelyek... Nem; senkinek egy hajszála sem görbült meg. Kincstárak ajtai helyett szent helyekét törték fel, klastromok, zárdák ajtóit, hogy a bennük sinlett magyar foglyokat szabadítsák meg, hogy részt vegyenek a fájdalmas közörmben, mely a századok óta együtt békésen lakó nemzetek mások által felidézett romlása felett tegnap másutt, ma itt ülő torát. A barátok klastroma s katonai laktanyából nő és férfi rabok örömkönyekben uszó arcza köszönté a szabadítókat. Itt a Köpecznél foglyul esett Pap Mihály őrnagy hosszú, ősz szakállal, lánczait, zörgetve keresi három honvédtiszt fiát; ott gr. Kemény Sámuel, Kolozsvár kezese, s Schopf Alajos, volt hadibiztos vezeteli őket a gen. commando és román comité írományai lefoglalására. Mások a zsákmányul esett fegyver és

készletárak ajtait állják el. A családi öröm s harci vívmány diadalérzete egymást váltogatták.

Roppant diadal. Mert a mellett, hogy Szeben elvesztése a császáriak szellemére végtelen lesújtólag hatott: 21 ágyu, 1 millió puskatöltés, 6000 ágyugolyó, 5000 apró fegyver, 150 mázsa lőpor, feles élelmiszer, ruhakészlet jutott a magyarok birtokába; s velek az ágyútteg, melyet Vizaknán elvesztettek volt. B. Berger alezredes s Teichert őrnagy, 14 tisz, 115 közvétség foglyul esett; a kórházokban 850 beteg, kik között 123 muszka sebesült maradt hátra.

Másnap, mart. 12-én meghozák a hirt, hogy b. Puchner Berethalom és Ujegyházon keresztül sebes léptekben közeledik: Bem, hogy a győzelmet biztosítsa, Gr. Bethlen Gergely alezredest 12 ágyuval, 3 zászlóaljjal s egy osztály huszársággal elébe indítá. Serge más részét pedig Szeben előtt állítá fel, nem is gyanítva, hogy meg ne támadtassék.

Bethlen ment, de nem talált ellent, mert b. Puchner, — ki épen azon napon neveztetett Bécsben hadszertárnokká, mely napon Erdély hadszertárát, Szebent elvesztette — Szeben eleste hírére az erdélyi hadtest vezetését Kalliani tábornok kezébe tette, maga Pfersmann, Gräser és Jovich tábornokokkal, három század lovasságtól kísértetve, a Verestoronynak vette útját, hol, a muszkák háta megett, mart. 13-án Oláhországba ment; a Bánságnak tartott, mely szintén vezényletére volt bízva.

Kalliani a frekki hidnak ment, az Olt megé húzódott, s Skariatín ezredessel egyezkedéshez kezdett, hogy Szebent visszafoglalják.

Bethlen Gergely pedig a fáradságos expedíció után, néhány elfogott szekér s 76 fogolylyal visszatért Szebenbe: foglyul vivén egyszersmind Coppet ezredest is, kit Bem, azon ígéretére, hogy a magyarok ellen többé nem harczol, Bécsbe bocsátott. Mindazáltal később egy Coppettel fogunk találkozni, ki mint tábornok az erdélyiek, illetőleg Bem ellen harczolt.

Bemnek Medgyesnél embere volt, de löszere hiányzott; most löszere van, embere nincs, mennyiben tőle messzemaradtak. Aazonban összekezdé vonni, s a végcsapáshoz készült.

Első, ki hozzá érkezett Herkálovies tábornoki őrnagy, ki egy csapattal még a medgyesi csata alkalmával (mart. 3-kán) elszakadva, két ágyuval Balázsfalvának ment; ott felvéve az LV. zászlóalj M. Ujvárnak tartott, hol a Károlyi-huszárokkal, egy zászlóalj gyalogság s 6 ágyuval erősödött; honnan M.-Vásárhelynek csapott fel, hol Tolnay Gábor csapatját magához véve, Medgyesen át Szebenbe érkezett.

Bem pár napot Szebenben mulatott, rendezte a helyőrséget. A város és a vidék főparancsnokságát b. Bánfi János ezredesre bízta. Senkit sem huzott felelősségre, beérte azzal, hogy a városi tanácsot új választás útján restauráltatá.

További lépésekre gondolt. Ismerte a császáriak tervét, hogy Skariatín ezredessel Szeben ellen támadást akarnak intézni, keményen intézkedett ellenük; az itt talált fegyverekből a magával hozott 2000 láncsás székely ujjonczt azonnal felfegyverzé, a Máriási zászlóalj 1300 főre egészíté, a nagy sáncz-ágyukat beszegezteté, s két dandárt szervezett: egyiket b. Bánfi J. alatt, melyet a muszkák, egyet Czecz ezredes alatt, melyet a császáriak ellen indított. A két dandár mart. 16-án darabig egy irányban haladt; s hol utok ketté szakadt. Veszteséyen, figyelő osztály hagyatott.

Már ekkor a muszkák Boiczára, illetőleg a Verestoronyi szorosba voltak visszahuzodva, a császáriak pedig sebes léptekben haladtak Brassó felé: mert mart 14-én Engelhard orosz tábornoktól azon izenetet vették, hogy Brassót 10,000 felkelt székely fenyegeti, mit egyébiránt az előre küldött Kiss S. ezredes rendezett.

Bem természetesen e zavarúkról nem sokat tudott. Czecz a XIV. XXXVII és L. honvéd s 4 zászlóalj székelységgel, egy osztály Württemberg s ugyanannyi Kossuth-huszársággal, egy század Károlyi s ugyanannyi Kreszlovassággal 37 ágyuval a császáriak ellenébe indítá; kikről távol sem tette fel, hogy a második nagy stratégiai hibát kövessék el,

hogy Szeben visszafoglalása megkisértése helyett, Brassó megtartására siessenek.

Mig Czecz haladt, Bem Bánfi J. dandárával, mely vadászokból, az LV. s egy székely zászlóalj, egy osztály Württemberg huszárság s két üteg ágyuból állott, Talmácsnak vette útját, a Szebenből kivert muszkák kitűzésését vette célul. Estve setét volt már, midőn Boiczához, Erdély utolsó falujához ért, melynek déli szélén a Verestoronyi vár emelkedik. A muszkák már a szorosba elmerültek volt, császáriak fedezték a vonulást, kik a falu Erdély felőli részén voltak felállítva. Bem balszárnyokat megkerülte: gr. Heusenstamm százados 94 ember vesztéssel átvágta magát; oly zavarba jöttek, hogy b. Bruchenthal Samuel, a szebeni nemzetőrség parancsnoka, nehogy kézbe kerüljön, az Oltha ugratott, hogy a balparton fekvő Porcesdre meneküljön, azonban a habokban lelte sirját. — Erre Bem másnap mart. 17-én a Verestoronyi-szorosban tűzni kezdé őket Alant az úton ágyui, fent a jobbparti sziklákon, vadászai dolgoztak. A muszkák többször megálltak, először a vámon innen, másodszor a Riu-Váduluj hidján, Erdély végpontján, s azzal, ide hagyák Erdélyt ... Bem a határról diadalérzettel tére meg. A verestoronyi szoros őrizetére az LV. zászlóaljat hagyá, vele hat ágyut, mit maga szegzett ki, előlük az ágyulovakat s a szekér elejét, a sereg bámulatára, Szebenbe visszaküldötte. Erre elhagyta a Verestoronyi-szorost, tábora után sietett, mely győzelmesen haladt Brassó felé.

Czecz ezredes a Brassó felé indult sereggel az nap, mart. 16-án Fenyőfalvára ért, hol az ellen utócsapatára talált. A frek ki híd a falutól félórára fekszik, 380 lépés hosszú, fából épült s egészen fedve van: ezt oltalmazták a császáriak, hogy az Oltoni átkelést akadályozzák. Van der Nüll és b. Uracca dandára már messze járt, oltalmával b. Stutterheim dandára volt megbízva. A hidnál Klokocsán őrnagyot találták, ki egy zászlóalj Károly-Ferdinánd s egy zászlóalj első ezredí oláh határőrrel, két század dragonyossal s négy ágyuval volt felállítva. Esti 10 órakor kezdődött a támadás. A császáriak a híd előtt várták, azonban egy órai ágyuzás, s a székelyek és

az L. zászlóalj szuronyszegzésére visszavonultak. Most a híd felett kezdődött a csata, a Károly-Ferdinándok 71 embert vesztek, a határőrök ellenben míg a hidon áthúzódtak, teljesen felbomlottak, s kitől merre lehetett, visszaoszlottak hazájukba, Riebel József őrnagyokat otthagytak.

Reggel négy órára a híd Asbot százados által helyre volt állítva. Átkeltek, még pedig minden ellenállás nélkül; Pereczi őrnagy lovasságával s két ágyuval már futókat üzött.

A hirre, Fogaras várparancsnoka, Stráva százados Riebel sorsára jutott, reggelre a várórség, mi szintén oláh határőr volt, odahagyta a várat: a parancsnok két ágyujával Brassónak vette útját, Fogarast türesen hagyta.

Czec mart. 18-án Vledényig hatolt. Kün éjjelezett, mert a császáriak Feketehatalomnál csatát akartak fogadni.

Mart. 19-én fiatal vezértünk támadást rendezett. Van der Null dandára Brassó fedezésére sietvén, Feketehalmot Stutterheim és Uracca dandára tartotta. A város nem lévén oltalmazható, a tőle egy órányira fekvő erdős magaslaton állták el az utat, míg egy csapat a Feketehegy mellett, b. Heydte a Pojána völgyén akart háta megé kerülni. Így volt kifeszítve a háló, melyen Czecznek át kellett magát vágnia. Előcsapatját egy osztály Württemberg huszár, Máriasi vagy is a XXXVII. és Kabos székely zászlóalja képezé; ágyujok hat; osztály parancsnokuk Károlyi alezredes, a vezérkar élén őrnagy Herkálóvics. A centrum négy zászlóalj székelységből, két röppentyű, 21 tábori ágyu s lovasságból, az utócsapat egy zászlóalj gyalogság, 4 ágyu és a többi lovasságból állott.

Czec oly sebesen lépé meg őket, hogy a császáriak terve egészen dugába dőlt, az előőrségét állásából oly hirtelen kiverte, hogy a városból elősiető dandárok csak is a várostól óranegyedre vehettek állást. Tíz órakor kezdődött a csata, folyt a mikor Bem odaérkezett. Elé az ágyukkal! kiáltá. Öt röppentyűt bocsáta el, hárma a legsikeresebben talált, s az ellen sorait futásra kényszeríté. Mire a császáriak 267 halott és sebestültet hagyta, Brassó felé vonultak. — Heydte, ki tőlük



elszakadt, a töresvári szoroson át, csak is 26 órai folytonos futással menthette meg csapatát.

Mart. 20-án Bem Feketehalomról Brassónak ment. Brassó nem az a város, melyet nagy sereg ellen oltalmazhatni lehetne, egy völgyteknyőben fekvén, ha a csata elvész, a seregnek, melyen meneküljön, utja nem marad. Egyetlen menedék, a tőle keletre fekvő tömösi utszoros lévén, Brassó előtt kellett volna tehát csatát állni, de Engelhard tábornok feladatának nem ismerte, sőt követelte, hogy vonulását a császáriak fedezzék. Mit talált tehát Bem? Mire délben Vidonbákhhoz ért, a brassai tanácsot lelte ott, mert a tábor alig várva a hajnal első sugarát, utját a tömösi szorosnak vette: e szerint a két császár armadája, az osztrák három dandár, a muszka segítség, a brassai, szebeni és segesvári nemzetőrség kíséretében, a harcot kertülve, nemcsak Brassót, de egész Erdélyt feladá, s a legsebesebb léptekkel sietett menekülni. Bem délután 5 órakor Brassóba belovagolt.

A császári sereg a határszéli hegyek közé merült, átvonulásával vesződék, mire mart. 21-én sergeink a Tömösi-utszorosban őket tűzbe vették. Az előlmenő két század székely gyalogság s félszázad lovasság Felső-Tömösnél bukkant Van der Null utócsapatára. Golyózápor, kartács, gránát fogadta őket, Szabó Nándor őrnagy a nyomukban haladó serget előnyomta, hat fontos ágyúval akkora erőt fejtett ki ellenek, hogy egyik posítiót a másik után adák fel, s még az nap egészen kiützte hazánk határiból... A győzelmi jó kedvnek nem kis tevő része volt Molnár Ádám székely tüzemester, ki minden pár lövésre: előre az ágyúkkal! retirál az ellenség!! kiáltással buzdítá az erdőben huzodó csatárlánczat; maga pedig retirált, nem retirált, mindegyre közelebb nyomult s bőgeté a hat fontosokat. Miért is helyben hadnagygyá lön.

A császáriak 186 halottat és sebesültet vesztek. Részünkről halottat nem találtak, sebet 30 kapott. Nyereségünk lett 80 fogoly, 100 magán és tiszti podgyászos szekér, mit Bem a székelyeknek ajándékozott, s ezen kívül 2000 fegyver.

Igy leveretve ment ki a sereg, mely Bémet respectálni nem akarta. Így lőnek megezáfolva azon hadjelentések, melyek demanxi modorban szüntelen csak diadalról beszéltek . . . Kimentek Oláhországba, hol a legnagyobb nélkülözéseknek néztek elébe.

---

Négy hónapig maradt künn e hadtest.

Egyelőre Krajovánál álltak meg. Onnan akartak bemenni a bánságba, hogy a temesvári őrséghez csatlakozzanak. Vissza-  
veretvén, Cserniczhez húzódtak, a Duna mellé. Ide érkezett Radeczkitől 40 napi itteni táborozás után gr. Clam Gallas s a  
nálánál jóval ifjabb Pergén tábornok, 80 ágyu-lóval, s egy század tüzérséggel.

Összes erejük 36 ágyu, féltűtteg röppentyű, egy zászlóalj Párma, egy Leiningen, két zászló Károly-Ferdinánd, két zászló Bianchi, két zászlóalj Turszki, egy zl. száz vadász, két század gordonista vadász, 6 század lovasság, mely részint dragonyos és könnyűlovas, részint dézsáni, vagyis Fogaras vidéki határőr-husár. Összesen mintegy 12,000 ember ment ki, de a sok nélkülözés, künn táborozás körülbelül 3000 életébe került.

## XVII.

### A visszahódított Erdély szervezése.

(Mart. 4. — apr. 14.)

— Bem szervezései. A Bánságba megy. Csányi kormányzása. A mart. 4-i osztrák alkotmány. A függetlenség kimondása. —

Szeben és Brassó bevétele, illetőleg a császári és muszka sereg kinyomása után, Erdélyben még csak két erőd maradt a császáriak kezében : Fejérvár, az erdélyi katonai operációk középpontja, s a Dévai vár, mely egyébiránt kiesinységénél fogva nem sokat nyomott a mérlegben.

A szászok le voltak fegyverezve, a románok már csak is a nyugoti havasokat bírták, a compromittáltak ide vonultak vala fel Jankhoz, az erdők rengetegjeibe veték bizalmukat. A többi tér meghódolt, szervezés alá jött.

A kettős irányu szervezés, a katonai és polgári azonnal kezdetét vette; amazt Bem, ezt Csányi L. országos teljhatalmu kormánybiztos intézte.

Bem mint ünnepeelt hős tűnt fel a háladatos haza szemében. A kormány Erdély visszahódítását nagyszertű vívmánynak tekintette, mert csak is ez által vivatott ki, hogy a képviselőház Debreczenben nyugodtan tanácskozhatott. Kossuth e naptól benne a magyar hadsereg leendő fővezérét látta, s hogy az lehessen, pályáját előkészíté. Erdély pedig Bemben a néhány hónap óta dult élet és vagyonbátorság visszaállítóját tisztelte. Kormány és nemzet vetekedett Bem iránti elismerése nyilvánításában.

Erdély részéről a székelyföld kezdé meg nyilatkozatát, tekintélyes küldöttség köszönté őt Brassóban, mint a hon megszabadítóját, s felkérte, hogy legalább Háromszéket látogassa meg, különben az egész Székelyország Brassóba zarándokol. Bem engedett az őszinte székely nemzet ohajtásának, s a Brassó bevételeire következő vasárnap, mart. 26-én néhány törzstiszt kíséretében felindult. Két óra múlva a kőkösi hídnál volt, a pontnál, hol a székelyföld kezdődik. Egész néptömeg fogadta. Az egybesereglett székelység, nő és férfi, gyermek és öreg, hosszú sorban, a fiatalság lóháton, nemzeti lobogós dzsidákkal, s a szekerek tábora várt reája. Zene, ezer ajk éljenzése köszönté. A nemzetőrség őrnagya beszédet tartott hozzá; kocsiját virággal halmozák el, s örömkönyekben ragyogó arczok áldása kísérte utját S. Szent-Györgyre, Háromszék fővárosába. A székháznál Horváth Albert, főkirálybíró nagyszerű terítéssel várta. Ismét üdvözölni jöttek sorai s éljenzéseik közt haladt. A lépesözetten Háromszék hölgykoszorúja üdvözlé, vérpiros rózsát tűztek rendjelei mellé, előtt jobbjára kötelékét himnusi nemzeti szalaggal cserélték fel, az egész asztalnál urhölgyek szolgáltak fel neki, a legszebb kezek pótolák a jobb kéz szolgálatát... Bem, a mogorva öreg harcos meglepésig nyájas lón, mindenik számára volt bókja, s az egésztől azzal vált el, hogy a székelyt, melyet hősiességeért eddig becstűlt, ma szeretni tanulta, s hogy e vala életének legszebb napja.

Bem mindenesetre szerencséje tetőpontján állt.

Be levén Erdély visszafoglalása végezve, s a Bánság megtisztítása lón reá bízva, a bekövetkezett napokat arra fordítá, hogy Erdélyt a bel- és külellenység ellen kellőleg biztosítsa, s azzal kiszáljon.

E nagy cél elérése végett legelsőbb is Erdély népeire gondolt. Hogy a legyőzött nemzetiségeket megnyerje, mindjárt Szeben bevétele után kiáltványt bocsátott ki, melyben elmondá, hogy a magyar szabadságért harcol, azt és az egyenlőséget való és nyelvkülönbség nélkül a haza minden polgárára ki akarja terjesztetni... a kormány nevében általános amnestiát hirdetett... a szász nemzet municipalitását biztosítá... kimondván, mi-

szerint a szabadságharczok egyik feltétele a szabadsajtó, felszólítja a német lapok kiadóit, hogy hirlapjaikat azonnal folytatba tegyék, s mart. 21-ről felszólítja az elbujdosottakat, hogy térjenek haza, mert a magyarhaza megbocsát.

Ő mint menekült, világfájdalma egész szeretetével fordult a népekhez. A honn maradtak az őszinte szavakat meglehetősen jól fogadták. A román nép, melynek főnökei eltűntek, örvendett, hogy bántatlanul maradt; a szász nemzet mondhatni bizalommal fordult feléje: a brassai tanács mart. 22-ről maga is felszólítást intézett a polgársághoz, hogy övéit bátran visszahihajta, mert bántalma nem lesz; a brassai lap azon nyilatkozáttal indult meg, miszerint „october óta szurony által volt lenyitgőzve, s a brassai térparancsnokság terrorizmusa alatt kénytelen volt oly cikkeket igtatni lapjába, melyek gyalázat bélyegét süték egy nemzet homlokára, mely szabadságharczok sok babérai érdemes.”

A nemzetiségekkel ilyszertű békelődések közt, vívmányai legfőbb biztosítékára, a hadsereg szervezésére gondolt.

Győzelme részeseit kitüntetésekben s jutalmakban részesítette. A tiszteket előléptette, a közlegénységnek Szeben bevételért két, Brassóért egy havi díjpótlékot osztatott. Ez alapon Toth Agostont b. Bánfi Jánost, gr. Bethlen Gergelyt, b. Kemény Farkast, Kiss Sándort ezredeké; Inezédi Samut, Ihászt és Hrabovszkit alezredeké, több századost őrnagygyá nevezett.

Czecz ezredest tábornokká s jóváhagyás reményében erdélyi főhadparancsnokká tette, vele Szebenben a comandirozó generalisi szállást elfoglaltatá.

Megjutalmazván a meglévőket, új sergekről gondoskodott. A honvédszászlóalj s lovassági osztályokból törzscsapatokat választott ki, s azokat új zászlóaljak magvává tevén, főleg Gál Sándor ezredes ügyes tapintata következtében, a mindenfelől sereglő székely újonczokból tizenhárom zászlóaljat alakított; még pedig oly sebességgel, hogy azok a hadügyminiszteriumtól egymásután jeleltethetének meg a LXXIV—LXXXVI. folyó számokkal. A lovasság állítása bár lassabban, de szintén

folyt. S néhány hét alatt, miután a szász és román nemzetből is ujonczozni kezdettek, oda vitték, hogy 30,000 begyakorlott ujoncz állt sorban, csakhogy nagyrészt lőfegyver nélkül. Ezen kívül az éltesebb székelységből 10 zászlóalj mozgó nemzetőrség alakíttatott, kiket a határszéli szorosok őrzésére fordítanak.

Sereg már volt, felszerelésükről kellett gondoskodni. Szeben 100,000, Brassó 40,000 frt sarcza lőn egyelőre erre fordítva. A megyékben s székelyszékeken begyűlt s a haza oltárára tett pénz és ruhabeli áldozatok nagyban segíték : némi hatóság ujonczai egy részét felöltöztetve indítá ki. A városok egyre működtek.

A fegyver és készlet gyártás mindenfelé folyt. Kézdivásárhelyt mintegy 70 ágyut öntöttek ; Nagy-Bányán, Szebenben, K. Vásárhelytől löport, Kolozsvárt, M. Vásárhelytől, Szebenben, K. Vásárhelytől gyutacsot gyártottak ; Köhalomban nyergeket készítettek, Marosportuson b. Stein ezredes vezérlete alatt fegyvert javítottak ; egész arsenállá vált Erdély, mely mint egy Circassia, hegyi fekvésénél fogva, önvédelemre készült.

Azonban az önvédelemnek még egy nagy teendője volt, a határszéli szorosok elsánczolása, őrséggel, ágyúkkal megrakása. Mint tudjuk, Erdély Oláhországgal 57, Moldvával 33, Bukovinával szintén a határszéli görbületek után mérve, 8 mértföldön határos ; de mindenfelől magas hegyektől levén körülvéve, az e tájokról várhatott betörések csak néhány határszéli átszorosra voltak szorítva. Nehogy a muszkák és császáriak míg ő a Bánságba működik, betörhessenek, redoutteokat hányszor is elhelyezett, a hídfőnél s Borgó-Prundnál nagyszertű védelmi sánczot húzatott. S mire mindezek majus hóban készen voltak, a szorosok következőleg voltak felszerelve :

Bukovina felé : Borgónál és Radnán 6000 ember 14 ágyúval

Moldva felé : Tölgyesen . . . 2000 " 4 "

" " Gyenesen . . . 1000 " 4 "

" " Ojtozon . . . 2000 " 6 "

Oláhország felé : Bodzán . . . 1000 " 4 "

" " Tömösön . . . 2000 " 6 "

" " Töröcsvárnál . . . 1500 " 4 "

Oláhország felé : Verestoronynál			2000 ember	6 ágyuval
A szorosok szomszédában :				
"	"	Csikszeredán . . .	1000	" 6 "
"	"	Kézdivásárhelytt . .	1000	" 8 "
"	"	Brassóban . . .	2500	" 6 "
"	"	Fogarasi várban . . .	1000	" — "
"	"	Szebenben . . .	2000	" 12 "
"	"	Medgyesén . . .	1000	" — "
"	"	Déva alatt . . .	2000	" 6 "
"	"	Hátszegen . . .	800	" — "
"	"	Fejérvár alatt . . .	3000	" 12 "
"	"	Kolozsvár körében	6000	" 12 "
			37,800 ember 110 ágyu.	

Kik azonban nem mind rendes honvédek, mert közülök 3000 nemzetőr, köztük van a Rákóczi szabad csapat, vannak vadászok, van egy zászlóalj lengyel s egy század lengyel dzsidás. Ezek közt volt a székelyek tíz zászlóalj mozgó nemzetőrsége, közülök I és II. Beszterczevidéken, a III. IV. V. a csiki és háromszéki szorosoknál, a VI-ik a Bodzánál, és Tömösnél, a VII. Törösvárnál, a VIII-ik Verestoronynál, a IX és X-ik Verestoronytól Vaskapuig volt felállítva.

Természetesen, mikor Bem Brassóból a Bánságba indult, ezek egy része még csak tervbe volt véve, mindazáltal oly rendelkezéseket tett, hogy a vele harczott régi honvédek közül 10,000-t azonnal kiindíthatott, s a fennebb kimutatott létszám, általunk kijelölt állását nem sokára elfoglalhatta.

Hogy Szebent biztosan hagyhassa, márt. 27-én Verestoronynál becsapott a muszkákra, őket az egész szorosból Oláhországba nyomta; a harminczadon beölt néhány ágyut állított fel, s a szöröst hátsz alézredesre hagyva, tovább haladt.

Márc. 28-án már a Maros partján állt, hogy Fehérvár alá keljen, miben azonban pár napi akadályt lelt, mert a császáriak Szeben bevétele után a Marosoni szep híd egy részét elégették.

volt. Fejérvár alatt b. Kemény Farkas márt. 28-ka óta ott állt csernirozó hadosztályával; márt. 31-én Bem is átkelt, a várat ágyuztatni kezdette, s apr. 2-án August ezredes várparancsnokot feladásra szolitotta : mi nem sikerülvén, Marosportus és Borbánd felőlről a várat kétfelől sereggel körülvevé s a csernirozást elrendezte.

A várban tiz század gyalogság, 48 lovas s feles várágyú lévén : Bem Kemény mellett 2400 gyalogot, kik között van a 32-ik zászlóalj; egy osztály Mátyáshuszárt, 60 aranyosszéki önkéntes lovas, 6 hatfontos ágyút hagyott, bombákat rendelt, s azzal serge után indult.

Mielőtt tovább kisérnők, meg kell emlitenünk, hogy a képviselőház indítványára Szeben bevételéért a kormány Bemnek a magyar érdemjelek második osztályu érmét küldötte meg, s azt Csányi kormánybiztos márt. 28-án Szebenben ünnepélyesen átadta. Most, a midőn apr. 5-én Fejérvár alól Szászsebesre érkezett, a kormány és képviselőház három küldöttével találkozott, kik neki, az ostrolenkai hősnek, Szeben bevéőjének, az osztrák-orosz sereg kiverőjének, a magyar érdemjelek első osztályu érmét tűzték mellére, mi 6000 frt évdíjt biztosított, s e mellett egy okmányt kézbesítettek, mely által altábornagygyá lett kinevezve. Az átadás részleteiből megemlítjük azt, hogy Német alezredes, ki a küldöttséget vezette, kimondá : hogy nem szónokol, mert ő katona, hanem tisztelete jeléül megcsókolja az ösvészér jobbját, mely Magyarország szabadságáért megcsónkult. Bem a szintén meghozott ötvenöt harmad rendű érdemjelt vitézei közt maga is kiosztotta, s felkérte a biztosok által a kormányt, hogy még 96 tisz, s 249 közvitézt diszesítsen fel.

Innen Déva alá ment, melyet a bánsági császári seregge támaszkodva, Kudlich főhadnagy tartott. A vár, mely mint sasfészek 800 láb magas sziklacsucson setétlik, ketős várfallal lévén körül kerítve, melybe jól elzárt csigant vezet fel : kevés katonasággal volt tartható. Déva város épen alatta fekszik, az országut szintén ott fut el : ennyiben magatartása alkalmatlan volt, különben nem lett volna veszedelmes. Faltörőágyuk hiányában, Forró Elek ezredest 2000



ember s 6 ágyuval, alatta hagyta. Csutak Kálmán őrnagyot Abrudbánya fedezésére indítá. S azzal apr. 14-én a történeti nevezetességtű Hunyadvár szent-földére lépett.

Ezalatt Bánfi János ezredes a sereggel a klasszikai szépségtű Hátszegvidékére érkezett. E mindenfelől festői hegyekkel környezett völgy délnyugoti szegletében fekszik a római romokban gazdag Várhely s felette van a Vaskapunak nevezett hegynyílás, mit két zászlóalj bántási határőr tartott. Apr. 16-án Bem is megjött, csekély összetűtközés után Vaskapu megtisztult : s az erdélyi sereg Magyarhon határát átlépte. — Mi azonban, míg Fejérvár és a havas be nem volt véve, nagy botlás volt.

Bem vívmányait, a nemzet és haza iránta mutatott elismerése nyilatkozatait láttuk : de a midűn Bemet csodáljuk, nem szabad elfeledkeznűnk arról, ki dicsűségének jogoson osztály részesse. Mert ha a hadvezér méltán mondhatja, hogy adjanak neki katonát, szereljék fel, élélmezzék azt, s akkor a félvilágon átmegy : akkor azt, ki a hadvezérnek mind ezt keze alá szolgáltatja, méltó elismerésben részeltetűnk, mert Bem mind ezt Csányi L. ország kormánybiztosnak köszönheti. Forradalmunk e kitűnű kormányfűrű, e nagy, ez őriási, Brutusi jellem a polgári téren nem volt kisebb, mint Bem a katonain.

S a midűn Csányira kegyelettel emlékeztűnk, soha sem szabad mellűle feledtűnk, a mellette működűt kormánybiztos Asztalos Pál képviselűt, kinek fiatal lánglelke oly sokat tett Erdélyért, ép Szeben bevétele napján hunyt el, s most ott pihen köztemetűnkben. — A vidéki kormánybiztosok érdemeit leszámítva, nekik köszűni a magyar ügy, hogy az ujoncok mirmidonokként termettek elű, hogy az áldozatok folytak, s alig volt egyház, mely ágyunak harangot ne adott volna.

Hosszas volna Csányi szervezű szelleme minden mozanatait átfűtni, csak is némely átalános intézkedűseit említűnk meg. Csányi Bemet, mint polilikust nem csodálta, némely intézkedűseinek, milyen volt a székelyek Borgóhozi telepítűse, épen ellene dolgozott : azért, a megmentés nagy munká-

jában igyekezett vele öszhangzásban maradni. A piskii csata után, Csányi kiáltványt bocsátott Erdély népeihez, az oláhokat emlékeztetvé, hogy a magyar kormány szabadságot, földet, jogot adott, s ha 8 nap alatt a havasokból lejönnek, bűnbocsánatot ígért; a szászokat felhívta, elégejjék meg a iszonyúságokat, melyeket pénzök s bujtogatások előidézett, simuljanak a magyar hazához, mely nélkülök és ellenök is előbb-utóbb kivívja jogait.

Vissza lévén Erdély hódítva, letarolt, feldult hazánknak semmire sem volt nagyobb szüksége, mint egy szervező kormány főre: viszont Csányi szelleme sehol sem volt inkább elemében, mint itt, hol mondhatni egy chaost kellett újra rendezni. Hozzá fogott s alig hiszem, hogy csalódjunk, ha kezét látjuk Kossuth Bemhez Czibakházáról irt rendeletében, melyben mart. 18-áról megírja a tábornoknak, hogy amnestiaival a kormány politikáját ne anticipálja, a szászoknak teendő igéretekkel a kormány kezeit ne kösse meg; s a muszkák behívásában résztvetteket fogassa el. Mennyire folyt be e rendelet következtetésére, nem mondhatjuk meg, annyi áll, hogy Csányi szellemét hordja magán. Még mit sem tudhatott a muszkák teljes kivonulásáról, már mart. 23-án Szebenbe ment, működését megkezdette, kiáltványt bocsát ki, melyben elpanaszolja mikép ármány és árulás az egyesült magyarhazát majd végveszélybe sodorta; s hogy többé vér, láng és gyilkok ne pusztítsák e hont: Szebent s a királyföldet ostromállapotba tette; a király földre 4 rögtönítelő s 7 büntető törvényszéket állított; a Bem által rendelt tisztujjitást helyben hagyta; a közpénztárokat ideiglenesen álladalmi felügyelet alá rendelte, hogy ellentünk ne használhassák; az inspectoratuságokat a szász helységek felett megszüntette; az orsz. kincstári hivatalokat, milyen a főposta hivatal, a tartományi főbiztosság, s a főpénztár hivatal, Kolozsvárra rendelé; s végre a lotteriat megszüntetvé.

Mart. 24-én Szebenvároshoz ir. Felhányja Szeben tetteit, s elrendelé, hogy a fegyvert 48 óra alatt halálbüntetés alatt adják be, mi alól a szebeni magyarságot sem vette ki. Mart. 25-én a

gen. com. és oláh comite széthordott iratai visszaadónak jutalmat hirdetett.

Mart. 26-án a szász és oláh néphez nyilatkozott. Nem tudatok — ugymond — az ármány titkait. Most láthatjátok, hogy a gazdagabb nagyravágyóknak, magánérdeket hajhászó kalandoroknak, a megszüntetett dézmát sajnáló papoknak szolgáltatók eszközül: térjetez azért haza, mert bűneitek megbocsáthatók; de ha nyolcz nap alatt haza nem tértek, javaitok elvételnek s elfogatás esetében testileg fenytődtek.

E rendeletek közzététele után Csányi Brassóba ment. Mart. 29-én érkezett oda, a napon, melyen Brassó-vidék tisztajtását tartá, még pedig oly széles censussal, hogy ki 120 pft értékkel birt, választó vala. Megérkezése nagy mozgást idézett elő. Minden testület tisztelgett. A német beszédekre német, a magyarokra magyarul felelt. Csupán Mager Károly, kereskedő és városi szónok hozta ki sodrából, ki többek közt a városi közönség élén a katonák kaszányákba szállásolását ohajtá. Csányi a következő szónoklatot, mintegy sziklán ülő sas, felhuzott vállokkal hallgatá végig. Mi megette áltunk. Meine Herren! . . . kezdé válaszá, s néhány körmondattal megáll: tudnak e az urak magyarul? kérdi a városi közönségtől, s az igenlő feleletre megrázó beszédet kezdett: felhányta, hogy vérfoltok, leégett falvak tűzkei kiáltanak büntetésért, felhányta a pénz és véráldozatot, melyet a muszkák behívása által az országnak okozának, fel az Engelhardt orosz tábornoknak tett örömtisztelgéseket, míg a magyart, kik e hont szereztek, kiknek kegyelméből e földet birják — lefegyverezték, üldözték, bebörtönözték, legyilkolták. Azonban a magyar kormány mindent feled, de azt, hogy egy várostól, melynek csak kegyelmet ad, mikor halomba nem löveti, mint ők a mi városainkat — feltételeket el nem fogad . . . Szóval, hogy fel nem jegyeztük, a ferradalmi szónoklatok egy remekével szegényebbek vagyunk. De azért Csányi senkit el nem fogatott. Törvényszékeket állíttatott. S oda hangolta Brassót, hogy midőn az nap a magyar zászlók kitűzését s a világitást elrendelték: a lapok azt mondták: kár volt rendelni, mert különben is megtették volna;

főlévtől katonai despotizmus alatt álltak; most a demokrata sereg győzelme felett örömmel világítanak.

Azzal tovább ment Háromszéknek, vonulása diadalmenet volt. Kézdivásárhelytől a díszebéd pohárköszöntéseit gyerekektől öntött, szerelt és kezelt ágyucskák lövöldözései kísérték; meglátogatta a rögtönzött löpörgyárt, meg az ágyúöntődet, hol az itt öntött 23-ik ágyú díszlövésével fogadták. Azzal Szebenben át visszatért Kolozsvárra.

Csányi e körutjában azon meggyőződésre jött, hogy ha sikert akar a szászok és oláhok ellenében, keményebb rendszabályokhoz kell nyulnia. Apr. 4-ről a szász nemzet; vagyónát, mint a melyet az országegységének, szabadságának felforgatására használtak, nehogy továbbá is ily célokra fordíthassák — lefoglaltatta. A szászföldön rendőrséget állított, annak élére volt harminczados Dobokay Józsefet állította, megbízván őt a honjokba meg térni nem akarók vagyona lefoglalásával; e rendőrség működését apr. 16-án kezdte meg.

Mig az ellenforradalom főnökeivel így bánik, a nép iránt még most is a legnagyobb kimélettel volt. Bem meghagyta apr. 4-éről, a mezőgazdaság érdekében, hogy egy századhoz fuvarba egy szekérnél többet ne rendeljenek; Csányi apr. 18-ról azt rendelte el, hogy a tisztek fuvarát ezután ne nyugtatvánnyal, hanem kész pénzzel fizessék, mint Magyarhonban. Hallván, hogy némelyek a nép által okozott kárait igen magasra becsültetik: apr. 10-én békebiróságot állított, mely közvetítő legyen; azokra nézve, kik tán a magyar fegyver tekintélyét a robottatás visszaállítására használnák, apr. 8-án tudatá, hogy az ilyenekkel, mint hazaárulókkal fog bántani. Hogy a székelységet megjutalmazza, folyó évi adóját elengedte; a számokra a Parajdi aknán a só mázsája árát 2 ftra szállította.

Ez alatt a hatóságok szervezése is keményen folyt. A megyéket a magyarhoni megyék mintájára alakították át, mit Belsőszolnok kezdett meg, mart. 29-én. Eddig Erdélyben a főbírák kivételtek a főispán után, úgy jöttek az alispánok, szolgabírák: most alispánokat kaptunk, fő és alszolgabírákat. A székelyszékek, hol fő- és alkirálybírák, dullok vitték a közigazgatást, ha-

sonló lábra vitettek át. A Fogaras-földi kapitányság szintén megyévé lön alakítva.

---

Mig ezek Erdélyben folytak, mind a bécsi mind a magyar kormány egy-egy óriási csapást intézett egymásra.

Az osztrák birodalmi gyűlés Kremsier-ben együtt tilt s meddő tanácskozásokat folytatott Austria megmentéséről. Két új eszmével küldöttek, a Gesamtmonarchia és a Gleichberechtigung eszméjével, ezek alapján akartak a régi meggyengült Austria helyébe, egy fiatal „Új Austriát” teremteni.

Az austriai örökös tartományoknak nem sok kifogások lehetett ellene, mert alkotmánynyal, önkormányzattal nem bírtak: ellenben a magyar korona és hozzá kapcsolt részei, kik külön, saját alkotmányuk alatt éltek, mélyen voltak a kérdés által érdekelve, mert ez által történeti multjuk, ősi alkotmányos állások megsemmisítéssel volt fenyegetve.

Hogy e nagy eszmét kivihezzék, s hogy Magyarországon annál kevesebb ellentállásra számithassanak, a magyarországi és erdélyi más ajku nemzetiségeknek külön korona tartomány s bizonyos autonomia lön ígérve. Mint a szász és román nemzet közötti polemikából s elbeszélésünk folyamából is már láttuk: Erdélyben a magyarság ellenében két nemzetiséget akartak még gleichberichtigolni.

A szászok, mint láttuk a Gesamtmonarchiához csatoltatásokat korán elkezdték sürgetni, s egy memoriale-ban, mely jan. folytán a Wiener Zeitungban kijött, azt kérték, hogy a szászföld a magyar korona alól kiszakittatván, Markgrófságra emeltessék. Mit tettek a románok, arra nézve azon feleletet látjuk jónak felhozni, melyet a szászok ezen törekvése felmerített. Szintén a bécsi ministeriumhoz fordultak, elmondák hogy a szászok csak most leleplezett iránya nálok igen kedvetlen érzést gerjesztett; ezennel a szászok földének Markgrófsággá alakítása ellen tiltakoznak, mint mi a nekik is megígért Gleichberechtigunggal ellenkezik; indokul felhozzák, miszerint a szászföldön a kétszázhezernyi szász ellenében kétszázhetven-

hétézer román lakik, s ezeket bekebelezetni nem engedik; az Andrianum diploma s Mária Terésia azon leirata alapján, melyben visszatetszését nyilvánítja az iránt, hogy a szászok a fundus regius-hoz tulajdonosi jogot követelnek, a szászok kizárólagos jogát kétség alá hozták; végül azon vádra, miszerint a szászok őket független Daco-Romania alapítása szándokával gyanúsítják, kijelenték, hogy ezt a német birodalom koronája alatt tervezik, ez alapokon arra kérték a ministeriumot, hogy rólok nélkülök ne rendelkezék: különben a világ előtt protesálnak.

Ily előzmények folytak Erdélyben, a mikor febr. 26 és 27-én, h. Windischgrätz és Debinszki közt lefolyt kápolnai csata kedvező hire Bécsbe érkezett. Görgei, Klapka s egy sereg tábornok és dandár vett benne részt, a magyarok végül is oda hagyták a csatát, s a jelentés úgy hangzott, mintha Magyarország e csata által meglett volna hódítva. E benyomásra Ferencz József császár az alkotmányozni akart kremsieri birodalmi gyűlést szétoszlatta, s octroyálta az annyit emlegetett mart. 4-i birodalmi alkotmányt, melynek Magyarországot és Erdélyt illető pontjai így következnek:

„71. §. Magyarország alkotmánya olyképen fen fog tartatni, hogy azon rendeletei, melyek e birodalmi alkotmánynyal ninosenek összhangzásban, elvesztik erejüket, s hogy minden nemzetiségek és divatozó nyelvek egyenjogúsága a nyilvános és polgári élet minden viszonyaiban alkalmas intézmények által biztosíttassék. Ezen viszonyok külön szabály által lesznek rendezve.

72. §. A szerb vajdaságnak oly intézmények biztosíttanak, melyek egyházi ügyeik és nemzetiségük megőrzése tekintetében régibb szabadságleveleken és újabb időkbeli császári nyilatkozatokon alapszanak. — A vajdaság más koronátartománnyal egyesítése, küldötteinek kihallgatása után, különös rendelet által fog elhatározatni.

73. §. Horvát- és Tótországban, hozzáértve az odatartozó tengerpart vidéket, úgy szinte Fiume városában és a hozzá tartozó vidéken, az ezen tartományok külön intézményei az ezen

birodalmi alkotmány által meghatározott kapcsolaton belül, Magyarországtól teljesen függetlenül fognak fentartatni. A birodalmi végrehajtó hatalom közvetítése által Dalmátországból követek fognak érkekezni ezen országok tartományi gyűlésével egyesülésök és ennek föltételei iránt, s az eredményt megerősítéssel a császár elébe terjesztendik.

74. §. Erdély nagyfejedelemségének belszerkezete és alkotmánya a Magyarországtól teljes függetlenség és az országot lakó nemzetek egyenjoguságának elvei szerint, összhangzásban a birodalmi alkotmánynyal, újabb országos alapszabály által fog megállapittatni. — A szász nemzet jogai ezen birodalmi alkotmány határai közt fentartatnak.

75. §. A birodalom épségének oltalmára fenálló határhozi rendszer katonai organisatiojában fentartatik, s mint kiegészítő része a birodalmi hadseregnek, a birodalmi végrehajtó hatalomnak leszen alárendelve. A határörvidék lakosainak, birtokviszonyaikat illetőleg, külön alapszabály által ugyanazon könnyebbitések biztosittatnak, melyek a többi koronatarományok lakosainak már megadattak.

Képzelní lehet a hatást, melyet ezen alkotmány híre Magyarországon előidézett. A 71. §. a magyar korona és tartományai függetlenségét, a 72. §. az ország integritását; a 74. §. Erdély unióját semmisítette meg, s a magyar törvényhozási jogainak leglényegesebb részeit az összes birodalmi gyűlésre, a Reichsrathra ruházta át.

A birodalmi kormány e fellépése a magyar kormányt szintén elhatározó lépés tételére bírta. Megelőzni Magyarország beolvasztását, e volt az egyetlen gondolat: csak a kivételben, ha volt elágozó nézet. A háboru az ország és dynastia közt kérielhetlenül folyt, hogy lehessen szerencsésebben bevégezni, e foglalt el minden kedélyt. A mart. 4-i alkotmány kihirdetése után Ausztriát újabb szerencse érte. A mult évben kezdődött európai forradalmak rendre elbuktak; a szárd király Carlo Alberto, ki Ausztriával nyílt hárcot vívott, mart. 27-én el-

veszté a híres novarrai csatát, s Viktor Emmanuel részére leköszönt: most már az Olaszokban működött osztrák sereget is Magyarország ellen fordíthatá. Naponta újabb sergeket hozhatott a magyar csataterre, s vezérkarát tapasztaltabb vezérekkel gazdagíthatá: Van der Nullt Erdélyben már említettük, Magyarhonban b. Wohlgemuth és Welden jelent meg. Azonban a mint tavaszodott, a magyarok fegyvere is mind szerencsésebb lett. Mart. 30-án Vettertől a fővezérséget Görgei vette át. Perczel apr. 3-án bevette a Szt-Tamási sánczokat, s ez által a ráczok meg voltak törve; Görgei apr. 6-án megnyerte az isaszegi és gödöllői csatát, diadalmas serege Pestig nyomult előre. Erre apr. 10-én a váci győzelem következett, mire h. Windischgrätz fővezérségét b. Veldennek volt kénytelen átengedni. Kossuth tehát, hogy Ferencz József császár dec. 2-ki trónralépése s mart. 4-kén. kiadott chartájára óvását tegye, hogy az európai diplomatia figyelmét a magyar kérdésre vonja, s a hadsereg megett a visszalephetés hidját felszedje: azon merész gondolatra jött, hogy Magyarország Ausztriától függetlenségét proclamálja. April 14-kén a képviselőház elé lépett s a függetlenség iránti indítványát megtette; s miután el lön fogadva, b. Perényi Sigmond a felsőház elnöke, a kérdést még azon nap elfogadtatá. A függetlenség ki lön mondva. Függetlenségi nyilatkozatot szerkesztettek, s szerte bocsáták. Kossuth Magyarország kormányzójának kiáltatott, mint kormányzó ministerium alkotásával bízott meg.

Nagyszerű jelenet. A mily merész gondolat volt Magyarország Ausztriába tervezett beolvasztása, ép oly merész volt a rá tett felelet. A kérdés horderejét kormány, képviselőház, nemzet és hadsereg egyiránt érezte. A magyarhoni sereg visszhangul apr. 19-én a nevezetes nagysarlói, apr. 25-én a szőnyi csatát vívta; míg a más rész apr. 24-én mintegy diadalmenetben vonult be Pestre, melyet e csaták teljesen felszabadítottak.

A függetlenség kimondása s Pest bevetele csaknem egyszerre terjedt el Erdélyben. Mindamellott, hogy sem a sereg,



sem a nemzet republicanus hajlamokkal nem bírt, s a királyság eszméjéről le nem mondott, a kormány ohajtásához képest a két nagy esemény hírét, mindenfelé megkezdették ünnepelni.

A gyermekek fapuskákkal fegyverzetten csapatokban jártak az utcákon. A nők, mint M. Vásárhelyt, a lelkes gr. Lázár Ester fellépésére, a debreczeni központi mintájára, betegápoló egyleteket alapítanak, mire szükség is vala, mert volt idő, mikor egyedül Kolozsvárt 13 orvos s 1462 betegünk volt. Pünkösdben a székely fiatalság megjárta, mint szokás énekelve zöld vetéseit, de pünkösdi királynét nem tett, a nélkül tere meg. A honvédek a magyar kártyából a királyt kiveték, s a nélkül játszanak. I h á s z alezredes, Verestornyon tánczvigalmat rendez, melyben Szeben hölgykoszoruja s Zukada török őrnagy is részt vett, s midőn a társaság már legjobb kedélyhangulatba merült : a vár ágyui megdőrdültek, a zene elhallgatott, a tisztek állomásokra futottak, s ekkor I h á s z a megremült nőkhez lép s jelenti, hogy csak egy jelenet a honvéd életből, mely megtörténhetett volna. A helyőrségek kedvnyilvánítása másfelé sem maradt el. Czecz tábornok Szebenben, a commandirozói lakban ebédeket rendezett; gr. Bethlen Gergely ezredes a Bruchenthal háználi szállásán fényes tánczvigalmat adott.

A székely születési Bardocz kath. hitszónok, városról városra járt, az erkélyekről egész papi ornatusban, polgári praedicatiókat tartott.

Mig a közvélemény és sereg így nyilatkozott, a hatóságok, városok és megyék hódoló feliratokat intéztek. A száz városok szintén megtarták a Tedeumot, Szeben maj. 9-én székes ülésén tette magáévá, Brassó feliratát két követ kézbesíté Debreczenben a kormánynak; mely maj. 2-án megalakult : élén Kossuth L. állt mint kormányzó, Szemere Bertalan mint miniszerelnök miniszteriumot alkotott, s Csányi L. kormánybiztosunk közlekedési ministeri tárczával bízott meg.

E kinevezéssel az ország nyert, de Erdély veszített; mert helyét a maj. 6-án kinevezett különben derék Szentiváni Károly, gömöri főispán, mind a mellett is, hogy mellette oly

fejek voltak, mint a nagy törvénytudó Horváth István, — nem egészen pótolható. Nem is volt oly könnyű az, főleg Erdélyben, hol a kormánybiztos gondjait egy feldult, ezer érdekre szaggatott szegény haza vette igénybe. Bár merre jártunk, mindenfelé leégett falvak maradványai, melyek körül az udvarházak megbarnult köfala, setétre égett kéménye leverőn emelkedék; az országutak hosszában a fogadók mind lerombolva, leégetve. A marhaétetett szőlők pusztán heverték; a sok vetetlen maradt szántókat veres mák s kék kátáng virág nőtte be; az útfeleken annyi sírhalom; hol a felbujtogatott nép a szabadságot anarchiában, a testvériséget communismusban, az egyenlőséget a gazdagok porbarántásában kereste, egy kormánybiztosnak nehéz volt feladata. Csányi ismerte e helyzetet, s hogy több vészt megelőzzön, kormánybiztosi állását azzal fejezte be, hogy a fogságra jutott Roth István Lajos luth. lelkészre, Küküllő megye császári administratorára, Kolozsvártt gr. Karacsai Sándor elnöklete alatt hadi törvényszéket ültetett: s maj. 11-én főbelővette.

## XVIII.

### A havasok s Fejérvár ostroma.

(Apr.—maj.)

— Az abrudbányai havasok elleni expedíciók. Csutak és Hatvani kísérlete. Abrudbánya pusztulása. Egyezkedések. Cernirozó gordont huznak. A centrum állásfoglalása. A balszárnynon b. Kemény ismét előnyomul, de sikertelen. A jobb szárnynon Vasvári elesik. Déva feladja magát. Fejérvár ostroma. —

A császári seregek kimenetele után, mint említők, csak Fejérvár és Déva vára s az abrudbányai havasokra huzódott románok ide menekült sor- és határőrkatonák által vezetett tábora maradt hódolatlan. Déva és Fejérvár szintén e havasok aljában fekszik, s mintán területét mintegy 100 □ mérföldre tehetjük, Erdély  $\frac{1}{10}$ -d. része volt közökben, s benne Jank mintegy 40,000 puskás és lándesás nép felett rendelkezett.

Kényes kérdés, mert Abrudbánya, Körösbánya, Offenbánya, Verespatak, Nagyg s több bányahelységben sok a magyar lakosság; nehéz pont, mert az egész terület csupa hegy és fenyves erdő; völgyeit rakoncátlan patakok járják; székértt kevés, országutja csak is Zarádon át Abrudbányáig tart; többi része csak lóháton és gyalog járható. Falvai órányi kiterjedésttek, elszórt házakkal, melyek középpontját a templom teszi; rakott cströs kertekről, tele pinczékről szó sincs, magok is az országból lóháton cipelik fel a gabonát: a benyomuló sereg tehát csak is a magával vitt eleségre számithatott. Különben gyönyörű vadregényes vidék, az itt fakadó Szamos, Aranyos, Ompoly és Körös egy sereg festői, az itteni arany és

ezüstbányák sok érdekes tájképet idéztek elő : ha ezen havasokat országutak hálózna át, ha a bányahelységeknek apró váracskok szolgálának biztos rakhelyül, ha a természet a cultura is segitené: e havas Svájcz szépségeivel vetelednék.

E gyönyörű táj a forradalom alatt Jank vaspálczája alá jutott volt, innen nevezte magát havasok királyának, s osztá parancsait a császár nevében. Innen ment ki az expeditio Zalahna, Enyed, Jára s több havasalji városok és faluk hamuba döntésére, innen volt támogatva Fejérvár: mint ilyen hely folyást a legnagyobb figyelem tárgya maradt.

Bem, ki azt hitte, hogy a szabadság levegője előbb-utóbb ide is elhatand: egyelőre nem sokat törődött a havassal. Nehány hónapig elégségesnek látta Zaránd felől egy figyelő hadtestecskét állítani fel, mely alkudozzék, s a románok figyelmét Erdély más pontjairól ide fordítsa.

December végén a később alezredessé lett B e k e József ment fel s fedezte Zarándmegyét; de a piski csatához ő is lejött vala.

Szeben bevétele után Csutak Kálmán őrnagy lön felküldve, ki Körösbányaig hatolván, apr. 2-án kezdé meg előlépését. Apr. 3-án Szarapcz, Mihelyen és Bucsiesdnél a sánczokat bevette, Buttyán praefect menekült, de tábora, vágómarhái, élelmiszerei zsákmányul estek. Azonban Csutak győzelmének nem sok hasznát vette, mert Brádnál tovább haladni nem birt, még apr. 20-án is itt állt. Miért is maj. elején Hatvani őrnagy küldetett helyébe.

A fővonal mindenestre ez, mert ágyuval csak itt lehetett benyomulni. De volt a kérdésnek egy más ága is, az, hogy a havas alatti helységek a lecsapások ellen biztosíttassanak. E végre Csányi kormánybiztos a Beöthi által megindított szabad vadász csapatok, s mozgó nemzetőrök kiállítását végrehajtá, s rendelkezés alá bocsátotta. Bem ezen új erőre, támaszkodva elrendelte a havas cerniroztatása megkezdését, melynek míg egyik feladata a szomszédos helységek védelme, más feladata volt Feketetótól le Déváig cordont tartani, mely a hava-

sokat bezárja, s minden élelmiszerek felvitelét gátolja. A főparancsnoksággal, illetőleg a berendezéssel egyelőre Zariczki Lengyel ezredes lőn megbizva. Ő mart. közepén egy hadtestet alkottott össze, melynek balszárnya Zaránd és Alsófejérmegye, centruma Aranyosszék és Tordamegye, jobbszárnya Kolosmegye havasajait foglalja el : a balszárnny vezényletét b. Kemény Farkas ezredesre, a centrumét Szilágyi birtokos b. Eglofstein Béla nemzetőr alezredesre, a balt a martialis kinézésti Trángus őrnagyra ruházta, s az egyes positiok elfoglalása, a csapatok elrendezése körül a parancsnokoknak szabad kezét engedett.

Nem akarunk részletekbe bocsátkozni, mindazáltal, hogy e hadjárat módorát rajzolhassuk, a centrum elhelyezkedése felől némi tájékozást hozunk. Egyelőre Toroczko-Szegyögytől kezdve Túron, M.-Létán, Szent-Lászlón, Gyalun foglaltak állást . . . Majd egy második positiót vettek, melybe következőleg voltak felállitva : megjegyezvén, hogy positióikat falvak-tól falvakig vették : balszárnnya szélső csapatát az LV. zászlóalj Szathmári százados s Velics Károly vadász századja képezte, kik Lapádról Nyirmezőig álltak. Innen a Bedelői havasokig egy más csapat szabad ég alatt táborozott, s állott Kovácsi János vadász, Biró Samu egerbegyi, Zsakó István toroczko-i nemzetőr századából, velők volt egy szathmármegyei nemzetőr s egy vadász század. A harmadik csapat a Bedelői-havastól Lunka határáig nyult, tévőrészei két aranyosszéki nemzetőri század Egei János s b. Jósika Pál alatt, kik az Aranyos széleig terjeszkedtek. Tovább a nagyoklosi keresztnél Lengyel Ádám vadász, a Runki-havason Csipkés Albert vadász, a kákovai határ Bojnyik nevű havasán Filla százados a XXXI. zászl. egy századával; a kisbányai határon a Gruju Gázsi havasán az LV. zászlóalj többi századja mellett, ott van a Tarsoly Gergely vadász, Tarsoly Lőrincz turi nemzetőri századja; tovább ugyancsak a kisbányai havas Dilma-Grozávestylor nevű részében a XXXI. zászl. első százada Valla századossal, a Gyálu-grozávestyloron ismert színészünk Feleki Miklós vadász, a fülei havason Hajnál Jó-

zsef vadász századja. A tartalékot Kákovánál 300 szathmári nemzetőr képezte. E szerint az összes létszám 4175 gyalog, kikhez még 24, Koburg, 4 Vilmos huszár, 24 tordai lovas nemzetőr számítandó.

A mint a csapatok e posztot elfoglalták, a románok 3—5000-nyi osztályokban az egész vonalon egyszerre rohanták meg őket, de mindenütt visszaverettek; s következése lett, hogy az állásvételközben Kisbányát, Bikalátot, Szurdukot, Kisoklost, Runkot, Kisbánya-havasát, Kákovát fegyverrel kellően elfoglalni, e falvak egy része leégett. Mi azonban más szárnyokon nem történt.

A cernirozók e pontokon megálltak, de azért az egyes összerútközések nem maradhattak el, mert a románok le-lecsaptak s a magyarok élelmi készleteit igyekeztek elfoglalni. A magyarok megkezdék missiojokat, a románok hangulata megváltoztatását. Küldöttségek által érintkezésbe jöttek; hogy az elfoglalt falvak lakosait visszaédesgessék, hét embert küldtek fel, kik következő, plajbászszal irt válaszszaal tértek meg: „Veltünk nincsen magoknak semmi bajok, nekünk sincs semmi magokkal; mi semmit se ígérhetünk, míg nem törvénykeztünk, holnapután törvénykeztünk s akkor megírjuk, hogy megadjuk-e magunkat vagy sem. Aláírva : Hidegszamosi kapitány.”

Apr. 2-án Naod, ki tábori előjárónak czimezé magát, Kákováról egy magyar leányt küldött le Magyar-Létára, s tőle levelet, melyben inti e csapatot, ne kezdjen irtó háborut ellenek, mert Verespatakon, Abrudbányán, Offenbányán és Zalathnán 20,000 magyar van kezökben, s ők a fegyverteleneket nem bántják; különben is, közelg a számolás órája, mert a muszka már közelit . . . s felkérte őket, hogy egy nálok fogva lévő leányt egy mással cseréljenek ki. . . Ily parlamentirozás közt folyt le itt a cernirozás.

---

A tábor balszárnyán nevezetesebb események történtek. Parancsnoka b. Kemény Farkas egyelőre Fejérvár cernirozásával lévén elfoglalva : Zaránd felől egy csapat, Bem-

től nem függőleg működött. Csutakot maj. elején Hatvani szabadcsapatbeli őrnaggyal válták fel, mely választás még szerencsétlenebb.

Hatvani ideérkeztevel egy időben Szemere miniszterelnök azon gondolatra jött, hogy a havasiakat egyezkedésre szólítsa fel, mi végre Drágus, belényesi képviselőt, mint román születésűt Jankhoz küldé: köztök a kérdés tárgyalás alá került, még pedig a magyar kormánytól küldött következő alapon:

I. Az oláhok, mint külön nemzetiség, jövőre az okmányokban román névvel fognak említettetni.

II. A magyar kormány azon ohajtástól lelkesítve, hogy Magyarország minden nemzetisége magát önállólag kifejltesse, a románoknak következő nemzeti garantiákat nyújt:

1. A magyar nyelv diplomáciai használata csak is a törvényhozás s kormányzási ügyekre fog terjedni: a községi tanácskozás nyelvének meghatározása a törvényhatóságokra bízatik.

2. Oly megyékben, hol a románok többségben vannak, a tanácskozás nyelve a román és magyar egyaránt lehet; a jegyzőkönyv mind a két nyelven vihető; a nemzeti gyűléssel, kormányval s hatóságokkal a közlekedés magyar.

3. A román elemi tanodák nyelve román.

4. A behozandó szóbeli eljárások nyelve az, mi az illető hatóságé.

5. A románoknak szabadságában lesz folyamodványt anyanyelvükön is benyújtani.

6. A görög vallás, egyházi és tanodai igazgatási tekintetben, a többi vallással egyenlő jogba lépik: a szerb papságtól független, püspökét szabadon választja, ki patriárka címet vesz fel.

7. A görög vallás részére a ministeriumban külön osztály lesz felállítva, melynek tagjai e vallásuakból fognak beállítatni.

8. Tanodái és templomai egyénjogot élveznek a többi vallásokéival.

9. A templomi és iskolai alapítványokat magok kezelendik.
10. A budapesti egyetemenél számokra theologiai facultás lesz felállítva.
11. Évenkénti zsinattartás engedtetik.
12. Oly helyeken, hol többségben vannak, a nemzetőrség vezényleti nyelve román lehet.
13. Minden álladalmi hivatal nyitva lesz előttük.

III. Kik a magyarok ellen küzdöttek, a szerződés megkötése után fegyvereiket a legközelebbi polgári hatóság kezébe leteszik.

IV. A magyar kormány a multakért amnestiát ad.

V. A felkelt nép két hét alatt Magyarország függetlenségére az esküt leteszi s fegyverét beadja; a kik nem teljesítik, az amnestia javadalmában nem részesülnek.

E méltányos; Czech könyvében tudemocratának fésített 18 pontot vitte Drágus Jankhoz: de az eredmény sehol sem mutatkozott... Hogy a sikert siettese, Hatvani őrn. Brádról 1500 emberrel 4 ágyúval Abrudbányára nyomult, s itt azon tapintatlanságot követte el, hogy az itt talált és elfogott Buttyán praefectet kivégezteté.

Ezen eszélytelen fellépés a románokat fegyverre kelté, Hatvanit Abrudbányán megtámadák, első nap Klein, a halálfős német legió parancsnoka a tüzet jól kiálta; másodnap azonban vissza kellett huzódniok; mire azok Abrudbányára berohantak, a magyarok házáit felgyújták, sokakat leöltek.

Nem volt elég. Hatvani megtért, maj. 16-án másodszor is elfoglalta Abrudbányát, Jank újra megtámadtatá őket. Folyvást küzdöttek a hegyekről benyomulni akaró felkeltek ellen; maj. 19-én tehát másodszor is feladák a szegény várost, s most nem csak a városi fenmaradt polgárság, de egyszersmind Hatvani négy ágyuja, a legió, s a sereg nagyrésze is áldozatul esett. Mert a mint a városon inneni hegyek szorosain haladtak volna, a mit a hegyekről jövő golyó el nem ejtett, azt kő zúzta agyon.

Nagy vesztes egy ember botorságáért. Miből az következett, hogy a derék Drágus képviselőt, mint a trakta alatti



fegyverszünet megszegése egyik lehetséges okát, kivégeztették. Másik következménye lett, hogy a románok, mert most már rendes ágyúk is volt, még elbizakodottabbak lettek, s békélődésről hallani sem akartak: nem gondoltak arra, hogy végül is a két nemzetnek, ha veszni nem akar, ki kell egyezkednie.

E percztől a havasi nép a vandalismust nem pártoló Jank befolyása alól másodszor is kibontakozott. A havas közti s alatti magyar helységek ismét fenyegetve lőnek; sőt maj. 31-én Moga József, egykori ofenbányai jegyző, most alpraefect vezetése mellett mintegy 7—8000-ren Tövis, Borbánd és Portusra csaptak, s csak is a fejevári cernirozó sereg erélyes tüzelése nyomta őket vissza.

E bajnak valahára végét kívántak vetni. Három felől egyszerre akartak felnyomulni: Zaránd, Fejérvár s Bánfi-Hunyad felől. Tervök volt, elfoglalni a hegyeket, mi által a völgyeknek urai lettek volna, s oda céloztak, hogy az összeszorított ellent vagy csatázásra vagy megadásra szorítsák. Azonban Bem, ki a könnyű kibékülés reményét soha sem adta fel, vezérei e tervét elvetette, s a merész b. Kemény Farkast bízta meg, hogy Zaránd felől, azt mi Csutak és Hatvaninak nem sikerült, harmadszor is elpróbálja.

Kemény jun. 3-án indult fel Déváról. Mintegy 4000 gyalogot, 18 ágyut s egy ütég röppentyűt vitt. Előcsapatát Forró ezredes, utócsapatát Inczédi alezredes vezette. Jun. 4-én Brádon voltak, onnan jun. 8-kán kezdé meg expeditióját. Jun. 9-én az országutat bevágva találván, a Vulkán hegyet meg kellett kerülni, a miért Abrudbánya romjai közé csak is jun. 11-én érkezett. A várost mindenfelől környező hegyekről meg lőn támadva, s csatájuknak az est vetett véget. Innen elébb akart nyomulni Topánfalva felé, hol Jank képzelt birodalma középpontja volt, de midőn látta, hogy serge elől minden eleség el van takarítva, félt nehogy úgy járjon, mint az élelméből kifogyott Hatvani: éppen visszahuzódással foglalkozott, a midőn jun. 16-án Abrudbányáról vonulása közben Axinte 12,000 emberrel újra megtámadta, s a hegyekről golyó és közapor kezdé reá omlani. Csak is az utócsapatát vezető Forró

ezredes hidegvérének s a XI. zászlóalj hősiességének lehet köszönni, hogy az ágyuk oda nem veszték. Estvére a romokban heverő Zalathnára, s onnan másnap Fejérvár alá értek; most véglegesen hozva a meggyőződést, hogy itt e vadonban, guerilla csapatok ellen ágyúval sikerrel működni nem lehet, miután rendes csatát elfogadni vonakodnak.

Erre a románok még inkább vérszemre kaptak, a havasokkal szomszédos, Hondol bányahelységet, a sóraktáros Solymost, Rápolt, Gyogy s más falvak magtárait, csurös kertjeit megszállák s magokat eleséggel ellátták.

---

A havast cernirozó tábor balszárnya legkevesebb viharnek volt kitéve. Elfoglalván állását, mondhatni csendesen maradt, mignem a Keményféle utolsó expedícióban nekik is szerepet adtak. Zarziczki ezredes kiadta rendeletét, hogy Gyalu és Bánfi-Hunyad felől egyszerre felindulván, hátban közreműködjenek. Azonban új rendelet keletkezik, mely a közelebb eső gyaluiakat még utolérte; de már a bánfi-hunyadi őrség messze járt, Mariselnél elfoglalta az állást, hol a gyalui csapattal egyesülendő lett volna. Hol a gyalui és mariseli völgyek összejönnek, ott töltöttek egy éjet, azonban reggelre körül voltak kerítve, a parányi sereg se előre se hátra nem mozdulhatott. Így töltöttek két kínos éjjel és napot, folyvást nyugtalanítva. Végre belátták, élet vagy halál, de ki kell vágni magokat. A sereg parancsnoka Vasvári Pál, a martiusi napok ifju Demosthenese, most a Rákóczi-csapat őrnagya a vezényletet az egykori granátos főhadnagy, a derék s ezért őrnagygyá lett Buzgó László századosnak engedte át, s a kivágás megkezdődött, sikerrel folyt, Buzgó vele a sereg kijutott: azonban Vasvári lovát ellőtték, gyalog maradván, a 26 éves szabadság hős, kitől a forradalom történetét vártuk, a harcmezőn lelte korai s dicső halálát. Pár hónap múlva eljött Teleki Blanka grófhölgy, sátrat vonatott, lerajzolta a tájat, mint mondják, Vasvári testét kiváltá s családjá sirboltjába temetteté.

Ez órától a magyarok Jank ellenében folyvást védelmi állásban maradtak; a románok is beérték a requirálás bábéraival. Csendesen nézték a bekövetkezett események lefolyását.

Sok leégett falu és város siratja e felkelést . . . Jutalmul a felkelt nép kereszteteket kapott . . . Vézére Jank, egyelőre szóbeli kitüntésekben részesült; s miután vágyait el nem érte, a forradalom után szelíd örütségbe esett . . . most a népnek, mely akkor bálványozta, kegyelet helyett számalma van számára.

A havas mellett ott tartá magát még Fejérvár és Déva, ostromuk szintén folyt.

Említettük felebb, hogy mikor Bem Erdélyből a Bánságba ment, Forró ezredest 2000 emberrel 6 ágyuval Déva vára alatt hagyta, mit Kudlich főhadnagy 200 emberrel s 3 ágyuval védelmezett. Ostromlók és ostromlottak sok ügyességgel viselték magokat. Forró a vár alá sánczokat húzatott, külső kapuját leégette, de 800 láb magasán fektívén, a sziklahegy meredéksége miatt hozzá nem férhetett. Ellenben a várőrség, ha két magyar állt meg Déva utczáin, tizennyolcz fontosát azonnal rájuk bocsátá; Déván gyertyavilágot nem tűrt, s tőlök egy honvéd sem mutathatta magát. Négy hétig tarták magokat. Azonban a várnak nem levén kutja, mert Forró a közelebb hegyekre ágyut vonatván vízfogóit előtte, a víz teljesen megszállt: betegség, szűkés következett be, mire a várparancsnok maj. 27-én, épen pünkösd első napján, déli 12 órakor kéntelen volt magát feladni. A derék katona, kinek már sója nem volt, élelme is csak négy napi, illő capitulatiót vívott ki magának: fegyverét letette, de azért katonai tisztességgel vonulhatott ki a Bánságba egész őrségével. A három ágyu mellett, 400 apró fegyvert s egy sereg lőszer készletet hagyott zsákmányul.

Fejérvárral már nem lehetett ily könnyen boldogulni. Szintén elbeszéltük, hogy Bem apr. első napjaiban Kemény Farkast hagyá alatta. Ereje mintegy 2500 fő s egy ütég hat fontos, mi mellé még 4 hat fontos s 3 három fontos ágyu érke-

zett, de ezzel Fejérvárnak nem sokat lehetett ártani. Apr. 20-án ezredes b. Stein Miksa, a hadügyminister segéde váltá fel Keményt, ki bár tanult katona, mert Péterváradra jött át a magyarhoz, s csak is esküje által látszott a magyar ügyhöz kötve lenni, katonái bizalmát nem bírta. Helyzete annál bajosabb, mert egy várat kelle megvívnia, mely kellő magaslaton, a múlt század elején tervszerűleg épült, ágyukkal, készletekkel teljesen fel volt szerelve: minthogy e nevezetes hadi pontra, Erdély Komáromára oly sok szem volt függesztve, nagy felelősség fektűt Stein vállain. Tulfelől a közel hegyektől dominálva levén, s mert bevehetlennek nem tarták: senki sem akarta számítani, hogy kellő segédeszközökkel nem rendelkezik.

A vár parancsnok az öreg, de erélyes Auguszt ezredes, kit felebb a Marosvásárhelyi várból láttunk ide vonulni. Mellette egy sereg derék tiszt, s 18 fontos ágyuk.

Végre maj. 13-án Stein, Arad bevételével két 24 fontos ágyut, két 30 s két 60 fontos bombamosarat kapott, de hiányzott a bomba, mit Vajda-Hunyad és Ruszberg csak később szolgáltatott; Váradról egy röppentyű üteget rendelt, s azzal hosszas készülődés után, miután a muszkák is bejöttek, megkezdé az ostromot.

Borbánd és Portus felől, az emelkedések szélére sánczot hanyatott, mozsaraít oda helyezte be, s jun. 24-ke hajnalán a bombák és 24 fontosok tüvölteni kezdének, melyekre a vár 18 fontosokkal felelt. A rohamra készülésnek sehol semmi nyoma. A várbeliek figyelő pontja a püspöki templom tornya levén, hogy ártalmatlanná tegyék, röppentyűt bocsátottak bele: s az a tornyot oly sebességgel borítá lángba, hogy a figyelő tiszték alig menekülhettek le; többek közt a püspöki lak s pénzverde lángok martaléka lett. Stein ezredes erre feladásra szólítá a várőrséget, de azt izenték, hogy a katonai becstületnek még nem tettek eleget. Apfder Adolf könnyű lovas főhadnagy kijött: Stein a bombázást délután 5 óráig megszünteté, s az alatt a lángok lecsendestültek.

Igy viradtak fel jun. 25-kére. A tétlen hagyott legénység Steint fenhangon gyanusítá; a vidék mint nagyszerti tűzjátékra

sereglett, a bombák minden 5 perczen s a röppentyük mint fehér galambok repültek; a gyermekek a várból jövő golyók, mint lapdák után futkosának... Reggeli 8 órakor érkeztem Portushoz, a golyóktól felszántott földeken, a tönkre zuzott fűzfásor alatt kimentünk a bombákhoz, hol egész bohóczkodás folyt. Tüzéreink bocsátották a bombát, egy kettő a magaslatra futott, elkísérte szemével a golyót, mely mint egy sas repült: ha jól volt irányozva élcezel kísérek, ha rosszul volt, a várbeliek vettek rá jogot magoknak; a lövésre a vár soha sem mulasztá el felelni; mieink sem mulaszták el, hogy gunyosan fittyet ne hánjanak; s mentől jobban célóztak, annál nagyobb halota, annál nagyobb tevékenység által igyekeztek zavarni őket irányzásukban.

Tizenegy óra lehetett, mire Stein ezredest, Portuson szállásán meglátogattam. Hogy tudósításaink egyezzenek, már kész jelentését átnyújtá. Egy órakor ebédhez ültünk, zenekar játszott, a tisztikar vígan títé a rosamálit, mit a várból borvizért cseréltek. Stein ezredes hozzám megjegyzéseket tett legénységére, mely a borcserét árulásnak tekinti; az ebéd vége felé Miller főhadnagy belépett, jelenté, hogy a 60 fontosak elfogytak. Már csak fujják a 30 fontosok s a 24 fontosok seundáljanak: felelt kedélyesen a parancsnok... Erre ágyunk mind nagyobb időközben szólaltak meg, egy óra alatt teljesen elcsendesültek... Az ostromnak vége volt... a vár cernirozva maradt...

## XIX.

### A muszkák betörése.

(Apr. 15. — jun. 31.)

— Bem a Bánságból visszajő. Sergeink szellemé. A muszkák előkészületei. Ellenkészületek. A sereg ereje. A muszkák és császáriak betörése Beszterczénél, és Brassónál.

A bécsi kabinet martiusban az orosz kormányval már elkezdette volt egyezkedését az iránt, hogy szükség esetében interveniáljon. Apriliában, minthogy a magyar sereg a Tisza-vonaltól a császáriakat Pesten felül nyomták s Bécsset fenyegették, a szükség beállott : az orosz tehát készült. Csupán a működési tervvel és belépési határnappal nem voltak még tisztában, mert Ausztria, hogy ő láttassék győztesnek, minél előbb minél apróbb csapatokban ohajtá bejöveteleket, ellenben az oroszok, kik az osztrák seregeket nézték segítségnek, egészen ellenkező terv nyomán haladtak.

A magyar nemzet sehogy se hithette el magával, hogy Europa elnézze : azért nem sokat törődött a szállongó hírrel. Csak a kormányférfiak ismerték a nyomászó helyzetet ; nagyban készültek. A sereg, erejében tulbizakodva gondolt rája.

Erdélyben az utszordosokat 30,000 ember 110 ágyuval állotta volt el ; majd három hónapot maradván ez állásban, april elejétől jun. közepéig, sánczolás, torlaszolásal tölté idejét.

A vezényletet az erdélyi főbadi parancsnoknak nevezett Czecz tábornok vezette, Szabemből.

Bem nem vala benn. Az erdélyi seregből 10,000 embert vett volt magához, azzal apr. 16-án kiment a Bánságba, hogy

az oda betörni akaró b. Puchner táborát visszaverje, s mint-hogy erről Erdély fenyegetve volt, a Bánságot megtisztítsa. Apr. 17-én Vaszilovánál a vaskapui szorost tartó császáriakat megverte; apr. 19-én már Lugoson volt, hol Bánfi Jánossal, kit 2000 emberrel a dobrai szoroson küldött vala ki, egyesült. Az elébe jött Leiningen tábornokot visszanyomta Temesvárra, oda ment s a várat Perczj ezredessel cerniroztatni kezdte. Perczel tábornokkal egyesülve Orsova felé tartott Malkovszki tábornok elébe, ki az Erdélyből kiszorult 14,000 emberrel, 40 ágyuval közelgetett; azt maj. 8-kán Fejértemplomnál, maj. 10-én Petrilovánál, majd Szászkánál megverte, maj. 16-án visszanyomta Oláhországba; s Orsováról tudósítá a kormányt, hogy a Bánságot az egy Temesvár kivételével visszahódította. . . . Az itten folyt dolgokból még csak annyit emlitek meg, hogy seregéből a derék XI. zászlóaljat, a Württemberg-huszárokkal visszaindítá, maga is jun. elején visszatért Erdélybe.

Mig Bem künn járt, a tétlenségbe merült erdélyi sereg szelleme oly irányt kezdett venni, mi a hazafiak keblét méltó fájdalommal tölté el. Mig a lelkes közhonvéd ott állt az ország határain, türt és nélkülözött: a tisztek nagy része, mintha a szabadságharcnak vége lett volna, hadi gyakorlatok helyett, városokra vonta magát, az érdemjel és rangosztás felett vitázott; következése lett, hogy a haza megmentése gondjai helyett a születés és érdem, a népfiai ambíciója s a fennsültek féltékenykedése egymással vitakozott.

Czecc tábornok, b. Kemény Farkas, b. Bánfi János ezredesek maj. 16-án a magyar érdemjelek második osztályával diszesítették fel, mások harmadrendűeket kaptak: mi által katonai kottéria kezdett kifejlenni.

Nem volt elég, hogy magok között surlódtak, a magyar-honi táborból, melynek szintén a volt hibája, hogy a helyett, hogy Weldent tüzte volna, tétlentül tölté a tavaszt: egy más kóranyag is szivárgott át, a polgári kormányzat embereiveli huzalkodás. Mit Görgei Kossuthal tett, azon szellemben működött Czecc Szentiványi országos kormánybiztos, s a Czecc és Gál Sándor által sugalmazott Bem, Kossuth ellenében.

Bem mert magyarul nem tudott, a nép hangulatát s a kormány intézkedéseit nem ismerte : fájdalom, oda vitte környezete, hogy haza jöven, tisztei helyett, az országot akará ostromállapot alávetni, holott semmi ok reája; s csak is azon előítéleteségből kimagyarázható, melylyel Czecz, kiadott könyvében a polgári tisztek felől nyilatkozik.

Azonban Kossuth fellépése az ostromállapotot, mely a székely megyei tisztek erélyén különben is megtörtött, megszüntette.

Azonban, a mint a tétlenség megszűnt, s a közelgő vihar előszele megjött, minden egyszerre megváltozott; a surlódások elnémultak, a seregben ismét előállt a testvériség, a polgári és katonai osztály azonnal kezét fogott. Csak egy legyőzhetlen baj maradt fenn, az, hogy a kormány bár 20 sajtóval dolgoztatott, elég apró pénzjegyet előállítani nem birt: a katonákat tizesekkel, százasokkal kellvén fizetni, a pénzforgalom ezer akadályokkal küszködött.

Ez alatt a nagy katastropha mind sebesebb léptekkel közeledett.

Az orosz czár a segítséget megajánlta, csupán annyit kötött ki, hogy a létszámot maga határozhassa meg, s katonái az osztráktól külön működhessenek. Ennek alapján — mint a „Bericht über die Kriegs-Operationen der Russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen“ című orosz munka írja — már apr. 15-kén felkérte a bécsi kabinet a czárt, hogy Erdélybe 30,000 embert indítson; de e közben Magyarhonban szintén roszra fordulván az ügymenet, belátták, hogy ily részletes segítségekkel semmire se mennek. Elmaradt tehát, s egy tekintélyes segélysereg lőn utba téve, melynek főereje Galliczián át Duklánál törjön be Magyarhonba, mi által a hont kétfelé szakaszszák.

Ezen vonal élelemmel megrakása öt hetet vett igénybe. Galliczia és Bukovinába, illetőleg osztrák földre vonulásokat



maj. 5-én kezdék meg, s úgy folytaták rendre 18-kig; mi alatt az osztrák seregek Pozsonyig lőnek visszanyomva, s oly égetővé lett a szükség, hogy 13,000 embert 48 ágyuval vasutra tettek, úgy inditák Bécs fedezésére. Maj. 11-én a czár kiáltványt bocsátott ki, tudatá, hogy a magyarhoni zavar lecsendesítésére, minthogy, mennyiben lengyel tábornokok állanak élén, birodalma nyugalma fenyegeti — fegyverrel szándékozik fellépni; s azzal Sasz tábornok maj. 16-án Árva megyébe tört, hogy a magyarok figyelmét a Duklai vonalról elfordítsák.

Erre a két császár maj. 21—23-án Varsóban találkozást tartott, a segélyadás feltételei felett tisztába jöttek, s a czár jun. 4-én kiadá rendeletét, mely szerint gr. Paskievics, varsói herceg, 240 ágyuval, gr. Rüdiger lovassági tábornok 120 ágyuval Magyarországra; Lüders tábornok, 26 zászlóalj gyalog, 16 század lovas, 18 század doni kozák s 56 ágyuval Erdélybe Brassóhoz, Grotenhielm tábornok 8 zászlóalj gyalogság, 6 század lovasság, egy század doni kozákkal, 32 ágyuval, s Urbán 2800 főre menő császári seregével ugyancsak Erdélybe Beszterczéhez, jun. 18-án betörjenek; Grabbe és b. Sacken tábornokok pedig 80 ágyuval Gallicziát fedezzék ... az egész feletti parancsnokság Paskievits herczegre bízott.

A muszka intervenczió tehát szervezve volt, s a hiedelem, hogy az európai diplomácia mellettünk fel fog lépni, kezdett csatlódassá válni. Palmerston, angol szempontból vette az ügyet, míg a függetlenség ki nem volt mendva, rokonszenvet mutatott; de Ausztriára nézve szintén elve, hogy ha nem volna, teremteni kellene. Franciaország, mely tavaly küldött követünk viszonzásául Pestre követet indított: most maj. 23-án gr. Teleki László, párisi magyar követtől elfogadta a benyújtott függetlenségi actát; az amerikai kormány jun. 18-án hasonlóképp elfogadta a muszka intervenczió elleni tiltakozást; de azért sehol semmi tetteleges lépés. Legtöbb rokonszenvet a török udvar mutatott, legalább Omer basa, az oláhországi parancsnok, küldötteinket igen kedvezően fogadta; Ibrahim bey Kinenben a gr. Teleki Sándor által vezetett küldöttséget, mely útlevelet kért a szultánhoz, csókkal üdvözlő, Bemért, Kossuthért poharat

trített, s ennek nyomán Beöthy Ödön, mint kinevezett konstantinápolyi követ, s vele gr. Teleki Sándor és gr. Bethlen Olivér mint attaché már Brassóban a láda aranyot be is válták volt; azonban az olaszországi belügyminister Philipesco ellentállásán a diplomatai összeköttetés létrehozása megtörtött. Ellenben az oda menekült császári sereg részére 10,000 piaszt, s mintegy 600 db aranyot gyűjtöttek Bukarestben.

Ily elhagyatott állapotban látva magát a magyar kormány, már maj. közepén tudatá a nemzettel, hogy a muszka jó, s egyedül csak önerejére számíthat. Hogy a népet figyelmetessé tegye, jun. 6-kára országos böjtöt rendelt; Horváth Mihály, cultusminister imát tett közzé, melyet a papok három hétig hetenként kétszer imádkozzanak el, hogy a fenyegető vad ellenséget az ur elfordítsa; a hadügyministerium ujjonczozást, népfelkelést rendelt, a 18—22 éves egyéneket 4 évre, a 22—30 éveseket a győzelemig sorozni kezdék; nem lehet tagadni, az ország készült, de azért nagyon le volt veretve.

A sereg sem érezhetett máskép, de annál lelkesültebbnek látszott. Tán egyedül Görgei látta a dolgok végét, ki a midőn maj. 21-én Kossuth rendeletére Budát bevette, felkiáltott: „a honvédek dicsősége meg van alapítva; de e stratégiai baklövés által minden elveszett.” Kevesen reflectáltak a történelemre, mely szerint Bécszet bevenni, megtörni csak ott lehet, hol Mátyás király, Bethlen Gábor és I. Rákoczi György fejedelmeknek sikerült, — Olmütz körül.

Mikor a muszkák beindultak, az osztrák főszereg, 42,000 ember 180 ágyuval Pozsonnál állt; a többiek 162 ágyuval Gallicziába, Bukovinába, Oláhországba s Horvátországba voltak kinyomva; Lipótváros, Arad, Temesvár és Fejérváron kívül minden várat birtunk. A muszkák beindulásával Welden-től báró Haynau vette át a fővezérségét, s támadó helyzetet foglalt.

A két császár tábora tehát jött, s a mit a magyar kormány elejökbe állíthatott, körülbelől egyelőre 137 zászlóalj honvéd, 144 század lovas, 350 főgattal ellátott ágyu. Nem sok ember, de a honvéd lelkes, a lovasság többnyire átállott, az or-

szágra életveszélylyel beszökött huszár, a tüzérség, mert tanult fiak kezelék, igen jó. Ezekből Görgei 50,000, Klapka 18,000, Dembinszki 20,000, Damjanics 15,000, Perczel 20,000, Bem 30,000 embert vezérelt. Ha megemlítjük, miszerint a fegyverletételkor 32 tábornokunk, 74 ezredesünk volt, a sereg vezényletéről meglehetősen tájékozást nyújtottunk; kik közül, közbevetőleg legyen mondva, Erdélyben tábornok kettő, ezredes 8.

Bem, hogy a muszkáknak Erdélyben is elébe lehessen állani, szintén nagyszerű intézkedéseket tett. A sorozást itt is keményen folytatták; többek közt Gedeon őrnagy Kolozsvárt a 133-ik, Benő István őrnagy a 134-ik zászlóaljat Tordán ekkor állítja. Bem a Bánságból visszatérve, jun. 5-kén Szebenben volt, a vezényletet elrendezé, több előléptetése között, Horváth Ignácot, Kossuth-huszár őrnagyot alezredessé tévé. Jun. 8-kán a határszéli szorosok vizsgálatára körutat kezdett; végezvén, Kolozsvárra jött, hol a nők díszes karddal tisztelék meg; onnan Nagyváradra ment, hol jun. 19-én Kossuthal értekezletet tartott.

---

Mi alatt Bem Kolozsvárról Váradra ment, Miklós, muszka csár Duklánál serge felett szemlét tartott, a Kárpátoknak indítá: maga visszatért, a sereggel kisebb fiát, Constantin nagyherceget hagyá.

A muszkák Magyarhonba tehát jun. 18-án pontosan betörték, s mert Dembinszkiné a határhegyek védeése nem volt tervében, egyszerre Magyarhon földén álltak.

Rüstow szerint az orosz sereg 160 zászlóalj gyalogság, 307 század lovasságból állott, 587 ágyut hozott magával, összesen 200,000 muszka jött. A császári sereg 175 gyalog zászlóalj, 149 lovas századdal, összesen 176,000 emberrel rendelkezett, s 605 ágyuval volt ellátva. Ez a megtámadók létszáma a perczben, melyben a muszka Magyarország határát átlépte.

Feladatunkhoz képest, csak is az erdélyi hadjáratra szorítkoznak. Erdélybe két ponton törtek be, Beszterczénél és Brassónál. A nagyobb erő Brassóhoz jött, Lüders tábornagy vezérelte, 28 zászlóalj gyalogságot, 34 század lovasságot, 56 ágyut, összesen 28,606 embert hozott; a kisebb erőt, mit Grotenhjelm altábornagy vezénylett, 8 zászlóalj gyalogság, 18 század lovasság képezte, 32 ágyuval. Érdekesnek látjuk megjegyezni, hogy az erdélyi táborban 11 tábornok, 58 törzstiszt, 992 hangász volt; s összesen 8523 ló jött.

A 39,000 muszka mellett még császáriak is jöttek, még pedig két osztályban. A Bukovinába kiszorult Urbánféle tábornok, most Springinsfeld alezredes vezette, összes ereje 3000 ember s 9 ágyu; az Oláhországba kiszorult Puchnerféle tábor vezére most gr. Clam Gallas altábornagy, osztály parancsnokok gróf Pergen és Coppet tábornokok, a legényéég száma 11—12,000 ember, 36 ágyuval; e szerint a császáriak száma 14—15 ezer ember és 45 ágyu, mi az oroszokkal együtt véve 54,000 ember 133 ágyura megy.

Nagy erő az erdélyi sereggel szemben, mely miután belőle 10,000 a Bánságban harczott, csak is 36 zászlóalj gyalogság, 19 század lovassággal s 65 ágyuval tudott sikra szállni; fél annyi ágyu, s 27,090 ember a két akkora ellenséges erő ellenében.

A betörés jun. 19-ére, épen az napra esett, melyen két hónap előtt a függetlenségi charta aláíratott. Bejövetelőket a határról kiáltványnyal adák Erdélynek tudtára. Bem e napon épen Kossuthnal Nagyváradon értekezett; következtében a csatát mind a két helyt alvezérek fogadták.

Brassónál a tömösi és törösvári szorost Kis Sándor ezredes tartotta, mintegy 4000 emberrel. A tömösi szorost Lüders, a törösvárit a télen is benn volt Engelhardt tábornok támadta meg. Lüders tábornagy előcsapata a határszéli szoroston tuleső Sinai zárdánál már jun. 17-én mutatkozott; másnap az egész sereg megérkezett; a betörés jun. 19-én kezdetett meg.

A tömösi szoros, Erdély felől menve, erdős hegyek közti völgy szorulatlanul indul kifelé mely később a Predjal

nevtű hegyre kanyarodik : itt a Predjalon fekvő kolostornál vett állást Lüders s inditá Dyck tábornokot, hogy 8 zászlóalj gyalogság, 8 század lovasság, 8 század kozákkal s 20 ágyuval a támadást megkezdje. A szorost, mely háromszoros sánczozattal volt torlaszolva, a ráczok elleni csatákban nyaralt Szabó Nándor alezredes tartotta 3 ágyuval. A muszkák közeledtére előőrseink a hegytetőni első sánczba vonultak, s reggeli 7 órakor megkezdődött a csata. A muszkák ágyuval és rohammal változtatva kísérlették a szerencsét, egyik colon a másik után rohant az ágyuk torkába, holttesteken járva törtek a sánczokra, s bár a székelység, melyből a védserég állott, a hegyek ormairól hatalmasan tüzelt : az első sánczokat fel kellett adniok, s a másodikba vonultak, mely éppen a Predjál gerinczén metszé át a szorost. Itt a csata újra kitört, az ágyuk egyre menydörögtek, rohamra roham következett : délutáni 2 órakor e sánczokat is feladák, az elhúzódókat csupán csak a kozákság üzte, Dyck tábornok nem látta tanácsosnak a völgybe utánok szállani. A csatának ez nap vége volt, mind két részről feles volt a halott, a muszkák közül ott feküdt a doni kozákok főnöke, Kosztin alezredes.

A magyarok a harmadik sánczba vették magukat, mely Alsó-Tömösön tul, azon ponton zárta el a szorost, hol az országot a legkeskenyebb szorulatot metszi át. A sánczot 5 ágyu, a völgyet elzáró hegyormokat a gyalogság védelmezte. Ma Kis Sándor ezredes vezényelt.

Lüders tábornok kemény ellentállásra számítva, az uton, mely a kolostortól Brassó felé vezet, egy osztályt indított előre. Serge több részével előre nyomult. A tegnapi véres harc még nagyobb mérvben kitört, a muszkaágyuk a golyót, kartácsot és gránátot záporban szórták. Négy roham volt már visszaverve, mind a két részről feles már a sebesült és halott, mire a muszkák az ágyukat aprófegyver lőtávolába nyomják elé : Dyck tábornok sebet kap, Kis ezredesnek előbb lovát ejtik el, majd karját lövik át, később czombjába kapott golyótól eszméletét veszti. Így folyt a csata, melynél a thermopylaei szoros védelme sem lehetett elszántabb ; néhány órát küzdöttek

igy, a mikor hátok megett a hegyekről kozákság kezdett a völgybe omlani. Kis ezredes ismét lóra emeltette magát . . . de késő volt . . . a székelység, mely vezérét elesni látta, az egész muszka serget háta megett képzelve, nehogy a szorosba rekedjen, futásnak eredt . . . Prásmáron át, hol Szabó Nándor őket ismét sorba állította, Háromszékre húzódott.

Lüders tábornok most már ellentállás nélkül lépdelt előre. Az előszáguldó kozákok, a hátra maradt Kis ezredest elfogák, ki mint mondják később Csernoviczban sebei kötelekeit letépte s úgy hala el. A győztesek délutáni egy órakor Brassó előtt álltak, az álladalmi javakat s menekülőket szállító szekerek tábora rohant, de nagyrésze a kozákok kezébe esett.

Brassó nem volt fedezve, csak is a város előtt emelkedő fellegvár tartá magát. Egy lengyel menekült, Sidlovszki őrnagy védelmezte azt 200 emberrel s 6 ágyuval. A muszkák felkérték, s mert ellenkező választ kaptak, ágyukkal körülfogák, lövetni kezdék, s másnap, június 21. reggel 5 órakor a fellegvár is elesett; parancsnoka, nehogy lengyel létére muszka kézbe kerüljön, magát föbe lőtte.

Engelhard tábornok osztálya 8 ágyuval jun. 20-kán indult be Tölcsvárnál. A határon a magyar sereg sánczait hasonló elszántsággal védelmezte. Azonban megjött a hír, hogy Tömösnél az ágyuk elnémultak : ezek sem tarthaták tovább, s Engelhard tábornok jun 21-én Rozsnyóra ért, magát Lüderssel összekötötte.

Ugyan ez időben Beszterczénél hasonló események folynak. Grotenhjelm altábornagy 41 ágyuval már maj. 28-kán Csernoviczhoz érkezett; jun. 17-kén Votra-Dornánál Urbán csapatával egyesült; s jun. 20-kán átlépték Erdély határát, még pedig két irányban : Pawloff tábornok a kies Radnavölgyére indult, s e szerint a sereg jobb szárnyát képezte; Grotenhjelm a füsereggel a borgói szoroson nyomult előre.

A magyarok részéről a főparancsnokságot Dobai József vitte, kit Bem közelebbi körutjában nevezett alezredessé. Sergeink mind a két völgyet fedezék : Radnát Klement őrnagy tartá a XII. zászlóaljjal, mellette van többek közt, egy

zászlóalj kiszolgált csiki székely, Sándor őrnagy alatt, s egy század bágyoni székely huszárság; a borgói völgyben Damaszkín, a LXXIII. zászlóalj őrnagya alatt ott állt a XXXI. honvéd, a Sárosi Ferencz és Kálnoki Sándor székely zászlóalja.

A támadást jun. 20-kán Pawloff tábornok kezdé meg, ki Radnának két völgyen indult: főserge 8 ágyuval Kis-Ilva, balszárnya pedig Nagy-Ilvának tartott. Nagy-Ilván az előrsőn álló század foglyul esett; a Kis-ilvai vonalon csata keletkezett, a muszkák a magyarokat folytonos csatázás közt az nap Naszodig nyomták; honnan másnap Betlenig húzódtak.

A Borgói szoroson, mint fővonalon keményebb volt az ellentállás. Grotenhjelm jun. 21-én nyomult elő. Marosénynél, hol az út be volt vágva, oly tüzzel lőn fogadva, hogy csak s délután 3 órakor kényszerítheté visszavonulásra. A sánczozatba húzódtak, mely Borgó-Prundnál volt készítve. Jun. 22-ke reggelén a muszka már Prund előtt állt, a két felőli magaslatokat ágyuval, vadászokkal megraká, borzasztó kereszt-tüzelést kezdett; Dobay alezredes három óráig tartá fel őket; mire az osztrákok rohamainak s a muszkák megkerülő csapatainak engednie kellett, a sánczokat feladta, csata rendben elhúzódott, Beszterczén átvonult; Bethlenbe ment, hol a radnai őrséggel egyesült, s másnap a Toth Ágostontól 3 ütég ágyura, 1500 emberre tervelt, de még nem egészen kész, Dézs előtti sánczokban foglalt állást magának.

## XX.

### A muszkákkal csatázások.

(Jun. 22. — aug. 6.)

— Bem jádi, wallendorfi, besztercei, Gál Sándor úzoni, sepsi-szentgyörgyi, szemérjai csatája. Bem a székelyföldre, onnan Moldvába út. Damaszkín szeredfalvi, tekei, szász-régeni csatája. Ihász önvédelme Verestoronynál, fegyverét a töröknek leteszi. Lüders Fogarast, Szebent bevesszi. Bem segesvári csatája. Petőfi eleste. Steinkelneki csatája. Bem Szebent beveszi, Lüders másnap kiveri, ki-megy a Bánságba. —

Az Erdélybe tört orosz sereg az ötödik hadtestet képezte. Lüders tábornagy vezénylete alatt állott, feladata volt: Szeben bevétele s Fejérvár felszabadítása után, magát b. Jelacsichsal összekötve, a Tiszavonal felé Görgei ellen vonulni. Kossuthnak e tervvel szemben a lett volna ohajtása, hogy Bem Erdélyt feladva, összes erejével menjen ki Magyarországra, egyesítsék minden erejüket, Bem vegye át a fővezérséget: előbb a muszka főerőt s azután a mellék sergeket verjék meg. Bár mennyire hizelkedett Bemnek a fővezérséggeli megkínáltatás, ő Erdélyt feladni nem látta tanácsosnak: azon reményben volt, hogy ha őket újra kiverheti, az oláhboniákat s Omer basát is belevonhatja a játékba.

Mint említők, a mely nap a muszka Erdély határait átlépték, Bem Nagyváradon Kossuthnal értekezett. A kedvetlen hirre Kolozsváron át Beczterczének tartott, mire jun. 24-én Dézshez ért, s Dobait ott találta, oly haragra gyult, hogy



Dobait a messzevonulásért haditörvényszék elébe akarta állítani.

Dézsnél 6000 embert 14 ágyut talált, azzal másnap Somkerékig, harmadnap Beszterczéig nyomult elő, negyednap jun. 27-én csatára szállt, hogy a muszkákat a borgói völgyből kiverje. Grotenhjelm altábornagy Bem közeledtére Pawloff tábornokot is magához vonta a Radnai völgyből, s nem várva Bem támadását, Borgó-Rusztól Jád felé nyomult, hol 11 órakor találkoztak. Bem a mint a muszkákat megpillantá, imát tartatott, megzendült a dal : „Önként álltam a honvéd zászló alá, Édes hazám szeretete vitt reá!” azzal összetűzköztek. Hosszas és kemény csata fejlődött ki, a kemény ágyuzás közben majd Bem, majd Grotenhjelm kísértett rohamot és megkerülést. A tusa estig tartott, végül se lett más eredménye, minthogy Grotenhjelm Borgó-Ruszt, Bem Besztercze felé vonult, a honnan a reggel mindketten kiindultak.

Másnap, jun. 28-án Grotenhjelm délutáni egy órakor Bemet a Jád és Becztercze közt fekvő Wallendorfnál megtámadta. Öt rohamot vertek vissza a magyarok, négy órai csata után feladták a harcztért, Wallendorfon keresztül megkezdék a vonulást, mit Bem, mint mindig ágyuval, fedezett. Beszterczén alól űzte a muszka lovasság, azonban Bem Sófalva irányában összes tűzéréjét egy völgytletbe rejté, s bevárva a lovasságot, egyetlen ágyu-sortűzzel minden üldözésnek végét vetett. Bem mélyebben pillantott a muszkák tervébe, mint Dohai; belátta hogy Grotenhjelm terve nem lehet más, mint Lüderssel egyesülni: nem ment Dézs felé, hanem hogy a Vásárhely felé vivő utat fedezze s magát a Székelyföldről el ne vágassa, a Szeredfalvi hidnál veve állást.

Ez alatt Bem főhadiszállása Tekén volt. Vásárhelyről néhány ezer embert vont magához, jul. 1-én ismét visszaindult, Beszterczét elfoglalta, s előrseit újra Wallendorf előtt állította fel. Bem pár napig Beszterczén csendesen ült, jul. 3-án haditudósításban hirdeté, hogy az ellenséget a Borgói-szorosba zárta, ő maga fogja zárva tartani, míg serge más része Brassó felé siet, hogy Lüderset is visszanyomják.

Ugyane napon Omer basához, az oláhországi török főparancsnokhoz levelet intézett, felkérte támogatását, tudtára adá, hogy oláhországi menekültekkel nem sokára be fog törni.

Grotenhjelm, hogy Lüdersről tudósítást nyerhessen, jul. 4-én Szászrégen felé portyázó csapatot indított, s ez úton nyerte a reá nézve kedvetlen hirt, hogy Lüders a székelyek miatt Brassótól előbb lépni még nem tudott.

Bem jul. 5-éről kiáltványt intézett a magyar nemzethez, lefesté a muszkasereg képzelt nagyságát, le a Romanow család dynastiáját, mely a nagy orosz birodalmat kevés muszkával s s egy sereg hazátlan német tiszttel tartja féken, azt jósolá, hogy Oroszthonban forradalomnak kell kiütni, akkor e seregek visszafognak hivatni; felhivá a magyarokat, hogy addig álljanak ellent; sőt igyekezzenek kikergetni Oláhországba, hol az oláhországi szabadelvűek már is várnak reánk.

Jul. 9-én Grotenhjelm azon hirt vette, hogy a muszka fősereg Miskolczról Pest felé készül, s meghagyatott neki, hogy ő is kezdje meg a támadást: erre másnap, jul. 10-én négy osztályban indult Bem ellen, a főosztály 16 ágyuval Vladisláv-esiewits tábornok alatt, a Wallendorfra vivő országunton; a jobb-szárny 4 ágyuval Fackler százados alatt, hogy a Dézsfelé vivő utat elzárja, Somkeréknek; a balszárny 8 ágyuval Pawloff tábornok alatt Vinda, a szélső balszárny 3 ágyuval Springinsfeld alezredes alatt Zsolna felé tartott előre.

Bem serge egy részét Háromszékre indította volt, maga is megindult, de a muszkák kilépésére visszatért. A csata Besztercze előtt reggeli öt órakor vette kezdetét, s mikor oda érkezett, a sereg már fel volt bomolva. Visszavitte őket, a csatát megajítá; de észrevette a tervet, s nehogy a völgybe zárassék, megkezdé visszavonulását. Beszterczén kellvén áthuzódni, a város kapuit már bezárva találta, azonban a lengyel legio Zárziczki vezérlete mellett az ágyuknak utat nyitott; a gyalogság a város mellett haladt; Bem is ott szerencséjére, mert a mint kocsija a piacon robog, Lukénics századost, Bemnek véelve, a toronyból belövék. Beszterczén alól a XII. zászlóajtól fedezett ágyuk tüze megett a rend ismét helyre

állt. Két órákor, Sófalvánál, hogy serge a szeredfalvi hídon átköltözhessek, újra posítiót vett. Négy ágyu már átment, a tábor huzódott, csak 12 ágyu volt még a Sajon innen, a mikor egy ezred lovasság bevágott: ha a hidat fedező Inczédi Samu alezredes sortűzet nem adat, s 16 ágyu be nem kártácsol, a hid elveszett s Bem sergétől elváगतott volna.

Bem is átkelt... D a m a s z k i n őrnagyot alezredessé nevezte, a 16 ágyut elrendezte, még azon éjen a Székelyföld felé indult....

Azonban a forradalom napja mindefelé leáldozóban... jun. 30-án Garibalditól Romát bevették... az olasz forradalom elbukott... Pest előtt muszkák álltak... a képviselőház és kormány jul. 2-án Pestet elhagyta, Szegeden títé fel sátorát.

---

A székelyföldi eseményeket ott hagytuk el, a mikor Lüders tábornagy Brassót bevette, a székelyek a Tömöstől Háromszékre huzódtak... Lüders azt hitte, hogy a székelységet megtörte, Engelhardt tábornokot már Szeben felé indítá, nem soká maga is akará követni. Hogy a székelyföld meghódítását bevégeztenek tekinthesse, Hasford tábornokot 14 ágyuval jun. 13-án Kézdivásárhelynek indítá s Lein ezredesnek, ki 12 ágyuval Moldvában maradt vala, rendelkezett, hogy az ojtozszorosan bejőve, szintén Kézdivásárhelyre érkezék. Csekély csatázás után, jun. 25-én mind ketten oda értek, a székelyek Csikba huzódtak, Hasford a várost lefegyverezte, az ágyuöntődet, gyutacsgyárt, löpormalmot elroftotta, s jun. 30-án Brassóba diadalmasan visszaérkezett. Ez idő alatt Lüders Erdővidéken s Hétfaluban portyáztatott, mert fegyveres nép sehol sem mutatkozott, azon hiedelemben, hogy a székelyeket tönkre tette, ismét Szebennek indult, előcsapata már Sárkánynál állt, a midőn jul. 1-én megjött a hir, hogy az egész Háromszék fegyverben áll, s a Csikba huzódott székelyek Gál Sándor alatt csatarendben közelednek.

Lüders csak most ismerte fel mi a székely, belátta, hogy Brassót nem hagyhatja oda addig, míg az Oláhországban lévő császáriak fedezésére be nem érkeznek. Gr. Clam Gallas Ede altábornagyot tehát a verestoronyi szorostól, hol hasztalan próbált betörni, visszatérítette, hogy a törösvári szoroson jöjjön be. Addig is seregét Gál Sándor megsemmisítésére indítá, ki már ekkor a székelyföld véghatárán, a kökösi hidnál táborozott.

A csatázás jul. 2-án kezdődött. A kökösi hid ellen Adlerberg tábornok ment 6 ágyuval, míg Jessauloff tábornak 12 ágyuval mint tartalék Szt-Péternél állá meg. Adlerberg megjelenésére Gál ezredes Uzonhoz huzódott vissza, s a 6000 székely, melynek balszárnyát Szilágyi Samu, jobbszárnyát Szabó Nándor szintén alezredes, a tüzérséget Gábor Áron őrnagy, a székely ágyuk teremője vezette, szembe szált. Mindjárt kezdetben a székelyeket azon szerencsétlenség érte, hogy a székelyektől bálványozott Gábor Áron, egy ágyugolyótól találva elesett. Bár a vesztes nagyon lesújtólag hatott, Semaei százados a tüzérség élére állt, a székelyhuszárság bevágott, Adlerberg tábornokot a kökösi hidon átnyomták; csak is a muszka tartalék odaérkezése vetett véget a csatának.

Lüders még jobban meggyőződött, hogy Gál Sándor ellen komolyabb eszközökhöz kell nyulnia. Jul. 5-én személyesen indult ellene. Centrumát Jessauloff alatt 18 ágyuval Uzonnak, jobbszárnyát 4 ágyuval a Feketetűgy balpartján, balszárnyát 4 ágyuval Rennenkampff tábornok alatt Sepsí-Szt-Györgynek indítá. Gál Sándor az ellenség közeledtére a kökösi hidat feladta, Sepsí Szt-Györgyhez vonult, itt akarta fogadni. A székely sereg a város előtt az Olt bal partján foglalt állást, a muszkák közeledtére, lovassága nyomulván elől, Gál Sándor a Vilmoshuszárokat eléjükbe küldte: rendezni akarta a csatát, azonban csak arra ébredett, hogy alvezérei engedelmisség helyett visszavonulást kezdenek, az ágyuk állásaikat elhagyva robognak, s a gyalogságot ott hagyák fedezetlen. Erre a muszka lovasság bevágott, egész századokat körülfogott... Pár nap mulva, négy nagy sirhalmot találtunk: hol küzdöttek, a még

aratatlan buza földön nem maradt egy kalász, a föld simára volt tapadva, a legyekről ellepett vérfoltok mintegy megmutaták, hány esett el; a tért még akkor is szertefőrt puszkadarabok, összeszedt csiki kalapok és tölténytáskák boríták.

Oltszemnél Gál Sándor rendbe akarta szedni táborát, Szilágyi alezredes mint szárnyvezér a nép nevében a megállásnak ellene mondott, s hangok merültek fel, melyek Gál Sándor helyébe Szabó Nándort kívánták vezérnek.

Gál Sándor, ki ha nem is volt csatatéren Hanibal, ellenei gyűlöletében Hanibálnak érezte magát, a sereg kívánatának nem engedelmeskedett, a vele maradt 200 gyalog, 30 lovas tiszttel és közlegénnyel gyáva futás helyett a Mitács szorosán megállt, néhány ágyut a Nyerges szorosára küldött. Móricz Sándor derék utaszkari százados közreműködése mellett kimondható, hogy e pár száz emberrel inkább utolsóig elvénzik, mintsem a Csikba vezető két ut-szorost a muszkáknak feladja.

Itt állt Gál Sándor, közlegénykép állva az előrsen, míg pártos tisztjei, két alezredes s 14 őrnagy, Csik védelme helyett Csikszéreda várába vonták magukat s táblabíráskodtak... E leverő helyzetben találta őket Bem jul. 16-kán... Szörnyű haragra gyúlt... Gál Sándort, ki mint székelyföldi parancsnok egy sereg ágyut öntetett s vagy 25,000 embert állított Bem keze alá, kegyvesztés helyett a vezérségben meghagyta; jun. 3-kán kiadott rendeletére hivatkozva, mely főbelövással fenyegeti azt, ki zászlóját elhagyja, a szakadást indító alezredekét s két őrnagyot elfogatá s haditörvényszék elébe állította.

E közben érkezett Bemhez Kossuth jul. 9-én Szegedről indított levele, melyben őt a magyarhoni összes seregek fővezérségével kínálta meg; mire Bem másnap válaszolván, csak azon esetre nyilatkozott hajlandónak, ha Magyarország magát két hónapra, mely alatt győzni remél, katonai diktatura alá veti; s azzal Háromszékre indult.

Mintegy 15,000 emberrel s 40 ágyuval rendelkezett, melyből azonban a Gyimes és a Rika fedezésére pár ezeret le kell számítanunk. A Nyergesen nyomult elő, jul. 17-kén már K.-Vásárhelyt szállásolt, jul. 18-án Háromszék közepén Eresztevényen állt. Jul. 19-kén — mely nap Ferencz József császár Schwarzenberg herczeg ellenjegyzésével b. Wohlgemuth Lajos főtábornokot Erdély polgári és katonai főkormányzójává s melléje cs. biztosul Bach Eduardot kinevezte — az ojtosi szoros felé kémlelő csapatot bocsátott. Jul. 20-ka délutánján szemlét tartá, két zászlóalj gyalogot, néhány század huszárt, s 4 ágyut az ojtosi szorosnak indított; serge több részéből a lándsásokat haza ereszté, a puskás nemzetőrséget Eresztevényen hagyta, lovasságát a gabnaföldeken egyenesen Sepsi-Szt-Györgynek, a gyalogságot és az ágyukat pedig mellékutakon Angyalosnak indítá.

Ez előrenyomulásban a diadalérzet mellett sok volt a szomorító: a sereg leétegetett határok, kalászos gabonából készült tábori sátrak közt haladt; az érintett faluk lakosai örömkönytük közt fogadták a harczosokat, könyezve panaszolák, hogy Háromszékről már is többet vittek el 20,000 véka gabonánál, 2000 darab marhánál, melyek közt egész falusi csordák voltak, mint Kőkösé és Angyalosé. Estve felé, mikor Sepsi-Szent-György elé értünk, elől megdördültek az ágyuk, Van der Null belőle Ilyefalvára huzódott, a muszka lovasság Kőkös felé vevén utját, a híd felgyújtani akarása közben addig késett, míg lovasságunk utólérte: vonulások közti gyakori megfordulások s összezsapások, a kard csillogása, a sík téren a legszebb látványt adá. Néhány ágyulövés a várost megtisztítá s a sereg bevonult . . . Bem hajnalban eltűnt, a vezérletet Gál Sándorra bízá.

Míg Bem ezen előnyomulását tette, Lüders tábornok előkészületekkel foglalkozott, hogy Szeben felé mehessen. Jul. 11. Engelhardt tábornokot 20 ágyuval Fogaras felé indítá, hogy a szebeni utban fekvő, 800 ember s 4 ágyuval tartott Fogarasi várat kézre kerítse; mit jul. 12-kén rövid csata után végre is hajtott, az őrség a várat és 4 ágyut kezében hagyá.

Jul. 15-én gr. Clam Gallas az Oláországba szorult osztrák sereggel a töröcsvári szorosban beérkezvén, Lüders Rennenkampf tábornok alatt két zászlóalj gyalogságot, 8 század lovasságot, s 8 ágyut adott melléje : ott hagyta a székelyek sakban tartására, maga Szebennek sietett.

Gr. Clam átvévén a vezényletet, Háromszék ellenében következő állást foglalt : jobbszárnyát Rennenkampf alatt a kökösi hídnál állítá fel, Van der Null dandára, mint centrum Sepsi-Szent-Györgyöt foglalta vala el, Eisler dandára, mint balszárny; Földváron állá meg, a tartalék Stutterheim és Schönberger alatt Hermányon és Botfalun maradt. Utasítások volt, hogy visszaveretés esetében Szeben felé vegyék utjokat.

Ily állásban találta őket Bem jul. 20-án.

Megjelenésére gr. Clam, hogy a fenyegetve vélt Brassót fedezhesse, összes erejét Hermány és Szent-Péter mellé huzta. Jul. 22-kén látva, hogy a magyarok nem támadnak, tisztaba volt, hogy Bem az általuk jól ismert moldvai expedícióra vett időt magának. Csatához készült, július 23-án előnyomult, délután 2. órakor Ilyefalvára ért. Van der Null dandárát, mint balszárnyat az erdőken, Schönberger dandárát az Olt partján, Stutterheimét az országuton nyomta elő, Eisler őrnagy tartalékának maradt; míg Rennenkampf muszkái a kökösi hídtól, Kilyén felé voltak előrendelve.

Gál Sándor székelyei Szemeria előtt, a réten voltak felállítva, a tartalék, mit csiki fekete zekés nemzetőrök képeztek, kiket a mart. 1-én nemzetőri alezredessé nevezett Tamás András nyugalmazott őrnagy vezetett, Szemeria megett foglaltak állást. Öt óra felé Ilyefalváról az országuton a császári ágyuk nyilsebességgel elérőhantak, az ut mellett két felől állást vettek, a borzasztó tüzelést azonnal megnyiták. Gál Sándor a csatát ritka ügyességgel fogadta; Van der Null, hogy utjokat elvágja, az erdők sűrűjéből a jobbszárnyra és Szemeriaira röppentyűket kezdett bocsátni; a muszka lovasság hosszú csatárláncban tügetve sietett fel, hogy hát megé kerüljön : Szemeria meggyult, a székelyek, ha a falun túl nem akartak rekedni, az előnyomuló 12 fontos ágyuk elől magukat Szemerian keresztül,

visszavonták. E közben a muszka lovasság, hogy a székeliek eleibe vágjon, a Sepsi-Szt-Györgyi hídnak rohant, kiket legnagyobb bámulatokra, elrejtett ágyuk kartácsai vetettek vissza. A gyalogság Sepsi-Szt-György előtt állást foglalt, az ágyuk egy részét ott a dombra vonták fel, a város végén, hová a kórház lőn építve, a székeliek 18 s a császáriak 20 ágyuja közt az ágyucsata újra kezdődött. Az est beálltával az ágyuk elnémultak, az égő Szemeria világánál apró fegyvertűz s kölcsönösön váltogató roham indult, minek csak is éji 11 óra vetett véget... Következése lett, hogy Gál Sándor Sepsi-Szt-Györgyön helyt maradt, gr. Clam pedig visszament, honnan jött, Hermányra és Szent-Péterre.

Bem ez alatt megkezdé moldvai expeditióját. Nem vagyok bizonyos, Kossuth vagy Bem agyában fogamzott e terv, de mint a Szilágyi Sándor „Forradalom történetében” közölt, Kossuth jul. 16-ki Bemhez irt levele mutatja, Kossuthnak e gondolat igen tetszett, még pedig két okból: egyszer, hogy a törököket, kik kétes politikát követtek, compromittálják; másszor, hogy ha lehetne, Oláhországban forradalmat idézzenek elő. Mint Kossuth e levele mutatja, Bolexes és Boliák Césár, oláhországi menekültek, legió alakításról tettek volt ajánlatot; Kossuth Bemhez utasítá őket, felszólítá, hogy az általok alakítandó legiót tegye előcsapatnak, hogy mint a törökök és oláhok barátai látszassunk megjelenni.

Ilyelőzmények után lépte át Bem Moldva határait. Jul. 22-én az Ojtozi-szorostól Moldva lakosaihoz kiáltványt boesátott, melyben felhívja, fogjanak fegyvert, gyűljenek zászlója alá, hogy a törökökkel kezét fogva, az oroszokat Erdély s a két Oláhország földéről kiverhessék. Jul. 23-kán benyomult, a Hersánál állt orosz csapatot megverte, az Onestből elébe siető Ustrugoff tábornokot Bákóba nyomta. Jul. 24-én Oknáról proclamál, tudatja, hogy bejött, s újlag felszólítja a moldvaiakat, siessenek lerázni a muszka jármát. Azonban Moldva sokkal inkább el volt nyomva, mintsem e kiáltványok viszhangra találhattak



volna : mint Rustow helyesen megjegyzi, az oláh nép indolens, a bevándorlott székely-csángó-magyar pedig sokkal csekélyebb, mintsem valamihez kezdhesse. Az oláhok helyett a moldvai muszka hadparancsnok, Moller tábornok fogadta Bemet, Bákóból 16 ágyuval elébe nyomult . . . Bem belátva állását, jun. 25. még egy kiáltványt bocsátott ki, megírta, hogy időt hagy a felkelésre, s azzal sergeit visszavezette . . . A borgói vonalhoz sietett.

Tizenöt napja, hogy elhagytuk e csatátért, hol azóta nevezetes események folytak le.

Bem jul. 11 kén hagyta volt el embereit, a Szeredfalvi hídnál : a főszereg a Marosvásárhelyre vivő országotat, a jobbszárny a saját völgyet fedezte. Pár napig csak apró összetűzések nyugtalanították.

Jul. 16-ka reggelén Grotenhjeml nagyszertű támadást intézett. Pawloff tábornok Damaszkín ellen Szeredfalvának, Springinsfeld az osztrák sereggel Harinának, maga 17 ágyuval még tovább balra Galacznak nyomult, hogy míg Pawloff csatázik, ők a magyarság jobbszárnyán hátmegé kertljenek.

Galacz és Harina csakhamar el lön foglalva, s akkor Pawloff Szeredfalvánál megkezdé a csatát. Ágyuit a dézsi és szeredfalvi út elválásánál állítá fel : Damaszkín négy ágyuja Sárosi őrnagy fedezete alatt a hídnál, a többi a hegyoldalból fogadta a tüzet. Csakhamar észrevették, hogy a főszereg hátok megett áll, s nehogy oda rekedjenek, a vonulást megkezdették. Kemény összetűzés fejezt ki : a hídnál állt ágyukat, Tolvaj, aranyosszéki székely-husár hadnagy a mezőségen át Szamosújvárra vágta ki; a főszereg vonulását Kálnoki őrnagy fedezte négy ágyuval, csak is az ő s a huszárság ritka bátorságának köszönheték, hogy nagy vesztes nem érte.

Mikor Galaczhoz érnek : a faluból, birka istállókból, erdőből és vetésekből egész véletlenül muszka golyók fogadák. Képzeltetni a zavart, midőn magokat bekerítve látták, hol csak egy mocsáros völgy átgázolása nyithat szabadulást. Meg voltak rohanva, Damaszkín életveszélyben forgott. Az összehom-

lott seregbe a kartács ömlött, de szerencséjükre rosszul célloztak . . . Azonban az ágyuk a völgyet áthatolták, a mezőségnak vették útjukat; a XII. LXXIII. zászlóalj s a lengyel legió önfeláldozólag fedezte a vonulást, míg nem az ágyuk a hegyoldalon állást vettek, a hegyre nyomuló ellenséget fogadták . . . Egyszersmind borzasztó zápor indult, s az üldözésnek vége lett. Damaszkín alezredes Szent-Györgyön sergét összeszedte, Kis- és Nagy-Czegén át, reggelre Örményesre, onnan Faragón át Szászrégenbe érkezett.

Szászrégenben Inczédi Samu és gr. Lázár Dénes alezredek találta, az első honvédekkel, az utolsót marosvásárhelyi nemzetőrökkel. Egyesültek. A sereg kívánni kezdé, hogy a vezérletet Inczédi vegye át, mint régibb alezredes, s mint aki több csatákban katonai talentumának s rendíthetlen bátorságának számtalan jeleit adta: Damaszkín vonakodott, mi oly vizsályt idézett elő, hogy néhány tiszt, mint Vér György, b. Reviczki, Marsó, Szász Gusztó őket oda hagyta.

Damaszkín látva, hogy nem tüzetik, visszanyomulásra gondolt. Jul. 21-én mintegy 5000 emberre menő sergét megindítá: maga Tekének, Inczédi Samu Nagy-sajónak tartott. Késő gondolat, mert Grotenhjelm, ki egy egész hónapon át Beszterczénél belebb jöni nem birt, ez nap szintén szerencsét akart kísértetni, hogy magát valahára Lüderssel összekösse. Sergeit rendezé: Besztercze előtt 4 ágyut hagyott; Wladislaw-liewics tábornokot 6 ágyuval Sajónak küldé, maga 23 ágyuval Szeredfalván át Tekének indult.

A két egymás ellenébe nyomuló sereg Tekénél és Sajónál estve felé találkozott. Tekénél rövid csata fejlett; a LXXIII. zászlóalj, mely Erkedén állt, elvágódott; Inczédi hallván, hogy ágyuzás kíséri Damaszkint Régen felé, maga is visszahúzódott . . .

Másnap Grotenhjelm Dedrádon dandárait egyesíté, jul. 23-án — mely nap Bem Moldvában, Gál S. Szemerjánál csatázott — reggeli 5 órakor már Szász-Régen előtt termett. Balszárnya Vécs felől, a centrum a bányiczai, a jobbszárnny a berecztelki völgyön jött: a magyarok a város feletti dombokat,

szőlőket és erdőket foglalták vala el. A muszkák a balszárnýra vették magokat, hol többnyire lándcsás s oly vén székely nemzetőrök álltak, hogy némelyiknek unokája is táborozott : két órai csata után Szász-Régent feladták, még pedig oly hirtelen, hogy a város alatti híd magok után fel se szedheték. Tartani kellett tehát; az L. és LXXIII. honvéd zászlóalj; lengyel legió és Hunyadi csapat a Maros partra állt, a kartácsolás daczára addig tarták, míg Rádnotfájánál ágyuink rendben voltak, a folyamom és hídon áttörő ellenség tűzét itt felfoghatták. A Görgény vízeni híd felett új csata támadt, a muszka kartácsaink daczára helyre állítá, s üldözését egész Sáremlerkeig folytatá.

Itt megálltak. Vásárhely előttök van, igen, de a muszkák a Maros jobb partján hatalmasan nyomultak előre. Ott hagyták tehát Vásárhelyt, Ernyénél becsaptak a hegyek közé a székelyföldre, s jul. 25 én a Kisküküllő völgyén, Erdő-Szent-Györgyön álltak meg.

E futás páratlan. A sereg a harmadik folyó völgyére szalad, ott hagy egy várost, hová azelőtti napokban a szebeni s medgyesi térparancsnokság betegekkal s podgyászokkal költözött; a m.-vásárhelyi térparancsnokság néhány száz szekeret elő állit, mindent felterhel, s indítja Udvarhely felé, a más ellenséges tábor torkába. De a m. a s z k i n a roppant botlást csak itt teheté jóvá : jul. 26 án 3000-re olvadt sergét s a szekereket visszaindítá, még az nap M.-Vásárhelyre érkezett.

E helyzetben találta őt Bem jul. 28.-kán. Azon czélból jött, hogy Grotenjelmet visszaverje; de vevén a Szeben felőli szomorú híreket, hogy Gál Sándor székelyföldre rekesztetését meggátolja, terveit megváltoztatá. Hogy belássuk, mily komoly okai voltak, Lüders táborához kell fordulnunk.

---

Lüderset Brassónál hagyók el, a székelyek egy hónapig tartották sakkban, holott feladta lett volna, legyőzni Erdélyt, s azzal a Bánságba menni ki.

A mint gr. Clam az osztrák sergeket, Töresváron jul. 15-én bevezette : a székelyföld ostromát reá s egy muszka osz-

tályra bizván, Szebennek indult. Jul. 17-én Fogarasnál volt, hol Clam Gallas támogatására s a közlekedés fentartására Dyck tábornok alatt 8 zászlóaljat s 16 ágyut hagyott. Jul. 18-án Engelhardt az előcsapattal Porumbákig nyomult; a frekki hídnál magyarok lévén, Porumbák és Szakadát közt az Olton hídat veretett, a magyarok visszahúzódtak, s Lüders jul. 20-án Vesztenynél táborozhatott.

Vesztény Szeben és Verestorony közt fekszik az országutban, mindkettőt magyar őrség tartá. Lüders, hogy háta megett ellenséget ne hagyjon, jul. 20-kán a Verestoronymnak fordult. Ihász Dániel alezredes, mint a szoros parancsnoka, Talmácsnál hat ágyuval fogadta, kevés ágyutűz után bal-szárnya meg lévén kertülve, egyenesen a szorosba vonta vissza magát. A Verestorony egy kis, Erdély felől nem is igen oltalmazható erősség, Ihász benne őrséget hagyott: a muszkák sánczeit rohammal bevették, az őrséget foglyul ejték. Erre 12 ágyuval Ihász után rontottak a szorosba, s mert a vesztegintézetnél vett állásából kiverni nem bírák, megkértülték: Ihász kénytelen volt a szoroson ki, Oláhországba vonulni; Kinestnél a török az üldözők elébe állt, Ihász az LV. zászlóaljjal fegyverét a török kezébe letette ... Bár a muszkák kiadatását kérték, 900 emberével első volt, ki Widdinbe érkezett.

Lüders jul. 21 én Szebenbe ért, s mivel a zászlóalj, mely az őrséget tartá, Medgyes felé vette útját, Szebenben kardcsapás nélkül kézrekapta.

Lüdersnek most Fejérvár felszabadítására kellett volna sietnie, de tanácsosabbnak tartá előbb a székelyföldet, Bem erőforrását tönkre tenni. Öt ponton fordult ellene: Dyck tábornokot 12 ágyuval Fogarasból Köhalmon át Udvarhely, Clam Gallast a Barczaságról S. Szent-György, Dannenberg tábornokot Moldvából be az Ojtozon K.-Vásárhely, Grotenhjelmt Sz. Régenből M.-Vásárhely elfoglalására inditá; Barnuczal Szebenből felhívást küldetett ki, mely a románokat, kik az örökségre számot akarnak tartani, jul 29-ére fegyveresen Nagy-Csergedre rendelé; ő a segesvári vonalt választá magának.

Szebenben Hasford alatt 16 ágyut hagyott. Azzal 12,000

emberrel, 32 ágyuval jul. 26-án megindult, s mivel a medgyesi és ebesfalvi őrség magát M.-Vásárhely felé vonta, jul. 29-én minden komolyabb ellentállás nélkül Segesvárra érkezett, s várta, hogy mindenik hadosztály elfoglalja kijelölt állását.

Ez alatt Bem Moldvából egyenesen M.-Vásárhelyre érkezett, itt értesült Lüders tervéről. Futárokat állíttatott elő, egyik Gál Sándorhoz ment; másik Steinhoz, hogy aug. 5-én Szében alámenjen; harmadik Kazinczy Lajos ezredeshez, ki Görgei táborától elszakasztva, Maramaros körül tétlen vesztegelt, hogy Kolozsvár fedezésére siessen; Kemény Farkasnak rendelkezett, hogy Vásárhelyt néhány óráig tartsa, akkor húzódjék Kolozsvárra s Steinval Tordán át az összeköttetést tartsa fen. Megtévén rendeleteit, azon ötletből, hogy ha a főerőt viszszaveri, a terv megsemmisül, egyenesen Lüderst kívánta megtámadni. Minthogy a moldvai becsapás sikertelen maradt, Háromszék tartása nem lévén többé életkérdés: Gál Sándor serge egy részét Dobai József ezredes alatt M.-Vásárhelyre rendelte, most Segesvárnak téríté, maga is jun. 30-án oda indult. Négy szekérrel ment, hét segédével, a Váczmánon találkoztam velek, az elsőben Bem tált Lőrinczi József századossal, egy másban Pünkösti Gergely és Gyalakai Lajos századosok, az utolsóban Kurz Antal, titkára, Petőfivel, a kiért e körülményt részletezem. Székely-Kereszturnál Dobaival találkozott, s 5000 emberrel 11 ágyuval, másnap jul 31-én Segesvárnak ment.

Közeledtére a muszkák Segesvár előtt állást foglaltak, 20 ágyut a marosvásárhelyi, 8-at az udvarhelyi országutra helyeztek. A csata az utolsó osztálylyal kezdődött, mely előtt egy patak folyt, balszárnya a Küküllő mellett, jobb szárnya erdős hegyoldalon, centruma az országuton fektült. A mint Bem Héjasfalváról kijöve erejét bemutató, Lüders azon véleményben, hogy az aránytalan kis sereg csak demonstrál, s a főserg M.-Vásárhely felől jön: a vezényletet Iwin altábornagynak adta át, maga a vásárhelyi utra száguldott. A muszka előőrsök Fejéregyházát feladák, Bem átnyomult, jobb szárnyát a falu elé, centrumát az országutra, a balt a völgy gabnaföldeire állította fel. A csata délelőtt 11 órakor kezdődött. Lüdersnek meghozák,

hogy Vásárhely felőli félelme alaptalan, erejét innen is áthozá. Bem a muszkák balszárnya által tartott magaslatot akará minden áron elfoglalni, de nem sikerült; de mindjárt kezdetben S k a r i a t i n tábornokot önkézzével előtte. A parányi sereg a 10 zászlóalj gyalog s 14 század lovas s 28 ágyuval ellenében az irtózatosságyuzás daczára, esti 7 óráig huzta el a csatát. Azonban a székely ágyuk kimelegedtek, nem lévén mivel felváltani, a centrumon négy elpattant: 4 század uhlanus és kozákság a jobb szárnyra veté magát, s azzal a csatának vége volt. A sereg, mely többnyire tüzet nem próbált ujonczokból állt, megfutott, felbomlott; Bem lovát ellövék, kocsibaült; az uhlanok közükbe vágta: 500 ember fogságra jutott, 7 ágyu, két zászló oda veszett; D a c z ó Sigmond lovas őrnagy, Z e y k Domokos százados, D á n é János főhadnagy s mások elestek; Bem szekere feldőlt, rajta a pénztár, a diszkard, mivel a hölgyek megtisztelték ott rekedt, Bem az út melletti mocsárba veté magát: szerencséjökre az est beállt a futókat leplével eltakarta; négy Vilmos-husár visszajött, holtestét keresék s őt magát találták meg.

De nem találták P e t ő f i Sándort, a magyar Berangert, a nép szabadság dalnokát, ki a télen Bem mellett volt. Miután Mészárosal, a nyakravaló nem hordás miatt összejött, s honvéd rangjáról lemondott, most érkezett ismét vissza; jul. 25-én együtt akartunk Bem után indulni Moldvába, hogy vele találkozzék. — Ide nemzetőri ruhában s szekérrel jöven, gyalog nézte Fejéregyházáról hosszasan a csatát, mely a mint egyszerre felbomlék, ő is futott: hol az út Fejéregyházáról Héjasfalvának a hegy alá kanyarodik, s emlékoszlop emelésére oly szép rét-ség van, a hegyre akart felkapni, Dános felé, a hegyoldalon akkor törökbuza zöldelt, itt vérzett el, kozákok fegyverétől.

Ily vesztésünk csak Vizaknán volt. A sereg nagyrésze szétoszlott: a székelyfiak hazamentek; a XXVII. zászlóalj kalotaszegi fiakból állván, Kolosvárnak vette útját. Bem, hogy a vészhirét megelőzze, még azon éjjel Keresztúrt szekérbeült, s egymaga érkezett aug. 1-én reggel Marosvásárhelyre.

Mire Bem Vásárhelyre érkezett, b. Kemény Farkas szintén odajött Kolosvár felől 4000 emberrel, mik a havast cernírozó seregből szakasztattak ide: s ismét szép sereg állt rendelkezésére. Másnap, aug. 2-án délfelé az álladalmi javakat Kolosvár felé, a serget Szebennek indítá; Kemény Farkast mintegy ezer emberrel ott hagyta, hogy vonulását néhány óráig maszkírozza, s akkor induljon Kolosvár fedezésére.

Grotenjelm Régén felől utban volt, s estve felé az üresen hagyott M.-Vásárhelyt elfoglalta.

A merre Bem tart, Szeben felé, a csatázás már meg vala kezdve. Stein, a mint Szeben jul. 21-én elesett, hogy magát fedezze, Szerdahelyre lovasokat, Szászsebesre 4 ágyut nyomott elő. Hasford jul. 25-én Szerdahelyt elfoglalta. Stein a muszkák elénymulásától tartva, azon éjjel a Fejérvár alatt táborozott 4000 emberrel a Maroson átkelt, Váradgyához; nehogy a fejérvári őrség utána mehessen, B e k e ezredes erélyes közreműködése mellett a portusi hidat elrontatá; s hogy megtámadtás esetére a székelyföld felé vonulhasson Lámkeréknél, másnap jul. 27-én K e l n e k és Kutfalva közt vett állást, előőrseit Konczára küldé elő. Csapatokat várt a Bánságból. Azonban Hasford jul. 31-én — a segesvári csata napján — 8 ágyuval elébe jött, a fejérvári őrséget hátmegé rendelte; Steint megtámodta, s a'heves ágyuzásra elővett gyalogjai s kozákjai rohamával Steint állásából kiverte: 1000 foglyot csinált, s két ágyut elvett. Erre a muszkák Szebenbe, a császáriak Fejérvárra mentek, Stein Szászsebes előtt vesztig maradt.

Hasford aug. 2-án érkezett Szebenbe, és jókor, mert Bem aug. 2-án Gálfalváig, 3-án Medgyesig, 4-én Nagyselykig ment; Stein táborából F o r r ó ezredes alatt segédcsapatokat kapva, 5-én 11 órakor 14 zászlóaljjal, 8 század huszárral 20 ágyuval, miként marcziusban, Szeben előtt termett. Hasford a a betegeket, foglyokat és szekereket a verestoronyi-szoros felé indítá, s Nagycstúrnél 10 ágyuval elébe állott. Bem, mint rendszeren e csatáját is roppant ágyuzással nyitá meg, később a szárnyokra rohamokat intézett; s két órai csata után Hasford a csatátért feladta, Szebenbe vonult be. Itt a vár falakra támasz-

kodva, keményen tarták magokat : Bem a XII. XXXI. CXI s két vadász zászlóaljat tartaléknak hagyva, a várost megrohanatá. Estve felé Szeben több felől be lön véve. Véres utczaharcz kezdődött. A szászok éljenzéssel fogadták a magyart, az utcákra virágokat szórtak. Hasford a város alatt positiót vett, gránátokat szort a házokra, innen is kiveretve Talmácsra huzódott.

Bem tehát másodszor is bevette Szebe n t . . . De a muszkákat másodszor nem verheté ki . . . Mert Lüders, ki a segesvári csata után Sz. Kereszturról Marosvásárhelynek tartott, Erdőszentgyörgyön értesülván Bem Szebenfelé csapásáról: Szebennek indult; aug. 4-kén Gálfalván volt, Mihailof kiptán alatt egy ezred kozákságot előre küldött; másnap Medgyesen áthaladt, s 30 órai gyors menés után, aug. 6-án reggel, egy nappal később mint Bem, Szebe n közelében Vizaknán álla.

Bem Lüders közelgését hallva, az éjjel Szeben előtt töl-teté. Minden reménye Steinban volt, kinek felkeresésére azonnal csapatot indított. Reggel Forró ezredest Hasforddal szemben Talmács előtt, serge más részét Szebenben hagyá: 6 zászlóaljjal, 5 század huszárral, 18 ágyuval Lüders elébe ment, Nagy-Csűr n é l csatára szállt: hosszasan tartá magát, végül is a balszárnya tört uhlánok és kozákok a rendet felbonták, s sergét megfutamtaták. Bem, hogy Steinnal egyesüljön, Kistorony felé, Szerdahelynek vette utját. Szokása szerint, személyesen, ágyukkal fedezé a huzódást, mit a Szebenből az utra tolult szekerek a legnagyobb zavarba hoztak. Miként annyiszor, itt is szinte foglyul esett, katonái alig tudák a golyók záporából kihozni, 10 ágyut, 1200 foglyot hagyott a muszkák kezében.

E közben Hasford, a mint Lüders ágyuzását meghallá, Vesz t é n y n é l támadást intézett: Forró Bem megveretését hallva, állását feladta s Orláton át csatlakozott. A szebeni helyőrség sokat veszített. Czech szerint, Kurz Antalt, egy ablakból jövő golyó ejtette el; Bem szekere harmadszor is odaveszett.

Lüders e csatáért czárjától a sz. György nagykeresztje második osztályával diszesítettett fel.



Bem estvére Szászsebesre ért, Stejnhoz . . . A két serget egyesíté, a vezérletet Stein ezredesnek adta át, meghagyta, hogy Szászsebest s feladás esetére a piski hídat utolsó emberig védje; megígérte, hogy ágyukat küld . . . Azzal másnap reggel Déván át Magyarországra utazott, hogy a Kossuth által ajánlt fővezérséget átvegye.

Késő volt, Görgei derekas csata nélkül addig vonult, hogy a kormánynak Szegedről is készülni kellett. A képviselőház előtt itt tiléseit bevégezné, nagyszertű lépést tett, júl. 28. tilésében a magyarhoni nemzetiségek viszonyát formulázta, a zsidókat emancipálta. A törvényezik, mit a nemzetiségek megnyugtására szerkesztettek, nem egyéb, mint a mit a szerencsétlen Drágus képviselő majusban a kormány nevében Jankának, illetőleg az erdélyi románoknak ajánlt. Codificálták, s azzal aug. 1-én a Maros partján fel Aradra huzódtak.

## XXI.

### A fegyverletétel.

(Aug. 1—56.)

— A hangulát. Gál S. nyergeshegyi, mitács-szorosi csatája, a sergének Kolozsvárra kivágása. Stein szászsebesi csatája. Fejérvár felszabadul. Déva légberepül. Görgei fegyver letétele. Bem Erdélybe jő, innen menekül. Beke Déván a fegyvert leteszi. B. Wohlgemuth, mint kormányzó fellép. Kolozsvár bevétele. A b. hunyadi ütközet. A zsidói fegyverletétel. Utószavak.

A szabadságharcz utolsó napjaihoz, az oly mesés színben ragyogó „magyar világ“ kebelrázó végnapjaihoz értünk.

A Tisza, majd a Berettyóvonal Görgei által lett feladása, a kormány költözködése, Magyarhon szellemét megtörte . . . A segesvári csata óta Bem-et is elhagyta szerencse csillaga. Mert csekély táborát életét kockára veté, a bizalom hurjai szakadozni kezdtek. Szében elvesztése után a közvélemény szemében nem vala többé a győzhetetlen. A gyanúsítók benne, mit ellenei oly régóta hirdettek, csak szerencsés portyázót kezdtek látni. A tömeg, mely csak a szerencsét bámulja, már nem gondolt vissza, hogy Erdélyt egykor visszahódítá, s hét hónapon át bálványozta őt. Mert a lehetetlenséget legyőzni nem birta: egyik felhányta, hogy közlékenytelen volt, alvezéreknek nem nevelt, csak a lengyeleket kegyelte; a másik gáncsolá, hogy a télen csak palliatív harczolt, elleneit nem rontá meg, sergét komolyabb csatákhoz nem szoktatá; a harmadik kárhoztatá, hogy a seregből praetorianusokat akart teremteni, mely a hazát, nemzetet csak a seregben látá, mely most már

részint nem bir, részint nem akar tovább harcolni, mert részint intimidálva van, részint a muszka képzelt ígéretek által ámitatja magát.

Ily hangulat nyomá a kedélyeket Erdélyben, s hasonló Magyarországon, mert Görgeiben, ki a legfényesebb taktikával vonult, de komoly csatát nem kísértett, többé nem biztak.

Mikor Bem Erdélyből kiment, még három tábor tartá magát: Gál Sándoré a székelyföldön, Steiné Szászsebesen, Kemény Farkasé Kolozsvárt, s egy negyedik is az utban volt be, a Kazinczié.

Mintegy 25 kisebb-nagyobb csatát vívtunk már a muszákkal, három táborunk a hon három szegletét tartá, még jó napokat ígértünk magunknak, mert Kolozsvártól le Fejérvárig s Marosvásárhelyig a földet még muszka nem tapodta. Kolozsvárt, Erdély fővárosát leginkább Jank havasi tábora nyugtalanítá, mely többek közt jul. 31-kén Toroczko-Szt-Györgyöt leégeté. Nem csekély ok az aggodalomra, mert Kemény Farkasnak ágyuja nem volt, Kazincziról pedig semmi hivatalos tudomás. S im a feszültséget egy jelenet metszi közbe: onnan, merről a muszákat vártuk, Marosvásárhely felől, aug. 7-én a Mezőség hegyei közül magyar tábor porfellege emelkedék, Gál Sándor táboráé, mely míg egyfelől mint segély érkezett, meg hozza a lesújtó hirt, hogy a székelyföld elbukott.

E jelenetet még csak Görgeitől láttuk, a télen, a bánya városok közti megszabadulásában.

A moldvai expedíció után, Bem Gál Sándor tábora egy részét magához vonta, de ez azért folyvást tartá Szent-Györgyöt, míg állása Lüders, segesvári csatát megelőzőtt combinatiojába belesett. Jul. 29-én Coppet tábornok ide, Clam-Gallas a fősereggel Kézdivásárhelynek indult s Gál a vonalt többé nem tarthatá: egyik Szent-Györgyöt, a másik Vásárhelyt elfoglalta... Háromszék meghódítása után Csik következett: Coppet az Olt völgyén jul. 31-én Mikó-Ujfaluba, Clam-Gallas a fűnton Kászon völgyébe ért.

Hátok megett maradván az Ojtozi-szoros őrsége, Tuzson őrnagy magát e nap éjjelén rajtok keresztül vágva, Gállal egyesült.

Aug. 1-én a Csikot bezáró két szorosnál támadásra készültek. Hol Gál Sándor állt, a Kászon-völgyéből a Nyerges-hegyre kavarogva megy az országot. A rege azt tartja, hogy akkor lesz szabad a székelyföld, mikor a Kászon-völgyben a háromszegletes kalapok vérben fognak uszni. Gál korán reggel e völgybe szállt, Kászon-ujfalun átnyomult, csatát kezdett, melynek azonban a tulerő, mely két szárnyára rohant, csakhamar végett vetett. Gál erre a Nyerges-hegy tetejére vonta fel magát, a csatát megújítá: a gordonista vadászok és parmák többszöri rohamának, s az erdőkből szórt rőppentyűknek állását itt is felkellett adnia. Leszáltak tehát, az aljban állást foglaltak, s az üldözésnek véget vettek.

Ugyan e napon Coppet tábornok is támadott. Hol át kellett törnie, Mitács-szorosánál, az Olt mintegy három órát tartó völgy szorulaton fut át, melyet Bükszád előtt lankásabb hegyek, Bükszád megett meredek sziklák szegélyeznek. A székelyek a falu előtt várták Coppetet s csatát kezdtek: de erejük nem engedvén hogy a hegyoldalokat is fedezzék, csakhamar meg voltak kurtulva; a bükszádi patak hidját elronták s a falu megett a szoros oltalmára keltek, addig tartották, míg a Gál S. visszahuzódásának híre megjött. Ez állás megett mászhatatlan sziklák közt kellvén visszahuzódní, nehogy a szorulat torkába rekedjenek, hét ágyujokat ott hagyák. Csikszereda felé menekültek, hol Gál Sándorral csatlakoztak.

Gr. Clam aug. 3-án egyesített sergével Csikszereda ellen nyomult, Gál feladta, Csikból Udvarhely felé vette útját: a császáriak Háromszék után Csikszéket is, így az egész belső székelyföldet elfoglalták, kezdődött a lefegyverzés. Dorschner, csiki ezredes, ki Clam Gallással jöve be, már Brassóból proclamált, intvén a székelyeket, hogy nyugtatvány mellett a császári tábornak élelmet szolgáltatassanak; most, januárban elhagyott székhelyén látva magát, keményen fellepett, a fegy-

vereket beszédet, a papságot és birtokosságot eskütételre Csikszeredába rendelé : ezek oda indultak s mire hallák, hogy fogságra jutnak, többek közt Andrási Antal, Gyergyó-alfalusi plebánus, Dorschnerhezi utjában magát föbe lőtte.

Csikból két határszéli szoros visz Moldvába, Felcsikból a gyimesi, Gyergyóból a tölgyesi, mind a kettőt magyar őrség tartá, kik Gál Sándor elvonulásával oda rekedtek. A gyimesi szorost tartó gr. Rindsmaul Albert őrnagy a visszavonulási rendeletet aug. 1-e éjjelen kapá ; 12 ágyujával egy völgyön felcsapott Gyergyóba s másnap gy. Szent-Miklósra jutott, hová a tölgyesi szorosból Magyarai őrnagy is megérkezett. Aug. 3-án Alfaluba mentek, aug. 4-én a Gyergyót, Udvarhely- és Maros széket elválasztó havasoknak indultak, ros z borviz hordó után, mert a most álló, rakott ut, későbbi munka. A mint a havason haladtak, fegyveres nép zaja közelgetett, állást vettek... Ugy derült ki, hogy azok is székelyek, kik Gál Sándor oszlásnak indult táborából tértek meg. E leverő hirre az ágyukat elásták, egymástól bucsut vettek s széteszlottak. Az ágyukat később a kormány kiásátá.

Ily szomorú viszonyokba sodort tért hagyott Gál Sándor maga után, mire Csikból Oláhfalun, Udvarhelyen, Parajdon át Marosszékre vonult. Itt vették a hirt, hogy Grotenhjelm Marosvásárhelyt, Szászrégent elfoglalta, s további utjokat elzará.

Ugy volt. Grotenhjelm Gál Sándor közeledtének hírére Vásárhelytt állást foglalt. Samarin ezredest 8 ágyuval Szász-Régenbe, egy más osztály 15 ágyuval a Mezőségre küldé, hogy ha a Maros vonalon átsikamlík, két tűz közé szorítsák.

Gál Sándor e híreket aug. 5-kén Parajdon alól, a Kis-Küküllő völgyében vette. A tábor, mely székelyekből állott, Gált tovább követni nem akarta, a legénység a tiszték egy részével Magyarostól visszatért, Gál Dobay József ezredessel, 21 ágyuval s mintegy 2000 emberrel helyt maradt : szerencsájökre velök volt a XXXII. zászlóalj, mely Kolozsvár vidéki s szilágyi fiukból állt.

Áttörni a muszkákon, e volt most a feladat. A sereg kicsiny, az ágyu sok, s előttük a Maros. A merész vezér neki

vágott, Makfalvánál a völgyből átsapott, éjjelre a Maros partján állt : hol senki se is vélte, Szász-Régenen alól, Körte-fájánál a Marost ágyuival átgázolá, s Toldalag felé útját tovább folytató. Most már a rakott út nélküli Mezőség hegyeivel és völgyeivel, az oláhok ellenséges hangulatával s az őt kereső muszka táborok portyázóival kellett küzdenie. Szerencséjére a Mezőség szélére hosszára mintegy 10 mértföldnyi hegytömekeg, melynek minden völgye út : ezeken a legrosszabb utakat választva, oly ügyesen kanyargott, hogy az utána indított ulánok csak is Sármasnál bukkantak reá . . . S kevés összeütközés után, aug. 7-én szerencsecsillaga Kolozsvárra vezérelte... Kemény Farkassal egyesült.

Kezdődnek a végső csapások. A székelýföld fel van adva, már csak Erdély északnyugati része a magyaré, Dézstől Kolozsváron át le Szászsebesig. Két tábor állt már csak, Steiné Szászsebesen, Kemény és Gál Sándoré Kolozsváron, mi egymással már igen lazul függött össze.

Lüders kipihentette sergeit s végső terve kiviteléhez fogott. Clam Gallast Csikból Marosvásárhelyre, Grotenhjelmet Vásárhelyről Kolozsvár ellen indítá; Dyck tábornokot Köhalomból Medgyesen át Mihálczfalvára rendelte, hogy Stein Kolozsvárra huzódhatása előtt a Maros balpartját elvágja, míg Jank a Maros jobbparti utakra volt-kiállitva. Maga szintén felkészült.

Gr. Clam Csikból megindult, a befogott csiki és háromszéki foglyokat, kik közt 10 katolikus pap, több nyugalmazott határőr főtiszt és földesur, gyalog maga után hozatta. Segesvárnál háromfelé oszták őket, egy részét Brassóba, másikat Szebenbe indíták, a harmadik rész Kolozsvárra volt szánva. — B. Heydte őrnagyot Udvarhelyszékre visszahozák, ki működését újra megkezdette.

A hálózat kivetése után az első lépést Lüders tette Szebenből, Stein ezredes ellen. Aug. 12-ke éjjelén Szerdahelyről Szászpián felé egy kozákezredet küldött előre, hogy a dévai

útra kerüljenek; a fejérvári cs. őrség kicsapástételre volt utasítva. Hajnalban a magyarok arra viradtak, hogy a Szerdahely felől feltűnt füstfelleg csakhamar porfelleggé vált, mert Lüders egész erejével érkezett. Stein ezredes 18 ágyu 7 zászlóalj s 5 század lovasból álló sergével, Bem rendeletéhez képest Szászsebes előtt állott; az előőrsöt Kálnoki őrnagy tartotta; visszahúzódott, s kezdődött az ütközet, mi azonban hosszas nem lehetett, mert 44 ágyu jött ellenek. Stein, mert a fejérvári őrség, Dick tábornok és Jank hátban fenyegeté, pár órai csatázás után, a piski híd felé vette útját. Rendben hagyta el Szászsebest; azonban a Kenyérmezőn az előre küldött kozákok, s az üldöző uhlánok két tűz közé szoríták, s a kies térség halottakkal lőn beterítve. Ezer foglyot, 13 ágyut vesztek . . . A sereg romja, 5 ágyuval a piski híd megé vonult.

E csata által Lüders második feladata, Fejérvár ostrom alóli felszabadítása is megleve oldva.

Harmadnap, aug. 14-én, Stein és Lüders Piskinél ismét szemben állott: miközben Dévavára, a magyarok háta megett, fényes nappal borzasztó robaj között légbe repült, az őrséget tartó honvédek egy részét romjai közé temeté; kikapnázta volt oda a löport, ki lobbantatta fel, maig is titok, a magyarok nem, mert se egyik se másik nem volt érdekében. Romja közt 10 rejtett ágyut s egy sereg golyót és bombát találtak.

A megrémült sereg, mely Stein ezredesben elejétől fogva nem bizott, az engedelmességet felmondá: Stein kénytelen volt a piski hidat csata nélkül feladni, sergével aug. 15-én Déván alól, Dobrára húzódott.

---

Ez alatt Magyarországon bekövetkezett a végső katasztrópha.

Bem kiment, aug. 8-án a képviselőházat Aradon, Duschet a banksajtóval még idébb, Lugoson találta. Több képviselő is volt itt, kik épen Jank küldötteivel az egyezkedés bevé-

zésével foglalkoztak. A magyarok mint Pataky előadja, általános amnestia biztosítása mellett azt kívánták, hogy a havasi román tábor csatlakozzék a magyarhoz, s azt főleg egy Oláhországra tervelt expedícióban segítse : Jank erre régibb traktáiban is késznek nyilatkozott, de azt kívánta, hogy őt nevezzék ki tábornoknak, tisztet kapjanak megfelelő tiszti rangot. Mig Bem itt mulatott, az egyezkedés létre jött, következtében felhatalmazottságánál fogva Jankot tábornokká nevezte, s rendelkezett, hogy sergét oda közel, Fácetre vezesse le, hol tisztet további kinevezése meg fog történni.

Elkésztett lépések . . . Bem nem ment Kossuthhoz Aradra, hanem meghallván, hogy Dembinszki Temesvárnál az osztrákokkal csatára készül, oda sietett s a vezényletet átvette. Másnap a csata lefolyt . . . Bem sérülést és sebet kapott . . . E hadtestnek vége volt.

Görgei előre kimondta volt, hogy ha a temesvári csata elvész, nem marad egyéb hátra, mint fegyverét letenni... Elvesztett . . . Kossuth az ő kívánságára, Aradon, aug. 11-kén a kormányzóságról lemondott, Görgeit diktatorrá nevezte . . . hogy a muszkákkal alkudozhassék.

Az egész nemzet, hadsereg, képviselők, egyhangulag kíváncsiak voltak arra, minő feltételek alapján indul az alkudozás : a polgári compromittáltak amnestia, a katonaság tiszti rangja megtartása reményével voltak kéz alatt kecsgetve . . . s egyszerre egész váratlanul Görgei aug. 13-kán Világosnál Paskievics herczegnek fegyverét letette . . . Feltétel semmi.

A közvélemény a pálcát Görgei feje felett azonnal eltörte . . . Az őt bálványozó közvélemény nevét se akarja többé hallani.

Minden veszve volt. Mint Paskevics herczeg urának írta : Magyarország lábainál feküdt.

De volt mégis néhány dandárvezér és tábornok, ki a fegyverletevésről mit sem akart hallani. A Dembinszki féle hadtest Lugosra jött, ott többfelé szakadt . . . Bem Guyon tábornokkal aug. 16-án Erdélybe, Dobrához ért, sergők maradványát Steinével egyesíték. Azon hittel jöttek, hogy Erdélyben az



ügyet még fenttarthatják. De megfélemeztek arról, miért Kosuth lemondott, hogy pénz nincs, s a sereg már csak requirálásból táplálkozhatik.

A mint Bem megjött, az erdélyiek vezényletét Stein kezéből B e k e ezredes kezébe tette át. Azzal Dévára ment, harcolni akart. Aug. 17-kén estve felé épen csatarendben állt, a midőn a piski híd felől egy őrnagy muszka parlamentairet vezet, ki Lüders nevében felszólítja Bemet, hogy kövesse Görgei példáját. „Minő feltételek s minő garanciák mellett?” kérde zordónul. Mire ez felelni nem birt, Bem folytatá : láthatja, hogy épen csatára indulok, önt csak is a csatavonaltól bocsáthatom vissza. Azzal megindultak. A muszkákat a piski hídtól hátrább akarta vetni, hogy a Strigy jobbparti útát Hátszegfelé kézre kerítse.

Azonban a seregnek további harczra, hazája elhagyására kedve nem volt. Reggel huszonnégyszeres órai fegyverszünetet kötöttek. Délben Bem Guyonnal a postaháznál ebédelt, egy órakor mintegy 20 tiszttel, néhány nádor-huszárral fedezete alatt Lesnekre ment . . . Stein csatlakozott . . . Bem sebesülten lóra ült, a hegyeknek vette útját . . . Egy krajczár nélkül, egy kis táskával hagyta el Erdélyt . . . Ruszbergen át Oláhországba menekültek.

B e k e ezredes estvefelé Lüdershez ment, s jelenté, hogy kész a fegyverletezésre . . . Másnap aug. 18-kán, Dévánál az együtt maradt néhány ezer ember sorban állt : a fegyvert, 12 zászlót s 64 ágyut átadák. E zászlóaljok közt volt a IV, L, a híres XII. s Szigethy Miklós őrnagy alatt a veres sipkát nyert XI.

A piski hídnál érte volt fénypontját az erdélyi honvédek, a XI. zászlóalj dicsősége . . . itt tette le fegyverét. A fegyvereket, ágyukat, legénységet Fejervárra, a 350 tisztest Szebenbe vivék fogságra.

A Dembinszki féle táborból még egy csapat jött vala Erdélybe Brunner ezredes alatt : aug. 19-én Hátszegen ez is letette fegyverét.

Erdélyben már csak a Kemény Farkas és Gál Sándor egyesített táborromja állt. Ennek is meg voltak számlálva napjai.

Az országos kormánybiztosságot Boczkó Daniel képviselő folytatá, ki azt Szentiványitól jul. 9-én vette át, s mint negyedik, az országos kormánybiztosságot be is végezte.

Hogy átvette, csakhamar két kormányzója lett Erdélynek, mert b. Wohlgemuth Lajos altábornagy ki Olaszország legyőzése után Görgei elleni csatákban szerzet érdemeket: Bukovina felől Beszterczére jött s aug. 11-én tudtára adá Erdélynek, hogy katonai és polgári kormányzóságát megkezdte. Ezzel kapcsolatban kiáltványokat bocsátott ki:

Egyikben b. Puchnermult év oct. 18-án hirdetett ostromállapotát megújítja, egyik feltétele a fegyverbeadás lévén, a be nem adókat haditörvényszékekkel fenyegeté; egy másikban az Őflige által kiadott alkotmány értelmében a nemzetek jogegyenlőségét hirdeté; egy harmadikban a Kossuth-bankjegyek beadását rendelé el megsemmisítés végett, haditörvényszéki büntetés alatt; egy negyedikben, ugyancsak Beczterczéről, előadja b. Haynau Győrben jul. 1-én kiadott hirdetményét, melyben az országnak tudtul adatik, hogy hadi- és rögtöntörvényszékek fognak felállíttatni, a büntetés halál, fogság és pénz; haditörvényszék elébe fog tartozni minden oly képviselő, honvédelmi bizottmányi tag és kormánybiztos, ki oct. 18-án tul működését folytatta; a rögtöntörvényszék azokat fogja sujtani, kik még ezután is az osztrák-orosz sergek ellen dolgoznak; aug. 13 ról rendeletet közöl, melyben sajnálatát fejezi ki az iránt, hogy a románok, jelesen a naszódvidékiek a személy és vagyonbátorság ellen kezet emelnek: agyonlövétéssel fenyegeti őket... Így kezdődött b. Wohlgemuth kormányzósága.

Ezalatt gr. Clam Vásárhelyre érkezett, osztályával Beszterczét és Dézst kezdé fedezni, hogy Vladilawlievics tábornok Grotenhjelmnel csatlakozhassék; Melnikoff ezredes Nagyvárad felől a Királyhágón volt berendelve: ily előlépések után Grotenhjelm aug. 13-án dandárait Kisczégnél egyesíté, s Kolozsvárnak indult.

Említők, hogy Gál Sándor, ki 21 ágyut hozott, Kemény Farkas ágyu nélküli, de emberekben gazdagabb sergét kiegészíté. Nehány napot töltöttek. Kolozsvártt közös volt a le-  
 veretés, főleg az apró bankjegyek eltűnése miatt a zavar tető-  
 pontra hágott. Megjött a hír, hogy Grotenjelm a Mezőségen át  
 Kolozsvárnak tart: Makrai László, Kossuth-husár alezredes  
 aug. 14-ke reggelén két ágyuval s egy osztály lovassággal re-  
 cognoscirozni megy. A kis csapat Apahidánál bevág a mezőségi  
 hegyek közé, alig megy az első hegyélen át: a Kájáni-tónál két  
 zászlóalj muszka gyalogság, egy osztály lovasságra bukkant,  
 mely egyszerre bekeríté. Megadni magát, vagy élethalál közt  
 kivágni: e kettő közt választhata. Makrai az utolsóra han-  
 golá legényeit. Összettköztek: egy ágyu s néhány legény el-  
 vesztésével a többit megtartotta.

Makrai ágyuzása hallására Kolozsvártt a dob megper-  
 dült, a trombita harsogott: a gyalogság, lovasság és ágyu a  
 piacra és Középutczára indulókészen felállított. Minden azt  
 hitte, hogy a zászlóaljak a Kolozsvár előtt még a tavaszon vont  
 sánczokba veszik magokat, s holnap kemény tüközetnek lesz  
 színtére.

Alig setétedett be, a Monostor-utcán a lovasság és ágyuk  
 elkezdék a kivonulást; óránegyedenként egyegy zászlóalj gya-  
 logság, vagy társzekér csoportt vonula, csendben, titokban. A  
 fővezérség szállása setét, előtte felnyergelt paripák; 11 óra-  
 kor az is elhagyta, csak kevés Kossuthlovasság maradt Sza-  
 mosfalva felé előrsőn. Kolozsvár, a főváros, hol az utolsó  
 napokban az erdélyi sergek minden készletraktára összehalmoz-  
 taték, hol a középületek zsufolva voltak: egy előrsi csata után,  
 aug. 16-án reggelre üresen hagyatott; s a készletek mellett,  
 mit a vezérség utolsó perczig őriztetett, csakhogy leltárt nem  
 hagytak hátra, ugy el voltak a fűtiszték már ámitva.

Reggel Kapusnál táborba s onnan tovább szálltak. Iszonyu  
 volt a levertség és fájdalom, melylyel e tábor nagyrésze a gye-  
 rővárshelyi derék posítot elhagyá. Kemény Farkas ellen  
 a közvélemény izgatott lőn. Nem tudák, félelem vagy árulásnak  
 tekintsék, hogy a még nem is látott oroszoknak mérföldeket hagy

oda akkor, mikor hazáját védő seregnek minden talpalatnyi föld egy posztja.

A tábor, mely a világosi eseményekről mit sem tudott, vezérétől magát megaláztatva érezte: s egyre nőtt benne azon bosszus kívánság, hogy Kemény Farkas a vezérségtől megfosztassék. B. Hunyadon haditanácsot sürgettek, mit aug. 17-ke reggelén Kemény meg is tartatott: a törzstiszteken kívül a kormánybiztos is részt vett, s eredménye lön, hogy a vezérletet Gál Sándor ezredes kezébe tevék át.

Gál, vadász századokból rögtön előrsőket nyomott viszsza: az első a gyerővásárhelyi hegyre, a másodikat Sárvasár közelében.

Délután négy órakor a sereg Hunyad északi felén egy ágyu lövésnyi térségen sorban állt. Mintegy 6—7000 gyalog, 6—700 lovas s 23 ágyu volt még együtt: a két ezredes harmincz főnyi vezérikar kíséretében a sorok közé lovagolt, s a négyoszögbe vontak előtt Kemény Farkas Gálnak mint idősb ezredesnek a vezérséget átadta.

A vezércsere ünnepélye véghez ment. A nap lemenőben. Az oszló félben lévőket egyszerre csak puska ropogás s azon lesújtó hír lepé meg, hogy a kozákok már a városban vannak.

Ugy is volt. Grotenhjelm Kolozsvárról Dézsfelé készült Kazinczy ellen; azonban Urbán ezredest néhány ágyuval, a császári sereggel és kozáksággal Kemény után indította volt. A Gyerővásárhelynéli vadászokat a kozákság lefegyverezte; a Hunyadnál álló pár vadász századot oly sebesen rohanta meg, hogy kevés tüzelés után szétszórattak: s a pár száz kozák és dragonyos, Hunyad két szélén és utczáin fel, iszonyu lármával berontott.

Gál Sándor a fel nem bomlott zászlóaljoknak rögtön előrenyomulást parancsolt: de mintha isten ostroma sújtotta volna, futásban akart menedéket keresni; 48 óra ennyire demoralizálta a sereget.

A városban gyalog, lóháton és szekeren, futók özöne önté el a kecskeny utcákat, a minden udvarról kitoluló szeker-

rek felfordultak, egymás előtt az utat elzárák, egy se mozdúlhattott. Kik megszabadulhattak, egy mellék utcán ki a szántókra rohantak, hol a völgyet mocsáros árok metszi, melybe át sok szekér berekedt: boldognak érezé magát, ki egy lovat hámbából kivágva, minden vagyonát szekeren hagyva menekülhetett, hogy a dsidahalált elkerülje. Mert a kozákság közikbe vágott, mignem a városon alól a vadászok, kevés ágyu s egy század Württemberg-huszar őket fogadták, s Bánfi-Hunyadon keresztül visszazaverték.

Setétült. A tábori s menekülő szekerek százai az ország-  
uton a hármás rendetlen sorból kettőre fejlettek, az ágyuk s  
készletszekerek megtérhettek. A tábor rendbe jött, magához  
tárt, ismét hadtestet képezett, s Hunyadnál, hol a rét elszorul,  
állást vett s várta a támadást. Itt e ponton haza térő huszárok  
érkeztek, meghozák, hogy Görgei a fegyvert letette. Ily han-  
gulat nyomása alatt következett be másnap, aug. 18-a hajnalán  
Urbán támadása. A serget Dobai ezredes vezette, mert Gál Sán-  
dor, lova az esti csatában elesvén, sérülést kapott. Mintegy há-  
rom óráig küzdének, hogy az alatt a szekerek Csucsánál a  
Szilágyfelé menekülhessenek, s a Királyhágótól az őrség visz-  
szavonassék. Dobai mikor a czélt elérve látta, meg kezdé visz-  
szavonulását.

Gál Sándor utját Zsibónak vette, hogy valahára Ka-  
zinczy sergével egyesüljön. Mire ide ért, táborá alig ment  
3—4000-re.

E levert helyzetben tökött pár napot, mikor Kazinczi  
8000 emberrel, 20 ágyuval szintén oda érkezett.

Kazinczy táborá felső-magyarhon erőteljes fiaiból szer-  
kezett honvédzászlóaljakból állott. Görgeitől elvágatván, csata  
nélkül vonult Tokaj felől Marmarosnak, onnan Erdélynek, hol  
Déstől pár órányira, Sósmezőnél megtért, sergét a Számoson át-  
szállítá, ugy érkezett ide aug. 22-én.

Kazinczy megjelenése az erdélyiekbe új reményt önte;  
mert Görgei árulása még egész hitelre nem kapott. Kazinczy  
egyeniségében is volt valami, mi biztatást nyujta, különben fia  
levén a literator Kazinczy Ferencznek.

Alig vette át Kazinezi mint tábornok a vezérseget, alig tûte fel szállását a zsibói kastélyban : egy orosz kapitány érkezett, trombitása jelenté hogy parlamentair, s szem bekötte a kastélyba szekerezett. A tisztet Nagyváradról küldék az erdélyi sereghez ; neve Timacsiff, vele jött gr. K. s fegyverletetésre szólítá fel a tábort, s hogy szavainak nyomatékot adjon, Görgeitől egy iratot kézbesített, mely német nyelven így hangzott :

Nagyvárad, aug. 16. 1849.

Az erdélyi magyar hadsereg főparancsnokának báró Stein ezredes urnak.

Folyó hó 9-én érkeztem Komáromtól felső Magyarországon (Tokaj, Debreczenen) át 24,000 emberrel Aradra, hogy az akkor Dembinski parancsnoksága alatt álló déli hadsereggel egyesüljek.

Ezen hadsereg ereje Kossuth szerint az 50,000-et megközelíté.

Ugyan e napon azonban e jelentékeny erő — elsőbben Dembinszki, azután pedig a csata folyama alatt érkezett s rendezését rögtön magára vállaló Bem vezérlete alatt, az osztrákok által oly erősen megveretett : hogy Vécsei tábornoknak egy későbben érkezett hivatalos jelentése szerint, a seregből 6—7000 embernél együtt több alig maradt, a többi nagy részt szertefutott, vagy Lugosig visszament. Ez Temesvár közelében történt. S következése lön, hogy az osztrákok sebesen nyomultak Arad felé, mig herczeg Paskievics az orosz főerővel Debreczenből Nagyváradon keresztül ugyan e cél felé igyekezett. Temesvári szerencsétlenségünkről csak 11-én érkezett ide egy Guyon tábornok által írott jelentés.

Kossuth s a ministerium azonnal leköszönt, s a legfelsőbb polgári és katonai hatalom hivatalosan kezeimbe adatott. Erre én, minden ábrándokat elejétől kárhoztatva, rögtön átláttam, hogy szegény nyomorgatott hazámnak minden áron békét kell szerezni, mit, ha még tovább nélkülöz, rövid időn tönkre jut.

Sergeim ezt velem szintén átláták, s hogy minden véron-

tásnak véget vessünk, fegyvereinket ő felsége az orosz császár főhadiserge előtt f. hó 13-án önkéntesen letettük.

A hódolat feltétlen volt; mind a mellett azonban, a cs. orosz hadseregnek irányunkbani lovagias bánásmódjával dicsekedhetünk.

Ön — vagy legyen a magyar haderőnek bárki parancsnoka — most már elfogja ismerni:

1. Hogy egy oly tulnyomó erő ellen, melyet az egyesült orosz és osztrák haderő képez, eredménynyel tovább harcolni nem lehet.

2. Hogy ily körülmények közt a fegyver lerakás gyáva tény nem lehet, különben az én sergeim bele nem egyeztek volna.

3. Hogy minden becsületes embernek, ki Magyarhon igazságos ügyéért fegyvert fogott, kötelessége lön azt önként, habár feltétlen is lerakni, miután világos az, hogy minden további harc Magyarhont és népeit csak mind mélyebb nyomorba dönti, a nélkül hogy legkisebb kilátás nyílne visszanyerni, habár annyit is, a mennyi már eddig elveszett.

Önnek józan ítélőtehetsége felfedezendi a helyes ösvényt, kötelesség érzete pedig megadandja a szükséges önmegtagadást, hogy férfias határozottsággal léphessen rá.

Görgei Arthur.

magyar tábornok.

E levél a vezérkart, gr. K... és a kőszia hír a legénységet kezdé capacitálni. Görgei levele nem tett váratlan hatást, mert azon hír terjedt el, hogy a magyar pénzjegy kárpóttatni fog, hogy a tisztek rangjokat, kardjokat megtartják, s kinek tetszeni fog, orosz szolgálatba léphet. A parlamentair mindezekre kitérő választ adott. Mások úgy adák, mintha Görgeinek titokban megígértettek volna... Ámitás s nem vesztegetés és félelem volt az, mi a fegyverletetés eszméjével a tábornok megbarátkoztatá. Nem a muszka fegyver, hanem a muszka politika verte le a magyart.

A parlamentairek jöttek mentek. Kazinczi tábornok elhatározta magát a fegyverletetésre, bár az orosz sehol sem mutatkozott. Aug. 24-én haditanácsot tartá, képviselve volt benne minden század. Előadta Görgei levelét, elé a képzelt reményeket s kimondá, hogy ő, miként mestere Görgei, a fegyvert letenni elhatározta. A többség zugott, az irományt koholtnak állítá. Zajos gyűlés lett. Mellette csupán Bangya alezredes emelt szó, mint rendőrfőnök előadá megjött kémei értesítését, kik szerint néhány mértföldön túl mindent orosz öntött el; előadá, hogy a tábor napok óta gyalázatos requirálásból él. Az ellenzők vezérszónoka Váradi Gábor, mármarosí nemzetőr őrnagy, Erdélyből Zsombori Miklós, Kossuth-husár főhadnagy. Nem leheté semmire menni. A lemondások egyre következtek. S minthogy a közvélemény egyesíthetésén Kazinczy kétségbeesett, a gyűlést mintegy ketté vágta. . . . Azzal, a melékteremben volt parlamentairenek a határozatot tudtára adá.

Ez volt délután 6 órákor. A század parancsnokok megvitték a legénységnek; hogy a fegyvert feltétlenül le fogják tenni. Lón iszonyu elkeseredés. A tiszték beszédeket tartottak, hogy ne engednék magokat elámíttatni, meggyaláztatni. Minden jött ment, célja senkinek sem volt. A zajló néptenger végre fel kezdett bomlani; Váradi vezérlete alatt több ezer főre menő tömeg ágyukkal Nagybányának indult. A lengyel legió kétségbeesése iszonyu; tisztjei sirtak mint a gyermek, kardjokat eldobák, eltörék; egy magát föbe lötte, a többi a kastély terén, szívszakadva bucsút vett a lesujtott magyaroktól, s azzal Jordán őrnagyuk alatt Nagybánya felé vették utjokat. Később Urbán a császáriakkal utánok ment, az ágyukat visszakarta.

Gál Sándor szintén elhagyá a táborn, nejével elmenekült.

A visszamaradtak a kastélyudvarára gyűltek. Az ágyukat, tüzéségi szekereket sorba, a fegyvereket gulába állíták, ráakaszták tölténytartóikat, borjuikat. A fegyvertelen tömeg most már nem tudta mihez kezdjen: a CVI. zászlóalj zászlóját szétszaggatá, maga között felosztá. Itt dobokat rontottak, ott szuronyokat, amott puskákat tördelnek; mások a pinczében ke-



restek enyhülést. S kezdődött a rémes éj, mely épen a vérem-lékű Szt. Bertalan éje volt. A vadászok letültek, lábaik közé vevék tölténytáskáikat s lőttek míg egy töltések volt; a főhadi szállás ablakát belövék; egyik dühöngött, a másik szónokolt; végre mint a vihar, mely csendes esőre válik, a vadászsípok megzendültek, s méla hangja mellett a forradalom fájdalmasabb dalait éneklék, s kisírták magokat.

Reggelre nem maradt egy töltés, nem a szekerekben egy ló, s a gulába visszahelyezett fegyverek a lanyha eső és tüzelés rozsdájától reggelre megfeketültek. Egy éj — s a magyar fegyver ragyogásában a felkelő nap sugarai többé meg nem törtek. Aug. 25-én egész napon hevert a forradalmi fegyver, s alig volt egy talpalatnyi hely, hol fegyverromra ne kellett volna tapodni.

Késő estve azon hír jött, hogy az osztrák erő, a muszkákat megelőzőleg, még hajnalban itt lesz. E hirre a megmaradt legénység, s a tisztikar nagyobb része elment. Kazinczi már akkor mélyen le volt sújtva. Átadá Görgei levele másolatát. Szünetek között kérdé, ha nem akarok-e menekülni... Ha szabadul — folytatá — legyen igazságos irántam... majd ha nem leszek, ne feledje, hogy fia voltam. Kazinczi Ferencznek, hogy egy nevet örökölttem, melyet atyám hét évi börtönnel szentelt meg nekem...

Aug. 26-án kora reggel a vezérikar lóraült, hogy a fegyvert átvevő muszkák elébe lovagoljon. A muszkákat Dézsről várták. S a mint a faluból kilovagolának, szemben velök a fasorok közül félszázad desáni oláhhuszárság fejlik ki. E látványra Kazinczyék megtértek; de sok, mint b. Kemény Farkas, osztrák előcsapatnak véelve, sarkantyut ada lovának, s Nagybánya felé vágatott. A kastélyban maradt tiszték szintén befogtak, nyergeltek, pakoltak. Azonban az említett huszárság nem volt egyéb, mint parlamentair kíséret, mely gr. Clam-Gallas, osztrák parancsnok részére a tábornok felkérte.

Kazinczy tábornok a kastély termében fogadta el s röviden kimondá: ű a fegyvert már letette; magát orosz fogolynak tekinti; ha űt az osztrák sereg, a nemzetek törvényét tapodó-

lag védtelen helyzetben megkívánja támadni, bevárja, mert elébe többé nem állhat.

Ez alatt alezredes Ma k r a i L. is visszaérkezett az orosz táborból, s örömet hozott a hírrel, hogy Grotenhjelm egy óra alatt meg fog érkezni.

Meg is jött, egy ezred uhlanus, egy csapat kozák, négy ágyu volt mind az, mit a fegyver átvételére magával hozott. A magyar sereg a muszka tisztikarsötéten, némán, ünnepélyesen fogadta. Erre a magyar tisztek a kül, az oroszok a beludvart foglalák el; közlegénye a forradalmiaknak már alig volt. Az uhlánok és ágyuk óranegyod után visszatértek, táborukat a falun kívül üték fel. A kozákság a kastély kertgyepén foglala helyet.

Komor csend állott be, mit azon leverő parancs szakította meg, hogy a tisztek a nagy terembe menjenek s kardjaikat adják át.

Kezdődött az ámulat széteszása...

Felgyűltek, a teremben hosszú asztal, mit körül álltak, fenn Grotenhjelm és Kazinczy. Nehány percz múlva a drágábbnál drágább kardok, fényes aczélok, ragyogó bojtok, nemzeti tollak, ott heverték egy halomban... körülte könnyes szemekkel, szivrepesztő sohajokkal állt néma hidegen a honvéd, nézve, mint válogatja ellene már is fegyvereit... Egy sereg fegyver, 56 ágyu, 76 szekér ment át; 100 tiszt esett folyul, kiknek három napi szabadságot adtak s azzal Váradra kísérték.

Hol Bem dicső pályáját kezdé, ott tette le utolsó embere fegyverét...

Hol a Rákóczi forradalom is egy nagy ütközetet vesztett; hol a forradalomnak első szikrái fogamzának a kastély ura Wesselényi Miklós keblében: ott kelle nem csak az erdélyi, hanem az összes magyar seregek utolsó táborának fegyverét letenni...

Okt. 2-án Komárom és capitulált, s vége volt a hadjáratnak.



1. The first part of the report is a general introduction to the project, which includes a brief history of the project and a statement of the objectives.

2. The second part of the report is a detailed description of the methodology used in the study, which includes a description of the data sources and the statistical methods used.

3. The third part of the report is a presentation of the results of the study, which includes a description of the findings and a discussion of their implications.

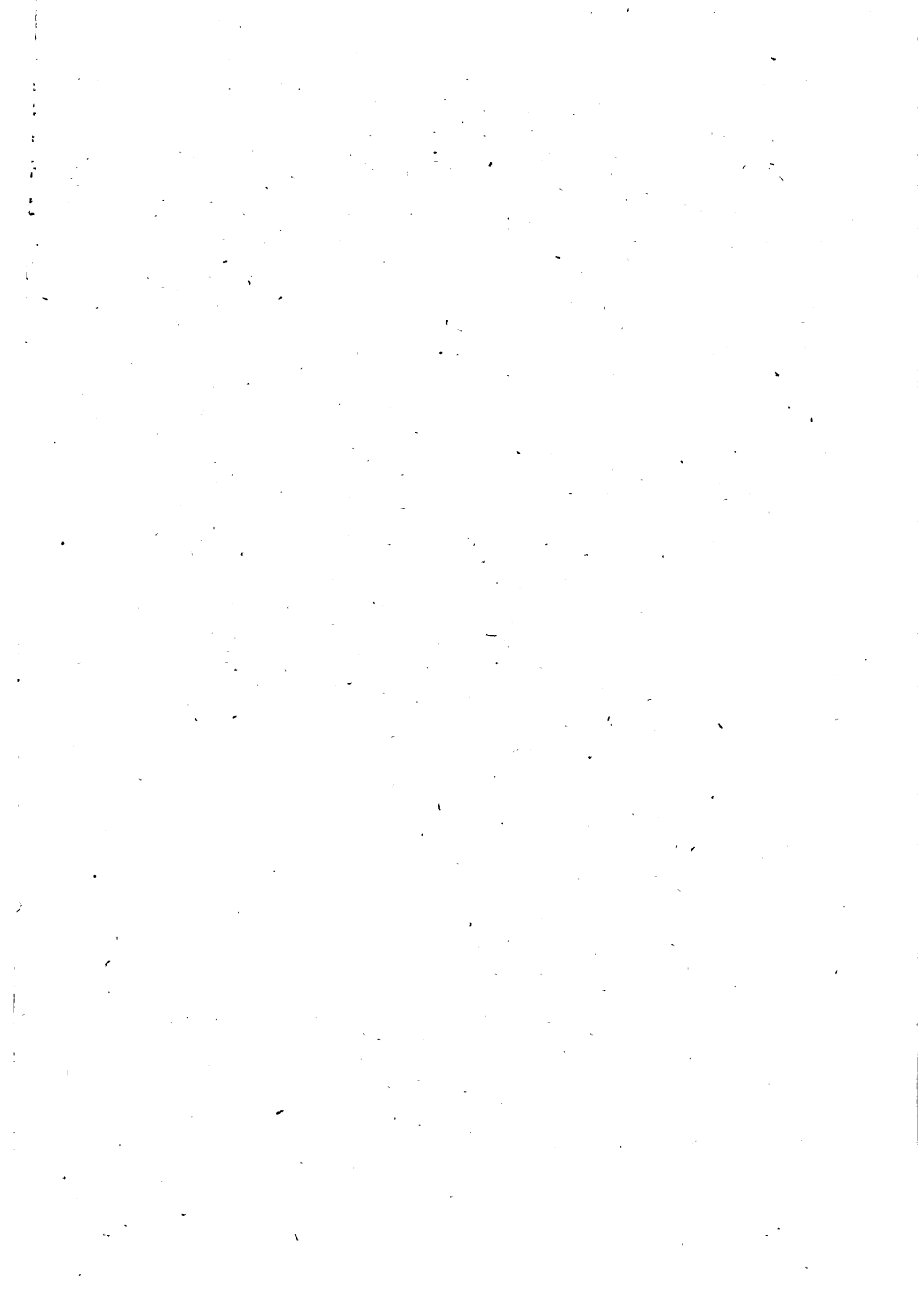
4. The fourth part of the report is a conclusion, which summarizes the main findings of the study and provides recommendations for future research.

5. The fifth part of the report is a list of references, which includes a list of the sources used in the study.

6. The sixth part of the report is an appendix, which includes a list of the data sources and a list of the statistical methods used.

7. The seventh part of the report is a list of figures, which includes a list of the figures used in the study.

8. The eighth part of the report is a list of tables, which includes a list of the tables used in the study.



80-11107

This book should be returned to  
the Library on or before the last date  
stamped below.

A fine is incurred by retaining it  
beyond the specified time.

Please return promptly.

DEC 17 1965

CANCELLED  
832 002

